

**„ДЕИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ:
ДА ЗАДЕЙСТВАМЕ СИСТЕМНАТА ПРОМЯНА“**

Книгата е издадена на английски език през 2021 г. – ‘Deinstitutionalization in Bulgaria: Making Systemic Change Work’ от Фондации Велукс (The Velux Foundations) и може да бъде прочетена в оригинал на следния линк:

https://www.epaper.dk/velux01/mscw_deinstitutio_wp2021/?fbclid=IwAR0t7DcPtXveHiqvrCrTb-qSkBKoj3ZxdPbI1GqyvPBOEXmp35dZhYZ49m0

както и на уебсайта на „Еквилибриум“:

<https://eq-bg.org/en/deinstitutionalization-in-bulgaria-making-systemic-change-work/>

Автор: Дейвид Бисет

Консултант: Галина Бисет

Редактор: Лора Саркисян

Преводач: Миглена Парашкевова

2024 г.

Съдържание

Предговор към българското издание	5	4 КАКВО Е ДЕИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ?	69
Въведение	7	Какво е деинституционализация?	71
Използване на дескриптори	10	Общовалидни принципи	71
Резидентни институции в България	10	Е, как беше?	74
Източници на информация	11	Елементи на деинституционализацията	74
Въведение от автора	15	Икономика	81
1 „РОДЕН В СЪБОТА“: УВРЕЖДАНЕ, ЗАБОЛЯВАНЕ, РЕЛИГИЯ И СУЕВЕРИЕ	21	Важно е да се знае	82
„Роден в събота“: Увреждане, заболяване, религия и суеверие	23	5 ДЕИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯТА НА БАЛКАНИТЕ. НАЧАЛОТО	87
Важно е да се знае	33	Деинституционализацията на Балканите: началото	90
2 БАЛКАНИТЕ СЛЕД КОМУНИЗМА: СОЦИАЛНОТО ПРЕУСТРОЙСТВО ОТБЛИЗО	35	Основни въпроси	99
Балканите след комунизма: социалното преустройство отблизо	36	Обстановка за нови знания: закриването на домове от НПО	107
Лом, област Монтана – гъстота на населението	42	Първопроходците (важни начални действия)	108
Разпределение на населението в селата в област Сливен	43	Структурираната среда	109
Икономически шок	48	Закрила на детето – дирекции „Социално подпомагане“	112
3 ЗАЩО ЗАКРИВАНЕТО НА ИНСТИТУЦИИ Е ВАЖНО?	53	„Спасете децата“ (2002 – 2005)	113
Защо закриването на институции е важно?	54	Оценяване на децата в институцията	119
Апология	54	Могилино: деинституционализацията в светлината на медийните прожектори	120
Могилино: Изгубено в превода	54	Горна Козница – опитът на фондация „Сийдър“	122
Практика, съобразена с развитието	58	Важно е да се знае	124
1. Запазване на усещането за семейство	59	6А БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА ПРОГРАМА: ЕТАП 1	129
2. Заприличват на малки институции	59	Защо в първите години на реформата в грижата за децата се чуват тревожни сигнали	132
Грижовна среда	60	Българската национална програма: Етап 1	134
Тийнейджърите	62	ГОЛЕМИЯТ план – Балканите и отвъд	134
Катя	64	Българската национална програма	138
Румъния	65	Домове за хората с увреждания	145
Важно е да се знае	66	Пилотно закриване на домове за бебета	146

Ефективно недопускане на настаняване в институции (гейткйпинг)	148	със закона са забравени в контекста на ДИ	206
		Родителски капацитет	209
Комуникация: Създаване на функционални мрежи	149	Важно е да се знае	211
Обучение и изграждане на капацитет	150	9 КЪДЕ СЕ НАМИРАМЕ СЕГА?	213
Закриване на домове за бебета	150	Къде сме сега?	215
Развитието на приемна грижа	157	Състоянието на ДИ сега	218
Какво да запомним готук	160	Потенциалното въздействие на КОВИД 19?	220
6Б БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА ПРОГРАМА: ЕТАП 2	163	Румъния	222
Българската национална програма: Етап 2	164	Молдова	223
		Важно е да се знае	224
Човешкият капацитет и добре интегрираните системи	174	10 РЕТРО ДИ – ПРЕДЕФИНИРАНЕ НА ВАЖНОТО ПОСЛАНИЕ	231
По-подробно за положението в Румъния	181	Ретро ДИ – Предефиниране на основното послание	233
Причини, водещи до влизане в системата за грижи	183	Защо Ретро ДИ, а не Нова ДИ?	233
Осиновяване	184	Ретро ДИ = преоткриване	238
Реинтеграцията е трудна	184	Устойчивост в стремежа към социално развитие	240
България и Румъния: общи фактори	185	Послепис от автора	242
Научени уроци	187		
7 РЕЗУЛТАТИТЕ ЗА ДЕЦАТА – ЗАПОЧНАЛИ ЛИ СА ПО-ДОБЪР ЖИВОТ? 189		Приложение 1: Коментар по мониторинга и оценката на закрилата на детето и услугите за деца и семейства	243
Резултатите за децата: Стигнали ли са до по-добър живот?	190	Приложение 2: Коалиция „Детство 2025“ за домовете за малки групи в България	247
Надежда и домове за децата – България	191	Приложение 3: Областни координационни механизми за деинституционализация (ОКМД)	249
Проучването на LUMOS	193		
Оперативни недостатъци в домовете за малки групи	194		
По-големи проучвания – Румъния	196		
Кортизол	197		
Личностно развитие	198		
Мониторинг и оценка на резултати за деца, преминали през осиновяване	199		
Мониторинг и оценка в областта на приемната грижа	201		
Важно е да се знае	201		
8 ДА СЕ ОТЪРВЕМ ОТ КОТКИТЕ: ДЕЦА, КОИТО ИМАТ ПРОБЛЕМ СЪС ЗАКОНА – ЗАБРАВЕНИ В КОНТЕКСТА НА ДИ 205			
Да се отървем от котките: децата с проблеми			

Предговор към българското издание

Не плачете, деца! Те ще помислят.....

Ще обсъдят, ще поспорят, дълго ще спорят, ще направят 15 работни групи и още толкова експертни. Ще гласуват, ще обсъдят отново, ще поспорят, ще направят още няколко групи. Ще направят комисии, ще приемат план, ще гласуват, ще поумуват, ще се покажат по медиите, ще поспорят, ще кажат много и умни неща и после пак...

Ама вие не плачете, деца, и моля ви не яжте легълцата, защото те са инвентар и са заприходени... В същност сега легълцата са ви железни и не можете да оставите такива следи. Погрижили са се! Следите остават, но са вътре във вас и са за цял живот, ама вие не плачете! Никой не вижда тези следи, не иска да ги види, отказва да ги види, защото трябва да признае много неща, които не са лицеприятни и умножава човечността ни по нула!

Не плачете деца! Домовете-институции, в които живеете „са най-доброто място за вас!“, защото са ви изоставили и защото „вашият родител не става!“! Вашият родител си мислял също, че не става, защото много убедително са им го внушили! Но дори и да си ви изоставили, сигурно има много основателни причини за това и не е защото не ви обичат. Може да не са най-перфектните родители на света, ама то и моите не са, а и на тези деца мислят и обсъждат – също не са!

Не плачете деца! Не си изгризвайте легълцата, които така щедро са ви предоставили, не си изгризвайте органите от вътре, без никой да забележи това, не се мразете, не се клатете в ужас, не си смучете пръста, не си удряйте главата в таблата на легълцето, което така щедро са ви предоставили! Таванът в стаята познавате в детайли, стената – също, лелките, които идват и си отиват не можете да опознаете напълно, но ви липсват, защото са живи и от време навреме ви се усмихват и ви докосват. Но не плачете, деца, всичко ще се нареди някога, нищо, че следите у вас ще са завинаги, нищо, че когато имате най-голяма нужда някой да ви гушне и утеша, няма кой, защото те ще помислят...

Не плачете, деца, има план, има хора, които ще

помислят, ще обсъдят, ще направят 15 работни групи и още толкова експертни, ще поспорят, ще се опитат да си запазят интересите, прикрити зад вашите съдби, зад вашите очи, зад вашия живот и ще звучат умно! Ще ви защитават, ще ви разпределят и ще доказват, че колкото по-бавно действат, толкова по-добре за вас. Ама вие не плачете, деца! Не забравяйте, че те правят всичко за вас – не полудявайте, не умирайте от липса на любов, не забравяйте, че здравето ви е най-важно и за това има толкова много клинични пътеки! Не плачете, деца, че имате увреждане и те не помагат на родителите ви да могат да се справят с това! Светват ги...

Не плачете деца и не си изяждайте креватчетата...

Те ще помислят...

...ние не ги оставихме да мислят, ние ги накарахме да действат! И ние „Еквилибриум“ действатаме и сме част от промяната за тези деца, които изгризват легълцата и телата си заради липсата на любов!

„Деинституционализацията в България: да задействаме системната промяна“

Книгата, написана от Дейвид Бисет с огромната помощ от Галина Бисет, преводът на Миглена Паршикевова и редакцията на Лора Саркисян, е може би най-колосалния труд, посветен на темата за закриване на домовете (институциите) за деца и реформата в грижите за децата в България. Но тя не е само това. Тя прави обстоен анализ на процеса в сходни като история и политика държави, каквито са Румъния и Молдова.

Реформата, която се състоя и до голяма степен продава в България, а и в другите две държави, е може би най-мощната от всички реформи в системите на новите демокрации на трите страни.

Можем да се похвалим, че България е с най-напреднала в резултатите в това отношение, тъй като с изключение на 3 Дома за бебета, всички останали домове за деца в България бяха закрити в последните 20 години.

Защо е важно това за нас като „Еквилибриум“? Защото този процес е изключително важен за

децата (за тях най-вече!) от тези домове и защото „Еквилибриум“ е ангажиран с процеса на деинституционализация от самото начало. Ние сме пионери в създаването на успешен модел за закриване на детските институции, с примера от първото закриване на дома за бебета (Дом за медико-социални грижи за деца) в Тетевен (с финансовата подкрепа на „Надежда и домове за децата“ – Великобритания), който послужи за модел на закриване във всички следващи проекти на държавата.

Някой би могъл да каже, че тази тема вече е изчерпана, но това не е така. Остават още три дома за бебета във Варна, Стара Загора и Плевен (домът в Кърджали беше закрит август 2024 г). А и закриването на домовете не е механичен процес и той изисква създаване на достатъчно алтернативни услуги, които да подкрепят децата и семействата в България, така че те да живеят заедно.

Предстои и много работа по реструктурирането на Центровете за настаняване от семеен тип, които бяха необходим етап от реформата, но те също изчерпават перданазначението и трябва да се търсят и намират по-добри семейни модели за децата и начини за подкрепа на младежите, за да живеят самостоятелен живот.

Продължава да е на дневен ред и предизвикателството за намиране на семейни алтернативи на децата с увреждания – услугите не достигат, не са достатъчно адекватни. Здравеопазването не отговаря на техните потребности. Образованието има да извърви много стъпки, за да се превърне в истински приобщаващо за тези деца.

Реформата продължава. Колкото и да сме напреднали в процеса, той ни изправя пред нови предизвикателства, с които трябва да се справим.

Книгата ще ви даде широк и доста всеобхватен поглед върху процесите и ще ви отговори на много въпроси, но и ще постави нови.

Готови ли сме да продължим заедно?

Благодарим за огромния труд, който положиха преводачът Миглена Парашкевова и редакторът Лора Саркисян, както и на всички партньори и съмишленици в тази нелека работа на терена на преките социални случаи, политиките и практиките, които се реализираха през тези 14 години, наречени Деинституционализация на децата в България!

1.09.2024 г.

Елена Петкова

Председател на УС на СНЦ „Еквилибриум“

Въведение

Авторът на тази книга е Дейвид Бисет от „Еквивалибриум“ – организация, която вече 15 години е в предните редици на деинституционализацията (ДИ) в България.

Негов съветник и помощник е Галина Бисет – международен консултант в областта на закриване на големи домове за деца и развиване на алтернативни услуги, вградени в общността. За да се появи тази книга, Галина организира малка мрежа от ключови участници в процеса на ДИ в България и други две страни – Румъния и Молдова, докато Дейвид се обръща към колеги, които в продължение на години са му помагали за оформянето на неговата визия за реформата в грижата за децата. На страниците, които следват, се отчита техният принос.

Целта е ДИ да се покаже като процес, основан на универсални, ясни и разбираеми принципи. Трябва да признаем обаче, че съществуват местни (или регионални) фактори – културни, социални, политически и икономически – които водят до съществени усложнения. Те са причината правите линии, които се опитваме да следваме в проектите и програмите, да се изкривяват и огъват. Това е очаквано. Това е начинът, по който реалността се налага над плановете ни.

Ние откриваме три области в света на ДИ: Теория, Бюрокрация (Процедури) и Изпълнение, и изследваме напреженията, пораждащи се в системата като цяло. И пак ще кажем, че това е очаквано. Това е търкането между различни концепции.

Основният акцент е върху реформата в областта на благосъстоянието на децата в България в годините преди присъединяването към ЕС през 2007, но най-вече върху периода след присъединяването. Румъния се присъедини по същото време и сравнението между двете страни е информативно. Молдова беше съветска социалистическа република до 1991 година. Сравнението отново е интригуващо.

Ще видите, че тези страни имат много общи неща, които влияят върху процеса на ДИ по доста сходни начини, подлагащи на проверка приложимостта на следните ключови принципи:

Осигуряване на домашна (семейна) среда (или нещо близко до това) за всяко дете

Действия в най-добрия интерес на всяко едно дете

„Umntu ngumuntu ngabantu“

„Един човек е човек заради други хора“

(поговорка на банту)

„Децата не принадлежат на никого: те не са нито собственост на родителите си, нито дори на обществото. Те принадлежат единствено на своята бъдеща свобода.“

(Михаил Бакунин)

Използване на дескриптори Резидентни институции в България

С цел краткост често се използват акроними в официални доклади, национални и международни коментари и оценки на процеса на геинституционализация (министерства, правителствени структури, видове социални услуги и т.н.). Ние по принцип избягваме да използваме акроними, тъй като тези, които се използват в английския език, не съответстват на използваните на местна почва от българи, румънци и молдовци. Дори и техните варианти са объркващи.

Има обаче някои акроними и съкращения, които се използват повсеместно в международен английски контекст. Ние не се притесняваме да ги използваме в настоящия текст. Вярваме например, че всички са наясно, че акронимът ЕК се отнася до Европейската комисия. Думата „геинституционализация“ трудно се произнася и още по-трудно се пише. Както в устната, така и в писмената реч използваме повече обозначението ДИ.

От време на време използваме непознати акроними. Ако в началото на някой параграф споменаваме нещо с пълното му име, в останалата част от параграфа използваме по-просто изразяване. Така че Министерството на труда и социалната политика ще се нарича „министерството“ в следващите изречения, тъй като е очевидно за кое министерство става дума. За да избегнем използването на думата „министерство“ осем пъти в един и същ параграф, може да използваме и МТСП и се надяваме да ни простите това.

В България, Румъния и Молдова имаше/има няколко вида резидентни институции за деца. Те имат гълги, сложни имена, а хората, работещи в сектора на грижите за деца, имат навика да използват непонятни акроними, когато говорят за различните домове и услуги.

Ние използваме прости наименования. Те не са стриктно точни като дескриптори на различните видове институции, но с тях става по-ясна разликата между видовете резидентни домове, за които говорим.

Имената на **услуги, базирани в общността** за деца и семейства в неравностойно положение са също сложни. Когато говорим за тях, използваме същия подход.

Домове за медуко-социални грижи за деца. Тези институции са предназначени да предоставят грижи за деца с увреждания на възраст от 0 до 3 години, които могат да останат в тях до 7-годишна възраст. Това означава, че не е необичайно да има деца извън бебешката възраст, чието здравословно състояние възпрепятства преместването им.

Наричаме ги „домове за бебета“.

Домове за деца, лишени от родителски грижи. Те полагат грижи основно за сирачета, изоставени деца и деца от улицата. Има две нива — на възраст от 3 до 7 и на възраст от 7 до 18 години. Това е важно в контекста на българската национална програма.

Обмисляхме използването на израза „домове за деца“, но забелязахме, че понякога той се използва от хора, които говорят за всякакъв вид големи резидентни места за деца. Има опасност от объркване, затова ще използваме по-гългия израз.

Дом за деца и младежи с интелектуални затруднения: Неизбежно е много от децата и младежите в тези места да имат и сериозни физически увреждания. Горната възрастова граница в действителност клонеше към 25, но не винаги се спазваше.

Ще ги наричаме „домове за хора с увреждания“.

Има и институции, където децата се настаняват за наказание – интернати, които се занимават основно с поведенчески корекции (*изправителни интернати*) и социално възпитание (*социално-педагогически*) интернати, които осъществяват възпитание за социализация извън от и в допълнение към нормалната учебна програма и професионално обучение.

Въпреки политиките за интегриране на деца с леки интелектуални затруднения в масовото образование, процесът е бавен и труден и все още съществува широка мрежа от резидентни места, където се осъществява обучение и рехабилитация (специални училища с ново име – центрове за специална образователна подкрепа) на такива деца.

Ще говорим и за различните места, където могат да бъдат задържани деца и младежи, които имат проблем със закона. Ще ги назоваваме с генерични имена, освен ако не искаме да разграничим един вид от друг.

Услуги в общността (резидентни и нерезидентни)

В България, когато се говори за „социални услуги“, обикновено се имат предвид материалните бази, а не естеството на дейностите, които се извършват в тях или в общността, като се използва сградата като оперативен център.

Характерът на обекта, конфигурацията на персонала и оперативният профил се определят централно и отново тук местните специалисти използват сложни съкращения. Когато е възможно, ще използваме изрази, които отразяват общия характер на услугата или обекта.

Моля да имате предвид, че някои видове обекти могат да бъдат наричани по различни начини в зависимост от това кои техни характеристики искате да подчертаете. В този смисъл „дом за малки групи“ може да се нарече и „жилище от семеен тип“ и само много педантичен специалист би се опитал да твърди, че всъщност има разлика.

Източници на информация

Доколкото е възможно, сме се постарали да осигурим в pdf формат важните документи, на които се позоваваме и сме създали сборник с тези информационни източници. В хода на нашето изследване установихме, че не винаги може да се разчита на връзките към различни сайтове за предоставяне на достъп до търсения документ. Това важи с особена сила за литературата, отнасяща се до началните години на реформата в областта на благосъстоянието на децата, предшестващи присъединяването на България и Румъния към ЕС през 2007 година. В някои случаи сме успели да открием въпросните документи с помощта на други организации и те са включени в сборника.

Понякога споменаваме материали – публикувани книги или академични разработки – които са предмет на авторски права или на ограничено разпространение. В тези случаи използваме обичайния начин за цитиране и посочваме „Авторски права“, за да се знае, че не може да се копира и използва.

Няколко важни документа съществуват единствено на български език (макар че може да има резюме на английски). Използвали сме и един документ, написан на немски език, и сме ползвали откъси от литература, написана първоначално на руски език. Ограничили сме, доколкото е възможно, използването на такива документи.

За да сме ясни, когато говорим за трите системи, ги обозначаваме по следния начин: посочване на източника в сборника/ авторски права / само на български.

Книгата е подредена в 10 раздела и те са разумно самостоятелни. Въпреки че по-късните раздели се връщат към по-ранни раздели на текста, е възможно читателите да изберат въпросите, които искат да проучат, и да отидат директно към съответния раздел.

Освен това има 116 pdf файла в сборника, достъпни на <https://eq-bg.org/en/deinstitutionalisation-in-bulgaria/>

В книгата използваме кратко описание, дата на издаване и номер от сборника (напр. Еквилибриум, 2015, pdf, 1). НЕ ИЗПОЛЗВАМЕ индивидуални линкове към всеки текст, тъй като ще бъдат много дълги и затормозяващи четенето.

Те демонстрират мащаба на изследванията, предприети от авторския екип. Текстът включва и коментари, предоставени от редица професионалисти, избрани поради тяхното помяне в прилагането на деинституционализацията на Балканите.

„Единството притежава качества, които не присъстват в съставните му части и не могат да се раздробяват с цел изучаване на частите.“

(Николас Христакис, социолог, Харвардски университет)

„През повечето време хората свързват това, което се случва с тях, с близки по време и място събития, докато всъщност то е резултат от развитието на по-голямата система, в която те са вградени.“

(Джон Стърман, директор на Група по системна динамика в Масачузетския технологичен институт)

Въведение от автора

Когато говорим за национални програми в деинституционализацията, е толкова лесно да отидем зад кулисите и да попаднем на ситуации, в които предприетите действия като че ли не са в съответствие с препоръчаната практика. Малкото нещо обаче е точно толкова просто, колкото изглежда на пръв поглед, и е голямо изкушението да се пошегува човек, че вижда нещо с петдесет нюанса (и повече) сиво.

Постарал съм се да избягвам да давам безбройни подробности в опити да стигна до дъното на нещата. Това не е упражнение по разследваща журналистика. Надявам се, че читателите, запознати със събитията, за които говоря, ще ми простят, че не се стремя към историческа прецизност и точност.

Ще забележите, че в текста не използвам местоимението от първо лице – аз. Използвам думата ние. Работил съм с хора, които могат да различат много повече нюанса сиво от мен. Квалифицирани и опитни специалисти, те ми помогнаха да вникна в същността на нещата. Дългите истории се съкратиха.

Когато говорим за социални услуги за деца и семейства, за законодателство и нормативна рамка, нещата могат да звучат малко по-специализирано. Специалистите на първа линия използват жаргон, а тези от типа на НПО са възприели нагудия стил на ръководители. Аз присъствам и в двата лагера, но когато пиша, си представям как бих обяснил нещата, с които се занимавам, на някой от моите приятели или близки.

Така. Ето...

Следващият параграф е от един доклад, който написах през 2015 година:

„Когато описваме работната среда, в която се извършва дадена социална услуга, обикновено се фокусираме върху структурите и организациите, които имат официални връзки с доставчика на услугата. Може би ще нарисуваме схема. Това, обаче, е прекалено опростена картина на една сложна общност, подаожена на социални промени. Колкото повече усилия влагаме в системния анализ, толкова по-добре разбираме

безбройните начини, по които системата насърчава или възпрепятства предоставянето на социални услуги със силно въздействие.“

(Equilibrium, 2015, pdf, 1)

Докладът е свързан с дейност по проект, който ръководех и който включваше активно проучване на начина на формално оценяване на българските социални услуги за деца и семейства и по-конкретно на неуспеха да се мотивират екипите, предоставящи услугите, да използват самооценката.

Развитието на социалните услуги е част от по-широкообхватния процес на деинституционализация. Склонни сме да говорим за алтернативни услуги като съкратен начин за представяне на нещата, които правим, за да направим излишни големите резидентни институции. Също така сме склонни да подчертаваме, че алтернативните услуги са базирани в общността, въпреки че в глава 2 предполагам, че е логично членовете на значителната ромска общност да запитат: „Чия общност?“

Когато говорим за дългия и многостранен процес на деинституционализацията, често акцентираме върху процедури, за които се смята, че представляват съществени елементи, които могат да се пренасят от едно място на друго. Някак си се приема за даденост. Ключовите елементи несъмнено са приложими на всяко място, макар че качеството на всяка съставка може да е различно, както и планирането и продължителността на различните процедури, които следват.

И като казах това, да се мисли за деинституционализация, без да се обръща особено внимание на историческия, социалния, културния, икономическия и политическия контекст, в които протича тя, означава, че не можем да схванем важността на адаптиращите и импровизационни действия на многобройните участници на предна линия. Времето, мястото, наличните варианти и ресурси са от огромно значение за която и да е история за ДИ. Историята на ДИ в България, Румъния и Молдова е много свързана с близката политическа, културна, социална и икономическа история на тези държави.

Погледнато отвън, ние като че ли смятаме съществуването на големи резидентни институции за деца като остатък от комунистическата ера. Регионът има нужда по някакъв начин да бъде спасен от социалистическото наследство. Това може да ни подведе да пропуснем да видим въздействието на посткомунистическото влошаване на благосъстоянието на много, прекалено много семейства. По време на прехода към свободния пазар нещата всъщност станаха по-лоши за тези семейства, не по-добри. Чел съм няколко научни разработки за явлението „български социален песимизъм по време на прехода“ (българите са по-големи песимисти от афганистанците и така нататък). Струва си да се замислим какво го поражда.

В първата глава се стараем да очертаем наследеното суеверие и религиозни предразсъдъци. Българските селяни дори до 90-те години на XX век продължават да дават пари на вампири убийци. Остатъците от крайна религиозност са упорити, а те включват и вяра в силата на екзорсизма. В Глава 8 разглеждаме положението с жертвите на законодателната система за младежи, описана от Международния институт по правата на детето като патерналистична и наказателна. С помощта на проверката от страна на Хелзинкския комитет на нарушенията на правата на човека в България се надяваме анализът да накара читателя да се замисли върху продължаващото токсично влияние на търсенето на изкупителни жертви и пари.

Пишейки уводната част (април 2021 год.), аз не мога да спра да мисля за скорошните улични протести в България, предизвикани от разкритията, показващи степенята, до която правителството е „позволило на олигархичната мафия да контролира тази балканска страна“ (бюлетин на „Европюз“ 22/09/2020 / Авторски права). Социалното напрежение на Балканите се предизвиква най-вече от твърдения или разкрития, свързани с корупция в правителството. Но не е само това. Албена Азманова (от България) е доцент по политология в Брюкселското училище по международни изследвания към Университета в Кент. Азманова говори за „масова икономическа несигурност, която обхваща по-широки кръгове от населението извън прекариата (хората с нископлатена и несигурна работа). Тя добавя: „Макар че несигурността трудно се измерва и отчита, всъщност тя е в корените на социалните несгоди на западните общества“ (Alternet, 16 януари 2021 / Авторски права) Британският учен Гай Стендинг публикува книгата си „Прекарият“

през 2011 година, четири години след приемането на България и Румъния в ЕС. Българската национална стратегия за деинституционализация е създадена година по-рано. („The Precariat: The New Dangerous Class“, Bloomsbury paperback, 2016 / Авторски права)

Както Азманова, така и Стендинг се съсредоточават върху социалната несигурност като новопоявяващо се явление в западното общество. В контекста на прехода от комунизъм до участие на свободния пазар терминът прекариат се отнася до обхващане на много широки кръгове от населението, независимо от възрастта или нивото им на образование. В процеса на работа по въвеждане на семейна и родителска подкрепа като алтернатива на институционалната грижа за децата осъзнаването на тази цъкаща бомба добавя допълнително напрежение.

От 2018 г. насам годишните преводи към България от българи, живеещи зад граница, показват тенденция за надвишаване на нивата на прекуите чуждестранни инвестиции. Това подпомага издръжката на домакинствата в България, но размерът на българската диаспора сочи загуба на демографски, социален, образователен и демократичен капитал. Румъния и в частност Молдова имат подобни проблеми. Много от хората, които изпращат пари чрез офисите на Western Union в Испания или Германия са родители на малки деца, които остават на Балканите на грижите на баби и дядовци или пък приятели на семейството. Мнозина са станали обект на внимание от страна на службите за закрила на детето. При опитите да се открият родителите на деца, определени за деинституционализация, никак не е необичайно да се установи, че са напуснали региона или дори държавата. Както казах, цъкаща бомба. Закриването на институциите е едно. Нещо напълно друго е да се осигури безопасността и благосъстоянието на децата и родителите им.

Много е важно разглеждането на въздействието на факторите от съществуващия контекст върху ефективността на различните важни елементи на ДИ, когато те се въвеждат. Важно е да се вземат пред вид и често огромните усилия на хората, отговарящи за успеха на тези процеси на определено място, в определен момент и с наличните ресурси и професионални компетенции. Тук е мястото да се научат жизненоважни уроци. Тук се ражда истинската история.

Замислете се върху следното описание на социални услуги:

„Услугите се описват най-добре като изпълнения, а техните продукти са нематериални и не могат лесно да се измерват, броят, изпробват или проверяват; те са по-скоро преживени стоки, изискващи непосредствен контакт за определяне на някои от най-ценните им качества. Второ, социалните услуги са много трудоемки, което може да доведе до по-висока степен на хетерогенност на услугата. В резултат на това изпълнението на услугата може да показва значителни разлики между различните изпълнители, или при един и същ изпълнител в различни дни, както и при един и същ изпълнител и различни клиенти. Трето, потреблението и производството на стоки/услуги е едновременно и неразделно и поради това е трудно да се отдели въздействието на предоставящата услуга върху качеството на услугата от това на потребителите.“

(Malley & Fernandez, 2012, pdf, 2)

Съсредоточаването върху ключовите елементи на деинституционализацията, наблюдавани отдалеко, може да заблуждава. Пазарът на модели на добри практики помага за поддържането на илюзията за универсални формули за успех.

Тази книга черпи от опита на изпълнителите и тяхната непосредствена аудитория.

Когато ги слушах, се опитвах да се придържам към съвета на големия Питър Дракър:

„Слушайте не за да се потвърди това, което смятате за вярно, но за да изследвате още какво друго е вярно.“

Процесът на деинституционализацията такъв, какъвто протича в момента в България, Румъния и Молдова, е една огромна, сложна и смущаваща тема, по която да се пише. Дори простото дефиниране на ключовите елементи на деинституционализацията е трудно – наръчникът, създаден от Европейската експертна група през 2012 г., се простира на 168 страници (EEG, 2012, pdf, 3). Трябваше ми и притурка под формата на инструментариум, който дава насоки за използването на структурните фондове на ЕК за целите на ДИ (EEG, 2014, pdf, 4).

В едно становище, предоставено на българското правителство през 2009 година, „Еквилибриум“ и „Надежда и домове за децата“ обобщиха ръководните принципи за деинституционализацията на грижите за децата в България в шест точки (EQ, ННС, 2008-9, pdf 5). Това беше направено с презумпцията, че в контекста на лобирването ти трябва стегнатост и въздействие.

Министрите на едно правителство са заети хора и има многобройни неща, които ги разсейват. Контрастът в размера също показва как се е променил светът на деинституционализацията на Балканите от дните, когато се движеше от няколко нестопански организации. Той разкрива пропастта между безпристрастното технократично тълкуване на процесите и по-належащото внимание на предната линия.

Представката *de-* в думата деинституционализация ни казва, че си имаме работа с процес на *преобразуване*. Това е един нарочен процес на промяна, която трудно се обяснява, планира и осъществява.

Можем да се обърнем към управление на промяната, което разчита на теории от сума ти дисциплини, включително (организационна и социална) психология, наука за поведението, инженерство и системна динамика. Моделът на Джон Котър за управление на промяната има 8 стъпки и аз ги използвах, за да мога да визуализирам процеса на деинституционализацията в неговото развитие.

(<https://www.kotterinc.com/8-steps-process-for-leading-change/> / авторски права)

Тези осем стъпки са дадени на следващата страница. Когато ги четете, опитвайте се да си представяте, че те са прости ноти, съчетанието от които създава музиката за симфонията на ДИ. Нотите разбира се често се съчетават и образуват акорди. Комбинациите трябва да са хармонични, но понякога те са в дисонанс. Учим се от грешките си.

Докато изпълняват Симфонията на ДИ в България, Румъния и Молдова, изпълнителите вмъкват и многобройни неправилни ноти. И все пак в един забележително кратък период от време те напълно са трансформирали системите си за грижи за детето и подкрепа за семействата.

Осемстепенният модел на Котър:

- Стъпка 1:** Създаване на усещане за спешност /
Дефиниране на необходимостта от действие
- Стъпка 2:** Сформиране на силна коалиция
- Стъпка 3:** Създаване на визия за промяна
- Стъпка 4:** Разпространяване на визията
- Стъпка 5:** Работа с пречките
- Стъпка 6:** Създаване на бързи победи
(чрез ефективно насочване на ресурси и анализ на успеха)
„Без бързи победи твърде много служители се отказват или активно се присъединяват към съпротивата.“
- Стъпка 7:** Надграждане на промяната
- Стъпка 8:** Вграждане на промените в организационната култура.

Изграждането на „скеле“ в образованието е свързано с различни образователни техники, които се използват, за да могат учащите *постепенно* да започват да разбират все по-добре и в крайна сметка да станат по-самостоятелни в процеса на учене. Както и при физическото скеле, подпомагащите стратегии се отстраняват една по една, когато станат ненужни, а преподавателят постепенно прехвърля повече отговорност за процеса на учене върху учащия.

Ученето протича в една конкретна зона, дефинирана от разликата между това, което учащите знаят, и това, което все още не знаят. Придобиването на липсваща информация изисква умения, които едно дете все още не притежава и не може самостоятелно да използва, но може да прилага с помощта на някой по-знаещ.

Зад стъпки от 6 до 8 на Котър стои един вид изграждане на скеле. В него се включва изграждане на критична маса от компетенция и организационни възможности. Накрая се стига до преломен момент. Станала е промяна. Новите методи стават самоподдържащи се. Те са новият начин да се вършат нещата, а отговорните за това практики изискват съответните ресурси, професионален статус и начини за поддържане на високо ниво. Те държат правителствата отговорни.

Пишейки тази книга, ние се позоваваме на опита на ветерани в ДИ във всяка от трите страни. Те са практики, чиито роли може и да са се развили, но те действат като учители в току-що спомен

натия модел с изграждане на скеле. Те са там, в социалните услуги, закрилата на детето, нестопанските организации и държавните учреждения и са непреклонни и тихо, но силно оказват въздействие. Те са формално и неформално свързани в мрежа и се подкрепят все повече от местната академична общност.

Те правят присъствието си осезателно. На 2 февруари 2021 г. Дубравка Шуйка от Европейската комисия писа на Българската национална мрежа за децата. В отговор на съобщения за скорошни действия на българското правителство, подкопаващи платформата за правата на детето, върху която стъпва ДИ, като изменят Закона за закрила на детето, тя предлага следното:

„Тази година Комисията ще приеме стратегия на ЕС за правата на детето, която ще насърчи страните, членуващи в ЕС, да приемат или доразвият стратегии или целенасочени политики за правата на детето и ще предложи действия за укрепване на интегрираните система за закрила на детето в целия Европейски съюз.“

(Dubravka Šuica, 2021, pdf, 6).

Едно писмо до българското правителство в тази връзка педантично анализира предложените от правителството текстови изменения на законодателството, които разкриват колективната компетентност на жалващите се.

(Национална мрежа за децата, 2021, pdf, 7)

1

„РОДЕН В СЪБОТА“: УВРЕЖДАНЕ, ЗАБОЛЯВАНЕ, РЕЛИГИЯ И СУЕВЕРИЕ

Михаил Груев пише през 2009 година, че *„в навечерието на Втората световна война българското село е бремно с проблеми, които лесно биха родили Комунизъм“*.

Какви са тези проблеми?

Свързани са с широко разпространена съпротива към авторитарните сили и силите на градската буржоазия.

(„Колективизация и социална промяна в Българския северозапад – 40-те и 50-те години на ХХ век“, Институт за изследване на близкото минало, Институт „Отворено общество“ и издателство „Сиела“, 2009 – само на български език)

В едно проучване на българската индустриализация между 1878 и 1939 година Александър Гершенкрон твърди, че независимо от значителния ръст, важната структурна промяна е възприана от ниско продуктивното, изостанало и ориентирано към лична издръжка дребно селско стопанство.

(очерк от ‘Economic Backwardness in Historical Perspective’, Harvard University Press, 1962 / авторски права)

Груев и Гершенкрон дават представа за българския културен и социален пейзаж преди Втората световна война. По него време в страната има само два града с население над 100000 души – София и Пловдив, а пропастта, разделяща градския живот от джентрификацията на селата, е огромна.

Въпреки бързата урбанизация през 50-те години на ХХ век и посткомунистическия преход към икономиката на свободния пазар (започнал през 1989 г.) в България все още са запазени някои елементи от вярванията и ценностните системи на селското население.

Подобни явления съществуват и в Румъния и Молдова, където цялостните модели на стопанско и социално развитие са много сходни.

Много е важно деинституционализацията и развитието на сектора за грижа за детето да

се разглеждат на фона на културните различия между селото и града.

Горната схема очертава територията, която се разглежда в тази глава. Тя показва хода на два периода на бързо икономическо и социално развитие, които са разделени почти от един век – периодът на Танзимат в Турция и развитието на България при комунизма. И двата периода, особено вторият, поставят въпроса за създаване на *производителност на работниците*. Проблемът има дълбоки последици за семейства с малки деца и особено ако има дете със специални потребности.

От средата на ХІХ век до ден днешен административната и нормативна реформа ведно с бързата урбанизация не успяват да ликвидират две сили на заден план – патриархалните структури и широко разпространеното суеверие.

Тези сили имат силно влияние и върху семействата с малки деца, а създават и големи затруднения пред реформата в областта на грижата за детето. Макар че се проявяват по различни начини в зависимост от социалните и политическите събития, те са общи фактори за България, Румъния и Молдова. Могат да се използват като оръжия в контекста на национализма и популизма поради два прости факта. Първо, реформата при правата на детето и произтичащите институционални и социални промени са представителни за един имитационен императив поради изравняването с нормативната практика в ЕС. Второ, страните на Балканите и в Централна Европа губят широко кръгове от по-младото си поколение заради (икономическа) миграция или възможности за образование в чужбина. Дори и когато младите се завърнат у дома, те са – в болезнено действителен смисъл – *загубени* за поколението на родителите, бабите и дядовците. Медийното отразяване на протестите срещу правителството (България 2013 и 2020, Румъния 2017-2019) като формула посочва тези, които са „повечето млади, добре образовани и много пътували“ (подчертаването е от нас) (специален доклад на „Ройтерс“, 1 август 2013 г., „Insight: Street protests reveal both Bulgaria’s failure, success“ / авторски права)

Пътна карта към тази глава

<p>Проблемът: Съдбата на децата, които няма да израснат като (икономически) продуктивни. Те са „дефектни“ – физически / интелектуално / морално</p>		
<p>Културна отправна точка: Селски живот. Патриархална религия. Ширещо се суеверие. Издръжка на семейството. Култура на физическото оцеляване. Незаконородени, некръстени, болнави деца и деца с увреждания се демонизират.</p>		
<p>Административни/нормативни реформи и развитие на идеологии</p>		
<p>Османска империя (при Мидхат паша)</p>	<p>Период на интервениране</p>	<p>Русия</p>
<p>Период на Танзимата 1839 – 1876</p>	<p>България обеднява поради следвоенни репарации</p>	<p>Комунистически период 1944 – 1989</p>
<p>Подобрения в градовете, фабрики и търговия, модерно селско стопанство</p>	<p>Земеделци срещу десни авторитарни политици и монархия</p>	<p>Урбанизация и бързо икономическо развитие</p> <p>Селскостопански колективи</p>
<p>Стопанското развитие води до космополитизъм (Средноевропейския модел)</p>	<p>Място за филантропия</p>	<p>Сталинистки акцент върху производителния работник + изкривяване на науката дефектология</p>
<p>Професионални сиропиталища за деца от улицата</p>	<p>Българско женско движение</p> <p>Международна помощ срещу бедността</p>	<p>Колективна грижа за децата – институционализация</p>
<p>Днес: Закриване на големи резидентни институции и развиване на социални услуги за деца и семейства в общността. Това се развива върху платформата на признаването на правата на детето/човека с увреждане.</p> <p>Но застрашително ...</p> <p>Активиран отново патриархат + конспиративни теории + остатъчно суеверие. Призив за традиционното християнско семейство и подмяна на грижата за най-добрия интерес на детето с придържането към традиции, благоприличие и общоприетия морал в страната.</p>		

В тази глава ще говорим за антибуржоазните настроения, преобладаващи в България преди Втората световна война. Те представляват славянофилската селска неприязън към западничеството. Това е думата, която използват в Русия. Днес голямото мнозинство от тези млади, добре образовани и много пътували българи, румънци и молдовци са преждевременно придобили западна култура, което ги прави идеалните бойци за изграждане на гражданско общество. Участници от гражданското общество са водеща сила в деинституционализацията. В глава 5, когато разглеждаме ранните години на ДИ, ще покажем по какъв начин те стават водещи за създаването на платформа за реформи. Ще направим преглед на закриването от НПО на институции, което предхожда националната програма на България.

В по-скорошно време лобирването и петициите на гражданското общество поддържат националните програми на линия.

Но комбинацията на важността и ефективността на гражданското общество създава вероятност то да попадне в центъра на вниманието на тези, които представляват западничеството. По-конкретно очевидното заемане на високи морални позиции, свързани със защитата на човешките права, гразни традиционалистите.

(Глава 3, където разглеждаме причините за деинституционализацията, започва с един пример за провокативна намеса от чужбина, която засилва неприязънта и по този начин създава затруднения пред представителите на гражданското общество, участващи в деинституционализацията.)

„Роген в събота“: Увреждане, заболяване, религия и суеверие

Ето как Димана Трънкова започва материала си за списание „Вагабонд“ през април 2018 година:

„Започнеш ли да се вгледаш в българите, ще видиш някои необясними действия. Десетки мъже и жени носят червени конци на китките си. Възрастна жена гушка малко дете и после го поплава. Друга жена се паникьосва при мисълта, че ще си сложи чантата на земята. На телевизионния екран министър-председателят Бойко Борисов носи червен конец на китката си и казва, че никога не си реже ноктите, не се бръсне и не дава пари назаем... в понеделник. Една книга за самопровъзгласена българска традиционна магия за здраве, късмет, любов и т.н. е бестселър.“

(Vagabond, 05/04/2018 / авторски права)

Ясно е, че ключов елемент от стремежа към секуларизация по време на комунистическия период на България (1944-1989) е забраната да се отбелязват празниците на православната църква и потискането на белезите на езическото празнуване – кръговратът на сезоните, обичаите за плодородие и ритуалите за гонене на злите сили. Според описанието на съвременното суеверие, направено от Трънкова, това гържовно суеверие като че ли не е имало дълготрайно въздействие.

Малко по-късно отново ще се върнем на въпроса за суеверието.

В „История на европейските идеи“, написана през 1994 г., Ричард Уайкарт от Калифорнийския университет обяснява, че „взаимоотношенията, които са предвиждани за комунистическото общество, почти нямат никаква прилика със семейството такова, каквото е то през XIX век в Европа или някъде другаде“. Премахването на частната собственост ще помогне на жените да се освободят от зависимостта си от мъжете, а *отглеждането на децата ще е обща отговорност*. (Курсивът е наш) (Weikart, 1994, pdf, 8)

Какво всъщност става с живота на семейството в следвоенна комунистическа България? Споменаването от съвременниците на една голяма система за институционална грижа по-скоро предполага, че общностната отговорност за възпитанието на децата взема по-скоро тъмен и злобещ обрат.

Има два авторитетни документа в сборника, който ние споменаваме в следващите параграфи.

1. Работен доклад от Европейското общество за икономическа история – EHES, 2015, pdf, 9 – разглежда селскостопанския растеж в периода между войните.

2. Преглед на историята на жените – Women’s History Review, 2006, pdf, 10 – разглежда положението на жените между 1878 и 1945 година.

В началото на XX век гражданите представляват едва 20% от населението на България, а до началото на Втората световна война нарастват само до 24%.

До края на комунистическия период (1989) обаче в градовете живеят над шест милиона души, което представлява почти 70% от населението.

Процесът на индустриализация е особено интензивен през 50-те и в началото на 60-те години на XX век. Към края на този период около 85% от вътрешната миграция са хора, отиващи да работят в големи производствени предприятия. Миграцията продължава със забавени темпове и през 70-те и 80-те години на XX век и колкото и да е странно, при тези мигранти жените значително превъзхождат по брой мъжете. Младите неомъжени жени се местят, за да се вляят като работна сила, докато омъжените просто придружават съпрузите си.

Около две трети от мигрантите се местят в най-близкия провинциален град, което означава, че няма област със съществено намаляване на населението. Селското население обаче забележимо намалява, особено в южната част на страната, в близост до границите с Гърция и Турция – регион, който и днес остава рядко населен.

Тъй като хората в трудоспособна възраст продължават да заминават, селското население демографски застарява. Едно проучване от 1956 година разкрива, че около 23% от българските села имат население със средна възраст над 50 години. Този процент се удвоява до края на комунистическата ера.

Тъй като младото поколение мигрира към градовете, става обичайно някои села да не регистрират нито раждания за цяла година. Селските училища и здравни служби се закриват, като това кара още хора да напускат селата.

През 20-те години на XX век нарастването на населението на страната започва да се забавя, като тази тенденция впоследствие се ускорява. Това става сериозен въпрос за комунистически-

те лидери след Втората световна война, тъй като тяхното внимание е съсредоточено върху продуктивния растеж.

В една аграрна общност голямото семейство допринася за патриархалния статут, а това означава, че на неомъжените жени или жените, които нямат деца, се гледа като на хора, които отслабват общността в съвсем реален смисъл.

Растящото влияние на Тодор Живков може да се проследи назад до средата на 50-те години на ХХ век. До момента, в който той става Председател на държавния съвет (1971 – 1989), въпросът за създаване и отглеждане на деца е станал социално противоречив.

Многото деца водят до икономически предимства за селските семейства. Не е така обаче в градските общности. Тъй като жените стават все по-образовани и все по-малко приемат традиционните патриархални семейни норми, семействата с три или повече деца стават рядкост, а жените, предпочели да имат повече от две деца, имат по-нисък стандарт на живот и общо взето са по-малко уважавани в обществото. През 1985 година 75% от българките с едно или две деца ясно заявяват, че не възнамеряват да имат повече деца.

Жилищният въпрос в ерата на Живков остава един от най-сериозните недостатъци на българския стандарт на живот. В петгодишните си планове властите залагат амбициозни цели за жилищно строителство, но те рядко се реализират. В резултат на това семействата трябва да чакат по няколко години, за да имат апартамент. Пренаселването на столицата София е особено сериозно и на семействата се налага понякога да чакат десет години да им дойде редът в списъка за жилища.

Наличните апартаменти обикновено имат три стаи, свързани на площ от 65 квадратни метра.

До средата на 80-те години на ХХ век се посочва, че 30-40% от семействата трябва да имат по три деца, за да компенсират за онези, които нямат деца или имат по едно дете. През 1973 г. Политбюро всъщност утвърждава правото на родителите да избират колко голямо семейство да имат. Но през 70-те и 80-те години на ХХ век липсват достатъчно контрацептиви, за да има възможност за ефективно семейно планиране. Режимът на Живков е наложил строги ограничения на абортите и въпреки това до 1985 година броят на абортите надвишава раждаемостта.

Режимът на Живков всъщност налага глоби на

ергените и неомъжените жени чрез т. нар. ергенски данък в размер от 5 до 15% от доходите. Той се съчетава със семейните надбавки за всички деца под 16 години (възрастта е вдигната на 18 години през 1990 г. при положение, че детето остане в училище).

Румъния

За да спре намаляването на населението в Румъния през 50-те години на ХХ век, причината за което се приписва на броя на жените на пълно работно време и значителното влошаване на жизнените стандарти, комунистическата партия се опитва да увеличи броя на румънците от 23 на 30 милиона. През 1966 година в опит да повиши раждаемостта румънският диктатор Николае Чаушеску заявява де факто, че абортите и контрацептивите са незаконни.

Всъщност има ясна и доста праволинейна траектория от опитите на Чаушеску да повиши раждаемостта през 60-те години на ХХ век до ранните реформи по отношение на благосъстоянието на детето през 80-те и 90-те години на ХХ век. Научаваме за хода на събитията, когато прочетем в глава 5 за началните години на деинституционализацията. Така можем да си обясним защо румънските усилия за реформи в грижата за детето започват известно време преди тези в останалите страни.

Молдова

За разлика от България и Румъния Молдова е съветска социалистическа република до 1991 година.

Опитите за колективизация на селското стопанство започват през 1946 г., но през 1947-48 има масов глад, който води до смъртта на около 115 000 селяни. Гладът е бил в известна степен причинен от суша, но ефектът се засилва от съветското реквизиране на голяма част от селскостопанската продукция и насочването ѝ към преобладаващата етническа група.

Индустриализацията и огромните съветски инвестиции в столицата Кишинев стават през 70-те и продължават и през 80-те години на ХХ век. Част от вътрешните инвестиции са насочени към (градски) жилища.

През цялото време до създаването на молдовската и гагаузката републики обаче акцентът е вър-

ху селското стопанство, а Молдова остава една от най-гъсто населените съветски социалистически републики. Що се отнася до съотношението град-село, според Световната банка селското население бележи спад от 77% през 1960 г. на 53% през 1989 г. През 2019 то е 57%.

(<https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS?locations=MD> / авторски права)

А какво става с ролята на жените в семейството и в общността? Как се развива тя?

Иван Хаджийски (1901-1944) дава сведения за начина, по който две сили оформят ролята на жените в селска България преди Втората световна война – османският модел на взаимоотношения между половете и кодексът за полов морал назад във вековете. През 1915 год. Ст. С. Бобчев казва следното за космополитния пример на нежния пол:

„Българката в съвремието е може би плод нито на еволюцията на старата, патриархалната, нито на полупатриархалната жена от турския период. Тя се появява на сцената като рожба на новите тенденции под чужди възпитателни влияния и социокултурни инструкции.“

(Текстовете на Хаджийски и Бобчев са само на български и руски език. Татяна Несторова от Университета на Охайо говори за тези автори – виж „Women’s History Review“, 2006, pdf, 10.)

Елиас Канети (лауреат на Нобелова награда за литература през 1981 год.) е роден в българския дунавски град Русе (някогашен Русчук) през 1905 год. В едно радиопредаване за радио „Свободна Европа“ и в своята книга „Спасеният език“ той казва следното:

„Едва ли ще мога да дам представа за колорита на тези ранни години в Русчук (Русе)... Всичко, което преживях по-късно, вече се беше случило в Русчук.“

Той говори за мултикултурната и многоезикова атмосфера в града по него време. Това го прави една малка столица. Малката Виена или Перлата на Дунава, където ежедневно на улицата могат да се чуят седем-осем различни езика.

Татяна Несторова посочва обаче, че докато жените участват в „основополагащо нарастване на разнообразието и обхвата на възможностите“, което се наблюдава с урбанизацията, селският традиционализъм на Балканите продължава да доминира. Несторова се позовава на Хаджийски

при обрисуването на различните страни на ролята на селската жена, които са валидни и днес.

Тя обяснява господството на патриархалната ценностна система:

„Сред селските семейства, включително и тези, които са част от селската *задруга* (роднински кръг най-вече в Западна България), патриархалната власт на мъжа е на практика абсолютна. Но важният принос на жените към икономическата издръжка на семейството традиционно е причината жените да се радват на повече уважение и дори самостоятелност в семейството.“

С урбанизацията ролята на жената, участваща наравно в работата, се запазва и дори засилва поради широките възможности. Но ролята на майката е значително занижена.

Базирайки се на Хаджийски, Несторова обяснява наложените на жените ограничения „не само като резултат от турския модел на взаимоотношения между половете, но и като опит да се запази старият морал на отношенията между половете.“ Историята на османска България продължава почти 500 години и е съвсем естествено да се утвърди ислямската практика на разделянето на половете на публични места. Тя обаче е наложена върху дребната местна система от ценности на хората, които обработват земята и гледат животни.

Следващият параграф е от Несторова:

„На омъжената бездетна жена се гледа като на неопределено зло за семейството и тя носи едностранната отговорност за тази огромна трагедия“. Широко разпространените вярвания не позволяват на мъжа да се хвърля никаква вина. По подобен начин незаконородените деца се приемат за огромно зло не само за домакинството, но и за цялата общност.“

Лесно е да се види, че пренасянето на едно усещане за свещената същност на майчинството в комунистическите времена на апартаменти-кутийки и работа на пълен работен ден влага в раждането на първото дете огромна важност. Бабите и дядовците са разочаровани, ако това дете не е момче. Разочарованието им е още по-голямо, ако младите родители нямат други деца.

Не е трудно да си представим срама и вътрешното опустошение, свързани с раждането на дете, което е болнаво или има увреждане.

Става още по-лошо.

Нека се върнем на Димана Трънкова и нейното

изследване на суеверията в съвременна България. Тя споменава за проучване, направено от „Trend Research“ по поръчка на водещ вестник. Трънкова дава следната статистика:

„Шейсет и четири процента смятат, че има хора, способни да предсказват бъдещето, а 53% вярват, че има хора, които могат да лекуват чрез чудо. Четиридесет и пет процента от интервюираните вярват в магии... Седемдесет и три процента чукаат на дърво против лош късмет, 12 процента хвърлят сол за късмет, а 35 процента носят червен конец против уроци.“

Често ме молят да участвам в сложни и трудни случаи, с които се занимава екипът в Центъра за социална подкрепа в Русе. Съветвам социални работници, психолози и семейни консултанти, които работят по даден случай.

Преди няколко години контактът ми с едно дванадесетгодишно момиче беше покъртителен. Ще използвам псевдоним. Ще я нарека Регън. Това е името на детето във филма на Уилям Блати „Екзорсизъм“.

Тя очевидно страдаше от леко умствено увреждане и клиничният психолог беше дал ориентировъчната диагноза синдром на Аспергер. Не бях съгласен. Хората с това състояние имат затруднения по отношение на теорията на ума – умението да се описват умствените състояния – своите и на другите. Тя служи като един от основните елементи за социалните взаимоотношения чрез създаване на възможност за предугажане и тълкуване на поведението на другите.

Способността на Регън да се радва на шегите ми, да разбира кога съм ироничен и оживено и забавно да разказва случки разкриваше, че притежава социални умения. И въпреки това в училище страняха от нея и я смятаха за странна. Имаше различни инциденти, включително и опитите на Регън да се съблича в класната стая. Притесняващо беше, че говори за видения и че я бяха виждали да разговаря с някого тогава, когато е сама. Едно от виденията, които тя описа, беше с дяволи, танцуващи на края на леглото ѝ.

Регън живееше с баба си и дядо си. Социалните работници бяха посещавали дома ѝ близо до Сливово поле (Русенска област). Те бяха описали къща със спуснати завеси в ярки слънчеви дни. Бяха виждали къде спи Регън (но не и танцуващи дяволи). На видно място до леглото имало сложена библия. Над леглото висяла религиозна икона, а в къщата имало и други икони на различни места.

Когато разбрах, че родният дом на Регън е в За-

падна България близо до границата със Сърбия и че попечителството на бабата и дядото се приема като предпазно заради участието на родителите ѝ в някакъв култ, препоръчах човекът, който основно се занимава с нейния случай, да се свърже с директора на центъра за социална подкрепа в Монтана. При посещение в центъра му той ми беше казал за надигащ се религиозен фанатизъм в околните села. Беше споменал за едно момче, по-малко от Регън, което бяха спрели от училище, държали го заключено у дома и вероятно е било подлагано на екзорсизъм.

Предполагах, че виденията на Регън, особено онези с дяволите, може да са били предизвикани или възблени от поведението на важните за нея възрастни.

С помощта на професионална подкрепа положението на Регън се подобри, макар че никога не открихме цялата ѝ по-ранна история.

(Дейвид Бисет)

Устрелът („изгубено сърце“) е вид български вампир – духът на дете, родено в събота и починало, преди да е кръстено. Устрелът оживява на деветия ден след погребението и търси кръвта на говеда или овце.

За да се избави едно село от устрел, може да се наеме ловец на вампири (вампирджия) да намери съществуването. Убиването на устрел зависи от друг специалист – джададжия – който гони вампира със свещена икона. Джададжията гони вампира към бутилка с любимата му храна. След като вампирът е примамен в бутилката, тя се затанва и се хвърля в огъня.

През 2012 г. археолози правят изумително откритие в близост до черноморския град Созопол. Гробове, датирани в Средните векове, съдържат два скелета с железни пръти, забити през гръдния кош, вероятно за да не вампирясат. В България има около стотина други погребения, в които има вампирски скелети. Откритието от 2012 година е широко отразено в медиите, а в интервюто си пред ВВС Божидар Димитров от Националния исторически музей посочва, че практиката на забиване на пръти в сърдечната област на труповете продължава в някои български села до първото десетилетие на XX век (BBC News, 6 юни 2012 /авторско право). Археологът проф. Николай Овчаров потвърждава, че в българските села има джададжии до края на 70-началото на 80-те години на XX век (archeology.wiki, 14 Oct, 2014 / авторско право)

Румънците и молдовците от румънски произход са вярвали в същество, което удивително прилича на устрепа. *Морой* е неумряло същество, родено от трупа на некръстено дете, обикновено 7 години след смъртта му. Фолклористът Хайнрих фон Вислоцки говори за потенциална връзка с уврежданията; той пише за вярване, че детето на жена, забременяла от носферат (нещо като вампир или демон), е изключително грозно, покрито с гъсто окосмяване и много бързо става морой ('*Quälgeist im Volksglauben der Rumänen*'. Am Ur-Quell. 6: 108–109 / само на немски език).

Ако срещнете морой, трябва да откъснете част от грехата си, да я хвърлите към съществото и да му кажете, че ако иска да е момче, трябва да се нарича Йоан. Ако предпочита да е момиче, трябва да се казва Мария. Даването на име на един морой действа като покръстване, а това дава възможност на бедната душа да намери покой и да литне към небесата.

Кръщаването е важно във всяка една от легендите.

Макар че комунистическите режими не успяват да пресекат напълно влиянието на православната църква, те значително подкопават нейния авторитет. В България броят на православните свещеници спада от 3312 през 1947 г. до 1700 през 1985 (<http://countrystudies.us/bulgaria/26.htm> / авторско право). Свещениците, свързани с предвоенния режим, са обвинени в участие в незаконни или антисоциалистически дейности, в подкрепа на съпротивата и в пропаганда против държавата. Държавата поема контрола върху цялата собственост на църквата, като дава право на избор църквите да продължат да съществуват или да бъдат затворени. Много от тях са затворени.

Споменатите по-горе легенди разкриват огромното значение на обряда кръщение за придобиване на собствена идентичност. В книгата „*Bulgaria under Communism*“ (Routledge, 2019 / авторско право) авторите обясняват какво на пръв поглед е значителното намаляване на значението на светото кръщение.

През 1952 година държавата възлага мащабно социологическо проучване за оценка на общественото отношение към религията. То привидно показва, че едва 35% имат активен интерес към религията, а вярващите обикновено са недообразовани или много възрастни. Освен това те включват много хора от селските райони, като вярващите жени са повече от мъжете. Тези данни обаче противоречат в известна степен на

данните за броя на кръщенетата и сватбите. 52% от всички новородени са кръстени в църква, а 36% от двойките са венчани в църква след дължителната гражданска церемония.

През 70-те години на ХХ век са издадени серия от наредби с цел да се ограничат църковните ритуали. Целта в началото е да се заменят църковните ритуали с граждански. След това се опитват да заменят празниците с корени в религиозната традиция с нова празнична програма.

Статистиката за 1980 год. показва, че само 40.7% от новородените са кръстени, а едва 4.5% от гражданските бракове са и с църковна венчавка.

Административният процес, наречен гражданско кръщаване, лишава семействата от тайнството на въвеждане в християнството.

През 2018 год. Бригит Робердър пише доклад за Института за изследване на развитието, който накратко разглежда проблема със стигмата поради увреждане в развиващите се страни. Водещи мотиви за стигмата, споменати от Робердър, са неразбирането на причините за увреждането, произтичащо от културни и религиозни вярвания. (Rohwerder, 2018, pdf, 11)

Би било грубо и обидно България, Румъния и Молдова да се определят като развиващи се страни. Но дори и днес раждането на дете с тежко увреждане, проблеми на развитието или хронично заболяване може да породи срам за родителите и роднините и нелицеприятно отношение от членовете на общността. Това явление е най-добре изразено в селските общности и сред тези с нисък социално-икономически статус, но не е ограничено единствено сред тях. Раждането на такова дете може да се приеме като наказание, произтичащо от минали грешки на семейството.

В такива случаи институционализацията на едно увредено дете скоро след раждането му, некръстено, не е напълно различна от хващането на устрепа в бутилка. Независимо от намеренията и целите отговорните държавните служители изпълняват ролята на гжададжи, независимо до каква степен те намират оправдания за действията си по медицински причини или поради бедност.

Накратко, актовете за раждане носят печат „Роден в събота“.

Изследвали сме селския живот на Балканите в началото на ХХ век. Той показва на фона на столетно суеверие и религиозни ритуали огромното

значение на тежката физическа работа. Жените участват в тежката работа, а децата помагат за храната на семейството. Това е свят, в който жените и децата биха могли да се приемат като срам за семейството и общността. Били са прокълнати, ако не са продуктивни в контекста на семейството.

Колкото и странно да е, появата на големи резидентни институции за деца при комунизма е свързано с факта, че работата (ръчната) е получила нова форма на важност за морала. Някои тълкуватели говорят за фетишизация. В такива обстоятелства някои деца биха могли да бъдат белязани като дефектни в най-лошия случай или поне като административно и идеологически неудобни.

Има една интелектуална шега за еволюцията в марксизма и начина, по който вниманието на политическия философ към трансформацията „от всекиго според възможностите, всекиму според потребностите“ може да стане „от всекиго според възможностите, всекиму според труда.“

В книгата „Политическата икономия на социалистическия реализъм“ Евгений Добренко и Джеки Савидж казват следното:

„Съветският труд има малко общо с икономиката, но много общо с морала.“

(‘The Political Economy of Socialist Realism’, New Haven: Yale University Press, 2007 / авторски права)

В „АБВ на комунизма“ Николай Бухарин и Евгений Преображенский пишат за трудова дисциплина, която обхваща и чувството и съзнанието за отговорност на работника по отношение на неговата класа:

„Съзнанието за отговорност към цялата работническа класа трябва да живее в душата на всеки работник... Поради тази причина работата по създаване на нова трудова дисциплина изисква непрекъсната работа по повишаване на знанията на масите“.

(‘The ABC of Communism’, Merlin Press, 2007 / авторски права)

В България, докато учат в университет, студентките, родили дете, имат възможност да оставят детето в дом „Майка и дете“ за период от три години. Ако забременее ученичка в средното училище и трябва да роди, тя или напуска училище и се грижи за детето, или се крие в дом „Майка и дете“, докато е бременна и след това изоставя детето и се връща в училище под претекст, че е била болна. Начинът, по който са на-

ричани гомовете за бебета, позволява временно присъствие на майката.

Думата, която идва наум, е удобство. Институционалната грижа дава решение, когато отглеждането на дете би попречило на образованието и обучението на продуктивни работници.

Един доклад, публикуван в скандинавския „Журнал за изследвания на уврежданията“ („Journal of Disability Research“, 2014), описва подробно развитието на институционалната грижа за деца в Русия. Докладът от Калининкова и Тригед се нарича „Ретроспекция на грижата и отрицанието на децата с увреждания в Русия“ (Kalinnikova & Trygged, 2014, pdf, 12). За частие той споменава и предоставянето на грижи за деца без увреждания. Съдържанието провокира читателя да търси паралели в развитието на институционалната грижа в балканските държави. То ни помага да разберем как понякога терминът дефектни деца се отнася не само до тези с хронични заболявания и проблеми в развитието. Той включва и морално дефектните.

„Политиката за хората с увреждания е нито линейна и развиваща се по естествен начин, нито обективна и страда от прищевките на времето, мястото и идеологическите промени.“

(A. Roulstone & S. Prideaux, ‘Understanding Disability Policy’, 2012 / Авторско право)

Преди да разгледаме влиянието на Русия и комунизма е интересно да отбележим, че османците въвеждат своя собствена форма на сиропиталища в центровете на провинциите си още през 60-те години на XIX век и това е оказало влияние в България.

Професионалните сиропиталища („исляхханета“) функционират като образователни и възпитателни институции за сираци, изоставени и бедни деца. Простичката цел е да няма безнадзорни деца и младежи по улиците, а да се обучат и да станат квалифицирана работна ръка. Това е и начин за реинтеграция в обществото, начин за привикване към гражданска отговорност. На по-абстрактно ниво обаче исляхханетата са елемент от османската реформа и са създадени за разпространение на идеали и насаждане на османска идентичност. (Maksudyun, 2011, pdf, 13) Интересно е това, че 80 години преди настъпването на комунизма в България османците наста-

няват децата в институции поради политически (имперски) съображения както за гражданско възпитание, така и заради важната необходимост от продуктивна работна ръка.

Годините между 1839 и 1876 са известни като период на Танзимата. Терминът „танзимат“ произлиза от турската дума за реформа и реорганизация, силно повлияна от европейските идеи, от които се очаква да доведат до фундаментална промяна на империята от старата теократична система в модерна държава.

Значителна част от процеса включва признаването на провинциите и по примера от централизираната провинциална френска администрация се създават четири образцови *вилаети* (провинции), където могат да се прилагат и изпробват новите идеи. С Мидхат паша като ръководител на реформаторското движение и първи губернатор (*валия*) на Дунавската провинция, България на практика става тестов проект за идеи и политика.

Мидхат започва да модернизира административната столица на провинцията – Русе. Построява болници, хотели и други обществени сгради. Появяват се фабрики, а те имат нужда от специализирани училища за обучение на работници. Създава се образцов чифлик и се тестват селскостопански машини и технологии. През 1864 година се създава селскостопански кредитен кооператив за предоставяне на нисколихвени заеми на земеделците и общините.

Периодът на Танзимата съвпада с българското Възраждане и преоткриването на културната идентичност на славянското население. Периодът между 60-те години на XIX век и края на века е знаков за българите. Той обаче дава и ранни признаци за социалните проблеми, които ще възникнат по време на комунистическия стремеж за урбанизация, индустриализация и изпълнение на амбициозните петгодишни планове. Голямата необходимост от обучение и мобилизиране на работна ръка и бързо преместване на хора към индустриалните центрове би могло да доведе до непригодност на обичайната семейна грижа за децата. Предоставянето на грижи за деца със специални потребности е особено проблемно. Показвайки необходимостта от грижа за една низша прослойка, исляхханетата събират *безпризорните от градските улици*. Не съществуват групи от селски жени, които да се грижат за тях (или да ги проклинат).

И най-сетне, няма място за ежедневна *филантропия*, насочена към децата в България и Румъния преди Първата световна война и Балканските войни (1912-13), като такова е положението

и в предболшевишката Русия. Това води до създаването на сиропиталища и приюти за деца, където отделни деца с увреждания се смесват с останалите обитатели.

Заклучителният параграф от изследването на Калининкова и Тригед очертава определено развитие в болшевишката Русия и съветските републики, което може да се свърже с развитието на нещата в онез балкански страни, които стават комунистически сателити, в които няма място за буржоазна филантропия.

Първият тласък за развитието на големи резидентни институции е необходимостта от сиропиталища след болшевишката Октомврийска революция. Тези институции приютяват както здрави деца, така и деца с увреждания.

Именно по-нататъшното развитие на системата на институционална грижа е важна в контекста на разглеждане на явлението институционализация на Балканите. То протича между периода на младата съветска държава и създаването на Съветския съюз, като от особен интерес е едно определено явление – появата на идеята за дефектното дете.

Калининкова и Тригед го представят така:

Най-вероятно промяната е наложена от настояването на Сталин за продуктивни работници. Към това може да се добави развитието на дефектологията като наука, използвана за изолиране на деца с намалени способности. По този начин политиката спрямо хората с увреждания налага маргинализация. Младата съветска държава институционализира грижата за децата с добри намерения, което е видно от административните реформи, но същевременно децата с увреждания често са затваряни в строго управлявани институции – нещо, което продължава по време на годините на съветска власт“.

Ранното развитие на дефектологията е положително и хуманно. В един преглед на събраните съчинения на Лев Виготски се открива следният параграф:

„Виготски настоява за установяване на увреждания при едно дете от *гледна точка на възможност*, а не на увреждане. С острия си сарказъм той нарича традиционният подход при оценката на човека с увреждане „аритметическа представа за инвалидност“ поради схващането, че едно дете с увреждания е сбор от отрицателни характеристики. Той предлага например определяне на нива на цялостна независимост и нуждата от подкрепа, а не нива на слабоумие при деца с умствено изоставане.“

(Източник: 'The Fundamentals of Defectology

(Abnormal Psychology and Learning Disability', American Journal on Mental Retardation, 1995, Vol. 100, #2, pp. 214-216 / авторско право)

Но в съветския контекст стават три неща:

1. Дефектите алармират за необходимост от изолиране от болшинството;
2. В институционален контекст на хората с нарушения в развитието се приписват някои от характеристиките на лабораторни животни;
3. Определението за дефект се разширява.

Преди 30-те години на XX век науката за детското развитие и възпитание – педагогиката, разработена от Г. Станли Хил в САЩ, е със силно влияние в Русия. Тя дава холистично тълкуване на детското развитие, като отчита биологичните и социални влияния и се съсредоточава върху взаимовръзката между физическите и неврологичните фактори.

Според Калинникова и Триге една от причините за изоставянето на педагогиката е невъзможността тя да е водеща при създаването на новото общество. Тя не успява да отговори на очакванията на Партията за радикално подобрене на положението на децата. Расте броят на децата, определени като такива със забавено умствено развитие. Расте и броят на специалните училища. Тези специални училища, детски градини и съответните психо-неврологични домове, които се развиват

между 1923 и 1931 год., бързо се закриват.

Психо-неврологичните домове (училища санаториуми) се създават като областни пансионни, предназначени за „невропатични и психопатични [деца] с повишена нервна чувствителност и склонност към дисбаланс и нервност, но с добри мозъци.“ С други думи, училищата санаториуми не са нито приюти за деца с обучителни затруднения (т.нар. забавено умствено развитие), нито колония за малолетни с криминални досиета. Това е специализирана психиатрична институция за деца, в която повишената чувствителност на нервната система води до психопатични реакции и възпрепятства успешния напредък на нормалните основни училища.“ (M.C. Galmarini-Kabala, 'Psychiatry, Violence, and the Soviet Project of Transformation: A Micro-History of the Perm' Psycho-Neurological School-Sanatorium' Published online by Cambridge University Press: 10 July 2018 / авторско право)

Дефектологията се появява като доминантна дисциплина за изучаването и лечението на деца с увреждания и е вградена в нормативната и законовата уредба. Авторите ни казват, че „терминът дефектно дете по-късно е екстраполиран към широката категория на безпризорните деца, за които също се смята, че се нуждаят от по-внимателно изучаване“.

ПСИХОЛОГИЯ НА РАЗВИТИЕТО	ВЪЗРАСТОВА ПСИХОЛОГИЯ
<p>Самостоятелност Методът е изцяло ориентиран към идеята, че едно дете е <i>автономно</i>, когато се сблъсква с физическия и социалния свят</p> <p>Естествено развитие Отнася се до <i>естественото</i> развитие на детето. Международно приетата идея за практика, съобразена с развитието, се основава на схващането, че методите при ранното отглеждане и възпитание трябва да <i>следват детето</i> и да са подходящи по отношение на неговото ниво на развитие</p> <p>Подкрепяна от когнитивната психология и неврологията, психологията на развитието твърди, че сензорният, когнитивният и лингвистичният растеж се насърчават чрез игра, изследване, разговор и взаимодействие с другите, а НЕ директно обучение.</p>	<p>Хетерономия Методът почти винаги се отнася до <i>хетерономна</i> личност, чието развитие зависи до голяма степен от съществуващите разнообразни социални структури, с които се сблъсква.</p> <p>Развитие в съответствие с възрастта Отнася се до <i>съответстващо</i> развитие</p> <p>Детето се оценява по отношение на съответствие със социални, културни и институционални условия</p> <p>Лев Виготски дефинира зоната на проксималното развитие като дистанцията между действителното развитие, разкривано от самостоятелното разрешаване на проблеми и нивото на потенциалното развитие на детето, което може да се постигне с помощта на по-компетентно лице.</p> <p>Това клони към <i>култ към педагогиката и отглеждането на деца</i></p>

От този начин на мислене възникват резидентните институции за младежи с интелектуални увреждания и различните изправителни домове за деца с противообществени прояви в България. Естествено руският модел за възрастова психология има много общо с психологията на развитието, която се развива от учението на Жан Пиаже. Моделите обаче са фундаментално различни. Това е показано в следващата таблица:

Идеологията на личната автономия, очертана в лявата страна на таблицата, дава изобилна почва за развитието на стремеж към социално приобщаване, произтичащо от максимизиране на личностния потенциал. Точно в този контекст през 1998 година Джуду Сингър създаде термина невроразнообразие.

Айяна Байлин, специалист в областта на грижата за хора с аутизъм и защитник на правата на хората с увреждания, обяснява, че споменаването на невроразнообразието в политическа среда обикновено е с цел да се популяризират следните идеи:

- Хората с неврологични различия не са повредени или непълни версии на нормалните хора.
- Увреждането, независимо от тежестта му, не прави личността по-незначителна. Хората с атипични мозъци са си напълно човешки същества, с неотменими човешки права като на всички останали.
- Хората с увреждания могат да имат съгържателен и смислен живот.
- Неврологичните различия са съществена част от човешката природа, също както различията в големината, формата, цвета на кожата и личността. Никой от нас няма правото (или мъдростта) да се опитва да подобрява вида ни, като решава кои черти да запази и кои да отпече. Всеки човек е ценен.
- Увреждането е сложно нещо. То често се дефинира по-скоро от очакванията на обществото, отколкото от състоянието на отделния човек. Не винаги, но често.

(Scientific American, 6 June, 2019 / авторски права)

Вниманието към хетерономията (ясната страна на таблицата) не изключва възможността да се работи по възможно най-голямо увеличаване на потенциала на всеки един човек. Виготски е наскоро реабилитиран, а схващанията му дадоха начало на практическото приложение на идеята за изграждане на скеле в образователен контекст/контекст на развитието. Това включва

разнообразни помощни и обучителни техники, които помагат на учащия да върви напред с поредица от лесни стъпки, водещи до по-ясно разбиране и, в крайна сметка, по-голяма самостоятелност в процеса на учене. Преподаването зависи от предходните постижения на ученика. Те са пропорционални на личните способности и поради това обикновено съответстват на рамката на практиката, кореспондираща на възрастта (идея, която ще разгледаме по-късно).

Нещата обаче се объркват, ама много, когато се намесят политически цели. Калининкова и Тригед говорят за партийни очаквания. Когато дефектните деца не могат по научен (или магически) начин да станат недефектни или продуктивни, те трябва както да бъдат скрити, за да не петнят социалния пейзаж, така и да улеснят това отстраняване, като се определят като неспасяеми.

(Устрелът и мороят, и двата набелязани поради суеверие, могат поне да бъдат спасени).

Преди края на тази глава нека да погледнем набързо сегашното положение и да помислим за съществуващите заплахи спрямо правата на детето в контекста на току-що разглежданите проблеми.

Следващите параграфи са написани през септември 2019 г. от изпълнителния съвет на Национална мрежа за децата и се отнасят до яростното, ирационално противопоставяне на проекта за Национална стратегия за детето (2019-2030 г.).

„При представянето му за обществено обсъждане в началото на годината той предизвика разгорещени дебати, последвани от вълна от обществена психоза и протести. Определени родителски групи, които се ръководят от крайно десни организации и поддръжници на евангелски деноминации, направиха негативни коментари за Стратегията. Вследствие на това Българската православна църква се намеси с официално изявление, в което заяви, че родителите имат право да удърят децата си, за да ги дисциплинират. Също така беше изтъкнато, че Църквата е против абортите, контрацептивите и сексуалното образование в училище, което трябва да бъде заменено с въздържание. След негативната обществена реакция Светият синод на Църквата обяви, че това не е нейното официално становище и излезе с по-мека и дипломатична позиция.

В началото на дебата преобладаваше мнението, че Стратегията въвежда пълна забрана на телесното наказание (което вече е в сила в българското законодателство). По-късно стратегията беше атакувана с абсолютно неверни и прово-

кативни твърдения, според които Стратегията намалява правата на родителите и че гържавата и социалните служби ще могат да отнемат деца от семействата им по норвежкия модел за закрила на детето. В публичния дискурс започнаха да доминират наративи, в които се твърдеше, че българските деца ще бъдат отнемани от семействата по несъществуващи причини, като например отказ да се купи играчка или сладолед на детето, и вместо това ще бъдат давани за осиновяване на норвежки гей двойки. Впоследствие атаките бяха насочени не само към Стратегията, но и към цялата система за закрила на детето, включително приемната грижа и домашните посещения, националната телефонна линия за деца, дейността на неправителствените организации, работещи с деца, здравното и сексуалното образование в училище и много други теми.

В коментара си, публикуван от българската секция на „Дойче веле“, Евгений Дайнов, политолог и преподавател в Нов български университет, коментира следното: „В гъното на този театър на абсурда са екстремистки фундаменталистски групи. Добре организирани и финансирани, те искат да преследват всички, които не живеят в рамките на традиционното християнско семейство. Те смятат ин витро оплождането за дело на Сатаната, а светското образование – за нещо изключително опасно“.

(Източник: <https://nmd.bg/en/child-rights-under-attack-in-bulgaria/>)

Националната мрежа за децата е организация, която представлява всички, които работят с деца или в името на деца. Акцентът ясно пада върху въпроса за религиозния фундаментализъм.

Връщайки се към статията на Димана Трънкова във „Вагабонд“, може да ни стане ясно как религиозните екстремисти са започнали да оказват влияние върху хора, които не са непременно силно религиозни. Теориите на конспирацията се радват на популярност в България:

„Четиридесет процента смятат, че светът се управлява от тайно общество, а 66 процента са сигурни, че Биг фарма създава нови болести, за да продава лекарства.“

Ето един пример за въздействието:

Извадки от текста на писмо, подписано от 70 граждански организации и изпратено до служители на Европейската комисия по повод на атаката срещу правата на децата под формата на предложение за изменение на Закона за закрила на детето (10 декември 2020 г.)

„... Обръщаме се към вас, за да потърсим подкрепа за каузата на правата на децата в България, които през последните три години са системно нарушавани.

... Представените предложения са в пълно противоречие с Конвенцията за правата на детето, както и с други международни и европейски стандарти и с разбирането на..

...проектът на закона ограничава прерогативите на институциите да прилагат основните стандарти за защита на правата на децата...

...Принципът на съблюдаване на най-добрия интерес на детето е заменен със зачитане на традициите, благоприличието и общоприетия морал в гържавата (курсивът е наш), което противоречи както на Конвенцията за правата на детето, така и на законите в ЕС...“

(<https://nmd.bg/en/the-rights-of-children-in-bulgaria-are-under-threat/> / авторско право)

Споменаването на общоприетия морал в гържавата е призив към груб национализъм, направен в разрез с международните принципи, свързани с правата на детето.

Позоваването на традициите предизвиква едновременно недоверие и ужас в контекста на програмите за деинституционализация и реформата на грижите за децата, които понастоящем се провеждат на Балканите. В светлината на историческите и културните проблеми, очертани в тази глава, препратката към традициите буди недоумение, докато не разпознаем това, което върви под повърхността.

Ние посочихме:

- Османското управление
- Конфликтът между земеделците и монархистите, водещ до нарастваща тенденция към авторитарно управление
- Зараждащо се настроение на съпротива сред селяните и засилване на ранната привлекателност на комунизма.
- Комунистически контрол

Сега се намираме в продължителната и трудна фаза на преход към отворена пазарна икономика.

Къде е нишката на традицията?

Димана Трънкова ни каза. Това е подземната река на суеверието, религиозността и подозрителността. Това са все неща, които могат да се превърнат в оръжие и да бъдат насочени срещу елитни групи.

А за съжаление активността в областта на правата на детето твърде лесно се определя като канализиране на чуждо влияние и елитарност.

Но в известен смисъл въпросът за нишката на традицията е нещо като удар под кръста. Това не е справедливо. Думата традиция е твърде услужлива, когато се опитваш да провокираш реакция спрямо сегашното състояние на света. Има по-добра дума – идентичност.

Една изключителна книга на Иван Кръстев и Стивън Холмс „Имитация и демокрация“ ни предлага за размисъл следното твърдение :

„При възстановяването на обществата си след 1989 г. централноевропейците се стремят да възпроизведат начина на живот и *моралните нагласи* (курсивът е наш), които наблюдават на Запад.“

Процесът на имитация е назоваван по най-различни начини:

„Стремежът на бившите комунистически страни да подражават на Запада след 1989 г. е наричан с различни имена – американизация, европеизация, демократизация, либерализация, разширяване, интеграция, хармонизация, глобализация и т.н., но винаги е означавал *модернизация чрез подражание и интеграция чрез асимилация*.“ (курсивът е наш)

(„The Light that Failed: A Reckoning“, Penguin Books, 2020 г. / авторски права)

Става ясно, че интеграцията чрез асимилация не е приятна. Тя е психологически и емоционален шок, което означава, че дори добрите хора, работещи с и/или в полза на децата, могат да излежат враждебно настроени.

Какво се случва, когато „моделът, на който се подражава, се превръща в пречка за самочувствието и самореализацията на подражателя“? Възможно ли е деинституционализацията и преходът към услуги, предназначени за децата, да действат като своеобразно обвинение срещу тези, които трябва да настигнат ония, които вече до голяма степен са премахнали този стил на институционална грижа и по този начин заемат позицията на превъзходство?

Разбира се, че големите резидентни институции трябва да бъдат закрити. Кръстев и Холмс обаче използват израза имитационен императив. Не е приятно да се налага да закриваш институции, защото другите са те изпреварили и сега стоят като светъл пример.

Важно е да се знае

Суеверията, свързани с болестите и уврежданията, са насочени към оцеляване явления, точно както и съвременната практика да се настанява дете в институция. Развитието на големите резидентни и изправителни домове по време на комунистическата епоха със сигурност отразява управляващата идеология, политическото изкривяване на науката, свързана с уврежданията, и удобството да се обозначава предизвикателното поведение като дефектно. Въпреки това, като обитатели на селски къщи или градски панелки, като препитаващи се земеделци или работници във фабрики/офиси, родителите, които са натоварени с бремето да бъдат продуктивни, за да осигурят оцеляване, реагират с осезаем страх на дете, родено болно или с увреждания.

През декември 2010 г. някои български патриотично настроени депутати се позовават на традицията, за да оправдаят уничижаването на промени в законодателството за закрила на детето в полза на „традициите, благоприличието и общоприетия морал в държавата“, но най-новата история на страната едва ли говори за стабилен напредък и придържане към ясно дефинирана, солидна и отдавна установена система от убеждения.

Това е царството на суеверията и широката вяра в конспирации. Това са Балканите – място, където децата се изоставят заради травмите от близкото минало и несигурността за очертаното се бъдеще. България, Румъния и Молдова са страни в преход и деинституционализацията се провежда във времена на психологически травми и дълбоки социални въннения.

„Според прогнозите на ООН населението на България ще намалее с 27% до 2040 г. Предвижда се почти една пета от територията на страната да се превърне в демографска пустиня...

Тревогата от обезлюдяването и дори от етническото изчезване естествено се усеща най-силно в малките нации, а това кара хората да се съпротивляват на предложенията за реформи, които като че ли обезценяват уникалните им традиции в името на уж общочовешки...ценности...

Освен това те трябва да приемат без възражения правото на западниците да оценяват техния успех или неуспех да живеят според западните стандарти...

...прегриващият нативизъм отразява отказа да бъдат оценявани от чужденци по чужди стандарти“.

(Иван Кръстев и Стивън Холмс)

Кръстев и Холмс описват ситуация, в която моралната и интелектуална привлекателност на правата на детето може да бъде изкривена в екзистенциална заплаха.

2

БАЛКАНИТЕ СЛЕД КОМУНИЗМА: СОЦИАЛНОТО ПРЕУСТРОЙСТВО ОТБЛИЗО

В тази глава ще говорим за стремежи към развиване на универсална подкрепа за семейства и родители на Балканите. В заключителния раздел става дума за един призив на британски учени за приемане на ориентация към социално развитие в контекста на разработването на система за вземане на решения, която дава насоки за ефективно и ефикасно насочване на услугите в България.

Надяваме се да покажем размера на трудностите в динамичния социален, стопански и политически контекст на посткомунистическата либерализация. За да направим графично представяне на въздействието на стратегиите за оцеляване на семействата, ние се съсредоточаваме върху две явления:

1. Временно изоставяне на деца от родители роми
2. Отсъствие на родителите от домакинството поради миграция в търсене на приемлива и добре платена работа

В тази глава говорим много за ромите и според нас насочването към ориентация към социално развитие става по-скоро в контекста на разбираем, но и притеснителен процес на разделяне на групи. От една страна, ние се виждаме като работещи за социални услуги, характеризирани се с универсалност, достъпност и отсъствие на дискриминация. От друга страна, характеризираме ромите като толкова затрудняващо различни, че това изисква *специални* политики и *целенасочени* методи. Сякаш ромите трябва да бъдат променени, за да бъдат приобщени.

Ромските деца са изключително силно представени както в системата за институционална грижа, така и като клиенти на новите услуги в общността, което значи, че работата по ромския проблем трябва да е неразделна част от всеки процес, ориентиран към социално развитие. По същия начин работата със значителните проблеми с лошите жилищни условия трябва да допълва усилията за подкрепа на семейства с деца със сериозни физически увреждания.

Може би не се опитваме да слагаме каруцата

пред коня, но това все пак става, щом темпото на подобряване на детската бедност и осигуряването на нормални жилищни условия е печално бавно в сравнение с деинституционализацията.

Но, както ще покажем в глава 5, държавата спонсорира закриването на ромски сиропиталища след международното разкритие за условията в тези домове, което доведе до това, че приемането на страната в ЕС зависеше от реформата на законодателството за благосъстоянието на детето и деинституционализацията. Румъния бе принудена да пристъпи към ДИ като важен елемент от реформата в областта на благосъстоянието на децата. Сега имаме няколко варианта за процеса на деинституционализация. Едва ли може да се каже същото за по-широкообхватния процес на борба със структурната бедност.

Извадка от проучване на мнения през 2009 година:

„Българите смятат, че националната им социална система е твърде скъпа за обществото, а в същото време е неспособна да предоставя достатъчно разнообразен набор от услуги.“

(https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb71/eb71_bg_en_exec.pdf // авторски права)

Балканите след комунизма: социалното преустройство отблизо

„Този сив свят с прашни пътища и намръщени лица е продукт на капитализма, не на социализма.“

(описанието на Пол Мейсън на срамната нищета на Молдова)

„България е най-бедната страна в ЕС, с 4 от всеки 10 души в риск от бедност или социална изолация по някои критерии, заедно с най-високото ниво на неравенство в доходите в целия клуб. Една от причините е постоянната корупция, отразена в най-високия показател индекс за усещане за корупция от всички страни в ЕС.“

(euroactiv.com, EU country briefing: Bulgaria, 18 April, 2019 / авторски права)

Горният параграф дава кратко и стегнато обобщение на проблема в България. Съдържащите се в него твърдения са доста добре познати на участниците в деинституционализацията и реформата на грижата за детето.

Твърденията по-году са взети от подобен доклад за Румъния.

„Румъния в последните години се радва на стопански бум, растеж от 4.6% годишно (действителен БВП) между 2014 и 2018 година (включително и невероятните 7% през 2017 г.), което е повече от два пъти средното ниво за ЕС (2.1%)...“

Корупцията остава сериозен проблем в Румъния, която все още се приема като една от най-коруптираните държави в ЕС...“

(euroactiv.com, EU country briefing: Romania, 4 April, 2019 / авторски права)

Да се обърнем към Молдова: индексът за икономическа свобода за 2020 г. (взет от данните за 2019) дава полезно обобщение:

„Икономическата свобода в постсъветска Молдова се спъва от продължаващата уязвимост към корупция, политическа несигурност, слаб административен капацитет, запазени бюрокрастични интереси, закостенял кодекс на труда, зависимост от енергиен внос, руски политически и икономически натиск, силна зависимост от износ на селскостопански стоки и неразрешен сепаратистки проблем в региона на Приднестро-

вието. Върховенството на закона в частност остава много слабо.“

(<https://www.heritage.org/index/country/moldova> / авторски права)

„До 2010 година версиите на либерализъм в Централна и Източна Европа са незаличимо пропити от растящо социално неравенство, повсеместна корупция и морално съмнителното преразпределение на публична собственост в ръцете на малцина.“

(Иван Кръстев, Стивън Холмс)

Материалната бедност е основната причина за изоставянето на деца (институционализация) на Балканите. Ето защо трябва да проучим степента, до която растящата несигурност на семейния живот е станала дефинираща черта на прехода към капитализъм.

По-голямата част от анализа в тази глава е взет от работата на две млади българки.

Яна Цонева, която сега живее в София, е автор на „Създаването на българската класа: граждани срещу народа на протестите през 2013 година“. Това е материал в контекста на докторантура в Централноевропейския университет. (Tsoneva, 2019, pdf, 14)

Вероника Стоянова е лектор по политическа социология в Университета на Кент във Великобритания. Тя е очертала политическото, социалното и икономическото развитие в България след края на комунизма.

(<https://www.rosalux.de/en/news/id/43082/bulgarias-post-socialist-transformation> / авторски права)

Графиката по-году дава много ясна картина на числата, изготвени от икономиста Бранко Миланович през 2012 година за Световната банка.

В работния си доклад с изследване на политиката Миланович казва, че изображението представя „най-дълбоката глобална промяна на икономическите позиции на хората след индустриалната революция“.

(Milanovic, 2012, pdf, 15)

Пол Мейсън дава следното тълкуване:

„Между 1988 и 2008, както се вижда на схемата, реалните приходи на две трети от хората

на земята нарастват съществено. Това доказва и гърбицата в лявата страна на графиката.

А сега да минем към дясната страна на графиката: горният 1 процент също виждат доходите си нараснали с 60 процента. Но между супер богатите и развиващия се свят – отнася се за работниците и по-ниските слоеве на средните класи на Запад – има една дупка, показваща минимално или реално никакво увеличение... *Това спускаше под нулата вероятно включва ... голяма част от работната сила на Южна Европа.* (курсивът е наш).

(‘Postcapitalism: A Guide to Our Future’, Publisher: Allen Lane, 2015 /авторски права)

Излизайки от комунизма през 1989 година, България и Румъния започват своя преход към дейности в свободната пазарна икономика от точка, доста близо до тази, подчертана като упадък на развитата световна средна класа.

Молдова престава да бъде съветска република през 1991 година, а стартовата икономическа позиция на страната е дори още по-незавидна от тази на балканските ѝ съседи. Що се отнася както до момента, така и до международния статут на Южна Европа, това не е добро място за стартиране на преход към функциониране на свободния пазар.

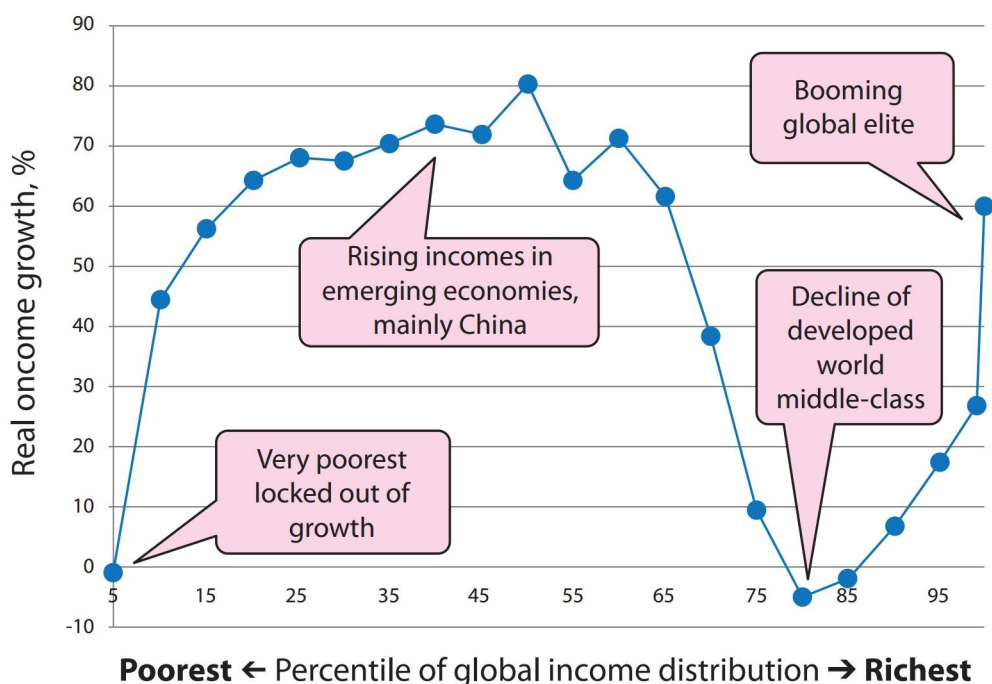
Според Вероника Стоянова началото на 90-те години на XX век – годините непосредствено след края на комунизма в България – се характеризира с два вида явления:

1. Сериозна политическа нестабилност и
2. Икономическа криза, която прави международната намеса важна.

През първите десет години и половината от прехода доминират призивите за структурни реформи, необходими за намаляването на излишните разходи на социалистическата държава. Реформите се осъществяват най-вече под контрола на международни финансови институции в замяна на заема за структурни промени. Втората половина на периода (след присъединяването на страната към ЕС през 2007 година) вижда още реформи, насочени към оптимизиране на различни системи (като например здравеопазване, образование и съдебна система), следени отблизо от Европейската комисия.

През първите седем години на прехода има пет демократично избрани и четири временни правителства. В замяна на финансовата помощ България започва да следва указанията на МВФ и Световната банка за започване на шокова либерализация на цените (97 процента от всички цени, включително и на храните, се либерализират за един ден през февруари 1991 година и това води до висока инфлация). Призивите за струк-

Global income growth from 1988 to 2008

турни реформи продължават повече от десетилетие. Те са насочени към ненужните разходи на социалистическата държава, включително и държавните субсидии, неустойчивите заплати и социалните разходи, като това предизвиква ход към бърза приватизация на икономиката.

Милена Неделчева е част от ръководството на екипа на „Еквилибриум“ в Русе. Преди това е оглавявала отдела за закрила на детето в града. Ние я помолихме да помисли за онези дни, когато е била специалист в агенцията за социално подпомагане. Това е в периода непосредствено след падането на комунизма през 1989 година.

Попитахме Милена дали обстоятелствата, описани от Вероника Стоянова, са създавали натиск и трудности в системата за институционална грижа за деца, които не са съществували преди периода на прехода.

Милена говори за финансови трудности. Цените ескалират и покупателната сила на бюджетите се свива.

„Лично за мен беше много трудно да правя официални заявки за пари или просто да предсказвам какви средства ще са нужни за храна, отопление и поддръжка. Предвидените средства бяха много далече от това, което беше нужно въз основа на прогнозни цени.

Много беше трудно да успяваме да осигуряваме мляко и хляб, а всичко останало беше лукс. Всичко трябваше да става ден за ден, тъй като беше невъзможно да се предвиди какво ще става на следващия ден.

Спомням си, че с директорката на дома за деца с умствени увреждания ходехме по заводи и магазини. Молахме за дарения. Това беше по времето, когато започна приватизацията, с финансовата криза и всичко останало; много заводи бяха спрели производството си.

Тези, които можеха да даряват от продукцията си, те произвеждаха. Спомням си едно дарение със замразени сладкиши и децата ядяха сладкиши на закуска, обяд и вечеря. Имаше и дарение с бански костюми, което си беше лукс по онова време, но изобщо нямаше полза от тях.

Така че да, ежедневното предизвикателство беше простото осигуряване на основна храна и лекарствата, от които се нуждаеха децата. Зависехме от хляба, млякото и съвсем основни неща, които можехме да купим от местни бакалии.“

До 1989 година България (и Румъния) функционира в рамките на Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ). Тази мрежа се сформира през 1949 година по егидата на Съветския съюз в отговор на създаването на Организацията за европейско икономическо сътрудничество през 1948 година.

До 1953 година дейността на организацията се ограничава основно до създаването на двустранни споразумения между нейните членове за търговия и кредит. След 1953 година Съветският съюз и СИВ започват да развиват индустриална специализация сред членуващите държави с цел намаляване на паралелността, при която различните държави произвеждат едни и същи изделия. Аргументът е, че това би могло да доведе до излишна промишлена продукция в региона. Този стил на икономическа интеграция всъщност се заздравява в края на 50-те години на XX век след сформирването на Европейската икономическа общност.

Начинът на работа на СИВ прави на практика почти невъзможно да се търгува според цените на произведените стоки и изделия, определени от правителствата. Идеята за пазарна стойност е напълно лишена от смисъл. Поради тази причина търговията става основно чрез бартерна система, включваща двустранни договорености между правителствата в съветския блок.

Това означава, че след краха на комунистическите правителства в Източна Европа през 1989-90 год. тези страни имат нищожен опит в работата с твърди конвертируеми валути със страни, нечленуващи в СИВ. В началото на 1991 г. СИВ е преименуван на Организацията за международно икономическо сътрудничество, която зависи от система от слаби обещания от страна на членовете да координират политиките за квоти, тарифи, международни плащания и отношения с други международни органи.

Поради имплозията на СИВ заводите в България почти не работят през 90-те години на XX век, следователно става по-малко или повече важно да освобождават работници, които се сблъскват с бързо свиваща се система за социална сигурност.

Освен това първият етап на закриването на кооперативните стопанства и малките предприятия в селските райони на България, придружени от усилия да се възстанови земята на истинските собственици, има разрушителен ефект върху хиляди нискоквалифицирани работници, между които и много роми, зависещи сериозно от сезонната селскостопанска работа. През следващите три десетилетия хиляди роми са допълнително разселени, тъй като техните нерегистрирани,

построени от самите собственици къщи, които са били толерирани от предишния режим, са обявени за незаконни от общинските власти, търсещи място за ново частно строителство.

В тази глава разглеждаме няколко фактора, с помощта на които ще може да се обясни защо след 1990-те години ромските деца представляват огромно мнозинство от институционализираните деца.

През януари 2021 година Европейският център за права на ромите създаде документ, наречен „Погубени животи: ромските деца под грижата на гържавата (‘Blighted Lives: Romani Children in State Care’ / ERRC, 2021, pdf, 16). Той описва сегашното състояние във всяка от трите страни. В случая със страните, членувачи в ЕС – България и Румъния – се открояват два фактора, показателни за общ модел. Първият е дълбока бедност, а препятствията, породени от това състояние, са основните фактори, стоящи зад настаняването на ромски деца в резидентни институции. Второто нещо е, че е много трудно да се установи броят на децата от ромския етнос в системата за грижи за децата. Извадките от раздела за България (стр. 29-30) разкриват следното:

„...При отсъствието на ясна статистическа информация броят на ромските деца, отделени от биологичните им семейства и настанени в домове, може да се определи само приблизително от информацията, събирана от социалните работници, медиаторите в общността и неправителствените организации, занимаващи се с правата на децата.

Що се отнася до Молдова, в информацията, предоставена от Лиляна Ротура, ръководител на CCF – Молдова (виж <https://ccfmoldova.org/en/home/> / авторски права), се твърди, че макар че дълбоката бедност е важен фактор за контакта на ромските семейства със системата за закрила на детето, съществува подчертано въздържане на тези семейства да настаняват децата си в резидентни институции. Това е в съответствие със следния параграф на Европейския център за права на ромите:

„Ромският медиатор в село Шиноаса, както и други медиатори, потвърди, че в гъсто населени ромски общности, ако едно семейство не може да си позволи да отглежда децата си, общността се опитва да намери местни решения и настаняването на дете в държавна институция е последният вариант. Те са казали на изследващия, че социално слаби ромски семейства от неромски селища биха били в по-висок риск от настаняване

на децата си в домове за резидентни грижи, тъй като нямат помощта и солидарността, която биха намерили в една ромска общност.“

Това е интересно. Нека не забравяме, че селското население в Молдова не е намаляло толкова много, колкото в другите страни. В глава 6 ще разгледаме практиката за картографиране на бедността, предприета в България и Румъния, която разкрива няколко района със силно икономически изостанал хинтерланд. Няма сведения за съществуването на толкова обеднели места в Молдова.

Да се върнем в България. На въпроса „Колко от децата, с които работите, са роми?“ 45% от респондентите отговарят „50/50“ или „повече от половината“, 35% от респондентите казват, че ромските деца в институциите са свръхпредставени, а приблизителният им брой е около 80-85%; 10% от респондентите определят броя на ромските деца на 60%, докато други 10% казват, че 30% от децата, с които работят, са от ромски произход.

Гетоизирането на ромите става в по-късния етап на комунистическата ера. Савелина Данова-Русинова описва въпросния период по следния начин:

„По време на комунистическото управление ромите понасят огромно потискане на идентичността им чрез нарушаване на тяхното право да говорят майчиния си език на обществени места, да се обединяват и правото да публикуват и разпространяват информация на майчиния си език. Относително либералните политики в края на 40-те и началото на 50-те години на XX век, когато българската гържава насърчава ромските организации, образование и култура, отстъпват през следващите пет десетилетия пред неумолимо следвана политика на асимилация. През 1956 г. комунистическата партия започва да закрива всички ромски институции. През 1958 година декрет на българския Министерски съвет принуждава ромите да уседнат. През 50-те и началото на 60-те години, с очевидната цел да се „българизират“ хората от небългарски етнически произход, българските власти въвеждат няколко принудителни нормативни акта, с които задължават турците и ромите да сменят турско-арабските си имена и да приемат славянски имена. Тази политика стига до кулминацията си през 1984-85 година, когато българското правителство извършва най-масовата кампания по принудителна смяна на неславянските имена на българските граждани от турски и ромски произход.“

(Danova, 2002, pdf, 17)

Неправителствената организация „Амалипе“ описва по следния начин събната на ромите калдараши:

„До средата на XX век те са номади, пътуващи от село на село да продават стоката си. Усягат след приемането на Указ 258 на Министерския съвет от 1958 година, забраняващ номадството и просията в Народна република България. В абсолютни числа те не са много. Но в териториално отношение калдарашите живеят във всички райони на страната. Рядко образуват големи махали, по-често няколко семейства се заселват заедно в някое село при сгругото население, но без да се смесват с останалите роми.“

(<https://amalipe.bg/en/roma-groups/> / авторски права)

За район „Столипиново“ в Пловдив се смята, че има около 40 000 жители, които са основно (но не единствено) роми. Късметлиите живеят в разнебитените и гъсто населени жилищни блокове от комунистическия период. Но мнозина живеят в огромен район от коптори, където всеки си е построил своята барака основно с материали, добити от сметища. Мнозина нямат достъп до течаща вода и други удобства.

Столипиново е най-голямото ромско гето в Европейския съюз. Това го прави изключително. То дори привлича любопитни пътешественици (туристи в бедни райони), въпреки опитите на НПО, работещи с ромите, да ги откажат от този вид пътуване.

На практика всички по-големи български градове имат своите ромски махали. Има и по-малки градове и села, където ромите представляват изключително голям дял от жителите. До известна степен това е свързано с колонизирането на селата от ромите, тъй като там (по-младите) жители българи мигрират към градовете или към други географски райони, в които, независимо от засилената механизация, селското стопанство продължава да търси полуквалифицирани работници (шофьори, склададжии и оператори на машини).

Според преценката на Съвета на Европа, ромите представляват над 10% от българското население, което е грубо около 75 000 души.

(https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-eu/roma-inclusion-eu-country/roma-inclusion-bulgaria_en/ / авторски права)

Ниската раждаемост на българите като мнозинство, в съчетание с трайното нарастване на българската диаспора в чужбина, означава, че процентът на ром-

ското население расте всяка година.

Има ромски малцинства практически във всички градове и села. Националната стратегия за интеграция на ромите включва изграждането на нови жилища за ромите в 4 пилотни общини. Но огромното мнозинство от ромите са засегнати от натиска на града и разпръскването по селата, което е причината за разрастването на градските гета с преобладаващо ромско население в селищата в слабо населените и икономически слабо развитите региони.

(Bogdanov & Zahariev, 2011, pdf, 18)

Моля да се има предвид проблемът със значителното пренаселване на градските махали, лошото качество на жилищата и честата липса на достъп до течаща вода и комунални услуги.

Моля да се има предвид феноменът на изолация на най-рядко населените региони в България.

А сега да помислим за раждаемостта сред ромките.

Съгласно Националната стратегия за демографско развитие на Република България 2006 – 2020 година 70% от българските двойки искат да имат две деца. Това представлява идеалното семейство. Но сложната социално-икономическа ситуация означава, че 60% от двойките не са успели да осъществят желанието си (според официалната статистика). Данните на Министерството на здравето за процента на абортите (съгласно Наредба № 32/30.12.2008 за утвърждаване на медицинския стандарт „Акушерство и гинекология“) са неточни, но достатъчни, за да покажат, че процентът им на 1000 раждания на живи деца е двоен спрямо средния за ЕС. Тези фактори говорят за нежелание за раждане. (National Demographic, 2006-2020, pdf, 19)

Едно малко проучване на медицинския университет в Пловдив, публикувано през м. февруари 2015 г., дава някои индикации за разликата между статистиката за ромките (основно на възраст 15-30 години) и нормата. Проучването разкрива, че до 30-годишна възраст са родили 59% от българките, сравнени с 85% от ромките. Освен това, една трети от тези ромки, обхванати в проучването, са родили по три или повече деца и приблизително в същото съотношение са имали по три или повече аборта (макар че общият процент на абортите сред ромките е по-малък от половината от процента за българките).

(Kitova, 2015, pdf, 20)

Съгласно преброяването от 2011 г. ромите представляват 5% от общия брой на населението (значително занижен според Съвета на Европа – виж по-горе). При децата на възраст от 0 до 9 г. обаче ромчетата са 12% от всички, а данните от преброяването посочват населени места като Вълчедръм и Ружинци (и двете в СЗ България), където ромчетата са повече от българчетата.

(https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Bulgaria / авторски права)

Защо няма точни данни за броя на ромското население?

Масовата неграмотност и броят на езиците, които ромите говорят, не са в помощ на процеса на провеждане на преброявания или социологически изследвания. Нито пък фактът, че толкова много роми живеят в нерегистрирани жилища и нямат официална адресна регистрация.

От друга страна много роми се самоопределят по някакъв друг начин. Рударите (лударите) често се определят от техните съседи българи като румънски цигани.

Според НПО „Аналипе“ „по време на преброяването и социологическите проучвания рударите/лударите се самоопределят като румънци, власи или българи“.

Рударите са интегрирани в българската среда.

„Рударите/лударите говорят диалектен румънски

език. В България има два диалекта – северен (с по-силно влияние на стандартния румънски език) и южен (с по-ясно влияние на гръцкия език). Макар че живеят в относително обособени етнически квартали, те са може би най-добре интегрираната ромска група в българското общество по отношение на нивото на образование, процента на трудова заетост и размера на домакинствата, като в определени жилищни райони не се различават от българското население.“

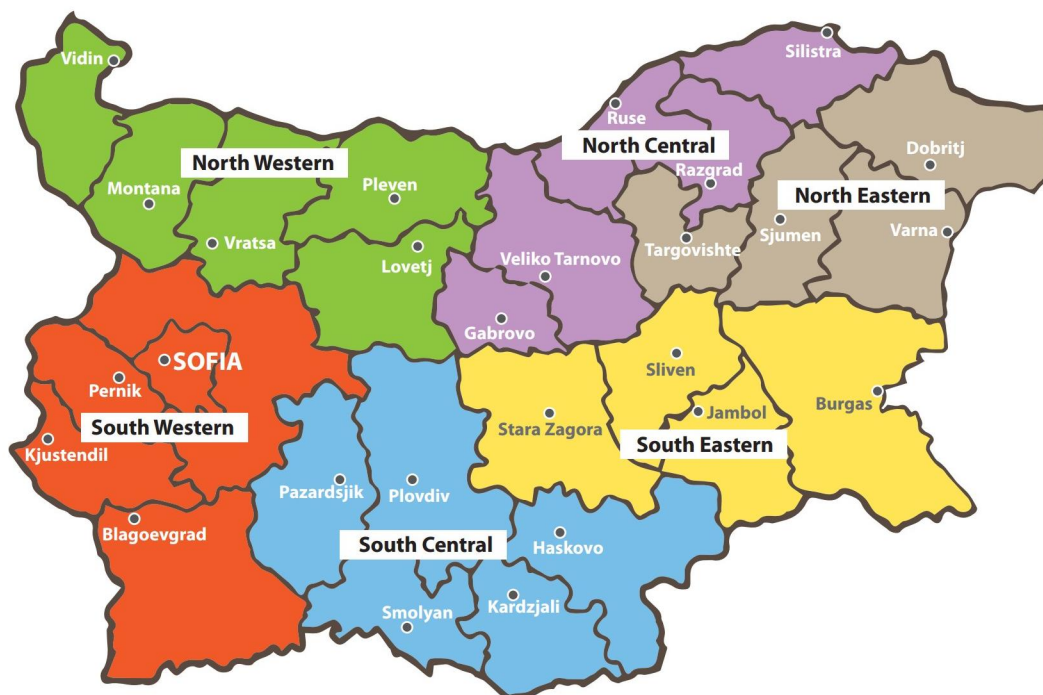
(<https://amalipe.bg/en/roma-groups> / авторски права)

Друга група роми използват турската дума милет при своето самоопределяне и са склонни да се самоопределят като турци. По време на османския период християнското малцинство е разделено на милети според своята християнска деноминация. Единственият милет, определен по своя етнос, е циганският – ченгене милет. Сега турците наричат тази група милет ченгенеси. Говори се основно на турски.

Положението в Румъния и Молдова е подобно.

Според националното преброяване от 2011 година областите с най-голям процент роми са Монтана (прибл. 13%) и Сливен (почти 12%). Нека да разгледаме по-отблизо тези места.

(https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Bulgaria / авторски права)

Лом, област Монтана – гъстота на населението

Картата показва шестте района за икономическо планиране в България. Северозападният район за планиране е оцветен в зелено. Тук процентът на трудова заетост е най-нисък за страната – 59.7%, съотнесен към средния за страната – 75% („Евростат“, 2020).

Регионът има най-ниските социално-икономически показатели в страната и близо 11% безработица в сравнение със средното за страната ниво от 4.2% („Евростат“, 2020).

„Влошено демографско състояние, слабо развита икономика: Видин, Плевен, Монтана и Враца

Областите в тази група се характеризират с влошено демографско състояние, слаба икономика и относително ниско ниво на инвестиции...

...Област Видин е с най-ниското ниво на брутна годишна заплата от постоянна или временна трудова заетост в страната. Монтана и Видин се подреждат на трето и четвърто място по ниво на бедност. Монтана има най-ниския доход на член от домакинството през 2015 г.

Всички области в тази група имат отрицателен процент нетна миграция (тоест, повече са напускащите спрямо заселващите се там), много ниски нива на естествен прираст и влошена възрастова структура.“

(<https://www.regionalprofiles.bg/en/your-district/> авторски права)

Град Лом е в област Монтана. От средата на 80-те години на ХХ век до сега населението е станало наполовина и сега е около 22000. Ромските общности, пръснати в четири сегрегирани махали, съставляват голям процент от това население. Всъщност в Лом е една от най-високите концентрации на ромско население от всички български градове. Според националното преброяване от 2011 година, те представляват около 22% от общото население, като е вероятно до този момент процентът да е нараснал.

Трябва да се каже, че дори и тогава, когато е правено преброяването, е имало няколко градчета и села, в които ромското население е мнозинство. Този брой се е увеличил. Лом в миналото е бил важен център на търговия заради местоположе-

нието си на река Дунав. При сегашните обстоятелства това местоположение се оказва доста неблагоприятно, тъй като реката е загубила значението си като транспортна артерия.

През 2014-2015 г. авторът прекара известно време в Монтана с гоставчиците на услуги и служителите в отдел „Закрила на детето“ в рамките на проект за оценка на услугите за деца и семейства. В този контекст стана ясно, че община Лом, в отдалечения северен край на областта, е придобила определена известност. Това впечатление беше подсилено по време на разговори с координаторите за приемни грижи и семейства от Монтана и съседните области Видин и Враца. Като че ли в контекста на закрилата на детето област Монтана имаше своята си версия на Бермудския триъгълник, в който е второто по големина българско пристанище на река Дунав и група от 10 населени места.

Въпреки че в България има десет области, в които брутните средни заплати на заетите лица или тези по трудови договори са по-ниски от тези в Монтана (7 499 лв. през 2014 г.), данните на НСИ показват, че доходите на домакинствата в областта са сред най-ниските в страната. Основната причина за това е ниската трудова заетост на населението. Макар че заплатите не са сред най-ниските в страната, те съставляват едва 33% от доходите на домакинствата. Този дял е един от най-ниските в страната, много под средните 56.1%.

(<https://www.regionalprofiles.bg/en/your-district/> авторски права)

Вярно е, разбира се, че дори сред общностите на разумни гържавни служители (като социалните работници) докладите лесно могат да се разрастват и да се преформатират в митове и легенди. Но нека да помислим за много неблагоприятното съчетание от фактори. Област Монтана изнемогва поради намаляващото население и съмнителната способност да се справя със социалните и икономическите си проблеми. В областта има град – Лом, където ромите са голям брой и представляват една четвърт от общото население. *Това е гореща точка с много бедност в една област, където делът на материалната бедност е много над останалите.*

Ще се върнем на въпроса за горещите точки на бедност в глава 6 и ще покажем, че и Румъния е в същото положение.

Разпределение на населението в селата в област Сливен

В област Сливен има четири общини (в жълтата зона на картата по-горе), като мнозинството от населението – над 90000 от около 200000 – живее в областния център. Всъщност над 60% от населението на цялата област живее в община Сливен. Според преценка, предоставена от РОМАКТ, ромите съставляват около 20% от това население и са концентрирани в градските квартали „Надежда“ и „Никола Кочев“. Разположен в центъра на индустриална зона, „Надежда“ е най-изостаналият район, особено защото до 90% от жилищата са нерегистрирани, съответно и технически незаконни. (<https://www.coe-romact.org/municipalities/sliven/> / авторска права)

Но нека разгледаме едно друго явление. Сливен е заобиколен от още 44 градове и села. Същият доклад на РОМАКТ ни казва, че ромите „възлизат на около от 1% до 60% от селското население“.

Подобно разпределение може да се открие и в съседната община Котел. В тази област е второто по брой население село в България – Градец. Селището е изключително, тъй като повечето жители са роми. Възможно е сега вече да са над 90%.

Разпръсването на ромските общности по селата създава огромни трудности пред мобилността на социалните работници и посещенията на здравни работници. То лишава тези общности от лесен достъп до социални услуги, училища и особено до здравни центрове, оборудвани за пренатална и постнатална грижа.

Доклад на ПРООН от 2007 г. — „Ромите в Република Молдова“ (ПРООН-Молдова, 2007 г., pdf, 21) съдържа информация, която дава представа за трудностите, свързани с проблема с разпръсването в селските райони:

„Анализът на профили на бедността на ромите и не-ромите в Република Молдова води до извода, че малките градове са в по-лошо положение по отношение на бедността.“

Същото може да се каже и за България (а и за Румъния). Много селяни са бедни. Историята обаче продължава така:

„При неромско население ползите от икономиката на осигуряване на прехраната в селските райони (производството на собствени хранителни продукти) отстъпват пред ползите от живота в градските райони, като например по-добри възможности за заетост, миграция към работа в чужбина и други фактори.“

Докладът на Молдова показва, че като цяло ромите не споделят склонността и/или уменията на своите съсеги от селските райони по отношение на отглеждането на плодове и зеленчуци.

Разбира се, че не. В контекста на отликите между различните групи роми в Молдова, докладът на ПРООН описва урсарите:

„От много отдавна урсарите водят уседнал начин на живот. Основното занятие на мъжете е работата с метал, докато за жените е направата на гребени.“

(Терминът „урсари“ показва, че първоначално са били гресъори на мечки и са посочени като част от т. нар. романски цигани в България.)

Докладът продължава с определянето на друга група:

Лаешите, урсарите и чоканарите наричат етническата група на ромскоезичните кащалии (на ромски език „caștalo“ означава гърводелец, а „lepni“ – гърво)“. В България са познати като копанари, което се свързва с дялкането на гърво.

Тук надзъртаме към традиционното разделение на ромските групи в зависимост от техните занятия или занятие. Но когато се обърнем към регионите на Вулканеци и Ниспорени, историята става друга:

„... целият сектор е населен с роми поманари (просяци), които редовно просят, пътувайки из селищата на Молдова и съседните украински селища и потвърждават статуса си на жертви на пожари, наводнения и други природни бедствия. Ромите поманари нямат никакви предубеждения за ежедневните дейности, които извършват. Ляйешите и чоканарите наричат тази група мангитори (на ромски език te mangi означава прося, te mangas – искам нещо, изисквам.)“

Този портрет, основан на занятия или занятия, създава усещането за йерархия при ромите като цяло и като основа за разграничаване между самите роми, което става особено ясно в контекста на урбанистичната гетоеизация. Освен това ромите се разграничават едни от други и по нивото им на изравняване с основното население. Много красноречиво е това, че част от групата на бургуджиите в района на Шумен в североизточна България се самоназовават парпул рома, сиреч истински роми.

Едно чудесно изследване, направено в Словакия, сравнява социалната структура, обикновено характерна в ромско селище от XVIII век, със съвременната ситуация. Изследването установя-

ва дегенерация в нивото на йерархия и социална закрила, довела до появата на циганска подкласа (дегеса в Словакия), която се поддава на изключване в тяхната собствена етническа група. (Kitova, 2020, pdf, 22)

Явлението на циганската подкласа се среща в страните, обхванати от това изследване на деинституционализацията на Балканите. Смята се, че е фактор, допринасящ за броя на ромски деца, настанени в институции.

Проблемите с градското струпване и изолацията в селските райони не засяга единствено ромите. Но примерите с регионите на Монтана и Сливен се дават, за да ни помогнат да вникнем в определен проблем. Споменаването на истинските роми подчертава този момент.

Въпросът е в следното:

Обособеност и сегрегация при ромите

Нарочно подчертахме сформиранието на анклави – градски гета и селски клъстери – в които няма база за устойчив баланс между общността и обкръжението. Община Лом е описана като гореща точка на бедност. Ромите в България, Румъния и Молдова обикновено са събрани в места, които са горещи точки на бедност. В тези места те могат да представляват уязвимо мнозинство. Маргинализират се кварталите, а не само етническата група, която ги обитава.

В глава 6 ще разгледаме два вида мащабни инициативи – картографирането на бедността в България и анализ на социалните услуги в Румъния.

В известен смисъл домовете за деца, лишени от родителска грижа в България (и еквивалентните институции в Румъния и Молдова) играят ролята на много елементарни, несъвършени декомпресионни клапани за тези анклавни общности.

По време на посещенията си при социалните служби в Монтана авторът чу обяснения за това как домът за бебета в града, сега затворен, е поддържал много обитатели в периода, преди да се вземат мерки за спиране на потока от деца като част от национална стратегия. Процесът разбира се изисква от служителите в отдел „Закрила на детето“ да преценяват родителския капацитет и рисковете и да избират институционализацията, когато тя е възможният вариант. Ние, обаче, проучихме и размера на тактическо използване на домовете за бебета от родители роми. Това е причина за временно изоставяне на деца, когато са много малки и напълно зависими от грижите на възрастните и вземането обратно на тези деца в

момента, в който те са на възраст, когато могат бързо да станат активно допринасящи към оцеляването на семейството. През 2009 г. българските власти се опитват да противодействат на тази ромска практика, като дават възможност институционализираните деца да бъдат регистрирани като деца, които могат да бъдат осиновени без съгласието на родителите. След това се използва заплахата на приемната грижа, тъй като тя води до възможност децата силно да се привържат към други семейства и до вероятност да научат някои страни на културата на българското мнозинство.

Това описание на начина, по който ромите използват дома за бебета – временно изоставяне като част от стратегия за икономическо оцеляване – се наблюдава постоянно в опита на „Еквилибриум“, натрупан при ръководенето на социални услуги в област Русе в североизточна България, както и в опита, натрупан от „Надежда и домове за децата“ в най-различни области, в които организацията е съдействала за затваряне на институции.

Докладът на ПРООН за Молдова посочва, че „пет от десет роми живеят в изключителна бедност“. Бедността на ромските семейства се определя от много фактори: образование, размер на домакинството, местожиене и ниско ниво на трудова заетост.

Това е видът на кратко представяне на затрудненото положение на ромите, към който участниците в процеса на деинституционализация са привикнали. Подчертахме бедността. Можем да дефинираме и положението на ромските деца по отношение на образованието, здравните грижи и развитието, както и подкрепата на семействата чрез социално подпомагане и осигуряване на социални жилища. Има подробни анализи. Това са конвенционални инструменти, но много малка част от ромския въпрос е конвенционална, особено степенята на откъснатост на ромите от основните публични институции и мрежата за социална сигурност, съществуваща в момента.

Надяваме се, че чрез фокусирането върху ромските анклави в областите Монтана и Сливен и чрез краткото проучване на социално-демографските и културните характеристики на ромския живот сме дали представа за ромската зависимост от резидентни институции.

В периода 2019-2020 г. фондация „Отворено общество“ – София предприе изследване на това как образованието, грижата за детето, здравеопазването и социалните услуги служат на бъл-

гарските деца от ромски произход на възраст от 0 до 8 години. (RECI Bulgaria, 2020, pdf, 23)

Докладът на „Отворено общество“ заключава, че „системата за социална сигурност в подкрепа на семейства в неравностойно положение в България страда от слаба инфраструктура и системна липса на средства и не може да отговори на нуждите на ромските семейства в неравностойно положение и техните деца“. Освен това, цената на здравните услуги в България, която се поема директно от пациента/семејството е повече от 3 пъти над средното за страните в ЕС според цифрите от 2017 година. Това е много над средствата на огромното мнозинство от ромските семейства.

„Най-голямото затруднение във връзка с достъп до здравни услуги в България е наличието на около 1.7 милиона души без здравни осигуровки. Бедността и липсата на достъп до официалния трудов пазар са основните пречки пред здравното осигуряване.“

(BG_ESPN, 2018, pdf, 24)

Много ромки нямат здравни осигуровки, а това крие опасности, тъй като застрашава достъпа до пренатална грижа, постнатална грижа за майката и за детето, както и грижата за детето в първите му години. (Проблемът се усложнява от въпроса с географската изолация, високата стойност и ограничената наличност на обществен транспорт.)

Тежестта на плащанията от пациенти на ръка от собствения джоб е значителна в България

В България делът на нерегламентираните плащания се е увеличил значително, което отразява обща тенденция в Европа. През 2008 г. плащания на ръка от собствения джоб в България формират 40 % от общите разходи за здравеопазване, в сравнение с 16 % в ЕС. През 2009 г. това съотношение е 43,4 %, а през 2010 г. — 44,2 %.

(Атанасова, 2015, pdf, 25)

Това са въпроси, към които ще се върнем по-късно. Споменаваме се тук, за да подчертаят посланието: **временното изоставяне на деца от ромски родители беше стратегия за оцелява-**

не и след премахването на тази възможност липсва широкомащабна, осезаема подкрепа за ромските семейства.

По-късно ще покажем и важноста на ромските деца за бруталните и нечестиви усилия на така наречените сиропиталища да продължават да се хранят — да поддържат обичайната си работа — след задействането на деинституционализацията. Някои от тях са имали отделения за недоносени бебета, където са били прехвърляни бебетата с по-нисък социален статус, а майките са били убеждавани да не ги посещават, което води до системна ерозия на връзката между майката и бебето (колкото по-слаба е връзката, толкова по-добре).

Бързаме да добавим, че това са посткомунистически явления, схеми, създадени в началото на 90-те години — период, през който българското правителство е под мъчителен натиск да балансира сметките.

Вероника Стоянова, Университета на Кент

„България започна да следва насоките на МВФ и Световната банка за шокова либерализация на цените, намаляване на субсидиите, заплатите и разходите за социално подпомагане и се насочи към бърза приватизация на икономиката.“ (Подчертаването е наше)

(<https://www.rosalux.de/en/news/id/43082/bulgarias-post-socialist-transformation/> / авторски права)

Надяваме се, че разбирате мащаба на предизвикателството, което представлява разделението на ромите в контекста на деинституционализацията и създаването на подкрепа на семействата в общността. Съществуват две групи бариери — дискриминационни сили в институционалната рамка, съчетани с общественото мнение и разбираемата тенденция на ромите към социална и културна самокапсулация. Домовете за бебета и домовете за деца, лишени от родителски грижи, бяха средство за безчувствено и наказателно изразяване на институционалното неодобрение на практиките за родителство на ромите и семейните ценности (определяни като злоупотреба и небрежност).

Намерили ли сме хуманна, ефективна и устойчива алтернатива?

Ключов въпрос

Възможна ли е смислена семейна и родителска подкрепа в ромските анклави?

Речникът „Мериъм-Уебстър“ дава следното определение за анклав:

„Отделна териториална, културна или социална единица, затворена в рамките на или като на чужда територия.“

Българската склонност към централизиран контрол може допълнително да затрудни нещата:

„Вниманието към нарояването на структури предполага нещо за съмнителния характер на параметрите, използвани при анализа на нуждите на общността. Определянето на профила на различните общности води до прилагането на опростенческа рецепта, ограничена в стандартни модели за различните места. В третия си мониторингов доклад за изпълнението на Плана за действие за геинституционализация правителството отчита затруднение в начина, по който функционират социалните служби, както и факта, че те се финансират като центрове или комплекси, а не като вид дейност. Това влияе отрицателно на гъвкавостта и проследяването на въздействието върху бенефициентите.“ (EQ, 2015, pdf, 26)

Дори и ако общините поемат отговорност за планирането на конфигурацията на местните мрежи на социалните услуги, гали и стандартните модели за различните центрове (сградите, ползвани от тези местни власти) са имали роля за *териториалната изолация и социално-културното разграничаване* на ромите?

„Расовата сегрегация... оставя децата на различни раси и етноси разделени по квартали и със силно неравностойни ресурси и възможности. За да постигнем расова равнопоставеност, трябва да се борим със сегрегацията и неравностойните възможности, създадени от нея.“

(Ингрид Гоулд Алън, преподавател по градска политика и планиране)

Използваме израза услуги в общността, за да опишем контекста, в който социалните и здравните работници посещават ромските райони, където често прибягват до местни медиатори и преводчици. Звучи ужасно подобно на начина, по който

хуманитарни организации работят в и около бежански лагери, а неуместността на ситуацията е показана отчетливо в думите на изявлението, направено от „Амнести интернешънъл“ на 17 април 2020 г. в отговор на използването на полиция и армия за блокиране на ромските квартали по време на кризата с КОВИД-19. Анклавите бяха системно набеязвани:

„Амнести интернешънъл“ са разтревожени и от насилственото налагане на карантина от страна на полицията и армията. Присъствието на въоръжени военни лица около периметъра на кварталите изглежда заплашително и повдига въпроси по отношение на тяхната уместност с цел прилагане на закона и опазване на общественото здраве. В частност фактът, че те носят оръжие, което трябва да се използва единствено във високо рискови ситуации – но това няма място в ежедневното прилагане на закона, а свидетелства за много притеснителен вражески метод. По този начин предприетите мерки създават риск за допълнителен страх в ромските общности и още по-силна аalienация на ромите от останалата част на обществото...

...Неспособни достатъчно добре да се защитават сами, ромите са особено уязвими от тази инфекция. Карантини, налагани конкретно на ромски поселения, без да има към тях конкретна помощ за общността, включително и незабавен достъп до вода и хигиена, както и до медицинска грижа, биха могли да имат катастрофално въздействие върху ромските общности. Освен това, имайки предвид продължителният провал на правителствата да гарантират подходяща и създаваща безопасност хигиена, достъп до вода, електричество или здравеопазване в много ромски поселения, това би могло да доведе до затваряне на хората в потенциално опасни условия.“

(Amnesty International, 2020, pdf, 27)

Валериу Николае

Това е извадка от биографията на Вал, написана от „ДиплоФондация“:

„Г-н Валериу Николае е деец в областта на човешките права и инструктор по комуникации с богат опит в Европа и по света. От 2015 г. работи за румънското правителство като държавен съветник в канцеларията на министър-председателя и като държавен секретар в министерството на труда, семейството, социалната закрила и възрастните. От есента на 2016 г. до средата на 2017 г. работи в Съвета на Европа като специален представител на Генералния секретар. Работата му обхваща социална политика и услуги, национални програми за правата на детето, социално приобщаване и политики срещу бедността.

Той е основател и действа като председател на Центъра за политики за ромите и малцинствата – аналитичен център в Букурещ; освен това е съосновател на Европейската коалиция за ромски политики, включваща някои от най-активните НПО в сферата на човешките права. Преди работата си с румънското правителство работи с „Уърлд вижън“ – Румъния и като старши консултант към Институт „Отворено общество“ и други европейски институции, както и като директор и директор по застъпничеството за една мрежа от европейски ромски НПО (ERGO).“

Тази биография не споменава, че Вал е ром, роден и израснал в голяма бедност. Той е яростен противник на дискриминацията на малцинствени групи повече от 2 десетилетия. Започнал от Клуба за алтернативно образование в известното букурещко гето „Ферентари“ (2010), Вал получава почетна награда по програмата „Световна детска награда“.

Клубът за алтернативно образование е много добър пример за предоставяне на подкрепа за децата *вътре в* ромски анклав. Но Вал и неговата организация са срещали много пречки от местните политици. Те застрашават продължаването на работата с ромски младежи.

Вал е помолен да коментира факта, че работещи в областта на закрила на детето настояват за универсална подкрепа за семействата и родителите като очевидна и важна алтернатива на зависимостта от институционални грижи. Думата универсална означава недискриминационна. Една такава система зависи от социалното приобщаване. Но как идеята за универсална подкрепа се съвместява с продължаващата анклавизация на ромите?

Вал разсъждава по един допълнителен въпрос: по какъв начин подкрепата за семейството и родителите (както обичайно се разбира) помага на едно ромско семейство, което живее в коптор?

Вал смята, че хората с власт всъщност не ги е грижа. (Той се изрази много по-цветисто. Вал не си мери думите). Антиромската риторика и дирижираните действия са елементи на политическия популизъм в контекста на Балканите. Освен това Вал е виждал достатъчно международни организации, които създават модели и градят решения, които – макар и с почтени намерения и в крак с най-успешните практики – се провалят, щом се стигне до теста „*получава-ли-се-на-това-място-в-този-момент-и-с-това-ниво-на-политическа-воля*“.

Ана Оприсан

Ана е програмен мениджър на РОМАКТ – екип за ромии и неуседнали – в Съвета на Европа (СЕ). Споменаването на разграничаването на групи в началото на тази глава произтича от един разговор с Ана по скайп (петък, 5 февруари 2021 г.) и последвалата кореспонденция. Има пречки пред холизма, когато се работи по въпроси, свързани с благоденствието на децата. Казано иначе: решавайки един проблем, хвърляш светлина върху друг.

Ана спомена за скорошна публикация на СЕ – ръководство за участие на децата, създадено за специалисти, работещи за и с деца. (Ръководство на СЕ, 2020, pdf, 28). Някои тълкуватели повдигат въпроса дали е нужна допълнителна публикация специално по въпроса за ромските деца.

Изкушаващ е въпросът за създаване на ръководство за участие на *ромски* деца да се отнесе към неутолимостта на политиките за идентичност. Ръководството говори за обстановка и работни методи, подходящи за деца, както и за приобщаване. Доброволното участие трябва да е приобщаващо. То трябва да избягва съществуващите модели на разграничаване и не трябва да се правят предположения кои конкретни групи деца могат или не могат да правят нещо“.

Към ръководството има приложение, наречено „Challenging discrimination: implications for practice“ („Противопоставяне на дискриминацията: значение за практическата работа“).

Въпреки това е съвсем справедливо да се признае, че там, където дискриминацията е системна, про-

тивопоставянето срещу нея е много висока топка. Може би това е по-скоро въпрос на реализъм, отколкото прибягване до политика на идентичността. Каруцата пред коня. Нуждаем се от наръчник за борба с дискриминацията, преди да можем да използваме смислено наръчника относно участието на децата.

В контекста на деинституционализацията се нуждаем от по-добра интеграция на ромите, преди услугите в общността да бъдат универсални и наистина приобщаващи.

Икономически шок

Нека се върнем към нашата история за прехода от комунизъм към капитализъм.

Очакванията са, че високкоквалифицираните работници, засегнати от първата вълна от масови съкращения през 1990 г., ще се преквалифицират и ще намерят работа в нововъзникващия частен сектор. Вместо това мнозина емигрират. След първата вълна от миграция на българи от турски произход към Турция през 1989 г. (етническа миграция), нестабилната икономическа и политическа ситуация засилва икономическия характер на емиграцията. По данни на Евростат населението на България през 1989 г. е 8.987 милиона души. До 2000 г. то е намаляло на 8,191 милиона, което представлява спад с почти 9 %.

Информацията, съдържаща се в следващия параграф, е предоставена от Вероника Стоянова.

Тежката банкова и валутна криза през 1996 г. води до това Международният валутен фонд (МВФ) ефективно да отговаря за решенията, свързани с икономическата политика. По това време дясното правителство ускорява процеса на приватизация на държавните предприятия, съкращавайки 275 000 работни места за период от четири години. МВФ предоставя заем за изменения в областта на социалната закрила, но националната реформа на системата за социално подпомагане всъщност води до разрушаване на мерките за закрила. Социалноосигурителните вноски за държавния фонд „Безработица“ намаляват от 7 на 1 %, като се поделят между работодателя и работника. Реформите с цел намаляване на разходите за социално подпомагане водят до икономии на гърба на най-уязвимите, като в същото време често увеличават бюрократичните разходи, свързани с прилагането на

по-рестриктивни критерии и силно бюрократизиран процес на кандидатстване.

Енергийният сектор е приватизиран (въпреки че две от трите електропроизводителни дружества вече са чуждестранни компании), което води до покачване на цените. Днес близо половината от българите се смятат за енергийно бедни.

Оценката на Световната банка за жилищния сектор в България (публикувана през юни 2017 г.) посочва сериозни функционални пропуски и дълбоко вкоренени проблеми (Световна банка, 2017 г., pdf, 29). Въпреки съществуването на Закона за етажната собственост липсата на поддръжка на стария жилищен фонд става критична, а в регионите, податливи на сеизмична активност, нараства загрижеността относно безопасността на жилищните блокове, построени от сглобяеми панели върху метални рамки.

Голяма и нарастваща част от населението не може да си позволи да купува или дори да наема жилища. Всъщност по-малко от 5 % от жилищния фонд на страната се отдава под наем на пазара на имоти под наем и обикновено наемите са твърде високи. Според доклада „около 42 % от едноличните домакинства и 31 % от наемателите на пазарни наемни цени са изправени пред прекомерни жилищни разходи“. Комбинацията от разходи за комунални услуги и поддръжане при остаряване причинява трудности дори и сред собствениците на жилища без ипотечка.

Докладът споменава високия процент на незаети жилища в почти всички български градове, въпреки значителната необходимост от подобряване на жилищната помощ за бедните и факта, че много хора живеят в пренаселени условия. Все по-голям брой, предимно тези от ромски произход, живеят в нерегистрирани имоти.

Незаемите имоти неизменно включват апартаменти в стари, зле поддържани жилищни блокове. В доклада на Световната банка се казва следното:

„Повече от три четвърти от апартаментите в страната се намират в сгради, които са на възраст над 30 години. Липсата на поддръжка на тези сгради води до бързото им влошаване. Резултатът е течащи покриви, повредени фасади с паднала мазилка, лошо поддържани стълбища и коридори и течащи водопроводни и канализационни тръби.“

Докладът разкрива дълбоко вкоренени проблеми, както следва:

- фактът, че по-голям процент от собствениците на жилища без заем имат по-трудно покриване на разходите, отколкото собствениците на жилища със заем, показва, че първите вероятно са толкова бедни, че дори и без заем (който обикновено е най-големият разход за едно жилище) прагът на достъпност, който покрива единствено комунални услуги и поддръжка, е твърде висок за тях. Въпреки че повечето български домакинства имат собствени домове и не плащат ипотечи или разходи за наем, те поемат разходите за комунални услуги и поддръжка, които могат да бъдат твърде големи за домакинствата с ниски доходи в сравнение с доходите им.
- По данни на НСИ близо 50 % от собствениците на жилища са домакинства с ниски доходи, които не могат да си позволят големи разходи за жилище, или домакинства със средни доходи, които решават да не харчат за поддръжка или ремонт на жилища, поради което се влошава значително качеството на много стари социалистически многофамилни сгради. Поради това дори домакинствата, които не са претоварени от жилищните разходи, всъщност не инвестират достатъчно в жилищата си, което води до проблеми с качеството в дългосрочен план.

Според Световната банка раждаемостта в България през 1989 г. е 1,90. Поради икономически трудности тя се срива до 1,09 през 1997 г. През 2018 г. тя е 1.56.

(<https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?locations=BG> / авторско право)

Лошото състояние и малкият размер на достъпните апартаменти възпрепятстват раждането. Възможностите за работа са повече в по-големите градове. Известно е, че перспективата за грижа за дете с увреждания в ограничаващо малък апартамент във влошаващ се жилищен блок допринася за броя на децата, настанени в домове за хора с увреждания.

Опитайте се да си представите затруднението на семейството, принудено да отглежда дете с увреждания или хронично болно дете в малък апартамент на седмия етаж на рушач се жилищен блок с чести проблеми с асансьора.

Вероника Стоянова пише в доклада си следното за закриването на училища:

„Под егидата на Световната банка между 2001 и 2011 г. затвориха врати 800 училища. Децата бяха презгрупирани в по-големи класове, а училищни автобуси сега превозват тези, чийто град или село са загубили училището си... България всъщност служи като тествова площадка за закриване на училища. След този експеримент банката престава да прави препоръки за затваряне на училища на други места.“ (Закриването всъщност продължава по демографски причини.)

Основната причина да се цитира текстът на Вероника тук е, че той се отнася до официален опит за справяне с намаляването на населението в селските райони. В доклада на Националната мрежа за децата за равнищата на детска смъртност през 2018 г., се заявява, че „регионалните равнища на детска смъртност продължават да бъдат безпокойство. За разлика от райони като Видин и София, където детската смъртност е средно съответно 1,7 % и 2,6 %, в Добрич тя е 12,9 %, в Сливен — 12,3 %, а в Пазарджик — 11,1 %. Налице са големи разлики между нивата на смъртност в градовете и селските райони, напр. 0,0 за градските райони във Видинска област и 21,8 за селските райони в област Русе. („Докладна карта за 2019 г. — Каква е средната оценка на правителството за грижите за децата?“/авторско право)

Съществуват значителни проблеми с географското разпределение на здравните услуги, както е обяснено в тематичния доклад на ESPN „Неравенства в достъпа до здравеопазване — България, 2018 г.“: (BG_ESPN, 2018, pdf, 24)

„България има така наречената национална здравна карта, която беше последно актуализирана през май 2018 г..... Обикновено повечето специалисти се намират в здравни заведения в областните градове, а някои – и в по-малките градове. *Посещаването им е източник на сериозни допълнителни пречки и разходи за жителите на периферията на дадена област.*“ (курсивът е наш)

Опитайте се да си представите затруднението на семейство, което живее в слабо населен селски район с лош обществен транспорт, когато е принуден да обмисли отглеждането на дете с увреждания или хронично болно дете.

Вероника Стоянова споменава за панацеята на преките чуждестранни инвестиции (ПЧИ) и редовните обещания на правителството за привличане на чуждестранни инвеститори — основно предизборно обещание.

Продължението на тази ситуация е следното:

„В желанието си за ПЧИ политическите партии редовно се възползват от мантрата на добрия инвестиционен климат, подчертавайки фиксираната ставка на корпоративния данък от 10% и висококвалифицирана, но евтина работна сила. Въпреки това през последните две десетилетия ПЧИ бяха най-вече под формата на подизпълнение на ресурсоемко и трудоемко производство (напр. облекла) в отрасли с ниска добавена стойност, които „разчитат на социален дъмпинг, поддържане на ниски разходи за труд и надпревара към дъното,. На практика пазарните предимства на българската икономика – фиксирана данъчна ставка и евтина работна ръка – означават силно недофинансирани обществени системи, както и деградиращо ниски условия на труд, като точно това са причините толкова много българи да вземат решение да емигрират.“

Доклад, публикуван през юли 2012 г. (само на български език), показва резултатите от проект, озаглавен „Българската диаспора в Западна Европа: трансгранична мобилност, национална идентичност и развитие“. Той разкрива, че между 2004 г. и датата на научните изследвания паричните преводи за България от работници мигранти представляват между една и две трети от финансирането, което влиза в България от чужбина. Всъщност тези парични преводи от българската диаспора сега надхвърлят равнището на ПЧИ. („Парични преводи от българската трудова миграция. Възможни икономически ефекти върху разнообразието и развитието на българската икономика“, И. Христова-Балканска, 2010, Българска академия на науките — Институт за икономически изследвания/само на български)

„В някои от най-бедните региони цели семейства живеят почти изцяло с пари, изпращани от роднини мигранти.“ (Вероника Стоянова, Университет на Кент)

Според началната страница на сайта им, ChildrenLeftBehind.eu „е европейска мрежа от неправителствени организации, центрове за со-

циални изследвания, университети и лица, които си сътрудничат на национално, регионално и европейско ниво за защита на правата на децата, участващи в миграционни събития и подкрепа на транснационални и мигрантски семейства“. Протокол от конференция за положението в България съдържа следното: „26% от непълнолетните в България имат родител, който работи в чужбина. Освен това има някои тенденции в миграционния поток, например по-голямата част от майките мигранти идват от селските райони, (но) повечето от бащите мигранти са от градовете. Турското малцинство има особено висок процент на миграция: 70 % от семействата имат член, работещ в чужбина.“

През 2008 г. УНИЦЕФ изготви политически документ за децата на молдовски мигранти. Докладът съдържа следния параграф:

„Според публичните органи, отговарящи за закрилата на детето, децата на мигрантите не представляват категория в неравностойно положение; поради това не са разработени нито конкретно законодателство, нито специални стратегии за тяхната защита. Въпреки че явлението родители, които отиват в чужбина да работят, отдавна е широко разпространено, положението на децата на мигрантите се появи в обществения дневен ред едва през 2005 г., а действията, предприети в това отношение, са спорадични и до голяма степен ограничени до събиране на данни.“ (УНИЦЕФ_Молдова, 2008 г., pdf, 30)

Изследване на румънския антрополог Кристина Бези съдържа твърдение, което отразява една направена по-рано констатация за тактическото използване на резидентните институции от ромските родители.

„Децата, макар и активни субекти, способни да действат в рамките на своите семейства, всъщност понасят последиците на обстановката на структурна бедност, в която семействата са оставени сами да се грижат за благоденствието на своите членове. В такъв контекст миграцията се превръща в стратегия и избор, но от много ограничен кръг от възможни избори.“ (Bezzi, 2013 г., pdf, 31)

(През 2016 г. „Спасете децата“ определя броя на изоставените деца в Румъния на 350 000.)

Стратегия и избор. Институционализация на ромската майка. На работа в чужбина заради силно нуждаещ се родител.

Статистиката за изоставените деца в Молдова

е много тревожна. Явлението допринася за броя на институционализираните деца.

„Едно на всеки 10 деца не живее с нито един родител. Една от основните причини е международната миграция; 21% от децата под 18 години (около 150 000 деца) имат поне един биологичен родител, който живее в чужбина, докато при 5% от тях (около 35 000 деца) и двамата биологични родители са мигрирали. Официалните данни показват, че повече от 330 000 души или работят в чужбина, или търсят работа в чужбина, но неофициалният брой на тези, които са напуснали страната, се смята, че е до 1 милион души. Миграцията е обща за всички области на страната и всички групи от населението, но децата в селските райони са по-засегнати от миграцията, отколкото градските деца: 23% в сравнение със 17% с един родител в чужбина и 6% в сравнение с 4% с двамата родители в чужбина. В повечето случаи родителите, които са мигрирали, не посещават децата си повече от веднъж или два пъти годишно. За около 20% от мигрантите това е дори по-малко от веднъж годишно. Ако и двамата родители са в чужбина, бабите и дядовците обикновено поемат грижите за тези деца (90% от случаите).“

(Moldova_situation, 2017, pdf, 32)

В същия доклад се посочва продължаващото съществуване на 43 резидентни институции за деца и се казва следното:

„В районите, където не се разработват алтернативни услуги за полагане на грижи, социалните асистенти в общността считат институционализацията за най-подходящата форма на закрила на децата без родителска грижа (*включително деца с мигриращи родители*), като по този начин увековечават старата и вредна практика на институционализация на деца.“ (курсивът е наш)

Важно е да се знае

Започнахме главата, споменавайки твърдение на автора Пол Мейсън, според когото молдовските социални нещастия произтичат от капитализма, а не от факта, че страната е била съветска социалистическа република до 1991 г.

Трябва да бъдем по-конкретни и да се съсредоточим върху дълбокия шок от прехода от една система към друга. Този преход тласна обезпокоително голям дял от живеещите в България, Румъния и Молдова в социална категория, наречена

от Гаї Стандинг прекарам (Standing, 2015, pdf, 33). На най-просто ниво терминът се отнася до тези, чиято заетост и доходи са несигурни. Тази глава обаче е предназначена да покаже, че има нещо повече от това. Анализите на българския социален песимизъм разкриват преобладаващо и болезнено чувство за несигурност и неопределеност (психологическа травма), сякаш да се предположи, че терминът преход трябва да бъде заменен с друг, който е по-подходящ — дислокация.

Дислокация в по-буквален смисъл

Доклад относно прехода от институционални грижи към услуги в общността в 27 държави членки на ЕС от Ян Шишка и Дж. Бийдъл-Браун, 2020 г., Европейска експертна група по прехода от институционални грижи към грижи в общността:

„Данните за бездомничеството в Румъния са оскъдни и непълни. От малкото, което съществува, се смята, че най-малко 15 000 души живеят без подслон. Бездомните деца (а сега младежи) са съществен проблем в Румъния – над 40 % от децата и младежите живеят на улицата в продължение на 10 или повече години...“

Има все по-голям брой семейства с деца, живеещи на улицата, което представлява най-бързо растящият сектор на бездомните в Румъния. Липсва ясно определена жилищна политика и няма национална стратегия.“

(J. Šiška и J. Beadle-Brown, 2020 г., pdf, 34)

В раздел 2.3 от Националната стратегия на Румъния за социално приобщаване и намаляване на бедността, 2015-2020 г., се посочва:

„...намаляване (и в крайна сметка слагане край) на бездомните деца, главно чрез оценка и картографиране на реалното положение на децата на улицата на национално равнище и чрез разработване на превантивни и специализирани услуги в съответствие с установените нужди.“

(Стратегия Румъния, 2015-2020 г., pdf, 35)

Терминът дислокация придобива съвсем различно значение, когато се прилага към ромското малцинство. Анклавизацията в градските гета и отдалечените селища поставя под въпрос очакванията, определящи стремежа към универсална семейна и родителска подкрепа, а именно приобщаване и лесен достъп.

Деинституционализацията е част от по-големи хуманитарни усилия — опит за създаване на социална и икономическа среда, която подкрепя семейния живот и по-специално отглеждането на деца. Заслужава да се отбележи, че годишните правителствени „информационни карти“, изготвени от Националната мрежа за децата на България (от 2012 г.), се основават на ноу-хауто на широк кръг експерти и обхващат много сектори — благоденствието на децата, закрила на децата от всякакви форми на насилие, ранно детско развитие, образование (включително детска градина и предучилищна възраст), семейна среда и алтернативни грижи, справедливост за децата, участие на децата.

В доклад, изготвен през 2012/13 г. от двама британски учени, дълбоко ангажирани с деинституционализацията на Балканите — Андри Билсън и Кат Ларкинс — се споменава „ориентация към социално развитие, (която) може да стане основа за оспорване на ценностите, които водят до отделяне на децата от родителските грижи, и да отговори по-ефективно на проблемите на социалното изолване и бедността.“

(Bilson & Larkins, 2012-2013, pdf, 36)

Явлението „гейткйпинг“ (недопускане на настъпване, пренасочване) на потока се определя като „системата за вземане на решения, която ръководи ефективното и ефикасно насочване към услугите“.

Споменаването на „ориентация към социално развитие“ провокира посочването на цитат от Джон Стърман, експерт по динамиката на сложни системи:

„През по-голямата част от времето хората приписват това, което се случва с тях, на събития, близки във времето и пространството, докато всъщност това е резултат от динамиката на по-голямата система, в която те са вградени.“

Едно действие в един от секторите, изброени от Националната мрежа за децата, може да има вторичен, непряк или кумулативен ефект в рамките на сектора и може да окаже въздействие и върху други сектори, а ние не винаги сме наясно с веригите на причините и следствията, които сме задействали.

Деинституционализацията се разглежда в раздел „Семейна среда и алтернативни грижи“. Приканвам читателя да се опита да установи връзките и отношенията с други сектори, докато продължава да чете.

За да се подчертае предизвикателството, свързано с ориентирането към социално развитие, в тази глава се съпоставят две явления:

1. Тактическо използване на домове „Майка и дете“ от ромски родители, които са оставили бебетата да бъдат обгрижвани от държавата
2. Развитието на явлението „изоставени“ деца поради мащабна миграция на родители в търсене на добра работа. (Една десета от всички деца в Молдова са изоставени. Едно на десет.)

Това са мерки за оцеляване, но застрашават психологическото и емоционалното благосъстояние на засегнатите деца.

На 27 ноември 2019 г. Общото събрание на ООН публикува доклада на Третата комисия за утвърждаване и защита на правата на децата.

Ето два параграфа от документа:

„Като признава, че семейството носи основната отговорност за отглеждането и закрилата на децата във висшия интерес на детето и че децата, за пълното и хармонично развитие на своята личност, следва да растат в семейна среда и в атмосфера на щастие, любов и разбиране, изразява загриженост, че милиони деца по света продължават да растат лишени от родителски грижи, отделени от семействата си по много причини, включително, но не само, бедност, дискриминация, ... миграция... и липса на достъп до образование, здравеопазване и други услуги за подпомагане на семейството.“

(ООН-Права на децата, 2019 г., pdf, 37)

3

ЗАЩО ЗАКРИВАНЕТО НА ИНСТИТУЦИИ Е ВАЖНО?

„Данните показват, че самото съществуване на институциите създава „притегателен ефект“, при който местните власти и специалистите имат на разположение лесен вариант за справяне с деца и семейства в криза.“

(„Надежда и домове за децата“ / „Край на мълчанието“, 2016 г., pdf, 38)

Защо закриването на институции е важно?

Апология

Тази глава няма да се фокусира върху пропуските в изискванията за институционална грижа и тяхното въздействие върху децата. ВСИЧКИ институционални грижи са вредни за децата, независимо от високия технически стандарт.

Не съществува такова нещо като „най-съвременна“ резидентна институция.

Могилино: Изгубено в превода

Режисьорката Кейт Блюет е заснела два документални филма въз основа на ограничения си личен опит в българските домове за деца с увреждания. Тя се фокусира по-специално върху дома в Могилино, като по този начин хвърля тъмен облак на позор над селото в Североизточна България. Първият ѝ документален филм, „Изоставените деца на България“, излязъл през 2007 г., постига полезен резултат, след като е показан в Европейския парламент. През януари 2008 г. българските депутати в Европейския парламент подписват декларация, в която призовават за „обща европейска политика за възпитание и образование на децата в неравностойно положение“. На 22 февруари 2008 г. Емилия Масларова, министър на труда и социалната политика, повтаря обещанието, че домът в Могилино, заедно с още шест подобни дома, ще бъдат закрити. Домът е закрит на 1 октомври 2009 г.

Изразът „Могилино: изгубено в превода“ всъщност е използван като заглавие в „Sofia Echo“ („Софийско ехо“), англоезичен вестник, насочен към емигрантската общност в българската столица. (14 март 2008 г. / Невъзстановимо). Той анализира грешките в превода в предаването от 2007 г. и предполага, че те са показателни за пристрастност. През януари 2008 г. е излъчен документален филм, наречен „Дом“ (Home), изразяващ недоволство от начина, по който общоевропейското мнение е било настроено срещу България въз основа на филм, който е бил „силно манипулиран и преднамерено монтиран“.

Двуетичните членове на екипа на „Еквилибриум“ изтъкват, че „има огромна разлика между буквалния превод и превода, който предава предвидения смисъл“.

През 2009 г. (след закриването на институцията) излиза филмът „Отново при изоставените деца на България“ През ноември 2019 г. Би Би Си излъчва предаването „Утре – скритите деца на България“, което показва как Кейт посещава някои от децата, с които се е запознала в Могилино и които сега прекарват живота си в домове за малки групи (настаняване от семеен тип). Споменаването на „скритите деца“ ви казва всичко, което трябва да знаете за акцента на предаването.

Излъчването на третия документален филм на Кейт съвпада почти точно с публикуването на книжката на „Еквилибриум“ „Кратка история на любовта“ (само на български език). Тя е написана от Надя Петрова, психолог и член на екипа на „Еквилибриум“, който отговаря за супервизията в Розовата къща. Това е домът за малки групи в Русе, в който са настанени някои от първите деца, изведени от Могилино. От самото начало Надя наблюдава как тези деца се развиват и укрелват.

Излъчването на третия документален филм на Кейт Блюет съвпада с публичното излъчване на доклад, изготвен от Международната организация за правата на хората с увреждания (DRI) – „Загънена улица за децата – домовете за групи в България“, базиран на серия посещения на малък екип в нови резидентни услуги за деца с увреждания и осъществен в рамките на няколко дни. Двете дейности са интерпретирани като координирани.

(Dead end, 2016, pdf, 39)

„Детство 2025“ е коалиция, представляваща български неправителствени организации (16), учени и други участници, заинтересовани от успешното приключване на националната програма за деинституционализация. Групата представя подробен отговор на доклада, изготвен от Международната организация за правата на хората с увреждания (МОПХУ). Те изпратиха писмо до правителството, в което посочват, че редица въпроси, повдигнати от тази организация, са в съзвучие с предишни петиции, идващи от местното гражданско общество.

Съвсем естествено членовете се съгласиха с някои въпроси, повдигнати от МОПХУ, но по отношение на обхвата (несъществен данни), фокуса (търсене на вина) и невъзможността за

обоснован професионален отговор от страна на лицата, подложени на отрицателна критика, докладът и неговият метод на представяне бяха счестени за неправилни.

Разглеждаме накратко вълнението, предизвикано от документалните филми на Блюет и намесата на МОПХУ, защото то ни връща към въпроса за западничеството. Неизбежно ще споменаваме многократно участниците в гражданското общество, включително на мрежите от Югоизточна Европа – „Детство 2025“, Национална мрежа за децата (България), „Childrast“ (разширен черноморски регион). Намираме се на етап, в който дневният ред не бива (не може) да бъде открадан от тези в региона, които най-много изискват от местните власти да си вършат работата.

Има добре управлявани институции за деца и има дяволски лоши институции за деца. Тези, които отиват към дяволски лошия край на спектъра, обикновено водят до проблеми с физическото и психическото здраве, свързани с negliжиране; висока смъртност, причинена от лоши хигиенни условия, недохранване и липса на адекватни здравни грижи; физически наранявания и психически увреждания, произтичащи от системно насилие, самонараняване или агресия между деца; сериозни здравословни проблеми поради прекомерна употреба на медикаменти с цел контролиране на предизвикателно поведение.

Домовете за малки групи представляват важен компромис. Децата са, или поне трябва да бъдат, настанявани в тези заведения, когато няма друга възможност за настаняване в семейство. Всъщност подробната оценка на детето ще покаже или трябва да покаже, че използването на такава възможност не е в най-добрия интерес на детето.

При стартирането на българската национална програма през 2010 г. Национална мрежа за децата изпрати писмо до българското правителство, в което се противопостави на плановете за създаване на домове за малки групи по унифициран проект – едноетажни, с площ 600 кв. м и капацитет 15 души. Смяташе се, че архитектурната еднаквост противоречи на критериите за вписване в околния пейзаж, а по отношение на капацитета се изтъкваше следното:

„За нас като специалисти с дългогодишен опит в работата с деца и семейства и в създаването на превантивни и алтернативни услуги това противоречи на добрите европейски практики, на опита от деинституционализацията в други страни (например Румъния, където се отчита,

че капацитетът от 12 деца не води до добро качество на грижата, особено в случаите на деца с увреждания), както и на опита от пилотните проекти на редица организации в страната като УНИЦЕФ, АРК, Сдружение „Дете и пространство“, Сдружение „Еквilibриум“, Фондация „Сийдър“ и др., които показаха на практика, че 8 е максималният брой деца, за които може да се осигури достатъчно добро качество на грижата и тяхното участие в живота на общността.“

Това разкрива информираността на местно ниво за добрите практики и стандартите за грижа, както и способността на местните участници да предизвикват правителството.

ТОЧКА 1: ВСИЧКИ ГОЛЕМИ РЕЗИДЕНТНИ ИНСТИТУЦИИ СА ВРЕДНИ ЗА ДЕЦАТА

Ако се съсредоточим твърде много върху онези явления, които не са присъщи на институционалната грижа, рискуваме да изпуснем от поглед факта, че ВСИЧКИ големи институции за настаняване са вредни за децата поради зависимостта от стандартизираните процедури, които:

1. нарушават способността на детето да формира привързаност към важни за него възрастни (и евентуално да поддържа близки отношения с връстници)
Здравословното развитие на бебетата зависи в решаваща степен от близкия телесен контакт и взаимодействието „подай и върни“ с майката (или със заместващо лице, ако я няма майката или тя е неспособна да осъществява тази част от майчината си роля)
2. Не могат да предоставят достатъчна свобода на избор по отношение на всекидневие, гругарите и начините на отгих
Създават „лишение от игра“ и лишават детето от богатия и разнообразен опит, който насърчава здравословното развитие, дори когато се полагат усилия в посока на сензорна стимулация
3. водят до институционален компромис по отношение на подходящите за развитието практики
4. лишават детето от чувството за принадлежност, безопасност и сигурност, които свързваме с дома и любящото семейство
5. не насърчават по подходящ начин чувството за собствена идентичност, неприкосновеност на личния живот и лична воля на детето (вземане на решения)

Каквито и мерки да предприемете, не можете наистина да направите подходяща за деца една голяма институция от резидентен тип.

ТОЧКА 2: СПЕЦИАЛИСТИТЕ В ОБЛАСТТА НА ГРИЖИТЕ ЗА ДЕЦАТА НА МЕСТНО НИВО ПО ПРАВО СПОДЕЛЯТ ПРИНАДЛЕЖНОСТ КЪМ ПРОГРАМАТА ЗА ДЕИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ. МНОГО ОТ ТЯХ СА НАЯСНО С ПРЕОБЛАДАВАЩИТЕ СЛАБОСТИ И ИЗПОЛЗВАТ ВСИЧКИ НАЛИЧНИ РЕСУРСИ, ЗА ДА СЕ БОРЯТ С ТЯХ

Ако се използват сензационни тактики за привличане на международното внимание към слабостите в оформящата се система за алтернативни грижи, това деморализира местните специалисти по грижи за деца и потенциално руши авторитета и действията на местните анализатори (като същевременно застрашава работните им отношения с правителството).

Международната намеса не бива да пренебрегва или още по-лошо, да подкопава местното ноу-хау и усилията за подкрепа.

Професор Тони Гаїе е експерт в областта на рефлексивната практика и обучава организации, за да развие способността на екипите да разсъждават върху действията си, така че да участват в процес на непрекъснато учене. В това си качество той подкрепи „Еквилибриум“ в усилията им да изградят метод за самооценяване от страна на българските доставчици на социални услуги. Той е помогнал и на екипа на Ноу-хау центъра за алтернативни грижи за деца към Нов български университет да разработи местен модел на поощрителен подход – „съвместен, основан на силните страни подход за промяна в организациите и други човешки системи“.

(<https://positivepsychology.com/appreciative-inquiry/> / авторски права)

В съответствие с подчертаното внимание на Джон Котър към постигането на краткосрочни победи, които повишават морала, Тони препоръчва да се съсредоточим върху това, което е успешно. Прилагайки подход за решаване на проблеми, единственото, което виждате, е следващият проблем.

Намесата на Международната организация за правата на хората с увреждания (шокова терапия) не отговаря на акцента на Гаїе-Котър върху позитивността. Тя доведе до силно смущаващо сътресение на кривата на обучението в

България, тъй като изглеждаше, че показва липса на вяра в българските участници в промяната.

В глава 6, където правим преглед на начина, по който се развива националната програма на България, ще покажем как тези местни участници постоянно са оказвали натиск върху правителството по отношение на неосигуряването на финансови, материални и човешки ресурси (EEG, 2012, pdf, 3), достатъчни за поддържане на подобаващо високо ниво на услугите в българските домове за малки групи.

Съвременните обяснения за значителното отрицателно въздействие на институционалната грижа върху децата обикновено се основават на моделите, оформени по време на първите посещения в румънските сиропиталища (90-те години на XX век) и на по-ранните проучвания, довели до развитието на теорията на привързаността.

Теорията за привързаността се заражда от срещите на Джон Боулби с деца в британски институции през 30-те години на XX век и от интереса му към връзката между загубата/липсата на майчина грижа и по-късното развитие на личността. Мери Ейнсуърт е колежка на Боулби в британската клиника „Тависток“ до 1954 г., когато напуска, за да прави собствени проучвания в Уганда, а по-късно и в Балтимор, САЩ. Тя предоставя някои емпирични доказателства за теорията на привързаността и допринася за идеята за сигурна база, осигурена от близкия контакт на детето с майката, от която то може да прави опознавателни стъпки в околния свят. Ейнсуърт разработва процедурата „Непозната ситуация“, за да провери връзката между усещането за сигурност и привързаността. Тя включва поредица от осем сценария с продължителност около 3 минути всеки, при които майка, дете и непознат се представят, разделят и събират отново. Може да се твърди, че настъпването в институция е без никакво съмнение непозната ситуация.

Опитът на Боулби през 30-те години на XX век дава основание тези изследвания в продължение на 80 години върху последиците от институционалната грижа да бъдат придружени от обобщение на потенциалните резултати. 1958 г. се приема за важна дата поради основополагащите публикации на Боулби (Bowlby, 1958, pdf, 40) и публикуването на изследвания, проведени с маймуни резус (Harlow, H. F. & Zimmermann, R. R., „The development of affective responsiveness in infant monkeys“, (Proceedings of the American Philosophical Society, 102,501 -509 / авторски права). Когато днешният читател се сблъсква със силно компресираното представяне

на програми за ДИ, осъществявани в значително разнообразие от географски и културни условия, е добре да знае, че те до голяма степен са оформени от концептуалната рамка, създадена през онези по-ранни години.

Съществува ясно изразена тенденция да се отделя голямо внимание на бебетата, за разлика от децата, които са били настанени в институции на по-късна възраст. Установените в тази връзка проблеми са резултат от това, че кърмачетата са подложени на тежка сензорна депривация в много важен период от развитието си, в който формирането на привързаност към основния грижещ се за тях (обикновено майката) се смята за съществена предпоставка за растеж и развитие.

Нашето разбиране за развитието на детето се е подобрило спрямо началото на деинституционализацията и вероятно то ни позволява да отклоним поне част от вниманието си от негативните резултати към възможностите за рехабилитация. Знаем повече за пластичността на мозъка и възможностите за възстановяване след травма в ранна детска възраст. Признавайки, че пълното възстановяване е малко вероятно за лицата, настанени в институции като бебета, сега предупреждаваме срещу практиката на детския детерминизъм – предположението, че травмата от ранните години неизбежно води до проблеми в зряла възраст. В по-късните си трудове Боулби отчита, че елементите на теорията за привързаността са пресилени. Например корелацията между нарушенията на привързаността в ранна възраст и нарушените форми на привързаност в зряла възраст никога не са били емпирично установени.

Анализирани са степените и мащабът на възстановяване на бебета, изведени от институции. Някои от тях се възстановяват по-пълноценно от други. Това може да се обясни с възрастта, на която са били настанени в институцията, продължителността на престоя в институцията, качеството на семейните грижи преди настаняването в институцията, качеството на специалните отношения с член на персонала на институцията и – жизнено важно – богатството и разнообразието на жизнения опит, придобит след деинституционализацията. Всичко е сложно и това води до повърхностното предположение, че някои хора просто са по-устойчиви от други. Същото обяснение се дава, когато гаден човек, израснал в нефункционален семейна среда, изглежда подчертано незасегнат в сравнение със своите братя и сестри.

А как стоят нещата с децата, настанени в институции на по-късна възраст? По-слабо ли е въздействието на институционалната грижа, отколкото би било, ако те бяха изоставени по време на така наречения критичен период на развитие в кърмаческа възраст? Какво е психологическото и емоционалното въздействие на загубата на семейството, независимо от наличието на лишения и/или насилие? Ами ако въпросното дете е било генетично предразположено към психични заболявания?

Изтъкнатият психолог Мартин Селигман определя книгата „Thrive: the Power of Psychological Therapy“ („Да преуспееш: силата на психотерапията“) на Ричард Лейърд и Дейвид Кларк (Penguin Random House UK, 2015 г. / с авторски права) като „просто най-добрата книга за обществена политика и психично здраве, писана някога“. Авторите със съжаление споделят факта, че тези, които се нуждаят от психологическа терапия, не я получават поради жалко ниските нива на инвестиции в основано на доказателства психологическо лечение. Какво ни казва това за перспективата за възстановяване на тези, които страдат от състоянието, наричано от нас синдром на институционализацията, в страни, в които детската психиатрия и клиничната практика в областта на психологията имат съществени недостатъци както в голяма степен по отношение на съществуването им, така и по отношение на професионалното разбиране на съвременната терапевтична практика?

България: липса на подкрепа за психичното здраве на децата

„През 2018 г., въз основа на данни на Министерството на здравеопазването, броят на активно практикуващите детски психиатри в страната е 18, като двама от тях са придобили специалност по детска психиатрия през същия период... Няма нито информация, нито конкретни проучвания за динамиката на психичните заболявания сред детското население под 18 години.

Осигуряването на грижи за психичното здраве на децата и младежите остава недостатъчно, без ясни перспективи за намиране на адекватни решения.“

(Национална мрежа за децата, „Докладна записка 2019 – Какъв е средният резултат на правилството по отношение на грижите за децата“ / авторски права)

Не бива да подценяваме влиянието на съществуващите все още пречки пред изграждането на нагласи и професионално поведение, които насърчават развитието на социален модел на здравеопазване в противовес на силно медикаментозния модел. България е страна, в която за децата в детските ясли (на възраст от 0 до 3 години) се грижат почти изцяло медицински сестри в защитена среда, сякаш за да внушат, че детството е медицинско състояние. Тази медицина намира отражение във факта, че в страната има „силно стандартизирани и рестриктивни изисквания към детските заведения; те подлежат на строг контрол от страна на държавата и регионалните отдели на Министерството на здравеопазването. Това прави развитието на алтернативни услуги (като домашни грижи, родителски кооперативи, малки групови детски градини или дори законни частни детски ясли) практически невъзможно. (Европейска комисия: ESPN Flash Report, 2018 г., 76)

Американският психиатър Стюарт Браун и Дейвид Уайтбрейд от университета в Кеймбридж изследват въздействието на лишаването от игра – невъзможността да се осигурят богати и разнообразни възможности за игра и изследване, при които няма намеса и наставления от страна на възрастните и които са съобразени с потребностите за развитие на детето. Професор Питър Грей е създал израза *свобода на ученето*. След като е наблюдавал ромските деца по време на игра, Грей изразява съжаление за тяхната крайна бедност и за това, че се търкалят сред кал, боклуци и отпадъци. Въпреки това той посочва значителната степен, в която техният стил на развитие отговаря на всички изисквания, когато става въпрос за самообучение:

1. Образованието е отговорност на детето
 2. Има неограничена възможност за игра
 3. Има възможност да се играе със средствата на културата
 4. Има достъп до различни загрижени възрастни, които са помощници, а не съдници
 5. Съществува свобода на смесване между деца на различна възраст
 6. Децата се намират в една устойчива, морална и демократична общност
- (<http://sacraparental.com/2016/03/04/peter-gray-6-conditions-for-self-directed-learning/> / защитени авторски права)

Има жестока ирония в начина, по който ромската майка, разбрала, че институционалната грижа се явява полезна алтернатива на борбата за отглеждане на бебе в гетото, лишава детето си от сво-

богата да учи, докато то не достигне възраст, на която да се върне в анклава, за да бъде възпитано в продуктивност. Политическа жестокост е да се затварят ромите в анклави, където устойчивостта, моралът и демокрацията са подложени на изключителен натиск. Съществува непреодолима трудност, произтичаща от обстоятелството, че ромските родители не ценят особено високо конвенционалното училищно образование, тъй като смятат, че то не е от голямо значение за сегашното им състояние на борба за оцеляване.

Практика, съобразена с развитието

През 2006 г. г-р Кристин Стивън от Института по образование към Университета „Стърлинг“ изготвя доклад за шотландската изпълнителна власт, озаглавен „Образованието в ранна възраст: гледни точки от прегледа на международната литература“. (Stephen, 2006 г., pdf, 41)

Д-р Стивън посочва, че терминът образование в ранна възраст се използва за обозначаване на „групово, извън домашно обучение с цел подпомагане на обучението и развитието на децата в периода преди започване на началното училище“. Съществува специфична учебна програма или образователна рамка – „организирана програма от дейности, възможности и взаимодействия, която обикновено произтича от някакво изрично или скрито идеологическо или теоретично разбиране за това как децата учат“.

Прегледът на международната литература показва, че все повече внимание се отделя на практиката, съобразена с развитието – концепция, разработена най-напред в САЩ и впоследствие широко използвана и в други страни. Терминът обикновено се прилага в контекста на предучилищното образование.

Изразът обаче има огромно значение в контекста на посочване на вредите, причинени на децата от режимите на грижа в големите резидентни институции. Както е посочено по-горе, има тенденция да се акцентира върху диаволичните характеристики на институциите в комунистическите, посткомунистическите и развиващите се страни, които всъщност не са присъщи на грижите в домовете (дори и да са силно разпространени). Въпреки това няма смисъл дори да се обмисля възможността за създаване на голяма резидентна институция, която е най-съвременна и в която се полагат усилия за систематично премахване на отрицателни-

те характеристики на старите институции.

Несъмнено е възможно децата, настанени в институции, да получават любов и положително внимание, но големите резидентни домове винаги ще налагат административни и процедурни компромиси и степени на стандартизация, които ще се отразяват негативно върху развитието на децата *като личности*.

Действително идеята за практики, съобразени с развитието, е уместна, когато се мисли за пригодността на домовете за малки групи (настаняване от семеен тип) като алтернатива на големите институции.

По-нататък в тази публикация ще разгледаме необходимостта от домовете за малки групи, но в текущия контекст на практиката, съобразена с развитието, нека помислим по два въпроса.

1. Запазване на усещането за семейство

В контекста на националните програми за деинституционализация е просто невъзможно всички деца и младежи, изведени от институции, да бъдат настанени в семейна среда. Всъщност може да се окаже, че не е в най-добрия интерес на някои деца да се обмисля настаняването им в семейство. В домашни условия те могат да представяват заплахата за себе си и за другите членове на семейството. За съжаление някои деца и младежи се нуждаят от специализирани грижи, особено ако присъщите им медицински или неврологични заболявания са изострени поради продължителен престой в институция. Може да се наложи да помислим за по-дългосрочни грижи за най-тежките случаи.

Независимо от това се твърди, че доколкото е възможно, резидентните услуги следва да се проектират като временни услуги и никога като постоянни решения, като целта е децата да преминат към семейни грижи или самостоятелен живот при първа възможност.

Средата от семеен тип зависи от поддържането на съвместимост между обитателите и от изграждането на дългосрочни взаимоотношения. В известен смисъл тези условия се нарушават, когато се постигне успех при настаняването на децата в истински семейства. Колкото по-успешно малките услуги от резидентен тип функционират като преходни места, които служат за краткосрочен и средносрочен престой преди

настаняването на децата в семейства, толкова по-малко общо ще имат те с домашната среда.

Ето как европейската експертна група определя степента, в която домовете за малки групи представляват компромис.

„Комисарят по правата на човека на Съвета на Европа отправя редица критики към домовете за групи. Той посочва, че домовете за групи често не се различават много от институциите, тъй като ограничават контрола на хората върху собствения им живот и ги изолират от общността, въпреки че физически са разположени в рамките на жилищен район. Групирането на децата или възрастните в общността привлича вниманието към тях като към група, а не като към личности, и ги отделя от останалите жители на квартала...

...Използването на подобна обстановка следва винаги да се ограничава до случаите, в които правилно извършена професионална оценка е посочила, че тя е подходяща, необходима и конструктивна за съответното дете и е в негов най-добър интерес.“

(EEG, 2012 г., pdf, 3)

2. Заприличват на малки институции

Някои анализатори изказват опасенията си, че малките групови домове могат да започнат да се превръщат в малки институции, но никак не е ясно как се определя моментът, в който всяко конкретно заведение преминава границата между семейния тип и институцията. Това би било свързано с недостатъците на стандартите за всекидневните грижи в рамките на заведението, с пробалите по отношение на интеграцията в общността и осигуряването на интегриран достъп до образование, здравеопазване и всички други услуги и ресурси за отпочив в общността. Възможно е да липсват ясен надзор и ефективни системи за мониторинг и оценка и/или процедури за пълноценно проследяване на развитието на децата и адаптиране към промените в персоналите им потребности.

Мрежите от домове за деца в малки групи в България, Румъния и Молдова понастоящем трябва да функционират по два различни начина: осигуряване на по-дългосрочно настаняване на деца

и младежи, за които е необходима по-продължителна рехабилитация, преди да могат да бъдат прехвърлени в семейства (или да живеят самостоятелно), и същевременно грижа за потока от младежи, които могат да бъдат прехвърлени в семейства сравнително бързо.

Това води до сложен дисбаланс в контекста на всеки конкретен обект и до необходимостта от прилагане на различни оперативни критерии към различните групи деца – дългосрочно пребиваващите и тези, които ще преминат през фазите на напасване и опознаване, преди да се присъединят към приемно семейство, да бъдат осиновени или да бъдат реинтегрирани в собственото си семейство, което навярно е преминало през трансформацията от дисфункционално към грижовно.

Това разкрива степенята, в която семейните характеристики на домовете за малки групи са застрашени от риска да приличат на институции. Децата претърпяват вреди във всеки резидентен контекст, когато степенята на неестественост на средата, в която се полагат грижи, стане прекомерна. Домовете за малки групи започват да приличат на малки институции, когато степенята на неестественост се доближи до тази, която се свързва с големите институции.

Не съществува такова нещо като най-съвременна институция (която да отговаря на всички изисквания за качество на грижите). Няма такова нещо като съвършен дом за малки групи.

В средата, в която се полагат грижите, могат да се наблюдават високи равнища на неестественост, които могат да се разглеждат като небрежност и дори жестокост. В страните с лоши институции деинституционализацията неизменно има морално измерение. Ние споменахме процеса на подбиране на приемни родители и осиновители за всяко дете. Загатнахме за трудния процес на рехабилитация на разбитите семейства и преценката кога е подходящият момент да се направи опит за реинтеграция на дете, което по-рано е било изведено въз основа на комплексна оценка на риска. Тези процедури за оценка, извършвани от квалифицирани и чувствителни специалисти, могат да бъдат обобщени в един-единствен въпрос: дали тази среда е достатъчно грижовна, за да осигури на това дете възможност да разгърне своя потенциал?

Въпросът се задава в етична посока, но всъщност е технически въпрос, свързан с прилагане-

то на практики, подходящи за развитието, и с необходимостта основните лица, вземащи решения, да са добре запознати с развитието на детето. Те също така трябва да разбират начините, по които тийнейджърите се превръщат в компетентни и функционални възрастни.

Освен това те трябва да знаят какво търсят в средата, която оценяват.

Грижовна среда

Грижовната среда осигурява следното:

1. Богатство и разнообразие от сетивни преживявания.
2. Свобода за учене чрез самоиницирана, изследователска игра (това се отнася за всички възрастови групи).
3. Възможност за формиране на усещане за връзка със значими групи хора и със света като цяло. Създаване на чувство за принадлежност. Осигуряване на основа за развитие на самосъзнание и емоционална интелигентност.
4. Възможност за развиване на пространствено съзнание и физическа сръчност. Адекватно осигуряване на физическо и психическо здраве.
5. Свобода на избор и себеизразяване (при деликатно даване на насоки от страна на възрастните). Осигуряване на основа за развитие на самоконтрол.
6. Осигуряване на задачи, съизмерими със способността на детето да се справя с това, което се изисква от него/нея. Създаване на основа за оценка на риска и развитие на устойчивост (способност за справяне с препятствия и лични неуспехи).

Основните нарушения на практиката, съобразена с развитието, са

1. Прекомерна или неподходяща намеса, инструкции и контрол от страна на възрастните, както и пропуски в осигуряването на емпатична, индивидуална грижа. Режимы, които водят до категоризиране, обективизиране и/или дехуманизиране на младежите, за които се полагат грижи.

Стил категоризиране на едро

„Деца и лица с увреждания, живеещи в институции, се третират като хомогенна група, а не като индивиди, и се констатира липса на персонализиран подход...

Работата за постигане на крайната цел... осигуряване на стратегии за подобряване на ежедневния избор и контрол при първия етап на базираните в общността услуги, като например груповите домове, първоначално ще има ключово значение.“

(Šiška and J. Beadle-Brown, 2020, pdf, 34, 2020)

Категории, навсякъде категории – жонглиране

Следващият откъс е дълъг и объркващ. Извинения. В него графично са представени трудностите, свързани със статистическия анализ. Различните организации прилагат различни критерии при отчитането на множество категории младежи на различни места и обхващащи различни етапи от процеса на деинституционализация.

Това произтича от **присъща на системата характеристика** на институционалната грижа, която е логистичното групиране и ограничаване на децата въз основа на широки характеристики.

„Докладът „Наблюдение на структурните фондове“ (2018 г.) посочва, че броят на децата в големи институции в България е намалял от 6730 деца през 2009 г. на 906 деца в края на 2017 г. (намаление с 86%). Въпреки това много деца, включително тези, които биха могли да живеят в семейства, са били настанявани в така наречените центрове за настаняване от семеен тип, които, макар и много по-малки от старите институции, все още осигуряват настаняване на между 6 и 15 деца под един покрив.

По подобен начин в доклада „Отворени врати“ на „Еврочайлд“ за България се отбелязва, че в тогавашния момент през 2017 г. в институциите са настанени 979 деца, но това не включва почти 200 деца, които са класифицирани като хора в конфликт със закона или деца с престъпно поведение. В доклада „Отваряне на врати“ се отбелязва още, че 49% от децата в институционална грижа са на възраст 3 години или по-малки. В него се посочва и това, че 101 от 137-те институции, определени за закриване през 2009 г., са били закрити, а всички специализирани институции за деца с увреждания са били закрити до 2017 г. Приемът в институции е намалял с 60%, а броят на децата, настанени в по-малки институции в общността, се е увеличил драстично. Броят на центрoвете за настаняване от семеен тип се е увеличил от 48 през 2010 г. на 281 през 2017 г., като 145 от тях са за деца и младежи без увреждания, 128 за деца и младежи с увреждания и 8 за деца и младежи, нуждаещи се от постоянни медицински грижи. Продължава да съществува висок риск децата да бъдат изоставени и да бъдат настанени във формални грижи, вместо да бъдат подкрепени да

останат в семейството си, като всяка година 3 800 деца се отделят от семейството им.

И накрая към април 2019 г. е отчетено, че 829 деца живеят в институции – 13 институции за 347 деца на възраст от 7 до 18 години, лишени от родителски грижи, и 14 институции за медико-социални грижи за 482 деца на възраст от 0 до 3 години. Колко от тези деца са с увреждания, не е известно. Средният размер на една институция е малко над 30 места. Въпреки че се съобщава, че всички специализирани институции за деца са били закрити до края на 2015 г., 6 от тях са се превърнали в институции за възрастни, тъй като децата, които са били настанени в тях, са навършили 18 години.“

((Šiška and J. Beadle-Brown, 2020, pdf, 34)

2. Стерилност на обстановката и неизменни процедури, създадени за административно удобство (изглежда и се усеща като институция)

Психологът в областта на развитието Алисън Гонник използва една чудесна метафора – гърводелци срещу градинари. Гърводелците изглеждат нещо, за да постигнат определена крайна цел – в случая определен вид човек. Градинарите се стремят да създадат защитено пространство, в което децата могат да станат себе си, вместо да се опитват да ги оформят. (Защитено пространство = възпитаваща среда.)

В контекста на резидентната грижа за деца съществува голям потенциал за развитие на (гобронамерен) професионален ентузиазъм и идеологии, които много лесно се вписват в контекста на гърводелството. Противниците на институционалната грижа са склонни да обръщат най-голямо внимание на негативните резултати от безразличието на институциите към развитието на децата или системното negliжиране. Режимите на грижа трябва да бъдат подкрепящи (дори терапевтични). Опасностите обаче възникват, когато лицата, предоставящи грижи, се съсредоточат върху това да излъчват младежи, които са блестящи примери за силата на тяхната добра работа. В контекста на програмата за геинституционализация е изкушаващо да се правят подобни неща, за да се илюстрира графично успехът или най-добрата практика. Всъщност има елемент на морална двусмисленост, свързан с необходимостта да се докаже ефективността на тези услуги, създадени като алтернатива на институционалната грижа.

Тийнейджърите

Как мислите, че се чувствате тийнейджърите когато се разделят със семействата си и с кварталите, в които са израснали?

Можем да ги попитаме. Деликатно. Дори и тези младежи, които попадат в категориите, посочени в доклада на Европейската експертна група – младежи в конфликт със закона и деца с девиантно поведение.

„Американският писател Пол Таф определя стреса като „основният канал, по който ранните несгоди причиняват увреждания на развиващите се тела и мозъци“.

(„Да помогнем на децата да успеят: какво помага и защо“, Penguin Random House UK, 2016 г. / Авторски права)

През 2005 г. Националният научен съвет на САЩ по въпросите на развиващото се дете прави разграничение между позитивен стрес и токсичен стрес.

Позитивен стрес изпитва дете, което живее в емоционално подкрепяща и стимулираща среда с известни елементи на несигурност, съдържаща подходящи за развитието предизвикателства. Всъщност тези предизвикателства помагат на детето да развие устойчивост.

Токсичният стрес се поражда от недостатъчна емоционална подкрепа и попадането в тежки и постоянни стресови ситуации.

Обзорите на въздействието на токсичния стрес представят две водещи теми.

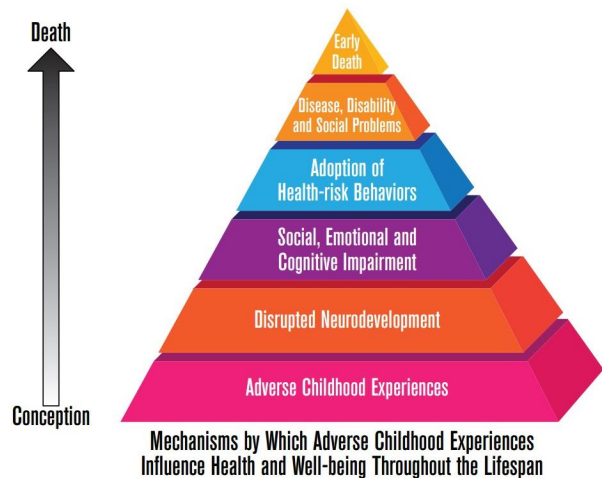
1. Значителни слабости в привързаността между родителя и детето
2. Човешката реакция на лишенията

Препратката към детската бедност невинаги е полезна. Не става въпрос само за доходи и материални притежания. Проблемът произтича от влошаването на качеството на вземането на решения и моделите на поведение на възрастните. Децата на силно стресирани родители, които се държат хаотично (и може би безразсъдно), са уязвими. Материалната бедност е основна причина за този стил на родителско поведение, но има и доста други причини, включително и психичното здраве.

(Bisset, 2018 г., pdf, 42)

По-големите деца и младежите, настанени в институции, има вероятност да са преживели провал в емоционалната подкрепа и/или стресови ситуации, които са били тежки и постоянни. Ако някой от родителите е имал проблем с психичното здраве, възможно е младежът да е генетично предразположен към същия проблем. Предполага се, че личностните разстройства, които се появяват през тийнейджърските години, произтичат от комбинация от генетични фактори и травматични моменти от възпитанието на младежа.

Графиката по-долу илюстрира най-лошия случай от житейската траектория на жертва на токсичен стрес в детството.

(Фигурата е от Бренга Джоунс Хардън, 2014, „Моменти у дома: домашни посещения за работа с токсичния стрес“ [слайдове на PowerPoint])

Шонкоф и Гарднър дават следното определение за токсичен стрес:

„Силно, често и/или продължително активиране на системата за реакция на организма на стрес при липса на буферната защита на подкрепяща връзка с възрастен.“

(Shonkoff, J., & Garner, A. (2012). The lifelong effects of early childhood adversity and toxic stress. *Pediatrics*, 129(1). 232-246 / Авторски права)

Тийнейджърите, с които се сблъскват в институционалната грижа, обикновено са буйни и склонни към пристъпи на предизвикателно поведение просто защото системата им за реакция на стрес е станала свръхчувствителна. Ето защо може да е добра идея да поговорите с такива младежи за тяхното чувство на загуба, предателство или обига. Вероятно това е най-добре да се направи в момент на консултиране или психологическа терапия.

Беше споменато по-горе, че в България има съществена липса на ноу-хау в тези области на

здравеопазването. В книгата си „Thrive“ Лейбърг и Кларк говорят за необходимостта от разширяване на обхвата на работата с деца в областта на интервенцията и превенцията на психичните затруднения.

Професор Майкъл Тарън-Суини от университета в Кентърбъри е водещ световен изследовател в сферата на „психологическото развитие, светогледа и благосъстоянието на децата, настанени в центрове за грижа и на осиновените от тези центрове“ (<https://www.canterbury.ac.nz/education-and-health/contact-us/people/michael-tarren-sweeney.html> / авторски права).

Те са податливи на здравословни проблеми, които той описва като сложни и изключителни (вж. по-голу).

„Децата и младежите, които пребивават далеч от родителите си по решение на съда, представляват една от най-уязвимите и необлагодетелствани групи в западното общество. Техните психично-здравни проблеми са сложни и изключителни за неклинична популация.“

(Тарън-Суини М: „The mental health of children in out-of-home care“ („Психичното здраве на децата, настанени извън домашна грижа“), Current Opinion in Psychiatry. 2008, 21: 345-349 / Авторски права)

Това предполага две неща:

1. Превенцията на институционализацията може да има съществено въздействие върху общия профил на психичното здраве на децата и младежите
2. Изключително важно е да осигурим скрининг на психичното здраве на децата и младежите, които са отделени от родителите си

Ето откъси от интервюта с двама младежи, които са прекарвали част от тийнейджърските си години в големи резидентни институции, последвани от грижи в дом за малка група в област Русе, България. Домът за малка група се управлява от „Еквилибриум“.

Илиана

Липсва ли ти семейството ти?

Понякога. Но майка ми сякаш не може да вземе решение и това ме побърква. Един ден иска да ме

върне, на следващия ден не иска и нищо не се случва. Казвам ѝ, че ако се гържи по друг начин и показва, че я е грижа, и аз ще бъда различна. Всъщност аз се промених заради нея, но тя не вижда промяната ми. И искам да знае, че я обичам много, каквото и да се случи.

Шест месеца по-късно

Срещнах Мишо (нейното гадже). Заедно сме от шест месеца.

Хората, които се грижат за теб, знаят ли?

Да, разбира се.

И какво мислят?

Ами подкрепят ме. Разбират ме.

А майка ти?

Искам да ѝ кажа колко съжалявам за нещата, които съм правила. За това, че не я слушах, а тя всъщност беше права. Исках да съм повече време с нея, но нямаше как. И че ми липсваше много през всички тези години, когато я нямаше до мен и аз не бях до нея, и изобщо...

А сега, като сте отново заедно, как се чувстваш?

Ами добре, но всъщност се страхувам, че същото нещо може да се повтори Честно казано, не искам да се доверявам напълно на нещата, защото накрая винаги страдам (когато го направя).

Мечтаех да стана лекар. Това е една от мечтите ми, когато бях дете – да се занимавам с тази професия. Ходя на училище, не толкова често, но все пак понякога ходя.

Чувствам се добре тук, защото съм с майка си и макар че децата в центъра са мои приятели и аз се чувствах добре там, те се промениха, не са същите като преди. Спряхме да прекарваме толкова много време заедно.

Чувствам се най-добре, когато съм с Мишо и родителите му. Те се отнасят с мен много добре и ме подкрепят. Обръщат ми внимание и са мили с мен. Добре ми е, когато съм там.

Катя

Ще ни кажеш ли нещо за семейството си преди да влезеш (в институция)?

Семейството ми? Майка и татко се разделиха и майка ми ме изпрати в детски дом. Всъщност не знам много за тях. В действителност не знам нищо за тях.

Някога искала ли си да си с тях, да ги опознаеш?

Да, исках, но в един момент разбрах, че бях вече почти на осемнадесет и занаят бих могла да сама да се справям с живота си и се гордея, че досега съм постигнала целите си сама, без семейството си.

Вярвах единствено на брат си, който ми е много близък каквото и да става, така че се гордея с него.

Родителите ти, ако те сега бяха при теб, какво щеше да искаш да им кажеш?

Толкова много неща не разбирам. Например, защо са ме оставили да раста в домовете и така нататък. Някак си не знам, идва ми отвътре и го казвам.

МОЛЯ ДА НАПРАВИТЕ НЕЩО

Спрете за малко и помислете как се чувстват Илиана и Катя и по-конкретно какво е отношението им към техните родители.

Намерете три прилагателни, с които да опишете душевното състояние на Илиана.

Сега направете същото и за Катя.

ХАЙДЕ. ОПИТАЙТЕ.

И Илиана, и Катя са напуснали дома за малка група. Това ги поставя в друга категория, която срещаме в процеса на деинституционализация. Те са напуснали грижата и са сред по-щастливите членове на тази група.

В Насоките на ООН за алтернативна грижа за деца са заложени параграфи, отнасящи се до подкрепата за последваща грижа (членове 131-136). Ето и извадки от тях.

131. ...През целия период на грижи (лицата, предоставящи грижи) следва систематично да се стремят да подготвят децата да станат самостоятелни и да се интегрират пълноценно в

общността, най-вече чрез придобиване на социални и житейски умения, които се насърчават чрез участие в живота на местната общност.

132. ...Децата, които напускат грижата, следва да бъдат насърчавани да участват в планирането на живота след напускане на грижата... Както публичният, така и частният сектор следва да бъдат насърчавани, включително чрез стимули, да наемат на работа деца от различни форми на грижи, особено деца със специални потребности.

133. Следва да се полагат специални усилия, когато е възможно, за всяко дете да се определи специализирано лице, което да улесни неговата независимост при напускане на грижата.

134. Грижата за детето след напускане на институцията следва да бъде подготвяна възможно най-рано, още при настаняването и във всички случаи много преди детето да напусне центъра за грижи.

135. Като част от обучението за придобиване на житейски умения на младежите, напускащи системата за грижи, следва да се предоставят възможности за непрекъснато образование и професионално обучение, за да им се помогне да станат финансово независими и да генерират собствени доходи.

136. На младежите, напускащи системата за грижи, и по време на периода след напускането на системата за грижи следва да се осигури и достъп до социални, правни и здравни услуги, както и подходяща финансова подкрепа.

(Насоки на ООН, 2010, pdf, 43)

В репортаж на Българската информационна агенция от 21 ноември 2020 г. се обобщава накратко изявлението на „Еврочайлд“ относно напускащите системата за грижа в България.

„В България не съществува държавна политика по отношение на напускащите системата за грижи“, се казва в доклада. „Съществува обща разпоредба за изготвяне на план за напускане на системата, което всъщност означава среща между социалния работник и напускащия системата за грижа, за да бъде попълнен образец. За сравнение с този проблем неправителствените организации имат програми и проекти, чиято цел е да подкрепят напускащите системата за грижи, и отправят препоръки към правителството за цялостен подход, като до момента не е поет ангажимент на държавно ниво.“

(<http://www.bta.bg/en/c/DF/id/2314825/> Авторски права)

Това е интересно твърдение, тъй като вторият етап на националната програма за деинституционализация (започнал в края на 2016 г.) включва мерки за лицата, които напускат системата за грижи (и за тези, за които приближава датата, на която ще трябва да я напуснат). Смятаме, че изложеното по-горе се отнася до липсата на съгласувана визия за подкрепа на лицата, напускащи формалната грижа. Ще забележите, че когато в глава 6 говорим по-подробно за лицата, напускащи системата за грижи, се съсредоточаваме върху действията на една известна неправителствена организация, тъй като нямаме какво да кажем за държавните разпоредби. По този начин разкриваме тяхната слабост, липсата на съгържание.

Румъния

В контекста на проучването за възможностите за въвеждане на гаранция за детето Европейската комисия докладва за дискусия с целевата група (Child Guarantee, 2019 г., pdf, 44). В доклада се посочват недостатъците на румънските специалисти и липсата на подходящи човешки ресурси в системата за грижи. Това води до оплаквания на децата от „липсата на специализиран персонал, който би могъл да осигури подкрепа, информация и консултации за устойчиво независимо бъдеще“. Румънската национална стратегия за социално приобщаване и намаляване на бедността (2015-2020 г.) изобщо не включва лицата, напускащи институции за социална закрила, като уязвима група, въпреки че Националната стратегия за младежка политика (2015-2020 г.) посочва младежите, напускащи институции за социална закрила, като конкретна целева група на политиките за младите хора, включващи увеличаване на възможностите за заетост и социално приобщаване. Стратегията на България за развитие на професионалното обучение и образование (2015-2020 г.) предоставя подобна помощ в сферата на обучението за заетост, без да посочва конкретната целева група на излизащите от системата за грижи.

(Информация за политиките за младежта може да бъде намерена на адрес <https://www.coe.int/en/web/youth/national-youth-policies>. Политиките в областта на професионалното образование могат да бъдат намерени на адрес https://ec.europa.eu/education/policies/eu-policy-in-the-field-of-vocational-education-and-training-vet_en)

Молдова

През септември 2017 г. Стела Григорас, минис-

тър на здравеопазването, труда и социалната защита в Молдова, изнесе презентация в Лондон „Реформата на грижите за деца в Молдова – постижения и предизвикателства“ (Grigoras Moldova, pdf, 45). Тя се спря на пилотните схеми за последваща подкрепа, мониторинга на алтернативните услуги от резидентен и семеен тип, за да се гарантира прилагането на стандартите за качество по отношение на подготовката на децата и младежите за самостоятелен живот и израждането на капацитет сред кадриите.

Липсва литература, която да отразява развитието и въздействието на тези инициативи.

На 30 октомври 2020 г. „Еврочайлд“ беше домакин на онлайн конференция „Последваща грижа за лица, напускащи системата за грижа: извличане на поуки от практиката в цяла Европа“. Следващият параграф е взет от рекламния бюлетин: „Преходът от публична грижа се подпомага по различен начин в отделните държави и в рамките на Европейския съюз (ЕС). Някои национални системи за закрила на детето предоставят подкрепа на младите хора, които се подготвят да напуснат грижата, и осигуряват психосоциална подкрепа след напускане на грижата, докато други предлагат малко или никаква подготовка за самостоятелен живот след края на периода на грижата. Като се има предвид, че децата и младежите, пребивавали в системата за предоставяне на грижи, са изключително уязвима група, ако не получат подкрепа по време на прехода си за излизане от системата за предоставяне на грижи, съществува риск да не успеят да предотвратят цена, която се плаща цял живот както от отделния човек, така и от обществото като цяло.“

(Събитието беше излъчвано на живо; вж. <https://carepath-project.eu/site/en/news/view.html?id=12>).

През 2015 г. УНИЦЕФ помогна на черногорската неправителствена организация „Ювентас“ да публикува доклад „Напускане на институционалната грижа: Анализ на политиките, институционалната рамка и практиката“. Предната корица съдържа следните думи: „Трудно е, когато вратата се затваря зад теб“. (Juventas, 2015 г., pdf, 46)

В доклада се отправят множество препоръки въз основа на членове 131-136 и повечето от тях могат да се тълкуват като приложими към системите (или по-скоро към липсата на системи) в България, Румъния и Молдова.

В глава 6 ще разгледаме онлайн платформата за лица, напускащи системата за грижи, създадена от SOS Детски селища.

Важно е да се знае

Разбираемо е, че повечето от множеството текстове, в които се посочват причините за геинституционализацията, акцентират върху същественото увреждане на емоционалното, физическото и когнитивното развитие на децата, които са били изложени на по-жестоките практики на много лоши институции. Въпросните деца са жертви на малтретиране в институциите и има голям брой изследвания, които показват го каква степен личностното им развитие и животът им като възрастни са били влошени вследствие на преживяното в детството.

Впрочем всички големи институции за деца нанасят вреди и в действителност функционирането на домовете за малки групи като по-чужденна алтернатива на големите институции включва неизбежен елемент на компромис.

Склонността да се мисли, планира и действа по отношение на широкообхватни групи деца (напр. възрастови групи, със или без увреждания, деца в конфликт със закона) намалява ефективността на мерките за геинституционализация. Категоризирането на човешките същества е аспект на процеса на институционализация, от който е трудно да се избяга, и създаването на решения въз основа на категории може да означава и обикновено означава, че решенията, които не включват настаняване в семейство, са неоптимални, когато се прилагат към отделните деца. Всъщност настаняването в приемно семейство и процесът на осиновяване обикновено включват елемент на компромис. Избирайки от набора от възможности за настаняване в семейство, с които разполагате (за това дете, на това място и по това време), специалистите по грижа за децата действат в по-добър интерес на детето. Това е по-добро от утължаването на резидентната грижа, но може и да не е в най-добрия му интерес. Кой знае кое е най-доброто и кога може да бъде постигнато то?

Използването на практики, съобразени с развитието, обикновено се ограничава до областта на предучилищното обучение, но те могат да бъдат прилагани и при оценката на степента, в която се осигурява обгрижваща среда за деца, изведени от родителска грижа.

Такава среда трябва да премине три теста:

1. Дали средата и осигуреният от нея контакт с хората помагат за облекчаване на последиците от токсичния стрес, който произтича от

дисфункцията в семейството и/или се изостря от институционалната грижа?

2. Адекватно ли са задоволени нуждите от развитие на всяко дете?

3. Помага ли се на младежите да се подготвят за живота, след като напуснат институционалната грижа?

„Разрушете институциите си“. Емпирични и еволюционни перспективи на институционалната грижа в SOS Детски селища

Маринус Х. ван Ижендорн, Изследователски катедра по клинична, образователна и здравна психология, Факултет по мозъчни науки, Лондонски университетски колеж (UCL), Великобритания / Мариан Й. Бакерманс-Кранебург – Катедра по клинични детски и семейни изследвания и обществено здраве в Амстердам, Университет „Врай“ в Амстердам.

„Въпреки че SOS условията в малки групи са с подходящ персонал и по този начин могат да бъдат сравнително скъпи в сравнение с типичните институции, те все още като че ли не стимулират развитието на детето по начин, подобен на (биологичните, приемните, осиновителните, родствениците) условия от семеен тип и като че ли не се справят в която и да е област по-добре от големите институции. Как може да се обясни това? Предполагаме, че структурното пренебрегване, присъщо на институционалната грижа, се отнася не само до размера, но и до основните компоненти на добрата грижа, които са комфорт при контактите, непрекъснатост на грижите и малка мрежа от отношения на привързаност, на която детето може да разчита по време на (ди)стрес, болест или потенциално травматични преживявания.“

(Източник в предпечатната подготовка: <https://psyarxiv.com/ye7jh/> / авторски права)

Структурираната последваща грижа е от решаващо значение, но степента, в която хората, излизащи от системата за грижи, се разглеждат и третиранат като уязвими личности, е много ограничена.

Деинституционализацията изисква визия

Преди да напуснем тази глава, има един контекст, в който фокусирането върху аспекти на институционалната система, които са вредни, но не са присъщи, има смисъл.

Интервенциите на Кейт Блюет и Международната организация за правата на хората с увреждания изведоха този проблем на преден план. Ключовият момент е хронично недофинансиране на услугите за деца с увреждания, с особен акцент върху неизбежното въздействие върху стандартите в домовете с малки групи.

В глава 2 показахме финансовите щети, понесени от България и Румъния през 90-те години на миналия век. Това означава, че от финансова гледна точка процесът на деинституционализация е започнал от сериозно занижен старт.

Наръчникът, изготвен от Европейската експертна група, обяснява как да се справим с финансовата гърбица, причинена от временната необходимост да се поддържа дейността в старата система, докато се полагат основите на алтернативните услуги в общността. Изграждането на капацитет в тези нови услуги трябва да бъде съпроводено с инвестиции в превенцията на изоставянето на деца и видовете семейни кризи, които го провокират. Системата за социално подпомагане трябва да бъде на ниво, а семействата с ниски доходи се нуждаят от социални жилища. Нивата на безработица трябва да бъдат управлявани.

Наръчникът показва, че съществуват алтернативни методи за финансиране на новите услуги. Някои държави го правят по един начин, докато други използват различен механизъм за финансиране.

Съществуват обаче две възпрепятстващи нагласи/психологически пречки пред простото определяне на нивата на финансиране, необходими за поддържане на висококачествени услуги.

1. Когато се тръгва от много ниски базови стойности, се изисква значителен скок на колективното въображение, за да се визуализира оптималната алтернатива. Необходими са устойчивост и решителност, за да се запази правилната посока в стремежа към високо качество. Нестабилността на правителството и корупцията са последните неща, от които се нуждаете.

2. В глава 2 се запитахме дали е реалистично да се говори за универсална семейна подкрепа и равен достъп, докато много ромски семейства про-

дължават да живеят в условията на Третия свят. Въпреки това универсалността е легитимната дългосрочна цел. Това означава да се определи минимален стандарт на благосъстояние, на който имат право всички лица/семейства, и да се създадат механизми за намеса, когато този стандарт е нарушен. Това отново е свързано със значителен скок на въображението.

В следващите глави ще покажем начина, по който българското правителство използва проектно финансиране, за да инвестира в инфраструктура – комплекси за социални услуги (Световна банка и др.), домове за малки групи и други центрове (ЕК), но отговорността за поддържането на тази инфраструктура е прехвърлена на безпаричните общински власти, които ако не прибягнат до нови вълни от проектно финансиране, няма да могат да се справят с неизбежната амортизация.

Това е нагледна илюстрация на въздействието на политическия краткосрочен подход спрямо деинституционализацията. Всяка от трите държави, представени в настоящото изследване, е претърпяла значителна политическа нестабилност след преминаването към капитализъм.

В началото на главата акцентирахме върху необходимостта от деинституционализация като отговор на същностната непригодност на институционалната грижа за деца. Всички институции са вредни за децата. Въпреки това коригирахме фокуса си, за да предположим, че деинституционализацията е представителна за необходимостта от устойчиви усилия за гарантиране на работата на системите в най-добрия интерес на уязвимите деца. Това е особено важно като отговор на стила на институционално безразличие (или може би разсеяност е по-добра дума), който възниква при бърза смяна на политическите назначения дори на областно и общинско равнище.

В съвсем реален план включването на участници от гражданското общество в процеса на деинституционализация компенсират нестабилността на работата в държавните ведомства. В следващата глава правим преглед на основните компоненти на една програма за деинституционализация. Има едно съществено условие, което не е споменато: при смяна на правителството действията ще се забавят по много причини, включително смяната на кадрите на ключови позиции.

4

КАКВО Е ДЕИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ?

Може да изглежда малко неуважително в рамките на две страници да говоря за огромния наръчник за деинституционализацията от 168 страници, изготвен от Европейската експертна група, и за простия, кратък план от 8 стъпки на Котър за организационна промяна.

Тук ще покажем как се съчетават двете рамки.

Ще поставим пред читателите и едно предизвикателство. Не се притеснявайте, не е тежко. Предлагаме списък от 42 прости твърдения, предназначени за деца. Те са разработени от УНИЦЕФ, за да помогнат за тълкуването на Конвенцията на ООН за правата на детето. Питаме читателите колко от тези твърдения биха могли да имат отношение към процеса на деинституционализация. В тази книга сме се съсредоточили върху Балканите, но ако си представите всички възможни условия, в които процъфтява този процес, вероятно ще стигнете до доста дълги списъци от гръжави.

Би било чудесно, ако го направите.

Това би било чудесно, защото най-добрият интерес на всяко дете е единственото съображение, което има предимство пред безбройните технически спецификации на деинституционализацията.

Би било чудесно, защото когато се питате докъде трябва да доведе деинституционализацията, логичният краен резултат е система за подкрепа на децата и семействата, която е универсална и достъпът до нея е лесен. Нейната цел е защита на благосъстоянието, докато на децата се помага да се развиват в посока към намиране на своята стихия – област, в която възможностите за живот съответстват на личните таланти.

Ще покажем, че деинституционализацията се случва в свят с три сфери, които наричаме Теория, Бюрокрация (процедура) и Изпълнение. Всяка сфера има своя собствена динамика и между сферите съществуват естествени напрежения, които всеки добър мениджър на промяната ще разбере. Някой като Джон Котър.

Ние говорим за дълбоко вкоренени аспекти в областта на бюрокрацията в балканските страни, които изострят напрежението. В следващите глави ще покажем как.

Повечето писмени описания на програмите за ДИ произтичат от първата сфера и често са предназначени за висши участници. Предлагаме в рамките на областта Изпълнение да има български, румънски и молдовски ветерани практики, които имат какво да разкажат. Бихте могли да наречете гледната точка в сферата на Теорията поглед от небето. За разлика от тях практиците говорят от ниво низини. Дори правителствата (бюрокрацията) изготвят мониторингови доклади.

Сфери на дейност. Анализаторите във всяка сфера в известен смисъл опростяват прекалено много поради различните мотиви и гледни точки, необходимостта от различни предположения и различните човешки пристрастия, които са неизбежни.

Според румънския художник Константин Бранкузи „опростяването е преодоляна сложност“.

Съществуват 3 сфери. Те допринасят за сложността на ДИ. Въпреки това, що се отнася до ключовите принципи, ДИ не е сложна.

Деинституционализацията е промяна. (Представката де- ви подсказва това).

Според Джон Котър „промяната на поведението не е толкова въпрос на това да гадеш на хората анализ, за да повлияеш на мислите им, колкото да им помогнеш да видят една истина, за да повлияеш на чувствата им.“

И по принцип промяната се затвърждава, когато се превърне в начина, по който правим нещата тук.

Деинституционализацията ще е проработила, когато обществото и всички негови институции (не само домовете за бебета) работят в най-добрия интерес на детето. Тя трябва да се превърне в начина, по който правим нещата тук.

Теория НАПРЕЖЕНИЕ Бюрокрация НАПРЕЖЕНИЕ Изпълнение

На следващата страница има цитат от Валентина Симеонова, която беше заместник-министър на труда и социалната политика по време на по-ранната фаза от българската национална програма за ДИ. Тя отправя призив за две неща – критично мислене и осмисляне.

Това навежда на мисълта за това до каква степен в рамките на голямата, разширяваща се територия на ДИ бюрократичната сфера е склонна да функционира по начин, който възпрепятства съгласуването ѝ с останалите сфери. В следващата глава ще представим преглед на господстващия стил на професионално представяне на местните радетели на западната теория на ДИ, направен от Стивън Сампсън, социален антрополог. Отново да посочим, че тя има потенциала да отчуждава онези, които не принадлежат към тази сфера. Наистина към края на главата споменаваме необходимостта да се премахне шумът от модните думи, особено когато пренасяме Теорията в сферата на Изпълнението.

„Деинституционализацията е комплексен процес, който води до значителна социална промяна, изразяваща се не само в смяна на модела на институционална грижа за деца с нова система на грижи и услуги в общността, а по-скоро като промяна във философията, целите и принципите, на които се основава грижата за деца.

Поради своята сложност и мащабност политиката на деинституционализация отключва процеси, които неизбежно водят до дълбоки промени и сериозни рискове и кризи в различни системи, тъй като изисква промяна на методите, мерките и отговорностите. Тя изисква бързи решения и постигане на очакваните резултати. Сложността идва и от факта, че реформа от такъв мащаб предполага

координирана и управлявана промяна на всички нива на функциониране на системите: политическо, административно, финансово, професионално, общностно.

Успешното справяне с предизвикателствата на промяната изисква въвеждане на практиката на учене от опита и развиване на умения за критично мислене и осмисляне на опита. Може да се каже, че това няма силно присъствие в българската административна култура. И по тази причина губим много време – от една страна, работейки на принципа „проба-грешка“, а от друга, започвайки всеки път отначало нещо, което вече е работило в миналото и е дало някакви положителни резултати.“ (курсивът е наш)

(Валентина Симеонова, бивш заместник-министър на труда и социалната политика, България)

Този откъс е взет от статия на Валентина за книга, която тепърва предстои да бъде публикувана. Книгата ще съдържа статии, написани от сътрудници на българската програма за ДИ. В момента те се събират от Ноу-хау центъра за алтернативни грижи за деца към Нов български университет.

Първата част, изписана в курсив, подсказва за модела на скелето, за който споменахме в началото на книгата. Тя подсказва и за уязвимостта на своенравния ученик – правителството. През годините до 2010 г. неправителствените организации неизбежно работеха в сътрудничество с министерства и държавни агенции, за да могат да осъществяват дейностите, които извършват. Помислете върху заключителното изречение на Валентина. То навежда на мисълта за тенденцията да се пренебрегва обучението, натрупано при предишните управления.

Журналистът Херберт Каен предупреждава за последиците от това да подхранваш големи амбиции, след като приключиш с изграждането на скелето:

„Човек започва да си чупи мъдреца още щом за първи път отхапе повече, отколкото може да сдъвче.“

Критично мислене

Размишления върху натрупания опит

Благодаря, Валя.

Какво е деинституционализация?

Има ли общовалидни принципи?

Съществуват ли определени основни елементи, които винаги ще са характерни за деинституционализацията, независимо от местоположението и културните, социалните, икономическите и политическите обстоятелства?

Общовалидни принципи

Според уебсайта на британската организация „Надежда и домове за децата“ нейната мисия е „да бъде катализатор за премахване на институционалната грижа за деца в световен мащаб“. Организацията преследва тази мисия, защото „работи за деня, в който всяко дете ще може да расте в *любящо* семейство“.

Прилагателното име в горното изречение е показано в курсив. Тук същата дума е изписана с главни букви:

ЛЮБЯЩО.

Домашната среда трябва да е грижовна и подкрепяща. Организацията SOS Детски селища отправя предупреждение: „Общоприетата политическа цел да се даде възможност на децата да растат в семейна среда не трябва... да води до необмислени стъпки, които възприемат семейната грижа като безусловно желателна реакция“. (SOS, 2017 г., pdf, 47)

Семейният дом е мястото, където на детето се осигурява в най-голяма степен обгрижваща и подкрепяща среда, в която то да расте и да се развива, но има и изключения от този ръководен принцип.

Деинституционализацията включва използването на професионална преценка в опит да се осигури на детето обгрижваща и подкрепяща семейна среда или среда от семеен тип.

Специалистите, участващи в процеса на деинституционализация, трябва да работят в съответствие с най-добрите интереси на всяко дете, с което се срещат. Съществува обаче сериозна пропаст между сферите на идеализма и практическата осъществимост. Всеки професионалист трябва да следва най-добрите интереси на детето в ситуацията тук и сега, която често води до недостатъци по отношение на местоположението, ресурсите, сроковете и наличните възможности за грижи. Специалистите трябва да са подходящо квалифицирани и добре обучени и да работят според най-високите професионални стандарти. Надяваме се, че са били направени опити за избягване на слабостите, свързани с местоположението, ресурсите, времевата рамка и наличните възможности за грижи. Един израз, който често се чува във връзка с програмите за деинституционализация, е „изграждане на капацитет“.

Можете да зададете въпроса: „Капацитет да се върши какво?“

Капацитет да се работи в най-добрия интерес на всяко едно дете.

Следващата страница съдържа едно голямо цветно изображение. То представлява плакат, предназначен за деца, в който Конвенцията на ООН за правата на детето е представена на разбираем език. Той е един от ресурсите, разработени за популяризиране на наградата на УНИЦЕФ „Училища, уважаващи правата на детето“.

Текстовете в полетата са твърде малки, за да можете да ги прочетете. Не се притеснявайте, текстът е възпроизведен в таблицата на страниците след тази с изображението. Таблицата е разработена така, че да ви даде възможност да пробвате нещо.

Помислете за нещата, които знаете за трите балкански държави, разгледани в тази публикация

България

Румъния

Молдова

Прочетете 42-те твърдения, включени в таблицата

Кои от тях предполагате, че биха могли да са приложими към действията по деинституционализация в трите държави?

Продължавайте. Опитайте се!

А сега помислете за други части на света, където обстоятелствата може да са различни.

UN Convention on the Rights of the Child

Survival		Development		Participation		Protection																																			
You have a right to life, good food, water, and to grow up healthy		You have a right to an education and time to relax and play		You have a right to say how you feel, be listened to, and taken seriously		You have a right to be treated well and not be hurt by anyone																																			
1 Everyone under 18 has these rights	2 All children have these rights	3 Adults must do what's best for me	4 The Government should make sure my rights are respected	5 The Government should respect the right of my family to help me know about my rights	6 I should be supported to live and grow	7 I have a right to a name and to belong to a country	8 I have a right to an identity	9 I have a right to live with a family who cares for me	10 I have the right to see my family if they live in another country	11 I have the right not to be taken out of the country illegally	12 I have the right to be listened to and taken seriously	13 I have the right to find out and share information	14 I have the right to have my own thoughts and beliefs and to choose my religion, with my parents' assistance	15 I have the right to meet with friends and to join groups	16 I have the right to keep some things private	17 I have the right to get information in lots of ways, so long as it's safe	18 I have the right to be brought up by both parents if possible	19 I have the right to be protected from being hurt or badly treated	20 I have the right to special protection and help if I can't live with my own family	21 I have the right to have the best care if I am adopted	22 If I am a refugee, I have the same rights as children born in that country	23 If I have a disability, I have the right to special care and education	24 I have the right to good quality health care to clean water and good food	25 If I am not living with my family, people should keep checking I am safe and happy	26 My family should get the money they need to help bring me up	27 I have the right to have a proper house, food and clothing	28 I have the right to an education	29 I have the right to an education which develops my personality, respect for others rights and the environment	30 I have a right to speak my own language and to follow my family's way of life	31 I have a right to relax and play	32 I should not be made to do dangerous work	33 I should be protected from dangerous drugs	34 Nobody should treat me in ways that make me feel uncomfortable, unsafe or not	35 I should not be abused, sold or trafficked	36 I have the right to be kept safe from things that could harm my development	37 I have the right not to be punished in a cruel or hurtful way	38 I am not allowed to join the army until I am 15	39 I have the right to help if I have been hurt, neglected or badly treated	40 I have the right to legal help and to be treated fairly if I have been accused of breaking the law	41 Where our country leads or lags behind the UN does we should keep up the good work	42 Everyone should know about the UNICEF

High Symbols © Image Bank 2005 - 2017 www.imagebank.com

Конвенция на ООН за правата на детето**Деинституционализация (ДИ)**

	Твърдение	Важи ли за ДИ? Да, Не, Може би
1.	Всяко лице под 18 години има тези права	
2.	Всички деца имат тези права	
3.	Възрастните трябва да правят това, което е най-добро за мен	
4.	Правителството трябва да гарантира спазването на правата ми	
5.	Правителството трябва да уважава правото на семейството ми да ми помага да знам за правата си	
6.	Трябва да ми се оказва подкрепа, за да живея и да се развивам	
7.	Имам право на име и на принадлежност към дадена държава	
8.	Имам право на идентичност	
9.	Имам право да живея със семейство, което се грижи за мен (Съгласно член 19 от Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания съответните лица трябва да имат достъп до услуги в общността, необходима за подкрепа в ежедневието и участие в живота на общността, за да се избегне тяхната изолация и сегрегация“)	
10.	Имам право да виждам семейството си, ако то живее в друга държава	
11.	Имам право да не бъда извеждан незаконно от страната	
12.	Имам право да бъда изслушван и приеман сериозно	
13.	Имам право да научавам и да споделям информация	
14.	Имам право да имам собствени мисли и убеждения и да избирам религията си с напътствията на родителите си	
15.	Имам право да се срещам с приятели и да се присъединявам към групи	
16.	Имам право да пазя някои неща в тайна	
17.	Имам право да получавам информация по много начини, стига да е безопасно	

18.	Имам право да бъда отглеждан от двамата си родители, ако е възможно	
19.	Имам право да бъда предпазван от нараняване или лошо отношение	
20.	Имам право на специална защита и помощ, ако не мога да живея със семейството си	
21.	Имам право да получа най-добрите грижи, ако съм осиновен	
22.	Ако съм бежанец, имам същите права като децата, родени в тази държава	
23.	Ако имам увреждане, имам право на специални грижи и образование	
24.	Имам право на качествено здравеопазване, на чиста вода и добра храна	
25.	Ако не живея със семейството си, хората трябва да следят дали съм в безопасност и щастлив	
26.	Семейството ми трябва да получава парите, от които се нуждае, за да ме отгледа	
27.	Имам право да имам подходящ дом, храна и дрехи	
28.	Имам право на образование	
29.	Имам право на образование, което развива моята личност, уважението към правата на другите и околната среда	
30.	Имам право да говоря собствения си език и да следвам начина на живот на семейството си	
31.	Имам право да си почивам и да играя	
32.	Не трябва да ме карат да върша опасна работа	
33.	Трябва да съм защитен от опасни вещества	
34.	Никой не трябва да ме учи така, че да ме кара да се чувствам неудобно, в опасност или тъжен	
35.	Не трябва да бъда отвличан, продаван или търгуван	
36.	Имам право да бъда предпазван от неща, които могат да навредят на развитието ми	
37.	Имам право да не бъда наказван по жесток или болезнен начин	
38.	Нямам право да постъпвам в армията, докато не навърша 15 години	
39.	Имам право да получа помощ, ако съм бил наранен, пренебрегнат или с мен са се отнасяли зле	

40.	Имам право на правна помощ и на справедливо отношение, ако съм обвинен в нарушаване на закона	
41.	Когато нашата страна се отнася с нас по-добре, отколкото ООН, трябва да поддържа добрата работа!	
42.	Всеки трябва да е запознат с Конвенцията на ООН за правата на детето	

Е, как беше?

Изненадахте ли себе си, като си представихте различни трудни обстоятелства, при които почти всички твърдения биха могли да се приложат към деинституционализацията или непосредствения контекст, в който тя се осъществява?

Ако това се е случило, може би ви е помогнало да разберете в колко сложен процес може да се превърне деинституционализацията. Може да ви помогне да разберете, че когато се прилага към практическите обстоятелства, в които може да се осъществи деинституционализацията, изразът изграждане на капацитет може да се отнася до всякакви неща, които са необходими, за да се отговори на проблемите, с които се сблъскваме, когато се опитваме да осигурим на децата грижовна и подкрепяща домашна среда.

Елементи на деинституционализацията

В следващите глави ще бъдат споменати сравнително малки по мащаб действия за деинституционализация, осъществени от независими неправителствени организации (които неизбежно включват работни партньорства с държавни институции и разчитат на решенията на правителството). Някои от тези действия, насочени към отделни институции, напълно предшестват широкомащабните правителствени програми, а други се припокриват с по-големите програми. Ще бъде интересно:

1. Да се сравни и съпостави опитът на тези различни организации
2. Да се осъзнае как някои от тези организации са играли важна роля в рамките на националната програма
3. Да се отчете степенята, в която едни и същи ръководни принципи се прилагат за всички действия – такива от малък мащаб, които дават дос-

татъчно ясна представа за процеса в неговата цялост, и такива от голям мащаб, които създават ситуация, в която лявата ръка трябва да се старее изключително много, за да следи какво прави дясната (и обратно).

Имайки предвид по-сложните и мащабни действия, Европейската експертна група (ЕЕГ) за прехода от институционална към обществена подкрепа изготви наръчник, насочен към онези, които планират това действие. (ЕЕГ, 2012 г., pdf, 3)

България е първата страна, която използва структурните фондове на ЕС за финансиране на изпълнението на своя План за действие за деинституционализация 2010-2015 г. Вероятно първоначалните проблеми, възникнали по време на първата фаза на изпълнение, са спомогнали да се провокира ЕЕГ да изготви инструментариум, отнасящ се до използването на структурните фондове. (ЕЕГ, 2014 г., pdf, 4)

Ето и основните области, обхванати в наръчника на ЕЕГ, свързани със стъпките в процеса на промяна, определени от Джон Котър -

ЕЕГ: Анализ на необходимостта от разработване на алтернативи на институциите, базирани на общността

Котър: Създаване на усещане за спешност/определяне на необходимостта от действие

ЕЕГ: Оценка на ситуацията

Котър: Създаване на визия за промяна

ЕЕГ: Разработване на стратегия и план за действие

Котър: Създаване на визия за промяна

ЕЕГ: Създаване на правна (и регулаторна) рамка за услуги в общността. (Това включва разпределение на ролята и отговорностите от централната власт към регионалната администрация и общинската координация)

Котър: Справяне с пречките (остарели закони и разпоредби) или Котър: Формиране на мощна коалиция

ЕЕГ: Разработване на набор от услуги в общността

Котър: Постигане на краткосрочни успехи (чрез определяне на обхвата на услугите, необходими във всяко населено място, и предприемане на съответни действия)

ЕЕГ: Разпределяне на финансови, материални и човешки ресурси

Котър: Постигане на краткосрочни успехи (чрез ефективно насочване на ресурсите и анализиране на резултатите)

ЕЕГ: Разработване на индивидуални планове (за всяко дете, за да се „осигури съответствие между това, от което човек се нуждае, как иска да живее и подкрепата, която получава“) – Е
Котър: Постигане на краткосрочни успехи (чрез профилиране на всяко дете и работа в най-добрия му интерес)

ЕЕГ: Подкрепа за отделните лица и общности по време на прехода – Е

Котър: Награждаване на промяната / оповестяване на визията

ЕЕГ: Определяне, наблюдение и оценка на качеството на услугите

Котър: Награждаване на промяната

ЕЕГ: Развитие на екипите

Котър: Затвърждаване на промяната в организационната култура

На различни места текстът в наръчника на ЕЕГ съдържа препратки към Насоките на ООН за алтернативни грижи за деца, които бяха разглеждани в предишната глава. Компонентът на наръчника, отбелязан с „Е“ по-горе, има най-ясна връзка с етичните принципи (което не означава, че другите нямат такава) и можете да видите, че тези принципи се простират отвъд прилагането на Конвенцията на ООН за правата на детето. Има споменаване на отделни лица и общности, засегнати от трансформационните действия по деинституционализация. Съществуват широкоспектърни етични последици, тъй като деинституционализацията е мащабен процес, който може да повлияе на живота на различни членове на общността по различни начини. Ясно е, че една недостатъчно финансирана система, която не разполага с достатъчно ресурси, има висока степен на текучество на служителите (защото те са ниско платени, зле обучени и недооценени в общността) и посредствени стандарти, ще генерира множество сведения за етичен провал.

Деинституционализацията е общностно начинание с множество участници, преки и непреки. Когато управлявате дейности в такъв контекст, си струва да сте наясно с явлението, което еволюционният психолог Джон Туби нарича причинно-следствена връзка. Той ни казва, че ние, хората, сме еволюирали като „потребители на когнитивно импровизационни инструменти, зависими от набелязването на действия, които можем да извършим и които биха довели до незабавна отплата“. По същество той говори за същата тенденция, върху която се фокусира Джон Стърман: „Много често хората приписват

това, което им се случва, на близки във времето и пространството събития, докато в действителност то е резултат от динамиката на по-голямата система, в която са вградени.“

Туби споменава един параграф от „Война и мир“ на Толстой:

„Когато ябълката узрее и падне, защо пада? Заради земята си притегляне, защото стеблото ѝ изсъхва, защото е изсушена от слънцето, защото става по-тежка, защото вятърът я разклаща?...“

(J. Brockman, „This Will Make You Smarter (New Scientific Concepts to Improve Your Thinking“, 2011, Harper Perennial / Авторски права)

Успехът в сферата на деинституционализацията обикновено се приписва на най-добрите практики, с които човекът, който ги приписва, разполага. Неуспехът често се отпада на липсата на капацитет в системата или на семейни недостатъци, или на усещането за степенята, до която ромите се съпротивляват на интеграцията, и т.н., и т.н.

В най-добрия случай току-що очертаната тенденция представлява липса на управленска информираност. В най-лошия случай тя показва етичните проблеми, свързани с човешката склонност да се прехвърля вината далеч от собственото работно място или от собствения подреден свят. При прехода от нивото на правителството, което изготвя мониторингови доклади за начина, по който се развива собствената му програма, към по-ограничени прегледи, извършвани в рамките на общините, е налице силна необходимост да се избягва пристрастието към собствените интереси или пристрастието към групата. Това са форми на пристрастие, на които са способни дори независимите оценители (с тунелно виждане и/или силно собствено мнение за най-добрите практики в областта на деинституционализацията).

Някои анализатори препоръчват метод с участие на местно ниво при наблюдението на процеса на деинституционализация, който да позволи мненията на представителите на родителската и професионалната общност да бъдат канализирани, оценени и – да се надяваме – да бъдат взети под внимание. Участието може дори да бъде непрекъснато, така че да се осигурява постоянен поток от мнения на местно ниво в хода на развитието на процеса на деинституционализация. Могат да бъдат предприети стъпки за долавяне на истинския глас на обхванатите деца.

Когато се използва критично, предубеждението може да подобри събирането на данни, като ви

подскаже кога да търсите, къде да търсите и как да търсите. Оценката с включване на местни участници трябва да съдържа дисциплини, които да поддържат релевантността и целенасочеността, и трябва да има паралелно протичащ процес на подбор на данни, за да се осигури подходяща реакция спрямо тенденциите в местния коментар и появата на проблеми. Данните от определено населено място се тълкуват по различни начини. „О, това се случва и на друго място.“ (Може да е дори друга държава.) / „О, четох едно изследване, което намекваше за нещо подобно“. И така нататък.

Според икономиста Хърбърт Саймън „богатството на информация създава бедност на вниманието“ (Brookman, 2011) и това вероятно

обяснява защо организациите, участващи в прилагането на мерки за деинституционализация, са склонни да бъдат лаконични, когато обясняват както съществените елементи на това, което правят, така и подводните камъни, с които се сблъскват най-често. Яснотата е важна при очертаването на сложни процеси като деинституционализацията.

Преди няколко години британската организация „Надежда и домове за децата“ изготви концептуален документ „Край на мълчанието: казусът с ликвидирането на институционалната грижа за деца“. (End the silence, 2016, pdf, 38) Публикацията съдържа полезна диаграма. По-долу са използвани елементите на тази диаграма:

ПРЕМИНАВАНЕ ОТ

<p>СЕМЕЙСТВО В РИСК</p> 	<p>Неустойчиви източници на доходи Маргинализация Проблеми с физическото/психическото здраве Липса на достъп до основни услуги Лоши семейни и социални взаимоотношения Лоши родителски умения Отсъствие/смърт на единия родител Токсичен стрес</p>
<p>БЕЗДЕЙСТВИЕ</p> 	<p>Загуба на доход, жилище Дискриминация Липса на основна подкрепа – здравеопазване, социално подпомагане и др. Разпадане на семейството Родителският капацитет за осигуряване на адекватни грижи за децата се влошава до критично ниво</p>
<p>СЕМЕЙСТВО В КРИЗА</p> 	<p>Благоденствието на децата е изложено на риск Компрометиран е капацитетът на специалистите да се намесват и да постигат положителни промени в кратък срок</p>
<p>НАСТАНЯВАНЕ В ИНСТИТУЦИЯ</p>	<p>Децата са разделени от родителите си Семействата остават уязвими и изложени на риск Децата са изложени на риск от институционализация</p>

ПРЕМИНАВАНЕ КЪМ

<p>СЕМЕЙСТВО В РИСК</p> 	<p>Неустойчиви източници на доходи</p> <p>Маргинализация</p> <p>Проблеми с физическото/психическото здраве</p> <p>Липса на достъп до основни услуги</p> <p>Лоши семейни и социални взаимоотношения</p> <p>Лоши родителски умения</p> <p>Отсъствие/смърт на единия родител</p> <p>Токсичен стрес</p>	<p>УСТОЙЧИВОСТ</p>
<p>НАСОЧВАНЕ</p> 	<p>Достъп до социални, здравни, образователни услуги и услуги за ранна интервенция</p> <p>Дневни грижи, включително специална подкрепа</p> <p>Временна грижа, семейно планиране, подобряване на родителските умения, подкрепа за заздравяване на икономиката на домакинството</p> <p>Активна подкрепа за семейството</p>	<p>АДЕКВАТНИ РЕАКЦИИ В ОБЩНОСТТА</p>
<p>СПЕШНО НАСТАНЯВАНЕ</p> 	<p>Отделения за майки и бебета</p> <p>Консултантски пунктове в болници/лекарски кабинети</p> <p>Звена за спешен прием и консултантски услуги</p> <p>Спешна приемна грижа</p>	<p>ПРОФЕСИОНАЛНО НАСОЧВАНЕ</p>
<p>АЛТЕРНАТИВНА ГРИЖА: ДЕТЕ И СЕМЕЙСТВО</p> 	<p>Приемна грижа</p> <p>Специализирана приемна грижа (напр. деца със специални нужди, с проблемно поведение)</p> <p>Групова приемна грижа</p> <p>Резидентна грижа: настаняване от семеен тип</p> <p>Защитено жилище</p>	<p>ПРОФЕСИОНАЛНИ ЕКИПИ С ФОКУС ВЪРХУ ДЕЦАТА</p>
<p>СТАБИЛНИ и ПОСТОЯННИ СЕМЕЙСТВА:</p> <p>РЕИНТЕГРАЦИЯ НА ДЕЦА</p> <p>ОСИНОВЯВАНЕ</p> <p>ГРИЖИ ОТ РОДНИНИ</p> <p>НАСТОЙНИЧЕСТВО</p> <p>САМОСТОЯТЕЛЕН ЖИВОТ</p>	<p>Живот в подкрепяща среда</p> <p>Подкрепа за преминаване към самостоятелен живот</p>	<p>ИНТЕГРИРАН ПОДХОД В ПОДКРЕПА НА ДЕЦАТА</p> <p>ДЕЙСТВИЯ В НАЙ-ДОБРИЯ ИНТЕРЕС НА ДЕТЕТО</p>

Използването на списъка, извлечен от наръчника на ЕЕГ (и споменатия по-рано 8-стълков подход на Котър за управление на промяната), има за цел да предаде идеята за важна последователност от стъпки или фази.

Те могат да се припокриват или да вървят донякъде успоредно. (Обаче, както ще видим по-нататък при разглеждането на финансираните от ЕК проекти в България, действията могат да излязат от синхрон до степен, в която най-добрите интереси на децата да бъдат застрашени. Прекалено много бързана тук, твърде малък напредък там.)

Стъпките могат да бъдат с различна продължителност, интензивност и ниво на преките инвестиции. Те обаче са свързани помежду си, за да създават вериги от действия, които са както последователни, така и кумулативни.

Освен това трябва да разберем ключовото качество на една функционална интегрирана система. Социологът Николас Кристакис посочва, че „цялото има свойства, които не присъстват в частите и не може да бъде сведено до изучаването на частите“ (Brockman, 2011). Успехът на един екип за ранна интервенция – социален работник, психолог, ерготерапевт и медицинска сестра – работещ с родители на новородени с увреждания, може да се дължи отчасти на комбинация от други фактори, без членовете на екипа да са наясно с това въздействие. Пренесете екипа на друго място и той може да се постарее да промени работната среда въз основа на това, което смята за полезно, но не може да вземе предвид факторите в домашната си среда, за които просто не е знаел.

Това е проблемът с пазара на най-добрите практики, прилаган към един по същество многостранен и сложен процес, вграден в институционална и социална среда. Той не може да отчита напълно комплексното взаимодействие между практиката (която може да има множество компоненти) и (сложния) контекст. При определянето на въздействието на дейността по деинституционализация е необходим цялостен и деликатен обмен между погледа отдалече и близките.

Котър говори за надграждане върху промяната. Независимо дали става дума за екипите или за ресурсите, с които разполагат тези екипи, капацитет не се придобива за една нощ. На стените са нужни основи, върху които да стъпят. На декоративните арки са нужни здрави стълбове за опора.

По-голямата част от действията по деинституционализация се осъществяват в контекста на проекти, които обединяват тези действия в

предварително определени срокове и се опитват да се съсредоточат върху осезаеми резултати, постигнати до поредица от определени крайни срокове. Някъде над повърхностните характеристики на проектите обаче хората трупат опит и използват професионална преценка на местно ниво, което може да доведе до импровизация. Степента на тези проби и грешки често се прикрива от отчитането въз основа на критериите на проекта. Погледът отдалече е ограничен от необходимостта да се отчитат резултатите от проектните дейности, докато нивото на близките казва: „Момчета, съжалявам, че ви го казвам, но не го направихме по този начин“. Всъщност, както ще открием в глава 6, когато независими участници предприемат свои собствени действия, за да запълват пропуски в национална програма, възниква проблем с *атрибуцията*.

Марион Маклауд

По време на работата си като ръководител на отдела за политики в организацията „Деца в Шотландия“ (<https://childreninscotland.org.uk/>) Марион Маклауд оказва подкрепа на „Еквилибриум“, което води до създаването на единствения ресурсен център за ранно детство на Балканите.

Сравнявайки многостранните промени в Шотландия, провокирани от законопроекта за децата (Шотландия), и реформите в областта на грижите за децата в България, Марион и Дейвид Бисет (авторът) обсъдиха проблема за ясното определяне на конкретните елементи на всяко сложно начинание, с които трябва да се свърже успехът.

В много екосистеми често съществува ключов вид, без който екосистемата би била коренно различна или би престанала да съществува изобщо. Казва се, че ключовият вид има нисък функционален излишък, което означава, че ако той бъде премахнат, никой друг вид няма да може да заеме неговата ниша в екосистемата.

Самата Марион, старши социален работник и ветеран от реформата в грижите за деца, вярва в съществуването на ключови лидери и техните екипи, на които не е необходимо да се осигурява шанс да изпъкнат с помощта на структурата на програмата или определените им правомощия и статут. Те се появяват, когато компетентността се съчетае с пространство за маневриране. Това пространство обикновено се появява въпреки структурата на програмата и със снизхождението на онези, които имат определени правомощия и статут.

Беше постигнато съгласие, че съсредоточаването върху процедурите и търсенето на съответствие, които доминират в публичната администрация на Балканите, могат да затруднят появата и успешното развитие на ключови лидери и екипи.

Налагащият се извод от споменатия по-горе разговор разкрива възможността специалистите, работещи в общността, да не успеят да увеличат своя оперативен потенциал поради действия на правителствени процедурни специалисти, които въвеждат системна закостенялост, възпрепятстваща истинското и значимо локализиране на моделите, предоставени от теоретиците.

Локализирането се осъществява в общността чрез приспособяване на моделите към обстоятелствата. Тези обстоятелства могат да бъдат различни на различните места. Централизиращият диктат (процедура, процедура, процедура) не може да се справи адекватно. В условията на сложност принципите са преносими, но не непременно процедурите и предписаните методи.

Таблицата показва трите направления на деинституциона-

лизацията – теория, бюрокрация (процедура) и изпълнение. Всяко направление има своя собствена динамика и акценти. Опитният мениджър на промяната разбира това и присъщите му напрежения, които създава.

В следващите глави ще разгледаме отрицателното въздействие на неуспешния контрол на тези напрежения. Например, когато проектите, създадени за усвояването на структурните фондове на ЕК в България, започнат да излизат от синхрон, възниква спешна необходимост от облекчаване на процедурата. Или пък когато в мониторингов доклад на българското правителство се признават закостенялост и фрагментарност на услугите, дължащи се на местното разпределение на тези услуги, дефинирани с оглед на намиращо се в сграда учреждение с неговите бюджети и методически рамки – тогава има нужда да се навлезе отново в сферата на Теорията, за да се преразгледа начинът, по който разсъждаваме за услугите, как те се внедряват в общността и как да станем по-добри в това да позволим на финансирането да следва детето.

ДЕИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯТА: МАЩАБНО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО	
<p>„Задачата на разпределената система е да постигне илюзията за единно поведение при толкова много сложност в основата си.</p> <p>ТЕОРИЯ</p> <p>БЮРОКРАЦИЯ / ПРОЦЕДУРА</p> <p>ИЗПЪЛНЕНИЕ</p> <p>И това мащабно предизвикателство всъщност е съставено от много по-малки предизвикателства, които са в напрежение помежду си.“</p> <p>(Джон Клайнбърг, професор по компютърни науки, Университет „Корнел“)</p>	<p>Перспектива на една програма/проект: разпоредителна</p> <p>Перспектива на регулацията/контрола: бюрократична</p> <p>Огъване</p> <p>Смесване</p> <p>Разчупване</p> <p>Перспектива на изпълнителя: импровизационна</p> <div data-bbox="912 1711 1134 1966" data-label="Image"> </div> <p>(Терминологията „огъване“, „смесване“ и „разчупване“ е взета от „Бягачият вид“ на Дейвид Игълман и Антъни Брандт)</p>

Вибекс Бинг

Вибекс Бинг в момента преподава на непълно работно време в шведски университети, където използва дългогодишния си практически опит в областта на грижите за деца и семейната подкрепа. Вибекс е един от пионерите на шведската система за семейни центрове, които предоставят пренатални и постнатални грижи, както и широка семейна подкрепа. Центровете се превръщат в средище на общността, а неформалното общуване с малките деца, родителите и другите членове на семейството дава възможността на редица специалисти да осигуряват ненаатрапчива комплексна грижа. Тя е обичайна част от семейния живот и премахва стигмата, с която твърде често са свързани официалните молби за подкрепа чрез насочване към специалисти.

Важен урок, който Вибекс дава на българските участници в реформата на грижите за деца, е, че квалифицирани (добре подготвени) и опитни професионалисти могат да тълкуват принципите и да следват високи изисквания, когато разработват свои собствени методи и подходи.

По въпроса за квалификацията и обучението нека помислим за разкритията от Румъния, направени от анализатор, с когото се запознахме в глава 2.

Валериу Николае

Вал играе палава игра в социалните мрежи. Той проследява кариерата на румънски политически фигури и на хора, заемщи висши длъжности в публичната администрация. Така той изследва смущаващото преплитане между бизнеса и политическите/обществените длъжности. Това са личности, получили престижни назначения на забележително млада възраст и от тази отправна точка единственият път е бил нагоре.

Съществува обаче и друго заслужаващо внимание явление – способността на въпросните хора да обогатяват автобиографиите си чрез натрупване на академични квалификации по начин и със скорост, които граничат с чудо. Някои от тях наистина се отнасят до длъжности, заемани в университети или изследователски институти.

Вал се опитва да покаже начина, по който могат да се купуват дипломи и да се получават академични постове въз основа на политически връзки. Това неизбежно поставя въпроса за потенциала на политиката да компрометира критериите в академичните среди.

След като разбрахме как Вал разкрива умението на политиката да се намесва в академичните среди в Румъния, нека се обърнем към България.

Следващият параграф е взет от книга за българските политически вълнения, написана през 2015 г. от политическия журналист Клайв Левиев-Сојер:

„Терминът експерт се употребява изключително често в България. Той се отнася и до току-що завършили студенти без професионален опит и съществува дори като длъжностно наименование в гържавната администрация. Толкова либерално прилаган, че до голяма степен е загубил всякакъв смисъл, в страна, в която има енергийни експерти, експерти по сигурността, PR експерти и медийни експерти, младши експерти и главни експерти, той съществува в запас и в политическото говорене, например в призивите страната – когато е в криза – да има експертен кабинет“.

(‘Bulgaria: Politics and Protests in the 21st Century, 2015, Riva Publishers / Авторску права)

В „Хамлет“ на Шекспир кралица Гертруда отбелязва неискреното преизграждане в пиесата, която гледа: „Дамата твърде много протестира, струва ми се.“

Левиев-Сојер казва нещо подобно за българския институционален акцент върху експертността, достигнал ниво, при което не е задължително да означава истинска компетентност или натрупване на практически опит.

През 2013 г. Световната банка отчита следната тревожна статистика за университетското образование в България:

- Близо 85% от завършилите висше образование са недоволни от качеството на образованието, а почти същият процент намират университетските учебни програми за остарели;
- Почти всеки трети завършил заявява, че знанията и уменията, придобити в университета, не са актуални.

(<https://www.worldbank.org/en/news/feature/2013/12/09/> / Авторску права)

Тези разкрития със сигурност навеждат на мисълта, че българските институции наистина протестираат твърде много по въпроса за експертизата.

А какво да кажем за нововъзникналите факултети за социални науки, които са предвидени да преподават нови дисциплини за професионализацията на социалните услуги?

Дали в самото начало те са използвали международен опит? Привлекли ли са квалифицирани практики от съответните области? Дали преподаването на нови дисциплини „се възползва от разработването на нова рамка за кариерно развитие и израстване на академичния състав, съгържаща редица основни, общосистемни, строги и международно значими критерии за оценка“, както препоръчва Световната банка?

Според Световната банка финансирането от ЕС би могло да се използва, за да се позволи участието на чуждестранни изследователи и преподаватели в процесите на оценяване и акредитация, така че да се постигне съответствие с общоевропейските стандарти.

В правителствената Стратегия за развитие на висшето образование 2014-2020 г. открито се признава съществуването на множество фактори, които влошават качеството на висшето образование в България. Сред заявените цели е желанието за „съществено повишаване на качеството на висшето образование и съвместимостта му с европейските системи за висше образование, за да заемем достойно място в ЕПВО“.

(„Стратегия за развитие на образованието 2014-2020“, pdf, 48)

През 2019 г. Световната банка предложи проект за подпомагане на развитието на висшето образование в Молдова с акцент върху въвеждането на системи за осигуряване на качеството и подобряване на връзката на университетското образование с пазара на труда.

(<https://ewdata.rightsindevelopment.org/files/>)

България, Румъния и Молдова са загрижени за подобряването на съответствието между висшето образование и потребностите на работодателите. В българската образователна стратегия се говори за изграждане на устойчива и ефективна връзка между висшето образование и пазара на труда, като същевременно се развиват научноизследователски дейности и иновации, ориентирани към пазарната икономика.

Намерението за засилване на ориентацията към търговията и пазарната икономика провокира въпрос:

Ще се положат ли достатъчно усилия за повишаване и поддържане на качеството и ще се направят ли адекватни инвестиции във факултетите за професии, свързани с грижи като например грижи за деца и социална работа?

Икономика

Съществуват убедителни икономически аргументи в полза на деинституционализацията и създаването на алтернативни услуги в общността. В дългосрочен план използването на недопускане на настаняване (подкрепа на семейството, ранна интервенция и превенция на риска) е значително по-ефективно по отношение на разходите, отколкото система, в основата на която стоят големи резидентни институции. Съществуват обаче и други финансови ползи, свързани с подобряване на социалното благосъстояние. Публикацията „Надежда и домове“ предлага следното обяснение:

„Преди всичко... дори от финансова гледна точка икономистите от мащаба на институциите се оказаха мит. Единственият случай, в който институциите действително са по-евтини, е когато материалните условия и качеството на грижите са толкова ужасни, че позволяват икономии, и всичко това за сметка на здравето, благосъстоянието и дори оцеляването на децата...“

Макар че за някои деца може да са нужни специализирани услуги, като например терапевтична резидентна грижа, които наистина са доста скъпи, повечето деца, които понастоящем са в институции, могат да бъдат подкрепяни да живеят в собствените си семейства и общности. В резултат на реформите в системата на грижите могат да се постигнат значителни икономии чрез недопускане на ненужното настаняване на деца в институции и насърчаване на реинтеграцията, приемната грижа и други алтернативи, основани на семейството.

И накрая разбирането, че институциите са по-евтини, не отчита дългосрочното въздействие на институционалната грижа върху децата и свързаните с нея обществени разходи. Като последица от многобройните лишения и забавяния в развитието на децата, отглеждани в институции, страдат от по-лоши резултати, когато излязат от грижата. Те са социално изолирани и в неравностойно положение по отношение на здравето, образованието, доходите и достъпа до заетост. Когато в уравнението се включат разходите за

социално осигуряване, здравеопазване и обществена сигурност, укрепването на семейството и качествените алтернативни грижи се оказват не само по-добри за децата, техните семейства и общности, но и икономически ефективни в дългосрочен план.“

Важно е да се знае

В тази глава сме отделили много място на правата на детето, дефинирани от Организацията на обединените нации. Разгледахме и идеята професионалистите да правят реални и съгласувани усилия, за да работят в най-добрия интерес на детето. Бихме могли да отидем и по-далеч, като се позовем на Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания, политиката на Европейския съюз за хората с увреждания и – в интерес на истината – на Хагската конвенция за закрила на детето и сътрудничество в областта на международното осиновяване. Съсредоточихме се върху Конвенцията на ООН за правата на детето, тъй като тя е изчерпателна и в известен смисъл всеобхватна по отношение на лицата под 18-годишна възраст.

Лицата, напуснали системата за грижи поради навършване на пълнолетие, имат човешки права и съответно правата на хората с увреждания, които трябва да бъдат изцяло зачитани.

Много от техническите компоненти на деинституционализацията могат да се прехвърлят от място на място, от гържава в гържава, доколкото въплъщават съвременното тълкуване на най-добрите международни практики. Ще забележите, че в началото на публикацията говорим за общия характер на услугите и обектите. Приемната грижа си е приемна грижа, дори когато в някои страни се използват професионални приемни родители, които получават възнаграждение, а в други – не. Профилът на средностатистическия приеман родител може да се различава на различните места.

Ние обаче смятаме, че ключовите принципи могат да бъдат напълно отстранени от налагането на недостатъчна процедурна гъвкавост, тъй като истинската локализация е резултат от обучението в рамките на общността.

Посочихме три области в рамките на деинституционализацията – Теория (предписателна), Бюрокрация (процедурна) и Изпълнение (импровизиционна). Изразихме предположение, че ефективното прилагане на теорията по време на изпълне-

нието на програмите за деинституционализация може да бъде изложено на риск от безмилостния характер на бюрокрацията.

В момента България се намира във втората фаза на своите дейности в изпълнение на приетата през 2010 г. „Визия за деинституционализация на децата в Република България“. Сред работещите на първа линия има ветерани от първата фаза и всъщност пионери на ранните инициативи, предшествващи националната стратегия. (Същите лица, но много по-опитни практики.)

В България, Румъния и Молдова сега има специалисти по грижи за децата, надарени с онзи вид практическа мъдрост, която им позволява да знаят кога да адаптират (или дори да се противопоставят) на широко разпространената традиционна мъдрост въз основа на задълбочено разбиране на местните условия и моделите на неуспехи и постижения през годините. Това са хората, които са способни да вземат съставните елементи, разработени в контекста на програмата, и да ги огъват, смесват и разчупват според нуждите. Успешното локализиране на прехвърляемите технически компоненти на деинституционализацията зависи до голяма степен от обратната връзка с тези практики.

Докладът на Европейската комисия „Характеристики и резултати на публичната администрация в ЕС-28: България“ описва нагледно административната култура, в която „процедурната логика е широко разпространена, с много бюрокрация“. (Public admin BG, 2018, pdf, 49)

Еквивалентният доклад за Румъния описва ситуацията там по следния начин:

„Работата на публичната администрация е съсредоточена повече върху спазването на процедурите, отколкото върху нуждите на гражданите. Ето защо Румъния се сблъсква с високо ниво на бюрокрация и административна тежест. Държавните служители са просто граждани, работещи за правителството, без специална подготовка в областта на публичната администрация.“ (Public admin ROM, 2018 г., pdf, 50). Правителствените експерти са просто експерти в спазването на процедурите.

Деинституционализацията на Балканите се извършва в условия, които не насърчават огъването или смесването. Със сигурност не и разчупване. Съществуват два проблема:

1. Тежестта на процедурната логика и нейното въздействие върху комуникационните вериги между централната власт и общинската адми-

нистрация

2. Хроничен провал във връзката между сферите на теорията и реализацията, водещ до неадекватна локализация. Нестабилността на правителството увеличава трудностите, свързани с опитите да се вкарат (солидно направени) квадратни колчета в кръгли дупки (местни обстоятелства).

Съществува основание да се постави под въпрос стандартът на професионалните компетенции в бюрократичната структура (сферата на процедурата). Справедливо да се запитаме и дали усилията за професионализиране на грижите за деца и социалните услуги не са възпрепятствани от неспособността на университетите да вземат под внимание международните стандарти за преподаване на тези дисциплини. Възможно ли е обучението за тези професии всъщност да пострада в резултат на приоритизирането на други области за инвестиции (например STEM дисциплини)?

Възможността за ранна намеса, за да се предотврати нуждата от постъпване на деца в системата за грижи, е изключително рентабилна в средносрочен и дългосрочен план. Можем ясно да определим краткосрочните разходи, свързани с постъпването на едно дете в системата за грижи. Дългосрочните разходи, свързани с отрицателното въздействие върху човешкия потенциал, са значителни.

След като споменахме за господството на процедурната логика в публичната администрация, разделът по-долу съдържа разказ за тези, които по някакъв начин са имали задачата да се справят с отрицателното въздействие върху комуникацията и координацията по време на началните етапи на националната програма за ДИ в България.

Вертикалната комуникация (нагоре и надолу по йерархията, но основно отгоре надолу) се основаваше на указания и реакции: „Направете това по този начин“. „Кажете ни това по този начин“.

Хоризонталната комуникация се основаваше на „необходимостта да се знае“.

И двата бяха силно формализирани.

Сега Боряна Климентова работи с „Надежда и домове за децата – България“.

Преди това е била ръководител на проекти в Държавната агенция за закрила на детето по време на ранните етапи на националната програма за

деинституционализация. Тук тя описва опита си в тази роля и дава представа за усилията за подобряване на процеса на комуникация и координация в подкрепа на проектите на ДИ.

Обяснението на Боряна за опитите за създаване на комуникационна платформа ни връща към призива на Валентина Симеонова за критично мислене и рефлексия. В много отношения Боряна и нейните колеги се опитваха да улеснят тези неща.

Разглежданият период е 2012-2013 г., но описаните действия имат трайно въздействие.

Пътят е стръмен и труден. Поставя сложни въпроси и сериозни предизвикателства и трябва да вярвате в това, което правите. Пътят и вярата ми в професионалната ми ангажираност с децата и семействата ме отведоха в процеса на деинституционализация.

Като социален работник винаги съм вярвала, че всяко дете има право на семейство, въпреки че прекалено често се налага това да бъде не онова семейство, в което е родено, поне временно, докато нещата у дома се подобрят. Понякога за тях се полагат грижи в обстановка от семеен тип, която никога не може да бъде като тази в семейството, но поне трябва да внушава чувството за принадлежност към някое място и в компанията на определени хора.

Тази идея е в основата на ДИ и на голямата реформа и промяна във философията на грижата за децата и младите хора.

Първата голяма стъпка беше, когато правителството прие своята национална стратегия, подкрепена от малка група неправителствени организации. След това дойде планът за изпълнение. Пътят стана по-малко стръмен и имаше знаци, които да се следват.

Вторият елемент беше предоставянето на средства по оперативните програми на ЕС и по програмата за развитие на селските райони, с които бяха финансирани 5 национални проекта.

Това беше нова територия за нас и отговорностите ни бяха плашещи, особено като знаехме, че нещата трябва да се случват в най-добрия интерес на децата от целевите групи.

Включих се, когато 5-те проекта на ДИ вече бяха започнали. Беше очевидно, че участниците се нуждаят от техническа подкрепа, редовни срещи, основа за обсъждане, координация или просто да могат да обмислят всичко, което се случва. Така се появи проектът „Подкрепа“. Той беше осъществен от Държавната агенция за закрила на детето и

беше финансиран по Оперативна програма „Техническа помощ“.

Ключовата концепция е „Подкрепа“ и при аргументацията за финансиране екипът на проекта нарисова петлистна детелина. Всяко листо представляваше един от 5-те проекта на ДИ, а проектът „Подкрепа“ беше кръгът в средата – център за свързаност и единна сила.

Управлението на прехода от институционални грижи за деца към услуги в общността е сложен процес, който неизбежно включва няколко области и нива на вземане на решения. За да се постигнат целите, заложи в Визията, и да се изпълнят правилно проектите, заложи в Плана, беше нужно да се осигури цялостна съгласуваност, като се отчита начинът, по който действията се взаимно допълват, и степента, в която различните инициативи са взаимозависими, заедно с промените в различните секторни политики.

Беше необходимо да се подобри и оперативното взаимодействие между проектите, за да се следи напредъкът по изпълнението на ангажиментите в рамките на конкретните срокове. Ежедневната комуникация между заинтересованите страни и участниците беше от съществено значение.

Тази подобрена координация трябваше да осигурява непрекъснато наблюдение на ефективното изпълнение на плана за ИР и да гарантира добра и навременна обратна връзка с междуведомствената работна група, която отговаря за управлението и координацията на цялостния процес. От това зависеше навременното и ефективно вземане на решения.

Беше трудно да се изградят стабилни връзки, които да осигурят бърза и ефективна комуникация. Основните цели, които си поставихме, бяха:

- Подкрепа за междуведомствената работна група за вземане на координирани решения относно използването на различни финансови инструменти за изпълнение на дейностите, определени в плана
- Управленски и оперативен капацитет и ефективна координация на конкретните бенефициенти по проекта
- Преодоляване на възможните клопки в хода на процеса на ДИ
- Намаляване на риска от вземане на погрешни решения
- Подкрепа на различни нива за всички участници в Плана

- Комуникация между основните участници в този процес – различните министерства и агенции

Учехме се от опита. Първо трябваше да работим много усилено, за да променим нагласите, да създадем навици за постоянен контакт и обратна връзка, постоянно да търсим решения в най-добрия интерес на детето и да подкрепяме колегите на местно и национално ниво.

Започнахме да виждаме действително подобрене в културата на комуникация.

Беше крайно наложително да се създадат устойчиви и стабилни връзки между всички екипи по проекта и да се осигури непрекъснат поток от информация. Това беше от съществено значение, за да се осигурява информация за актуалното състояние на всеки проект, така че да има възможност за реакция.

Трябваше да се справим с разпръснатостта на участниците в една йерархична система и по отношение на географското местоположение. Признавам, че това беше сложно. Налагаше се да събираме информация на място от регионалните екипи на ДИ, за да я изпращаме на националните органи. Обикаляхме местата и провеждахме редовни срещи, на които възникваха проблеми и често се обръщаме към колеги от други проекти, за да ни помогнат да намерим решения (листата на детелината). Поддържането на диалог, който да доведе до някъде, беше дълъг и труден процес.

Появи се ключова роля за екипа на проекта – да съдейства за решаването на проблемите. Един пример включваше участие в регионални срещи заедно с екипа на проекта „И аз имам семейство“, ангажиран с развитието на приемната грижа. Тези срещи предизвикаха дискусия относно предоставянето на приемна грижа, нуждите на приемните родители и различни административни въпроси, които бяха пречка за подобряване на приемната грижа. Те бяха изключително динамични и изпълнени с постоянни дискусии, въпроси, негативи, опит, знания и редица предложения. Въпреки че не успяхме да отговорим на всички, диалогът беше истински и успяхме да достигнем до приемните родители.

След задълбочен анализ на работата на терен от страна на колеги от други проекти стана ясно, че има нужда от експертно звено за подкрепа с хора с медицинска компетентност, които могат да правят независими оценки и преразглеждане на преценките за децата и да предлагат варианти, различни от първоначално планираните, като съ-

щевременно наблюдават цялостния процес.

В рамките на нашия проект успяхме да сформираме група – детски психиатър, физиотерапевт, психиатър, невролог, генетик, като в групата беше привлечен и социалният антрополог Харлан Александров. Тяхната роля беше да осигурят по-добри възможности, като предлагат решения въз основа на оценка и анализ.

При заявено желание екипът посети някои от институциите за деца и младежи с увреждания и тези за деца от 0 до 3 години, за да гарантира – доколкото е възможно – че всеки от тях ще бъде настанен според истинските си нужди.

Друг положителен принос е свързан с общински инфраструктурни проекти, които включват основно изграждане на домове за малки групи за деца и младежи. Изборът на местоположение е важен и следва да осигурява близост до медицински заведения, училища, детски площадки, културни обекти, хора от общността. На няколко пъти помогнахме да се ускори процесът на изграждането им, като улеснихме комуникацията между общините и Управляващия орган на Оперативната програма. Бяхме наясно обаче, че процесът на провеждане на обществени поръчки е отчайващо бавен спрямо сроковете на проекта.

Имахме късмета да ни бъде осигурена отлична работна база в централата на агенцията, която беше добре оборудвана и където разполагахме с достатъчно ресурси за подпомагане на администрирането на проекта. Други колеги използваха материалната база. Беше предоставен автомобил, за да се гарантира мобилността, която беше от съществено значение. Искахме да се превърнем в ресурс за процеса на ДИ, в източник на решения и информация, в звено за координация и комуникация, създаващо платформа за диалог и поставящо всички въпроси на масата. Донякъде успяхме да реализираме тази идея, но не успяхме да постигнем всичко поради огромния мащаб на програмата за ДИ. Възползвахме се от работните взаимоотношения, които създадохме в рамките на проекта, както и от подкрепата на неправителствените организации, които бяха партньори в процеса и използваха собствени средства.

Слабостите? Не се справихме добре с кампанията за информиране на обществеността, не се подготвихме навреме и закъсняхме с представянето на процеса пред широката общественост. Трудности и сериозни недостатъци имаше и при създаването на информационна база данни. Беше трудно да се създаде система и носител за управление на ин-

формацията. Събирахме и предоставяхме данни, но не ги съхранявахме в достъпни архиви. Това беше сериозен недостатък.

През този период екипът за подкрепа успя да постигне няколко неща:

да създаде място за дебати, консултации, координация, комуникация и решаване на проблеми

да покаже, че винаги има нужда от функция за подкрепа (техническа подкрепа)

да покаже колко важна е актуалната информация и как тя трябва да се координира и предоставя на всички заинтересовани страни

Мисля, че за първи път показахме значението на гъвкавия, свободен поток на информация по вертикала (йерархия) и по хоризонтала (множество потребители). По-рано това беше слабост на публичната администрация и държавното управление. (курсивът е наш)

Радвам се, че успяхме да поставим началото. На този етап казваме: „Нещата могат да бъдат направени по-добре“. И затова продължаваме да работим за благосъстоянието на децата и младите хора и техните семейства.

В глава 6 разглеждаме приноса на „Надежда и домове – България“ за комуникацията на местно и регионално равнище чрез координационните механизми на ДИ.

5

ДЕИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯТА НА БАЛКАНИТЕ. НАЧАЛОТО

Тук сравняваме и съпоставяме усилията на България и Румъния да се справят с реформата в областта на благогенствието на децата, докато се подготвят за присъединяване към ЕС през 2007 г. Румъния получи допълнителен тласък – присъединяването беше по-силно обвързано с тази реформа, отколкото в случая с България.

Молдова нямаше късмета да получи такъв тласък от страна на ЕС.

Обръщаме внимание на редица независими действия на новаторски неправителствени организации. Какви са основните проблеми, които възникнаха?

Когато разглеждаме програмите за реформа в областта на благосъстоянието на децата и тези ранни ръководени от НПО програми за закриване на институции, кои са важните фактори при обмислянето на мащабните национални действия, които трябва да последват?

Бяха ли извлечени ранни поуки от полагането на основите или не бяха?

В началото участието на национални и международни НПО беше силно насърчавано от Световната банка, UNAID и други големи финансиращи организации. Неправителствените организации бяха водещи участници както благодарение на своето (международно) ноу-хау, така и на способността си да работят в рамките на проектен формат. В статията от 2002 г. Стивън Сампсън, социален антрополог с богат опит в света на проектите на Балканите (предимно в Албания и Румъния), сравнява тази група с компрадорските буржоазии, формирали се в епохата на възникване на империалистическата колониална система. (Sampson, 2002, pdf, 51). Способността им да реализират онова, което заявяват, че ще направят (изграден капацитет?) определя тяхната посредническа функция.

Вероятно от позицията на антрополог Сампсън осъзнава както важната трансформираща функция на международните организации, така и способността на поддръжниците на западното влияние да застрашават съществуващия статут и да въздействат на своите сънародници експер-

ти, преди да е достигната критичната точка и нагласите и поведението да са се нормализирали.

По-късно ще видим признаци за появата на разрив в брака между правителството и гражданското общество. За някои от брачните проблеми споменахме накратко в началните глави във връзка с българския правителствен популизъм и степенята, в която той е започнал да компрометира и застрашава платформата за правата на детето, върху която почива деинституционализацията. Подобни трудности във взаимоотношенията има и в Румъния и Молдова. Смятаме, че Кръстев и Холмс са проникателни, когато споменават негативното психологическо въздействие на имитационния императив, което може да засегне дори тези, които имат воля за трансформация.

За да се запази темпото на националните програми за деинституционализация, е необходимо правителствата също да превръщат думите на реформата в системата за грижа за децата в реалност. Именно това има предвид Котър, когато говори за разпространяване на концепцията.

Популизмът обаче се свързва със заиграване с недоволството на обикновените хора, които смятат, че са игнорирани от елитарните групи. Когато се насочват към дадена група или набор от проблеми, това показва тяхната сила.

Всъщност Волфганг Хьопкен от Дружеството за Югоизточна Европа илюстрира разделението в рамките на т.нар. средна класа. Съществува малцинство, което изпълнява роля, която той определя като формиране на „кръг, поддържащ демократичния ред“ и подкрепящ един основен интерес от „установяване и поддържане на стабилни демократични и икономически условия“. Въпреки това много от тези, които се определят като средна класа единствено въз основа на стандарта им на живот, са изкарвали парите си в сивата правна зона. Те зависят от патронажа и политическите структури, които им позволяват да продължат да функционират така, както го правят в момента.

(<https://www.dw.com/en/uncertainty-for-southeast-europes-middle-class/a-16547646> / авторски права)

Защитата на правата на детето става елитарна. Тя застрашава семейните ценности, очерчани от тези, които най-много губят от либерализацията, за да ги подтикне да манипулират тези, чието всекидневно съществуване е далеч по-несигурно. Мнозина от последната група се възпитават в недоверие към социалните услуги, от които те толкова отчаяно се нуждаят като от социална мрежа за сигурност.

В „Променени съдби: Програма за деинституционализация на Тетевен“ (EQ & ННС, 2011 г., pdf, 66.1), още в началото се апелира за чувствителност към възможността за утвърждаване на произлизащи от Запада родителски критерии, които могат да бъдат „в противоречие с ромските родителски практики и ценности, които в резултат на това се обезценяват“.

По подобен начин, въпреки че усилено се стреми към подобряване на социалното приобщаване на децата и младежите с интелектуални затруднения, изведени от институцията в Горна Козница, фондация „Сийдър“ апелира за отчитане на степента на приложимост в една балканска страна.

Следващият параграф разкрива похвална честност и прагматизъм:

„По пътя към реализирането на убежденията си Фондацията се сблъсква с различни предизвикателства. Причините за тях са разнообразни: новостта и преснотата на опита в контекста на България; отсъствието на изграден успешен местен модел, който да бъде следван; първоначалната липса на познания; неразбирането на някои от ключовите институции и предразсъдъците в местната общност; липсата на пълен набор от подкрепящи услуги, което е сериозна пречка пред приобщаването; липсата на методология за основните услуги – и на опит за тяхното разработване – без които деинституционализацията на някои от обитателите става невъзможна; липсата на квалифициран персонал... списъкът продължава. По-важното обаче е, че „Сийдър“ признава съществуването на трудностите и недостатъците и постоянно търси начини да ги преодолее.

(„Сийдър“, 2012 г., pdf, 65).

Деинституционализацията на Балканите: началото

Започваме главата с разказ, който ни предостави един български ветеран в областта на грижите за деца. Тя описва личния си опит от периода преди реформата в сферата на благоденствието на децата, която стартира по време на подготовката за присъединяване към ЕС (2007 г.).

Венета Господинова

Венета живее в Шумен. Работи в сферата на грижите за деца от 1990 г. Следващият текст съдържа разтърсващ разказ за среща с напускащи грижата 18-годишни младежи, изхвърлени от системата за грижи за деца.

„По време на 33-годишния ми стаж в социалната сфера преминах през няколко етапа на реформи в системата за социални грижи и подпомагане, както и през целия процес на реформа в грижите за деца. От 15 години работя в неправителствената организация САПИ, която е специализирана в работата с деца и родители и от 2010 г. е активен партньор в изпълнението на основната програма „Визия за деинституционализация на децата в България“.

Реформата в грижата за децата започна през 2000

г., като нейната цел бе да се постигне промяна – от колективна грижа към индивидуален подход, насочен към най-добрия интерес на всяко дете. По време на преходния период за присъединяване на България към ЕС влезе в сила Законът за закрила на детето, който отразяваше факта, че страната прие Конвенцията на ООН за правата на детето. Бяха създадени отдели за закрила на детето и законът започна да урежда правата и задълженията на институциите, както и мерките за закрила. Той въведе важно определение – дете в риск.

Преди началото на реформата за децата се грижеха няколко министерства – на труда и социалната политика, на образованието и науката и на здравеопазването, без да има координация между институциите. Всяка институция работеше сама за себе си. Обикновено капацитетът на домовете за деца от резидентен тип варираше от 100 до 200 деца (въпреки че някои от тях станаха по-малки). Нямаше реални критерии за влизане и излизане. Самите директори решаваха дали да приемат децата, а напускането на институцията от деца беше почти нечувано, тъй като финансирането на всяко заведение зависеше от поддържането на капацитета. Персоналът се състоеше основно от медицински сестри, детегледачки и санитарни. Те рядко бяха подходящо обучени за работа с деца.

Периодът на прехода се характеризираше с политическа нестабилност, която предизвика висока

инфлация, растяща безработица и системна бедност. Всичко това се отрази на грижите за децата, особено в семейства, в които възрастните нямаха нужната формална квалификация, многодетни семейства, самотни майки, безработни родители и др. Това бяха фактори, които принуждаваха родителите да настаняват децата си в институции с обещанието, че те ще им осигурят образование, здравеопазване и хранене, без да е необходимо родителите да плащат такси.

Спомням си един често повтарян рефрен: „Ние ще ги настаним в дом – държавата ще се грижи за тях, докато пораснат“.

В началото на работата ми като социален работник, първо в община Шумен, а след това в новата система, управлявана от Агенцията за социално подпомагане, социалната работа беше съсредоточена главно върху разпределянето на парични помощи и храна. Напълно липсваше социална работа в смисъл на лична подкрепа – на възрастни и на деца. Като социални работници ние нямахме нищо общо с големите институции за деца. Между нас съществуваше пропаст.

В старата услуга за доставяне на храна по домовете понякога казвам, че медицинската сестра е помагала на хората, защото те са зависели от нея и се е създала връзка.

Един от най-ярките ми спомени от онези години, който никога няма да забравя, са тъжните и уплашени погледи на три момичета, които бяха дошли при нас от центъра за социално и професионално обучение във Варна. Уведомиха ни, че трябва да се срещнем с малката група, която вече беше завършила професионалното си обучение. Според правилника за този тип социални институции те трябваше да бъдат върнати в града, където са родени и фактически изоставени.

Социалните служби и община Шумен имаха ангажимента да им предоставят жилища и да се грижат за тяхната социализация. Това бяха три момичета, изоставени от раждането си в дом „Майка и дете“ в Шумен. Те бяха минали през няколко институции: до 3 години в дом за бебета, след това в два различни домове за деца, лишени от родителска грижа, единият на възраст от 3 до 7 години, а другият – от 7 до 18 години.

Момичетата бяха уплашени и буквално се вкопчаваха едно в друго. Всяко от тях имаше по една чанта с всички свои вещи, събирани през 18-те години от живота им. Не познаваха никого и не знаеха нищо за личната си история. Единственото, което знаеха, беше, че са родени в Шумен и тук са ги из-

оставили майките им, които не са дали съгласието си дъщерите им да бъдат осиновени. Те идваха всеки ден в социалните служби и се радваха, че някой ще се грижи за тях, че имат къде да отидат. Ние бяхме тяхното семейство.

Децата, които имаха здравословни проблеми, бяха настанявани в дома за лица с увреждания. Това беше единствената алтернатива за децата с увреждания. Много родители бяха принудени да настанят децата си в домове, защото не знаеха как ще се развие здравословното състояние, кой ще им помага, как ще ходят на работа и също така ще се грижат за децата си. Малките им апартаменти не са били място, където да се грижат за децата с увреждания, когато те пораснат.

Домовете за деца с увреждания бяха в села, където бе трудно да контактува с образователни, здравни и културни институции. Родителите, които не желаеха да настанят децата си в дом, просто нямаше как да ходят на работа, защото някой трябваше да се грижи за децата.

През 1995 г. група родители на деца, предимно диагностицирани с церебрална парализа, се обединяват, за да оспорят решението на кмета от името на децата си и от свое име като родители. Те подават молба и дълго време чакат общинските власти да им предоставят общински имот, където децата да ходят през деня.

Осигуряват сами храната си и плащат на някого да се грижи за децата, за да могат те да ходят на работа. Като експерт в отдела за социално подпомагане присъствах на срещите, за да обясня, че в момента няма друга алтернатива за децата им.

Едва през 1999 г. се появяват детски градини в няколко града, сред които и Шумен.

През 2004 г., когато отидох да работя в дома за деца с интелектуални затруднения, там имаше 50 деца с различни по вид състояния с различна степен на тежест, като всички те бяха грубо диагностицирани с умствена изостаналост. Тази диагноза се поставяше рутинно на много от децата, пребиващи в институцията, защото даваше основание за настаняване в институция. Спомням си едно определено момиче, което беше много талантливо и умно и трябваше да учи в помощното училище. Системата я беше осакатила.

В случаите на изоставяне или семейни обстоятелства, които затрудняват отглеждането на деца, автоматичната реакция беше настаняване в дом. При наличие на поведенчески проблеми – отново настаняване в институции, домове за бебета или

домове за деца, лишени от родителски грижи. При проблеми със здравето, интелектуални затруднения или физически увреждания – специализирани институции.

В началото на преходния период в институции са били настанени повече от 34 000 деца. Това представляваше 1,7% от населението в детска възраст.“

Румъния започва да полага усилия за реформа в сферата на благосъстоянието на децата преди България и Молдова. Румъния по-бързо попада под западното влияние и това допринася за по-ранното изкрystalизиране на политическата воля за деинституционализация.

Полезно е да се очертае развитието на румънската реформа в областта на благоенствието на децата, като се разгледа въздействието на бруталната пронаталистична политика на Николае Чаушеску. В книгата си „Политика на дубличието: контрол върху възпроизводството в Румъния по времето на Чаушеску“ (1998 г.), Гейл Клигман показва как репродуктивните права са били включени в националния дневен ред и описва социалните последици и човешката цена.

Комунистическата диктатура на Николае Чаушеску пада през декември 1989 г. и скоро след това западният свят научава за жестоките условия в спонсорираните от държавата сиропиталища.

Чаушеску въвежда забрана на абортите през 1966 г. и указът остава в сила до 1989 г. Законът е създаден в опит да се преодолее спадът в раждаемостта и да се увеличи прирастът на населението. В търсене на голям и продуктивен контингент от работници, които да движат командната икономика, той въвежда и ограничения върху разводите и изпробва разнообразни стимули, за да насърчава двойките да имат повече деца. (За този феномен споменахме в началната глава.) В началото на периода (1966-67 г.) се наблюдава известен успех, но в началото на 70-те години раждаемостта започва значително да спада, а десетилетие по-късно се връща към ниските нива, които са накарали Чаушеску да предприеме мерки.

В средата на 70-те години на миналия век страната натрупва сериозен външен дълг, а от 1981 г., в опит за погасяване на заемите, са въведени сурови мерки за икономии, включващи нормиране на храните и енергията. Става почти невъзможно да се намерят основни стоки за бита, тъй като

те са предназначени за износ. Както и в България (вж. отново глава 1), градските апартаменти са действително твърде малки за семейства с деца и обикновено има проблеми с отоплението и водоснабдяването поради националните мерки за съкращаване на разходите.

Източникът на следващите думи е посолството на САЩ в Букурещ повече от десетилетие след падането на комунизма, но по времето, когато Румъния се подготвяше за реформа в областта на благоенствието на децата преди влизането си в ЕС. Това беше период, когато редица международни коментатори искаха от румънците да си оправят нещата.

„Ако вътрешният дефицит е бил болезнен за обикновените румънци, представете си въздействието върху забравените домове за настаняване на деца, много от които се намираха в най-отдалечените региони на Румъния, по границите на страната. Към края на 80-те години на миналия век, когато условията на живот са почти непоносими, много сиропиталища нямат топла вода и постоянно отопление дори през зимата. Липсват не само памперси, но и препарати за пране на пелените и за поддържане на хигиената в самите сиропиталища.

Липсата на хигиена става причина за разпространението на инфекции. Недостигът на медицински консумативи, включително ваксини и антибиотици, означава, че децата се заразяват и бързо предават болести. Поради липсата на игли една игла се използва за десетки деца, като по този начин в сиропиталищата се разпространява детският СПИН и Румъния се превръща в страната, в която живеят [почти половината от всички европейски деца със СПИН].

За епидемията от СПИН в сиропиталищата се разбира едва след 1990 г. Непосредствено след това се появяват и други медицински травми: децата с прости ушни инфекции губят слуха си поради липсата на антибиотици. Децата с кривогледство развиват предотвратими форми на слепота. Появяват се обриви, подобни на изгаряния от трета степен, тъй като децата прекарват по цели дни в легла, напоени с урина.“

(Доклад до Америка от посолството на САЩ, Букурещ, Румъния, февруари 2001 г.) авторски права)

Постоянно влошаващите се социални и икономически условия напълно осуетяват опитите на Чаушеску да повиши раждаемостта в страната. Всъщност те водят до значително увеличаване на броя на децата, изоставени на грижите на гържавата.

В отговор на това през 70-те години на XX век гържавата изгражда правната рамка на система от институции за настаняване, предназначени да изпълняват хуманитарната роля на грижа за сираци и изоставени деца.

Специализираната институция за деца в предучилищна възраст се нарича *leagan* (в буквален превод „дълка“), като до края на режима на Чаушеску има 65 такива институции, разпръснати из цялата страна, за да се гарантира, че във всеки административен район има поне една *leagan*.

През 1982 г. гържавата въвежда заплащане за услугите по отглеждане на деца (детски градини), които дотогава са безплатни, и това оказва по-голям натиск върху работещите родители.

След падането на комунизма (1989 г.) Румъния и България изминават почти еднакъв път към членството в ЕС през 2007 г., но по отношение на реформата в сферата на грижите за децата Румъния попада по-рано в центъра на международното полезрение.

Румъния е една от първите страни, които ратифицират Конвенцията на ООН за правата на детето през 1990 г. (България подписва през юни 1991 г.), както и една от първите страни, които ратифицират Хагската конвенция за закрила на децата и сътрудничество в сферата на международните осиновявания през 1995 г. Хагската конвенция влиза в сила в Република България на 1 септември 2002 г.

Европейският съвет в Копенхаген през юни 1993 г. определя условията за присъединяване на страните от Централна и Източна Европа, а Румъния и България са обвързани с клаузите на своите споразумения за партньорство за присъединяване към ЕС. От Румъния се изисква да предприеме пълна реформа на системата за закрила на детето и да подобри условията на живот на децата, настанени в институции (Европейски съвет, 1999 г.).

В следващото каре има извадки от българския предприсъединителен проект за реформа в областта на благоденствието на децата, чиято основна цел е „(г)а се разработят и пилотно да се приложат нормативи, структури и стратегии за благоденствието на децата в съответствие

с Конвенцията на ООН за правото на детето и Конвенцията на ЕС за правата на човека:

„2.3 Партньорство за присъединяване и приоритет на Националната програма за прилагане на достиженията на правото в ЕС

.....Прилагане на мерки за подобряване на благосъстоянието на децата, настанени в социални институции, чрез приемане на съответното законодателство за закрила на детето и структури за подобряване на качеството на благосъстоянието...

2.4. Принос към Националния план за икономическо развитие 2000-2006 г.

.....Ключовият приоритет в сферата на социалното подпомагане е свързан с развитието на социалните услуги...

Децата ще се радват на специално внимание, и по-конкретно сираците и изоставените деца, децата с физически и умствени увреждания, настанени в социални и образователни институции, както и бездомните и безпризорните деца...

.....През март 1999 г. Министерството на труда и социалната политика приема нов Правилник за устройството и дейността на приюта за безнадзорни деца. Този правилник определя реда за откриване, управление и финансиране на приютите, броя и необходимата квалификация на персонала, както и някои практически норми и процедури, свързани с децата.

Но България в настоящия момент не разполага с развита система от превантивни социални услуги, за да се справи и с двете явления – свръхинституционализацията и децата на улицата. Налице са ограничен брой услуги за консултиране и подкрепа на семейства, които срещат трудности при отглеждането на децата си, включително временна подкрепа за проблемни семейства. Няма ефективни мерки за подкрепа на семейства, които са в риск от разпадане. Не съществува механизъм на стриктно „пазене на входа“ за регулиране на постъпването на деца в системата за грижи. Децата сравнително лесно влизат в системата, но няма ясен път за излизане от нея. (курсивът е наш)

Мрежата от общински служби за социално подпомагане под ръководството на Министерството на труда и социалната политика вече оказва финансова помощ на нуждаещите се семейства и разполага с кадри, които познават семействата в затруднено положение. Нещо повече, Законът за

социалното подпомагане от 1998 г. предвижда предоставянето на социални услуги на общинско ниво и въвеждането на социалната работа като професия. Редица пилотни проекти, подкрепяни от международни неправителствени организации, се стремят да преквалифицират съществуващите служители на общинските служби за социално подпомагане и персонала на неправителствените организации в професията на социалния работник. Тези пилотни усилия трябва да бъдат въведени в практиката като основни дейности, за да имат трайно въздействие.

Законопроектът, който се обсъжда в момента и който се очаква да бъде приет скоро, систематизира правата на децата, регламентира мерките за закрила на детето и предлага създаването на Държавна агенция за закрила на детето като независим орган към Министерския съвет. Не по-малко важно е създаването на Национален съвет за закрила на детето в София, който да обхваща представители на всички министерства, отговарящи за закрилата на детето, и на неправителствени организации. На местно ниво се предвижда да бъдат създадени общински отдели за закрила на детето като неразделна част от общинските служби за социално подпомагане. Общинските комисии също се предвиждат като консултативни органи. Българското правителство ще гарантира, че окончателно приетото законодателство е в съответствие с международните стандарти, по които България е страна.“

(Реформа за повишаване на благосъстоянието на децата, 2000 г., pdf, 52)

Думите в курсив в текста по-горе се отнасят до неуспехите в подкрепата на проблемните семейства. В следващото каре един бивш директор на отдел за закрила на детето описва затрудненията при работата със семейства, когато са лишени от ресурси.

Милена Неделчева

Помните ли Милена? Срецнахме се с нея в глава 2. Тук тя говори за дилемата, която т. нар. затваряне на входа създава за отделите за закрила на детето, които са изключително претоварени.

„Превенцията на изоставянето на деца и спирането на потока от деца към големите институции изисква кадрови ресурси, с които отделите за закрила на детето никога не са разполагали. Това е основната причина настаняването на децата в институции да бъде възможен избор. По този начин

се дава възможност на служителите в отделите за закрила на детето да се справят с товара си от ежедневни задачи.

Развиването на специализирани услуги като центрове за социална подкрепа до известна степен облекчават натоварването, а партньорството между социалните услуги и закрилата на детето ни даде шанс да мислим за закриване на институции в Русе. Просто трябваше да предотвратяваме отделянето на децата от семействата им или да намираме варианти тип семейна среда за тези, които бяха изведени от семействата им.

И работейки заедно, ние успявахме.“

Както беше отбелязано, що се отнася до изискванията за присъединяване към ЕС, между България и Румъния имаше значителни разлики в степента на условност, свързана с реформата на системата за закрила на детето. В доклада на „Childpact“ е дадено обяснение (курсивът е добавен от нас):

„(В) резултат на силното медийно отразяване/гебати и натиска от страна на структурите на гражданското общество в Румъния реформите в областта на закрилата на детето вече бяха на първо място във вътрешнополитическия дневен ред през 1997 г., когато правителството реши да започне процеса на реформи. През 1998-1999 г., когато настъпи икономическата криза, наметаната на ЕС (както политическа, така и финансова) беше от съществено значение за запазване на началните постижения на процеса на реформи и за продължаване на реформите. Реформите в областта на благосъстоянието на децата бяха изведени на челно място в политическия дневен ред на ЕС-Румъния и бяха превърнати в условие за присъединяване към ЕС, което оказва допълнителен натиск върху Румъния. Присъединяването към ЕС се оказа основен стимул. Политическата воля и политическият натиск (ЕС обвързва присъединяването с реформите в областта на закрилата на детето), подкрепени от необходимото финансиране, насочено към подпомагане на развитието на услуги за подкрепа и алтернативна грижа, като същевременно се закриват институции, бяха в основата на реформите. *Не такъв беше случаят с България, където на реформите в областта на закрилата на детето не беше придадено подобно значение, свързано с процеса на присъединяване към ЕС.*“ (курсивът е наш)

(Reform BG & ROM, 2014, pdf, 53)

Що се отнася до положението с ромските малцинства в двете държави, следващият цитат е от „Изгубени в прехода: европеизацията и ромите“ от Мелъни Рам:

„Още от средата на 90-те години на XX век ЕС започва да дава израз на притесненията си във връзка с положението на ромите в страните кандидатки, като с времето тези опасения се изразяват все по-често и с повече емпатия в официални изявления и документи на Европейската комисия и Европейския парламент, включително и в годишните редовни доклади и приоритетите на партньорството по отношение на приемането в ЕС. В Румъния, например, където работата по намаляване на дискриминацията спрямо ромите и подобряването на тяхното социално-икономическо положение е един от двата краткосрочни политически критерии и един от трите средносрочни критерии, изискванията за членство в ЕС *„съществено повишава значението на въпроса (за ромите) и довежда до стратегия на правителството от 2001 година, създаването на Национална агенция за ромите и назначаването на редица ромски представители на постове в местното самоуправление, както и създаването на многобройни НПО“*

(<https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2012-2-page-417.htm> / авторски права)

Камен Величков (виден български учен) пише през 2003 година за предприемчивите действия на своята страна следното:

„Осъзнаването на необходимостта да се гарантира социално приобщаване и интеграция на етническите малцинства е изразено, освен по други начини, и чрез Рамковата програма за равнопоставена интеграция на ромите в българското общество, макар че нейното практическо осъществяване си остава половинчато.“ (Velichkov, 2003, pdf, 54)

„Childpact“ е регионално обединение на НПО в сферата на закрила на детето от черноморския регион. Книгата на Андри Гут, публикувана от тази организация, съдържа кратък метод за сравнение и съпоставяне на предприетите от България и Румъния стъпки към подобряване на услугите за повишаване на благосъстоянието на децата преди приемането им в ЕС през 2007 год.

Книгата е в резултата на широкообхватни дейности с участието на специалисти в областта на грижата за детето от няколко държави. С тяхната обща помощ се създава „индекс за закрила на детето“, основан на сравнението на мерките, залегнали в реформата на благосъстоянието на децата и рамката на правата на детето съгласно хартата на ООН. Тези анализатори получават подкрепа от специалисти в областта на правото, които им помагат в тълкуването на законодателството във всяка една от държавите.

Таблицата по-долу съдържа информация, извлечена от публикацията на „Childpact“.

РУМЪНИЯ	БЪЛГАРИЯ
<p>1996: Създава се Отдел за закрила на детето, като Генералният секретариат на правителството (канцеларията на министър-председателя) е единственият държавен орган, отговарящ за координацията по въпросите на закрилата на детето.</p>	
<p>1997: Създават се специализирани обществени служби за закрила на детето (СОСЗД). Те се администрират от областните съвети. Отговорността за гомовете за бебета (Министерство на здравеопазването) и гомовете за деца се прехвърлят на новосъздадената мрежа за специализирани обществени услуги.</p>	
<p>Институциите за деца с тежки увреждания остават при Агенцията за лица с увреждания, а интернатите за специално образование остават под шапката на Министерство на образованието. В законодателната рамка се въвеждат и започват да се развиват превантивни и алтернативни услуги (въз основа на разрастването на услугите, първоначално разработени от неправителствени организации). Като част от тези услуги бързо започва да се развива приемната грижа (приемните родители се ангажират от СОСЗД с всички права по трудов договор).</p> <p>1998: Правителството приема Стратегия за реформа на благосъстоянието на децата и стартира първият проект за реформа на в сферата на благосъстоянието на децата. Домовете за бебета и домовете за деца, лишени от родителски грижи се определят за институционализация. Процесът на реформи среща сериозна подкрепа от страна на нестопански организации и двустранни донорски организации (Световната банка, Съвета на Европа, ААМР). Нестопанските организации, които предоставят услуги, трябва да самофинансират своите услуги. Възлагането на услуги на подизпълнители не се предвижда като вариант, тъй като вниманието е съсредоточено върху бързото развитие на капацитета на обществените служби. Правят се първите опити за разработването на изисквания за качеството на услугите. Създава се основата за разработване на информационна система за закрила на детето.</p> <p>1999: Регионът е ударен от стопанска криза. Поради липса на подкрепа от държавата децентрализираната система за закрила на детето е тежко засегната, като това разкрива отсъствието на нормално функциониращи отношения между децентрализираната система за закрила на детето и държавната администрация.</p>	<p>1998: Първата съвместна мисия за оценка на Световната банка, ЮНИЦЕФ и Програмата на ООН за развитие става отправна точка за изготвянето на проект за реформа на системата за благоденствие на децата (с финансиране от правителството и с подкрепата на Световната банка).</p>

РУМЪНИЯ	БЪЛГАРИЯ
<p>Приема се нова правна рамка, съгласно която се създава Агенция за защита на правата на детето и за осиновявания като единствен гържавен орган, отговарящ за въпросите, свързани с децата в Румъния. Отговорността за домовете за деца с тежки увреждания и за интернатите от системата за специално образование се прехвърля на СОСЗД. Законодателството въвежда задължително субсидиране на децентрализираната система за закрила на детето от страна на правителството и дава възможност на новосъздадения орган да финансира директно Програмата за национален интерес (насочена към най-важните въпроси в областта на закрилата на детето). Материализира се важна финансова и техническа подкрепа от страна на ЕС и се оказва силна подкрепа на процеса на реформата.</p>	
<p>2000 – 2004: Процесът на ДИ усилва натиска от ЕС (тъй като реформата в грижата за детето е едно от условията за присъединяване). Този процес довежда до закриването на значителен брой домове и интензивно развитие на услуги за алтернативни грижи (приемна грижа, домове за малки групи, защитени жилища). Включват се и нестопански организации, които запълват липсващи услуги, като развиват толкова необходимите услуги за подкрепа и мониторинг, както и подкрепа за напускащите системата за грижи (със свои собствени ресурси или ресурси, осигурени от двустранни донори).</p> <p>В този период са разработени изисквания за управление на казусите и минимални изисквания за качество за повечето от услугите за закрила на детето (процес, чийто финал е през 2007 год.) Въвежда се система за лицензиране (за услуги, предоставяни както от частни, така и от обществени центрове).</p> <p>Извършва се интензивна работа за изготвянето на новия Закон за закрила на детето, приет в края на 2004 год. Въвежда се забрана за всякакви международни осиновявания. Процесът на ДИ е съпроводен със силната подкрепа на кампании за информирани на обществеността.</p>	<p>2000: Правителството приема План за защита на правата на детето 2000-2003. Приема се Закон за закрила на детето, който изгражда основата за създаването на Държавна агенция за закрила на детето, подчинена на Министерски съвет (като главен гържавен орган за управление, координация и контрол св сферата на закрила на детето). Управлението на националните и регионалните програми за закрила на детето е възложено консултативен орган към председателя на Държавната агенция за закрила на детето, като в него има представители на всички гържавни и негържавни институции, ангажирани в предоставянето на грижи за децата, както и на местните отдели за закрила на детето в дирекциите за социално подпомагане на общинско и регионално ниво.</p> <p>2001: Започват да функционират всички споменати по-горе органи. Няма истински процес на децентрализация. Макар че отделите за закрила на детето (с малък капацитет) са към общините, те на практика се ръководят не от общинските власти, а от Агенцията за социално подпомагане (централна изпълнителна структура на правителството) чрез местните дирекции за социално подпомагане. Отговорността за резидентните институции си остава централизирана и се подчинява на 3 министерства: на образованието, на здравеопазването и на труда и социалната политика.</p>
<p>2005: Влиза в сила новият Закон за закрила на детето. Той поставя Националната агенция за закрила на детето в структурата на Министер-</p>	<p>2002-2006: В 10 пилотни общини се разработват алтернативни услуги (по модели, дадени от НПО, както и по примера на Румъния). Договорите за предоставяне на услуги се сключват от общините, като участват няколко големи НПО.</p>

РУМЪНИЯ	БЪЛГАРИЯ
<p>ство на труда и социалната политика. Регионалните дирекции за закрила на детето също се обединяват с цялата система за социална подкрепа в Генерални дирекции за социална подкрепа и закрила на детето. Задължението да се извършват превантивни услуги минава към местните власти, но без адекватно прехвърляне на финансова подкрепа, като това води до силно ограничен капацитет на местните власти за разработването на превантивни услуги.</p> <p>Новата законова рамка забранява настаняването на деца на възраст 0-2 год. в домове за резидентна грижа. Вследствие на това в следващите няколко години (2005-2007) се закриват всички резидентни институции за деца в тази възрастова група. Процесът на закриване на домове за деца с увреждания все още продължава. Правителството въвежда политика за създаване на възможност за частично финансиране на някои услуги, предоставяни от НПО.</p> <p>Опитите на НПО да извоюват сключване на договори (с местните власти или правителството) за предоставянето на услуги са неуспешни (независимо от това, че пилотните проекти доказват устойчивостта на този подход).</p> <p>Развива се системата за мониторинг и проследяване на децата.</p>	<p>Изготвят се и се въвеждат стандарти за управление на казусите и качество на услугите, като се използва правилника за прилагане на Закона за закрила на детето. Въвежда се лицензиране на предоставянето на услуги, което се извършва от Държавната агенция за закрила на детето. Лицензирането обаче се изисква единствено за НПО и частни организации, предоставящи услуги. За обществените органи няма изискване да отговарят на условията за лицензиране.</p> <p>Отговорността за децата с увреждания се прехвърля от Министерство на труда и социалната политика към общинските власти (2003). С по-малък натиск от страна на ЕС темпът на реформите е бавен, а развиването на алтернативни услуги се ограничава най-вече в десетте пилотни общини, участващи в проекта за реформа в областта на грижата за децата. Приемната грижа (не напълно поставена на професионална основа) като част от алтернативните варианти се развива много бавно.</p> <p>Международните осиновявания продължават без прекъсване в съответствие с условията на Хагската конвенция.</p> <p>Процесът на реформи се подпомага от кампании за информиране на обществеността.</p> <p>Разработва се управленска информационна система за проследяване на данните за закрила на детето.</p> <p>2006: Държавната агенция за закрила на детето разработва насоки за реформа, реструктуриране и закриване на резидентните институции, като акцентът е върху инфраструктурата и условията в отделните домове, а не толкова върху ускоряване на закриването.</p>

Основни въпроси

И двете страни започват проекти за реформа в областта на благоденствието на децата като част от подготовката си за присъединяване към ЕС през 2007 г. В Румъния обаче реформите стават условие за присъединяване, а в България случаят не е такъв. Румъния започва систематично закриване на институции преди 2007 г. В България преди присъединяването към ЕС няма такава система. Въпреки това след предприетите действия на британската организация „Спасете децата“ (между 2002 и 2005 г.), свързани с намаляване на броя на децата в дома за бебета в Русе чрез целенасочена превенция и реинтеграция, през 2006 г. АРК – България стартира проект за деинституционализация:

„Фокусът на програмата беше насочен към подкрепа на превенцията на изоставянето и институционализацията; реинтеграция на децата в техните семейства и развитие на алтернативни услуги за грижа. Целта на тази работа беше да се насърчи социалното приобщаване на децата, които са живели в институции, и да се покаже как институциите могат да бъдат закрити.“

(АРК, 2009 г., pdf, 55)

И в двете държави в самото начало неправителствените организации имат изключително значима роля поради своето ноу-хау и тяхното участие е силно насърчавано от организации като Световната банка и ПРООН.

Молдовското правителство ратифицира Конвенцията на ООН за правата на детето през 1993 г., но при липсата на импулса, който получават Румъния и България от ЕС, страната не прави крачки напред (в сравнителен план). Поради това, предвид наличната информация, е трудно действията на Молдова да намерят място в картината, отнасяща се до времето преди 2007 г.

„Childраст“ публикува индекс за закрила на детето в Молдова през 2012 г., две години след като българското правителство стартира своята национална стратегия – „Визия за деинституционализация на децата в Република България“ („Визия БГ“, 2010 г., pdf, 56). На 24 ноември 2010 г. българският Министерски съвет одобрява план за действие, който предвижда закриването на всички институции в рамките на следващите 10-15 години (План за действие БГ, 2010 г., pdf, 57).

Къде се намира Молдова в сравнение с България, където политическата воля за деинституционализация е изразена нагледно?

Според публикацията на „Childраст“ Молдова показва признаци на успех в намирането на алтернативи на отглеждането на деца в големи резидентни институции. Голяма част от децата, спасени от институционализация, са настанени в роднински семейства или се правят споразумения за настойничество. Страната постига възхитителни успехи по отношение на вътрешното осиновяване, като успява да настани сравнително голяма част от децата с увреждания, както и тези на възраст между 7 и 17 години (бебетата обикновено са по-привлекателни за осиновяване).

Въпреки това заключението на доклада е, че „Молдова все още не е развила напълно други модели на семейна грижа, като например приемната грижа. Процентът на момичетата и момчетата (на възраст 0-17 години) в приемна грижа е нисък в сравнение с процента на разделените деца“. В доклада се посочва, че правителството следва да „съсредоточи усилията си върху превенцията на разделянето на семействата“.

Накратко, реформата в грижата за децата се смята за непоследователна и фрагментирана:

„Молдова тепърва трябва да направи обстоен преглед на цялото законодателство, отнасящо се до правата и закрилата на детето, за да се гарантира съвместимост с конвенцията на ООН за правата на детето. Докато не приключи този процес, съответствието между законодателството и Конвенцията на ООН за правата на детето остава под въпрос.“

Както България, така и Румъния участват в процеса на осъществяване на проекти в областта на реформа в системите на грижа за децата като част от усилията си за присъединяване към ЕС. Това неотменно изисква такъв „пълен преглед“ на законодателната и нормативната уредба, която Молдова не успява да осъществи.

В Молдова съществува „ограничено консолидиране на законите за закрила на детето и липса на официални органи за мониторинг, привеждане на бюджетите в съответствие с нуждите и търсене на отговорност от участващите в системата за закрила на детето“. Таблицата показва как Румъния и България започват изграждането на система за закрила на детето, която липсва в Молдова, макар че и двете страни показват склонност към централизация на контрола.

Що се отнася до уврежданията, Молдова има силно законодателство и добре насочвана политика. Има, обаче, съществени пропуски по отношение на обхвата на наличните услуги, координираните

действия и капацитета на осъществяващите тези дейности.

След 2007 г. Румъния и България все още имат да извървят дълъг път към приважане на действителните грижи за децата с увреждания в съответствие с новосъздадената законова рамка.

Проектът на Световната банка за реформа в областта на подобряване на благосъстоянието на децата в България стартира през 2001 год. Той има 4 компонента.

1. Общ капацитет

Този компонент обхваща техническа помощ и обучение за изграждане на капацитет, управление, определяне на изисквания за Държавната агенция за закрила на детето и за дейността на отделите за закрила на детето, опериращи в общините.

Този компонент подкрепя и мониторинга и оценката на всички проектни дейности, разработване и въвеждане на управленска информационна система и кампания за информиране на обществеността с цел подкрепа на осъществяването на реформата.

2. Дейности, извършвани в общността/Деинституционализация

Вторият компонент е за подпомагане на българското правителство за подобряване на благосъстоянието на децата посредством намиране, финансиране, мониторинг и оценка на вторични проекти, насочени към превенция на изоставянето и институционализацията на децата, водеща към деинституционализация на деца, намиращи се в домове за резидентна грижа, както и подобряване на качеството на резидентната грижа.

Алтернативните услуги включват, но не непременно единствено, следното:

- *Преструктуриране и рехабилитация на институциите – избирателно преструктуриране и оздравяване на ключови места, в които все още живеят деца след осъществяването на деинституционализацията във възможно най-пълна степен* (Курсивът е наш. Ще се занимаем по-подробно със значението на този параграф по-нататък в тази глава.)
- Центрове за дневна грижа – (i) предоставяне на дневна грижа за деца от семейства в риск, напр. и двамата родители са на работа през деня и няма помощ от роднини, и (ii) предоставяне на дневна грижа и терапевтична помощ за деца със специални потребности, за да се помогне на семействата да разбират по-добре децата си и да се справят с особеното им положение;

Семейно консултиране и подкрепа – даване на съвети и подкрепа на семейства в риск, за да останат заедно и да се предотвратява изоставянето и институционализацията на деца; обучение на родители – обучение на млади родители как да се грижат за децата си, за да могат да станат отговорни и добри родители, насърчаване на засилване на връзката родител/дете, за да се предотвратява изоставянето и институционализацията на деца;

- Центрове „Майка и бебе“ – предоставяне на временно настаняване за самотни млади майки и бебетата им, за да се насърчава чувството на привързаност и да се подкрепят младите майки (*да са самостоятелни*) посредством консултации (включително правна помощ) и обучение в родителски умения;
- Домове за малки групи – като места за резидентна грижа в общността, които предоставят краткосрочна/средносрочна грижа за деца при отсъствие на други решения до намиране на решение за семейна среда;
- Услуги за обучение за приемна грижа – набиране, оценка и обучение на бъдещи приемни родители; и
- Преструктуриране и рехабилитиране на институции – селективно преструктуриране на ключови институции, в които все още пребивават деца след осъществяването на деинституционализацията до възможно най-пълна степен.

3. Превенция на изоставянето на деца

Третият компонент акцентира върху интервенции, насочени към превенция на изоставянето на деца във високорискови общности, като например ромската общност.

„По-конкретно, интервенциите в общността трябва да се съсредоточат върху: (i) засилване на ранното детско развитие и предучилищното обучение; (ii) подобряване на работата на полицията с деца в обичайни и особено във високорискови общности с цел превенция на изоставянето и институционализацията, разрешаване на социални проблеми, засягащи деца, и намаляване на детската престъпност; и (iii) подкрепа на

приобщаването на ромите към останата част от обществото в България.“

4. Деца на улицата

Последният компонент определя, финансира, изпълнява и осъществява мониторинг на вторични проекти, насочени към деца на улицата.

Понятието деца на улицата всъщност няма дефиниция в проектното предложение, макар че се предлага създаването на около шест приюта за деца от улицата като основа за

- разработване на местни стратегии за преодоляване на проблема с децата на улицата;
- предоставяне на местни услуги за децата от улицата и техните семейства; и
- обмяна на опит с организации, работещи по същия проблем в България.

За децата от улицата се предвиждат грижи в три направления – дневни центрове, работа на терен и денонощни приюти.

(Световна банка, 2001, pdf, 58)

Проектът цели осъществяването на няколко услуги в общността, свързани с благосъстоянието на децата в 10 градски общини, посочени като места с голям брой деца в риск. Те са разположени в комплекси за социална подкрепа (мобилни екипи от социални работници) и места за спешно настаняване на майки с бебета. Пет от централите имат центрове за работа с деца от улицата.

Тези 10 комплекса получават годишна сума за оперативно финансиране от проекта, преди да преминат към държавно финансиране, разпределяно от местните власти (които действат като финансов мониторинг).

Общинската власт в Русе, както и Отделът за закрила на детето, реагират с недоверие към създаването на център за (работа с) деца от улицата и посочват – и с право – че в града няма деца, които живеят на улицата.

Когато започва да функционира като неотделим елемент от един по-голям център за социална подкрепа, центърът съсредоточава вниманието си върху децата, които – поради negliжиране от

страна на родителите – прекарват по-голямата част от деня си по улиците и не ходят редовно на училище.

Центърът е замислен като съчетание от дневна грижа, структурирана почивка и помощ с подготовката за часовете в училище.

През м. октомври 2008 г. преместват седем деца от дома за деца с увреждания в Могилино в дома за малка група, познат на местните хора като Розовата къща. Това включва преобразуването на звеното „Майка и бебе“, създадено по проекта на Световната банка. Бързото и импровизационно действие в улеснение на фактическата деинституционализация на децата показва очакваната приемственост на услугата, стартирана през октомври 2005 г. по проекта на Световната банка. Всъщност предложението към Общинския съвет за промяна на услугата е с основния аргумент, че за трите години от създаването си звеното „Майка и бебе“ има малък брой потребители.

Друга инициатива за изграждане на капацитет, финансирана от Японския фонд за социално развитие, се осъществява успоредно с проекта на Световната банка. За нея се използват хора от средите на нестопанските организации, които предоставят консултантски услуги в десетте пилотни общини.

„Тези специалисти работят рамо до рамо с потенциалните доставчици на услугата, за да им помогнат да изпълнят лицензионните изисквания и да ги упътват по време на (i) процеса на оценка на социалните нужди и определянето на приоритети; (ii) оформянето на услугата, подбора и въвеждането на процедури; (iii) прилагането на стандарти за качеството при услугите; (iv) определянето на ролите и отговорностите на различните участници в областта на социалното подпомагане; (v) управлението и мониторинга на социалните услуги, и (vi) управлението на промяната.

Изграждане на капацитет се осигурява и за работещите в отделите и дирекциите за социално подпомагане на пилотните общини, както и за действащите доставчици на услуги. Освен това, грантът осигурява и средства в помощ на реализацията, мониторинга и оценката, извършвани от звеното за управление на проекта за реформа на системата за благоденствие на децата в Мунистерство на труда и социалната политика.“ (Japan, 2011, pdf, 59)

Посочва се, че „методологиите и обучението, осъществено по гранта, стават част от гържавните стандарти за предоставяне на услуги в сферата на социалните грижи.“

От друга страна, един доклад, оповестен публично от Групата за независима оценка (ГНО), критикува недостатъците на проекта, особено по отношение на мониторинга и оценката:

„Докладът за резултатите от изпълнението и приключването дава оскъдни данни за това, което е постигнато, макар че предоставя съществени входни и изходни данни. Това може да е отчасти отражение на слабата система за мониторинг и оценка на проекта, но докладът за резултатите от изпълнението и приключването не посочва тази слабост на системата за МиО и почти не са положени усилия за анализ на резултатите.“

(IEG evaluation, 2007, pdf, 60)

Споменават се положителни достижения (напр. промяна на обществената нагласа към проблемите на децата, разбиране, че всички деца трябва да имат едни и същи права и т.н.), посочени в доклада на един от бенефициентите по проекта:

„Независима оценка на комплексите за социални услуги“ (2006). Но тези комплекси дотогава са работили средно едва по 7 месеца. „Невъзможно е да се направи реалистична оценка на резултата от дейността на комплексите.“ (Има съществено закъснение в привеждането на комплексите в работно състояние поради късното осъществяване на съфинансирането по проекта.)

Важен е следният параграф от оценката на ГНО:

„Значението на целта на проекта е голямо, тъй като Стратегията на България за партньорство 2006 поставя ударение върху работа за намаляване на бедността и социалното отхвърляне. Освен това, стоящата в центъра на вниманието на проекта цел за подобряване на благосъстоянието на децата посредством алтернативи на институционалната грижа е важна предвид наличието на множество проблеми в институционалната грижа. Така или иначе, няма значение какъв точно е моделът поради това, че моделът на алтернативите на институционалната грижа имат нужда от много повече внимание към *качеството на услугата*.“ (Курсивът е наш)

В обобщение:

Ясно са очертани резултатите от проекта по отношение на новите сгради и функции, но има сериозен дефицит в гаранциите за осигуряване

на качествена грижи в новата среда или за влиянието на консултациите и изграждането на капацитет, осигурявани на гържавните отдели и на новосформираните екипи в центровете за социално подпомагане. Екипите са набирани от средата на местните общности, където липсват хора с необходимия опит и квалификация.

ГНО посочва проблемите, свързани с дисхармонията между различните области, споменати в предходната глава: Теория, Бюрокрация (процедура) и Изпълнение:

- **Неуспешно разпространение на Теорията:**

Понякога взаимодействието и взаимоотношенията между представители на различните институции в сферата на социалното благоденствие страдат от разнородните нива на разбиране на реформите;

Мисията на новите услуги „за предотвратяване на изоставянето и институционализацията на децата, водеща до деинституционализация на децата, настанени за резидентни грижи“ не се оценява и споделя на местно ниво – към новите услуги се насочват нови, несъмнени случаи на деца в риск, докато при децата във висока степен на риск продължава настаняването в институции, като това води до т.нар. „разширяване на мрежата“.

- **Процедурни неуспехи:** Сътрудничеството между комплексите и институциите, отговарящи за администриране на закрилата на детето, е трудно и понякога недобро основно поради недобре хармонизираното законодателство, регулиращо различни области на дейност.

Съществува очевиден неуспех в комуникацията с общността и в усилията новите комплекси за социални услуги да се вградят в различните общности.

- Относително ниската обществена информираност по отношение на предоставяните от комплексите услуги може да застраши пълното използване на капацитета на центровете.

Последното твърдение пропуска факта, че оперативният капацитет на различните услуги в комплексите са силно зависими от прякото насочване на клиенти от отделите за закрила на детето. Липсата на обществена информираност все още има последици.

Русенският комплекс за социални услуги за деца и семейства е създаден през 2005 година. „Еквилибриум“ поема управлението му през 2009 г. Въпреки факта, че са минали 4 години от откриването на комплекса, някои от служителите продължават да изпитват нежелание да споделят с приятели и познати къде работят поради страх от неодобрение.

Беше посочено, че въпреки че добре утъпканата пътека между местния жилищен квартал и центъра на града минава точно през двора на комплекса, малко хора са наясно с действителното предназначение на сградата, макар че – поради липсата на публична информация – на нея се гледаше като на плашещо място поради дискриминацията спрямо бедните хора, които бяха нейни ползватели и най-вече спрямо ромите.

През 2010 година, в контекста на една международна конференция в Амстердам по въпросите на справяне с бедността, ръководители на „Еквилибриум“ предложиха дефиниция за образцов център за предоставянето на услуги. Стъпваща до голяма степен на усилията на ръководството да привлече обществеността в региона на Русе, дефиницията включва следните параграфи:

- **Внимание към общността:** Организацията показва силно изразена тенденция да дефинира ролята си във връзка с взаимоотношенията си с общността, а не с взаимоотношенията си с институционалната система.
- **Разговаря с общността:** Организацията е прозрачна и общността разбира нейната дейност и цели, защото те се представят по начин, който е подходящ и разбираем.
- **Предприемачи в социалната сфера:** Някои от ключовите членове са натоварени със социално предприемачество. Те управляват взаимоотношенията на организацията с общността и начина, по който откликва на нови предизвикателства. Посредством добро разбиране на работната среда те допринасят организацията да реагира бързо и адекватно на променящите се модели на нужда в общността, където се намира.

(EQ, 2015, pdf, 26)

Елена Петкова е Програмен директор на „Еквилибриум“, като помага и на „Надежда и домове за децата – България“ като консултант по политиката за грижа за децата.

Тук тя споделя спомените си за създаването на комплекса в Русе, където е началото на нейната работа като социален работник на първа линия.

„Приемам 2005 година като повратна точка не само в моя живот, но и за системата за закрила на детето в България. До тогава имаше едва няколко дневни центъра за деца с увреждания в страната, както и други няколко приемни родители в рамките на един проект. Тогава един голям проект на Министерство на труда и социалните грижи, финансиран от Световната банка, създаде 10 комплекса за социални услуги за деца и семейства в цялата страна. Проектът „Реформа на благосъстоянието на децата в България“ стартира нещо непознато до него момент. Беше нещо ново, революционно и различно. Комплексът в Русе бе един от първите по този проект и беше открит на 3 октомври 2005 г. За мен това беше съвместен и без много колебания аз напуснах образователната система (като преподавател по български език и литература) и се впуснах в едно приключение, променило целия ми живот.

Водени от Галя Бисет (първият директор на комплекса), ние влязохме в новоремонтираната сграда (бивше начално училище), която щеше да стане първият комплекс за социални услуги, за които нямаше нито методика, нито правилници или инструменти за работа. Сградата беше празна, тъй като мебелите и оборудването още не бяха пристигнали. Започнахме комплекса от нулата, включително и с набирането на персонал, който трябваше да създава методите на работа в новия център.

Посрещнахме новите колеги в празния физкултурен салон с една маса за къмпинг, донесена от въщи и столове, събрани отгук-оттам.

Започнахме с онова, което бяхме научили по-рано от работата си с британската организация „Спасете децата“. Предавахме на колегите си не само знания и опит за работа в екип, работа с групи, работа с различни етноси и среща с културни различия, но и целия си ентузиазъм и увереност, че нещата ще потръгнат и ще създадем своите собствени високи стандарти.

Докато пристигнат новите мебели и оборудването, ние вече имахме екип от въодушевени хора – ентузиаста, готови да преобърнат света.

След обзавеждането трябваше да разработим всички необходими работни документи – от чисто организационните до тези за пряка работа с целевите групи: нужди, оценки, планове за предоставяне на услуги, формуляри за развитие на казуси и всичко, необходимо като инструменти за работа

с деца и семейства и за отчитане на нашата дейност. Разбира се, всичко стъпваше на примерни формуляри от британската социална система (които Галя подбра чрез „Спасете децата“ и контакти във Великобритания, а някои бяха разработени от „CARE International – България“, които в началото управляваха центъра.) Но тези документи трябваше да се адаптират и опростят за използване тук. Дълъг и труден процес, но се справихме. Можем да кажем, че нашите инструменти помогнаха да се поставят основите на националните системи в зората на социалните услуги. Те се промениха с времето, но ние продължаваме да ги използваме, като ги пригаждаме към новите условия в страната и промените в ситуацията.

Другата важна задача беше да изградим работни взаимоотношения с Отдела за закрила на детето и да докажем стойността си. Трябваше да им покажем, че нашият принос ще им бъде полезен и че заедно можем да се справяме много по-добре със социалните проблеми и трудните случаи.

Отне ни известно време за развием добри работни взаимоотношения с Отдела за закрила на детето и да ги убедим в ползите от насочването на семействата към социални услуги.

Беше голяма и битката да започнем да работим в родилния дом за предотвратяване на риска майки да изоставят децата си в годините, когато никой в България не беше чувал за деинституционализация. Трудно беше на системата на здравеопазването да признае ползите от доставчиците на социални услуги, които имат достъп до майките, а Отделът за закрила на детето в началото се опитваше да запази пълен контрол. За нас беше трудно в началото и да изградим разбиране у майките и семействата в дните, когато никой нямаше представа каква всъщност е задачата на социалните услуги.

Успяхме в крайна сметка, и през 2012 година между нас като доставчик на социални услуги, Дирекция „Социално подпомагане“ и русенската многопрофилна болница беше подписано първото тристранно споразумение, позволяващо на един от нашите екипи да присъства в родилния дом.

По-късно този пример беше мултиплициран и на други места в страната, като това съществено подобри превантивната работа в родилния дом и драстично намали изоставянето на бебета, което повлия на резултатите от действията в рамките на националната стратегия „Визия за деинституционализация на децата в България“.

Мобилната работа на терен в уязвимите общности също беше нещо напълно непознато.

Бавно, но сигурно завоювахме доверието на уязвимите общности в махалите и малките населени места, за да не ни приемат като заплаха за тях и за децата им, а по-скоро като източник на помощ, на който имат доверие.

В обществото като цяло работата на социалния работник никога не е била особено видима или ценена. В продължение на повече от 15 години, с помощта на нашите кампании за набиране на средства и информационните ни кампании, съумяхме да спечелим подкрепата на обществеността и да изградим положително отношение в общността.

Започнахме целенасочено да работим за развитието на приемна грижа през 2010 година въз основа на наученото от проекта на „Спасете децата“ от 2005 г. за приемната грижа. Това също беше непозната концепция и в началото се приемаше като чужда на българския менталитет и психология. Нашият екип като посланици обикаляше села и градчета, за да обяснява какво е приемна грижа и да мотивира хората да стават приемни родители. И по този начин успяхме да стигнем до момента, когато с подкрепата на 20 приемни семейства успяхме по-късно за закрием местния дом „Майка и дете“.

Историята ни е изпълнена с трудности, с много битки и помени на местното самоуправление и правителството. При всяка нова серия политически назначения ни се струваше, че се връщаме в началната точка.

Историята ни доведе до настоящето, в което „Еквилibriум“ е един от най-големите доставчици на социални услуги в България и утвърден лидер в новаторското развитие на грижата за децата в национален и международен мащаб.“

Но нека да се върнем на въпроса за реструктурирането и рехабилитирането на институциите. В доклада си от 2013 година Андри Билсън и Кам Ларкинс обръщат внимание на „дефиницията за пазене на входа (gatekeeping) в системата за управление и по-конкретно на стратегията да намаляване на настанияването на децата в места за резидентна грижа“. (Bilson & Larkins, 2012-13, pdf, 36). Те цитират дефиницията на Дейвид Толфри: „процес на оценяване и планиране на нуждите на децата и на обстоятелствата, които трябва да предшестват тяхното настанияване за резидентна грижа и да допринасят за по-нататъшното им развитие към връщане в семействата в една форма, заместваща семейната

грижа или ... преминаване към някаква форма на самостоятелен живот.“ (Tolfree, 1995, pdf, 61)

Инвестирането в „селективно преструктуриране и рехабилитация на ключови центрове“ (резидентни институции с намален капацитет) не съответства на тази дефиниция на пазене на входа, т.е. недопускане на настаняване.

Но Билсън и Ларкин посочват, че един по-загълбочен подход към недопускането на настаняване „изисква ориентиране, което да помага на участващите да се съсредоточат върху насърчаване на подкрепата за семействата и решаването на основни проблеми като социална изолация и бедност“. Методът им за социално ориентиране включва „отдалечаване от парадигмата на спасяване, държавно покровителство, етническа дискриминация и несполучливия модел за уврежданията.“ С други думи, институционалната грижа за децата става до голяма степен ненужна, когато се помага на семействата да се справят сами чрез използване на „метод, основан на силните страни на работата с деца, семейства и общности, който развива увереност в собствените сили и поставя под въпрос моделите на медукализирани и патернализиране“.

Има няколко трудни области при частичната деинституционализация или постепенния преход към закриване. „Еквилибриум“ и „Надежда и домове за децата“ ясно посочиха това в своето послание към българското правителство:

„Институциите трябва да се затворят, а средствата, насочвани преди към тяхната дейност, да се пренасочат към една рационална и ефективна система за алтернативни грижи, към която да се прехвърлят работещите в старите услуги, след като преминат през съответно обучение.

Стратегия, основана на поэтапно затваряне на институции посредством постепенно намаляване на децата в институциите от стария тип, крие риск от провал:

1. Финансирането на институциите се основава на броя на децата, а това ще доведе до съгласувани усилия от страна на институциите да набират достатъчно деца, за да си подсилят стабилност.
2. Ако броят на децата спадне под определен минимум, финансирането въз основа на броя им няма да е достатъчно за покриване на основни базови разходи и ще трябва да се осигуряват допълнителни суми, за да не се влошават условията за децата, останали в институциите.

3. Развиването на алтернативни грижи при продължаване на финансирането на съществуващите институции ще доведе до една скъпа и неустойчива система за грижа за децата.

4. При достигане до етапа на действително затваряне на институции всички алтернативни грижи имат целия необходим персонал, а персоналят в институциите няма алтернативи. Тяхното положение става социален и политически проблем, а персоналят в институциите най-вероятно ще се съпротивлява на всякакви по-нататъшни промени.

5. Деинституционализацията е дълбока промяна на мисленето и начините за осигуряване на услуги за децата. Самото съществуване на институциите от стария тип в системата за грижа за децата е противоречие и обикновено действа като силен фактор срещу промяната.“

(EQ, ННС 2008-2009, pdf, 5)

От м. май 2018 г. настаняването на деца от 0 до 3 год. без увреждания в домове за бебета е привидно преустановено. На езика на деинституционализацията това се нарича мораториум. Едно десетилетие по-рано в доклада, споменат по-горе, „Еквилибриум“ и „Надежда и домове за децата“ правят следното твърдение:

„Институциите за малки деца представляват най-важната въвеждаща точка в системата за грижи за децата. Децата ще продължават в значителен брой да влизат в системата за грижа, ако тези места не се закриват независимо от стила на другите услуги, които съществуват...“

...Децата под 3-годишна възраст не трябва да се настаняват за резидентна грижа, независимо от размера на мястото за резидентна грижа.“

Ще ви напомним какво казахме в Глава 3 по отношение на малките деца, настанени в институции:

„Установените проблеми се отнасят до това, че малките деца са подложени на сериозни сетивни лишения по време на важен период в развитието ми, когато формирането на привързаност към основния полагащ грижи (обикновено майката) се смята за много важно като сигурна основа за растеж и развитие.“

Накратко казано, създаването на възможности за реструктуриране и рехабилитация на резидентната грижа за малки деца е съществена грешна стъпка в началото на проекта за

реформа в системата за благосъстояние на децата. Фразата, че деинституционализацията ще се извършва до максималната възможна степен, действа като един вид клауза вратичка. От 2001 г. българското правителство не поема сериозни ангажименти по въпроса за закриване на институции и не определя цели.

Освен това може сериозно да се твърди, че чрез неуспешното изграждане на ясна и разбираема връзка между създаването на нови услуги и действителното намаляване на потока на деца към резидентните институции проектът на Световната банка води до злополучен прецедент.

Бюлетинът по проекта от Японския фонд за социално развитие посочва, че „е широко разпространено виждането, че действителната промяна в състоянието на системата за благоденствие на децата и обръщането на тенденцията към настъпването на уязвимите деца в специализирани институции ще стане едва когато местните общности развият достатъчен капацитет за предлагане на алтернативни грижи.“

(Japan, 2011, pdf, 59)

Техният проект беше много тясно свързан с изграждането на капацитет.

В началните си мониторингови доклади за реализирането на Визия 2010 за деинституционализация българското правителство споменава създаването на услуги, от които няма реална полза в контекста на ДИ. Услуги, разработени в рамките на няколко проекта с използване на финансиране от чуждестранни донори. При приближаващия срок за финализиране на проектите доставчиците на услуги (бенефициенти по проектите) си сътрудничат с общински власти, които кандидатстват за държавно финансиране на тези услуги. Правителството заявява, че безразборното разрастване на броя на услугите, които се обръщат по такъв начин към правителството, биха причинили финансово напрежение. Мониторинговият доклад за периода 2011-2012 посочва, че „услугите, които биха имали по-голям ефект по отношение на процеса на деинституционализация, не получават финансиране за сметка на други, създадени по грантови схеми години по-рано.

Много от услугите на НПО се създават в наличните пространства на съществуващите резидентни институции с цел подобряване на качеството на институционалната грижа в годините, когато не може да се извърши пълното закриване на институциите. Което означава, че проектните критерии по отношение на дейст-

вията на НПО в институциите биха могли да попречат на критериите за закриване, които се задават при планиране на ДИ.

Насоките за деинституционализация, разработени от Европейската експертна група, посочват следното:

„Признавайки, че предоставянето на услуги в общността на онези, които се нуждаят от тях, е задължение на държавата, НПО трябва да се насърчават да предоставят качествени услуги ... В страните, където качествените услуги в общността са сериозно недоразвити, тези организации често са източник на новаторски практики и могат да откликват на местните нужди. „ (EEG, 2012, pdf, 4)

Добавена е следната уговорка:

„НПО, които предоставят услуги в общността, не трябва да разчитат на такъв вид финансиране, което затруднява дългосрочното предоставяне на услугите, тъй като това може да доведе до внезапно прекратяване на услугите и да постави потребителите на тези услуги в много уязвимо положение.“

Но в доклада на правителството се говори за ситуация, която – по тяхно мнение – противоречи на съвета, даден от ЕЕГ във връзка с възлагането на услугите, „постигнато въз основа на преценка на нуждите, определени съвместно от съответното НПО и обществен орган, който се грижи за съответствието с визията за услуги в общността, в чиито център е личността.“

Сякаш независимите оператори на услуги получаваха помощ от чуждестранни донори да изпреварят събитията преди правителството да е създадо система, като от общините се изисква да дефинират по подходящ координиран начин обхвата на необходимите услуги. По този начин в началните етапи на националната програма за деинституционализация правителството посочва, че не е започнало от нищото. Други пък са граскали по таблото, преди да го монтират в централния команден център.

Едно е вярно: реформата за подобряване на благосъстоянието на децата предизвиква буря от действия на чуждестранни донори, насочени към проектни действия. Действително Японският фонд за социално развитие говори за подкрепа на микро проекти. Но през периода, предшестваш началото на първия етап на реализация на правителствената програма, големи НПО всъщност са започнали програми за закриване и групи мащабни локални действия, които неизбежно

изискват сътрудничество с публичните власти на общинско, регионално и централно ниво. Тези действия включват сътрудничество с участниците на различни места и се създават механизми там, където по-рано изобщо не са съществували. НПО-тата осъществяват нашествия в сферите на различни министерства, най-вече на здравеопазването и на труда, социалната политика и финансите.

Това разкрива различни структурирани обстановки за поетапно *учене*, които значително се припокриват. Донякъде е смущаващо, че мониторинговите доклади на правителството, които започват да се появяват през 2011 г., споменават въпроси, квалифицирани като основни трудности, които са били изрично определени като важни или проблемни тогава, когато НПО работят усилено с министерства, с Държавната агенция за закрила на детето и със системата за закрила на детето в тази обстановка на учене почти десетилетие.

Първият мониторингов доклад (2010-2011) показва стремеж към самоотбрана поради натиска да действат.

Това са три от основните трудности, които се споменават:

- В някои случаи законодателните промени пряко следват одобрените в проекти изменения (нови услуги по проекта за гомове за деца с увреждания), или пък в определени случаи са успоредно с или предшестват тези изменения (регламентът за приемна грижа), но за да влязат в сила и да доведат до желания резултат е необходим по-дълъг период от време поради сложния характер на консултацияния процес и законодателната технология.
- Сроковете за някои от дейностите, предвидени в плана за действие, са много кратки, а промените изискват подготовката на идейни концепции за реформа в конкретната секторна политика (например правосъдие за малолетни, приобщаващо образование и т.н.), ясен и конкретен план за действие, реализиране на проекти, които ще са в помощ на реформите.
- Форсирането на реформите поради силни обществени настроения, натискът за бързи действия, стремежът да се демонстрира напредък пред влиятелни външни фактори и т.н. също представлява риск.

Бележка:

На сайта на Министерството на труда и социалната политика има четири мониторингови доклада. Те обхващат извършеното между 2010 и 2014 год. Само два от докладите имат версия на английски език.

За по-удобно съставихме едноезичен документ на английски език в pdf формат, който съдържа двата еднакви раздела от всеки от четирите доклада – „Основни трудности“ и „Основни препоръки“.

(Monitoring reports, 2010-2014, pdf, 62)

Заслужава си да си припомним изявлението, направено от Европейската комисия през 2018 год. В публичната администрация в България „процедурната логика е навсякъде, с много бюрократични процедури.“ (Public admin BG, 2018, pdf, 49)

Обстановка за нови знания: закриването на гомове от НПО

Нека съсредоточим вниманието си върху началото на закриване на институции от НПО. То показва какво е можело да усвои българското правителство, ако е било готово да се учи *емпирично и интерактивно*, за да се разграничи от византийските тенденции (процедурна логика), свързани с ненужни усложнения (бюрократия). Не бива да забравяме, че в него момент предстои използването на европейски структурни фондове в областта на грижата за децата. Това неизбежно води до въвеждането на нов вид усложнения, които се наслаждат върху съществуващата бюрократична извратеност.

Обучение чрез преживяване е философия на преподаване, която е в основата на много методи, при които преподавателите целенасочено участват с обучаемите в *непосредствен опит и целенасочена рефлексия* с цел разширяване на знанията, развиване на умения, изясняване на ценности и развиване на способностите на хората да допринасят полза за общностите си.“

(<https://www.aee.org/what-is-ee/> / авторски права)

Първопроходците (важни начални действия)

Посочените по-нататък организации предоставиха литература за техните собствени действия по деинституционализация в България в периода 2006-2010 година (когато правителството стартира своята Национална стратегия „Визия за деинституционализация на децата в Република България“ и свързания с нея План за действие):

А. „Спасете децата Великобритания“ (Русе): 2002 до 2005 – работа по превенция на институционализиране и реинтеграция на деца от 0 до 3 години.

(Save the Children, 2002-2005, pdf, 63)

Б. ARK (Стара Загора): 2006 до 2009 – мрежа за превенция на изоставянето на деца; приемни грижи; домове за малки групи; системи за мониторинг и оценка

Тези действия водят до закриването на един дом за деца, лишени от родителски грижи (на възраст 3-7 години)

(ARK, 2009, pdf, 55 / ARK foster care, 2009, pdf, 64 / ARK prevention, 2009, pdf, 65)

В тази глава няма да се съсредоточаваме много върху закриването на институцията. Ще изчакаме до глава 6. Има две причини за това.

1. Домовете за деца, лишени от родителски грижи, са една област, в която започват да се случват много неща по-късно през първия етап на Планове за действия на правителството (към 2014 – 2015), като тези неща стават извън рамката за реализация, както е споменато по-напред.
2. Отчасти поради това, че тези събития са извън програмата, те не се наблюдават така внимателно като действията, свързани с домовете за бебета и домовете за лица с увреждания.

Поради тази причина информация може да се получи чрез сравняване на това, което става в домовете за деца, лишени от родителска грижа въз основа на действията на правителството с помощта на примера, даден от ARK.

В. „Сийдър“ (Горна Козница): 2006 до 2009 – *закриване* на дом за деца и младежи с увреждания

(Cedar, 2012, pdf, 65)

Г. „Надежда и домове за децата Великобритания“, **„Еквистриум“** (Тетевен): 2008 до 2010 – *закриване* на дом за бебета (възраст 0-3 год.)

(EQ&HNS, 2011, pdf, 66)

Д. УНИЦЕФ – България (Шумен): 2010-2016 – *закриване* на дом за бебета (възраст 0-3 год.)

(UNICEF, 2016, pdf, 67)

Ще споменем и закриването на дома в Могилно от **Алианс от НПО под ръководството на УНИЦЕФ**

Нямаме намерение да навлизаме в подробности за всяко едно действие. По-скоро, тъй като по-напред в тази глава сме използвали израза обстановка за нови знания, ще припомним до формата анализ на модела.

Всеки един опит води до специфична за него информация, а ние търсим появяващи се общи теми и важни области на контраст.

Трябва и да признаем обаче, че не всички изброени действия са равностойни по обхват и/или намерение. По-ранните действия на „Спасете децата“ и ARK са съсредоточени върху развиването на елементи на услуги, предоставяни в общността на определени места, а закриването на една институция може да следва развитието на тази местна инфраструктура.

Закриването на институцията в Могилно става при напрегнати обстоятелства, тъй като действието е предизвикано от предаването на Кейт Блуит във Великобритания (глава 3) и процесът се наблюдава от Европейската комисия. И да, ирландският журналист Дезмънд Фицджералд беше отправил петиция до Европейския парламент „относно малтретирането в домове за деца в България“ (Петиция за Могилно до ЕП, 2007, pdf, 68). Ще забележим, че закриването на Могилно е с участието на алианс на неправителствени организации, което означава, че посоката на внимание се насочва от нивото на Теория посредством правителството (Процедура) надолу към реализация на местно ниво.

И точно обратното, действията на „Сийдър“ и „Надежда и домове за децата“/„Еквистриум“ включват специални сили за ДИ – сработени екипи от опитни специалисти, добре запознати с теорията, които използват много добрите си работни взаимоотношения с общинските власти и правителствените агенции на двете места, където работят.

Действието на УНИЦЕФ в Шумен става в по-ранните години на осъществяването на правителствената визия за деинституционализация

ция, а това отчасти обяснява защо проектът продължава по-дълго, отколкото закриванията в Тетевен и Горна Козница. Той е доста по-мащабен и предвиден да демонстрира набор от услуги за уязвими деца и семейства, разработени в шуменския регион.

Трябва да се подчертае, че от 2000 година се развиха комплекс от обстоятелства, които подпомогнаха ускоряването на дейностите на различни НПО.

Структурираната среда

Някои елементи на структурираната среда са споменати в горната таблица, взета от анализа на „Childrast“. Да погледнем по-отблизо.

2003 година е важна по няколко причини, които не стават напълно ясни в анализа на „Childrast“.

Законът за закрила на детето е приет през 2000 година, но през 2003 година се появяват поднормативни актове, които подпомагат ефективното прилагане на основния документ с помощта на оперативна система. Правните принципи са преведени в правилници, като по този начин по-ясно се дефинира причината за съществуването на органите за закрила на детето. Един от тези поднормативни актове е наредбата за условията за прилагане на мерките за предотвратяване на изоставянето на деца и настаняването им в институции, както и за реинтеграцията им.

Малко по-късно Министерство на здравето издава методически указания за превенция на изоставянето на деца в родилните домове. И двата регулативни документа стъпват сериозно върху основата на проекта на „Спасете децата – Великобритания“ в Русе, който разглеждаме по-нататък в тази глава.

Става възможно в предоставянето на услугите да участват нестопански организации, физически лица и фирми, а промените на Закона за социално подпомагане позволява управлението на социални услуги. Деинституционализацията става по-осъществима.

Управлението на домовете за деца с увреждания се делегира на кметовете, като по този начин нараства местната автономия и очакванията по отношение на капацитета на местните власти да проучват и дефинират собствените си нужди. Органите получават възможност или да запазят отговорността си за управлението на услугите, или да делегират това управление на външни доставчици (НПО, частни фирми) за определен срок

въз основа на конкурс. Тези, на които се възлага управлението на услугите, трябва да притежават съответен лиценз от Държавната агенция за закрила на детето. Остава до известна степен спорно това, че общинските власти не трябва да преминават през процес на проверка, за да се прецени пригодността на други ръководители на социални услуги. (В Румъния лицензът е задължителен за всички доставчици на услуги, независимо дали са частни или обществени.)

По-нататъшни промени на Закона за закрила на детето се правят през 2006 година с цел погребяване на наличните възможности за алтернативи на институционализацията на деца в риск. Въвежда се възможността да им се заплаща възнаграждение като професионални приемни родители. Друг е разбира се въпросът дали това става поради отчитане на трудностите при набирање на доброволни приемни родители.

През 2007 година управлението на домовете на деца, лишени от родителски грижи (преди това под егидата на Министерство на образованието и науката), се прехвърля на местните власти.

Вече може да виждате появяването на модел; можем да го свържем с постепенното делегиране на *отговорност* към местните власти. Но той противоречи на запазването на контрола върху две изключително важни области:

1. Определянето на вида на социалните услуги
2. Финансовите механизми за финансиране на тези услуги.

Получава се много лош опит при прехвърлянето през 2003 година на домовете за деца с увреждания към местните власти, които трябва да покриват разходите за тяхното функциониране от местните си бюджети, формирани от съчетанието на национална субсидия и местни данъци. На местно ниво няма достатъчно средства и естествено местните власти имат други ангажменти за разходи, предхождащи във времето прехвърлянето на отговорността за институциите. Това продължава достатъчно дълго, за да се разгърне рядка криза, която кара правителството да започне да изпраца за домовете делегирани бюджети, които не могат да се харчат за нищо друго.

При прехвърлянето през 2007 година на домовете за деца, лишени от родителски грижи, на местните власти се прехвърлят и делегирани бюджети. След това същият механизъм се прилага и към социалните услуги – те се гарантират с делегиран от държавата бюджет. В началото

общините имат законова възможност да развиват социални услуги, но не и средства за това, така че те не развиват нищо. Но тази централизирана система, при която както резидентните институции, така и социалните услуги се ползват от делегирани бюджети, позволява относително плавно закриване и финансирането на алтернативни услуги.

През септември 2006 година правителството е направило оценка на институциите за деца в България с помощта на широк набор от критерии и индикатори, свързани с тези критерии (напр. местоположение и достъп, материална база, качество на грижата). След процеса на оценка всички институции се класифицират в три категории:

1. *Определени за закриване* (6 институции) – 5 дома за деца, лишени от родителски грижи и 1 дом за деца с увреждания.
2. *За реструктуриране*: което означава не резидентна грижа, а други услуги за деца (20 институции)
3. *За реформиране*: което означава, че резидентната грижа си остава, но местата трябва да се мотивират да предлагат повече седмична и дневна грижа, да въвеждат по-малки резидентни бази, да създават повече възможности за лично пространство за децата, приближаващи пубертета (малки апартаменти в сградата) и т.н. (118 институции).

В глава 8 ще разгледаме трудностите на децата и младежите, които имат проблеми със закона. Трябва да се спомене, че изправителните центрове и специалните интернати са изключени от институциите, на които е направен преглед през 2006 година. Това остава така по време на цялата национална програма за деинституционализация.

В следващата глава ще разгледаме процеса на индивидуалното оценяване на децата преди тяхната деинституционализация. Това бързо оценяване през 2006 година може да е било преглеждане набързо на досиетата на децата, но основното внимание е върху това, което можем да наречем подготвеност на институциите за затваряне.

След оценката през 2006 година институциите се задължават да разработят планове за преобразуване в съответствие с това, което е препоръчано като най-добро за тях. Което означава, че в случая с домовете за деца с увреждания или такива, лишени от родителски грижи, отговорността за планирането е прехвърлена на

местните власти. Домовете за бебета остават отговорност на Министерството на здравеопазването.

Въз основа на това започваме да виждаме разклоняване на веригите на делегирани отговорности в рамките на процеса на деинституционализация.

В подкрепа на тези планове и в опит да се ангажират НПО с ноу-хау, правителството провежда през 2008 година два отделни конкурса за проекти за ДИ с европейски средства. По линия на оперативната програма „Развитие на човешките ресурси“ се предоставя финансиране за проекта „По-добро бъдеще за децата“. Тези схеми насърчават партньорството между институциите за деца, местните власти и НПО, като започват да се разработват и нови услуги, свързани с плановете за трансформация на институциите. Съществува и постоянен механизъм за заявяване на искане на средства от фонд „Социален“ за нови услуги, особено за реновиране на сгради и оборудване.

Съществува и механизмът общините да оценяват нуждите на местно ниво и да кандидатстват за финансиране за изпълнението на нови услуги (оперативни разходи, подкрепа на клиенти, възнаграждения за персонала, но не и разходи за оборудване, мебели, обзавеждане и поддръжка на обекта). Местните власти трябва да предоставят помещения за новите услуги, но Социалният фонд и грантовете от ЕС могат да се ползват единствено за реновиране на съществуващите сгради.

Както е посочено по-горе, публичните органи могат да възлагат след конкурс управлението на новите услуги на НПО и ООД, макар че повечето от тези услуги ще се помещават в сгради, собственост на местните власти и липсва яснота относно средствата, чрез които управителите, на които са възложени договорите, могат да обвързват местните власти с договори за поддръжка на помещенията.

Преди определянето на шестте дома за закриване е имало общо 21 действия по деинституционализация – 4 дома за деца и младежи с ментални увреждания и 16 дома за деца, лишени от родителски грижи са закрити основно чрез преместване на децата в останалите институции. Домът за деца с увреждания в Пазарджик е реконструиран в дневен център за предоставяне на седмични програми с услуги за деца с увреждания.

На общинско ниво има отдели за социална по-

мощ, които пряко управляват институциите за деца и контролират новите услуги, базирани в общността. В началото повечето от услугите в общността се управляват директно от НПО, но се контролират от общините. С времето общинските власти придобиват опит в управлението както на проекти, така и на услуги, и започваме да виждаме все повече услуги, управлявани пряко от общинските власти и намаляване на участието на НПО в прякото управление.

Общинските отдели за социална политика и подпомагане продължават да вземат стратегически решения, да разработват общински стратегии за благосъстоянието на децата, да осъществяват мониторинг на общинските услуги и т.н. Те имат ключова роля при официалната процедура за разработване на нови услуги с делегирани гържавни бюджети.

Закрила на детето – дирекции „Социално подпомагане“

Дирекциите са под прякото ръководство на Агенцията за социално подпомагане към Министерството на труда и социалната политика, но работят на регионално и общинско ниво.

Нека да видим действията на различните НПО.

„Спасете децата“ (2002 – 2005)

До оттеглянето на организацията от България непосредствено преди приемането на страната в ЕС „Спасете децата“ имаха офиси в София и Русе в североизточната част на страната, където беше малкият офис на терен.

Действието, което ще разгледаме накратко, беше предприето в Русе, където малкият екип съсредоточи вниманието си върху взаимодействието между дом „Майка и дете“ и родилното отделение на местната болница. Нестопанската организация работи в партньорство с регионалните и общинските дирекции за социално подпомагане, отдела за закрила на детето, регионалната здравна дирекция и общинската дирекция за хуманитарни дейности с цел да се предотвратява приемането на бебета в дом „Майка и дете“ (основно чрез пряко прехвърляне от родилното отделение), както и да се оказва подкрепа за връщането на децата при майката и семейството.

„Институциите за малки деца представляват най-важната въвеждаща точка в системата за грижи за децата.

Деца под 3-годишна възраст не трябва да се настаняват за резидентна грижа, независимо от размера на мястото за резидентна грижа.“

(EQ, ННС, 2008-2009, pdf, 5)

Още в началния етап на проучването на обичайната практика в България се установи, че институционализацията на бебетата се насърчава по медицински причини, свързани с увреждания и хронични заболявания, установени при раждането, както и при преждевременно раждане и/или недоносени бебета. Освен това, съчетанието на предразсъдъци и нежелание за поемане на рискове могат да доведат до институционализация при майки тийнейджърки, неомъжени или от социално слаби семейства. Тази зловолна комбинация от фактори има непропорционално въздействие върху майките от ромски произход.

Едва през 2013 година, когато се полагат усилия

за затваряне на домове „Майка и дете“ в 8 пилотни общини, Националната мрежа за децата предоставя следния доклад:

„Общо 705 деца са настанени в домове за деца от 0 до 3 години в периода януари-юни 2013, като 425 деца отиват там директно от родилно отделение...“

...Важна част от проекта е работата с персонала в родилно и неонатално отделения за превенция на изоставянето на новородени деца. През 2013 година в тези осем региона се наблюдава осезаем напредък по отношение на превенцията. В осемте пилотни района в домове за бебета са настанени общо 30 деца...“ (Курсивът е наш)

(http://nmd.bg/wp-content/uploads/2013/12/belejnik2014_engl_web.pdf / авторски права)

Това са началните случаи на подчертана съпротива на медицинския персонал спрямо такъв начин на работа на доставчиците на социални услуги в родилните отделения. Освен това успоредно с процеса на утвърждаване на практиката става ясно, че някои от доставчиците на услуги не могат да направят разлика между обикновената среща с (потенциално уязвима) майка преди и след раждането на детето и по-сложния процес на действителна превенция на изоставянето на детето. Някои майки автоматично са класифицирани като уязвими и една среща на социален работник с майка от някоя от категориите се смята за успешна превенция, щом майката и детето се приберат заедно у дома.

През април 2012 година Националната мрежа за децата публикува материала „Проблемни области на деинституционализацията и развитието политиката и практиката за социални услуги за деца и семейства в България“ (<https://nmd.bg/en/which-are-the-problem-areas-in-the-deinstitutionalization/> / авторски права). В него се съдържа следният параграф:

„Същевременно услугите по превенция на изоставянето на деца до 3-годишна възраст в страната все още не са достатъчно развити. През 2011 година 2508 деца са приети в домове за малки деца (което е с 299 деца повече от предходната година), като 63.6% от тях са на възраст под 1 година. През 2011 все още няма стандартни процедури за всички неонатологични отделения за превенция на изоставянето на деца с увреждания. Няма дори достоверни данни за услугите за превенция на изоставянето в страната.“ (Курсивът е наш)

Данните, които излизат по отношение на превенцията, често са противоречиви поради степента, до която броя на превенциите е изкуствено завишен, а нивото на влизаните в институции малки деца остава високо.

„Надежда и домове – България“ започва разработването на политика за ясно разграничаване на превенция на раздяла (когато майката и детето остават заедно) и превенция на институционализация, включваща извеждането на детето от семейството и настаняването в приемна грижа, което неизбежно се следва от усилия за реинтеграция.

Това показва, че – работейки почти десетилетие по-рано – „Спасете децата“ попадат на област от съществено значение и че става ясно колко непосилно трудно е да се противодейства на потока на деца от родилно отделение към дом за бебета без задължителен по закон мораториум, който да предотвратява настаняването на бебета в институции.

Мораториум върху настаняването на деца на възраст 0-3 години в институции

Това е параграф 22 от Насоките на ООН за алтернативна грижа за децата (2009 г.)

„В съответствие с преобладаващото мнение на специалистите, алтернативната грижа за малките деца, особено тези под 3-годишна възраст, трябва да се предоставя в семейна среда. Изключения от този принцип се допускат с цел превенция на разделянето на братя и сестри и в случаи, когато настаняването е спешна мярка или е за предварително определен и силно ограничен срок при планирана реинтеграция със семейството или друго подходящо дългосрочно решение за грижа като резултат от това.“ (Курсивът е наш)

Как стоят нещата в трите държави?

Румъния през 2004 година въвежда законодателство за превенция на институционализацията на деца от 0 до 2 години, а през септември 2014 г. има законови промени, за да се включат и деца до 3 години. Това води до съответствие на закона с параграф 22. Но румънското законодателство не се прилага при деца с тежки случаи на специални нужди.

България въвежда мораториум върху настаняването в домове за деца с увреждания в началото на националната програма за закриване (2010), насочена към закриване на всички институции. Но

тъй като проектът, насочен към домове за бебета, включва едва 8 дома, не се прилага мораториум. Това води до аномалията, отчетена от Национална мрежа за децата (виж по-горе), при която бебетата продължават да се настаняват в институции, опередени за закриване.

През декември 2012 година в София се провежда международна министерска конференция. Темата е „Прекратяване на настаняването на деца под 3 години в институции: подкрепа за всички семейства, които се грижат за малки деца“. (В следващата глава ще коментираме развитието на нещата.) И все пак, в България няма мораториум.

Дали един мораториум върху настаняването на деца в домове за бебета ще съпътства приемането на втория План за действие? (Приемането на този втори план става едва през октомври 2016 г.) В момента на писане няма законово задължителен мораториум, макар че настаняването не се одобрява. Наистина през май 2018 година до отделите за закрила на детето се пуска едно писмо, подписано от изпълнителния директор на Агенцията за социално подпомагане, в което се говори за втория етап от националната програма за деинституционализация. В него конкретно се препоръчва да не се настаняват в домове за бебета малки деца без увреждания. (Тъй като нямат законова тежест, има случаи на нарушаване на указанията.)

Молдова няма всеобщ мораториум върху настаняването на деца в институции, макар че е в националната програма. Настаняването в институции се описва като действие, към което се прибегва единствено като последен вариант.

Домове за бебета: „Еквilibриум“ / „Надежда и домове за децата + УНИЦЕФ

На работните екипи от „Еквilibриум“ и УНИЦЕФ се налага да намират начини за спиране на насочването на малки деца към домовете за бебета, които се опитват да закриват. Как го постигат?

Сред важните неща, които трябва да се помнят от закриването на дома за бебета в Тетевен („Еквilibриум“/„Надежда и домове за децата“) е следното нещо, свързано с ефективно недопускане на настаняване:

„Тази стратегия за закриване налага ранното прилагане на мораториум върху настаняването в институцията, която се закрива. Това означава, че вариантите за отделяне на децата от

техните родители/семејства в случай на спешна нужда трябва да получават рационално решение чрез използване на спешна приемна грижа или временно краткотрайно настаняване на друго място. Трябва да се дадат правомощия на координатор за ограничаването, който да работи с всички отдели за закрила на детето, родилните отделения и местните участници, които биха могли да бъдат засегнати.“

(EQ, ННС, 2011, pdf, 66.1)

Членовете на екипа на „Еквилибриум“ имат опит в предоставянето и разработването на социални услуги. Това обяснява реалността за приемането на случаите, когато отделянето на детето от семейството му е в негов най-добър интерес.

Подготвителната им работа в Тетевен и региона (включително и съседните общини) изисква обучение на персонал за закрила на детето и на регионалните здравни власти, които „приемат превенцията като философия за социално подпомагане с използването на широка мрежа от местни ресурси“. Те успяват да блокират потока към дома в Тетевен.

Домът в Тетевен е избран от „Еквилибриум“/ „Надежда и домове за децата“ донякъде заради установените в града и региона работни отношения, но и поради съществуващите благоприятни обстоятелства:

„Община Тетевен има опит при предоставянето на социални услуги за деца, включително центрове за дневна грижа за деца със специални потребности и един малък дом от семеен тип за група младежи от институцията в Мозилово. Капацитетът на ДМСДГ-Тетевен е 50 деца. Но през последните няколко години, предшествващи проекта, там се грижат средно само за 25-27 деца. Институцията е единственият ДМСДГ от всичките 32 ДМСДГ, оценени през 2006 год. като нуждаещи се от реструктуриране, т.е. „прехвърляне на съществуващите ресурси към алтернативни услуги в общността за деца и семейства“. Общината е запозната с тези препоръки и подкрепя националната политика за деинституционализация.“

И точно обратното, проектът в Шумен се смята за особено труден:

„С течение на времето, от основна насоченост към закриване на ДМСДГ-Шумен проектът се разви като непрекъснато разработване на услуги. Това въвежда нови услуги, тъй като те се определят като необходими по време на осъществяването на проекта и при установяването на факторите, водещи до разделяне на семействата...“

...УНИЦЕФ България се съгласява с правителството за таргетирането на ДМСДГ-Шумен, тъй като той се смята от ДАЗД за особено голям ДМСДГ в труден регион. Проектът се гоуточнява след бърза оценка на маргинализираните общности в шуменски регион, направена от консорциум начело с НПО „Фондация за здравни проблеми на малцинствата...“

(UNICEF, 2016, pdf, 67)

Институцията в Тетевен е неконвенционална:

„ДМСДГ-Тетевен не е типична институция за деца от 0 до 3 години, тъй като там има само един педиатър, който е и директор. Въпреки факта, че той не е за деца с увреждания, там има рехабилитатор, докато – точно обратното – нуждата от психолог (нужен за подготовката на децата за реинтеграция и осиновяване) е пренебрежната и в забедението няма такъв специалист.“

От друга страна, много по-голямата институция в Шумен е напълно окомплектован център за медицински и социални грижи с всички необходими медици и рехабилитатори.

Екипите и в двете институции са обструктивни и решително против закриването, въпреки демонстрираната подкрепа на закриването от страна на местните политици и дипломатичното поведение на екипите по проекта.

И все пак в Тетевен общинският орган осъществява проект, по който обучаващ екип от „Еквилибриум“ помага за обучението на персонал от институцията:

„Тази възможност за обучение (преквалификация) помага на много от участниците да запазят работата си в новите услуги. От персонал на институцията от 27 души, 21 кандидатстват за работа в новия Център за социална подкрепа и на 16 се предлага работа“ в обновената институция – център за социална подкрепа със следните специализирани услуги:

1. Място за спешно кризисно настаняване с капацитет за 6 деца
2. Център за приемна грижа
3. Мобилна група по превенция на изоставянето и институционализацията
4. Център за деца с девиянтно поведение и опасност от отпадане от училище

Преквалификацията и преразпределянето на служителите в институцията е важен елемент от метода на закриване:

„Надежда и домове за децата“/“Еквистриум“ препоръчва подход с едновременно закриване на дадена институция и прехвърляне на нейния бюджет и активи към развиването на набор от алтернативни услуги в разумни срокове, което ще позволи на служителите в институцията да останат и да участват в предоставянето на новите услуги.“

(EQ & ННС, 2011, pdf, 66.1)

Докладът за оценка на проекта на УНИЦЕФ казва следното:

„Ключови информатори от партньорите от местната власт, НПО и УНИЦЕФ България изразиха съгласие, че въпреки първоначалната съпротива на персонала в домовете за бебета закриването на ДМСДГ-Шумен е успешен опит, отчасти благодарение на предварително съществуващия набор социални услуги в общността и на тези услуги, които са разработени като част от плана за закриване ...“

Сигурно сте забелязали споменаването на ДМСДГ. Авторът говори за домовете за бебета.

Що се отнася до закриването на дома за бебета в Шумен по проекта на УНИЦЕФ, оценката в доклада посочва, че „последното дете е прието в ДМСДГ през м. март 2015 г., а последното дете напуска през август 2015 г.“ Институтът за социални услуги и практики „осъществява интервенционна услуга в родилното отделение, насочена към превенция на изоставянето на новородени в родилното отделение (с подкрепата на УНИЦЕФ България) като част от проекта от октомври 2010 г. до 2013 г.“, а след това тази превантивна практика се поема от екипа на Семейно-консултативния център (СКЦ).

„До 2013 г. броят на регистрираните изоставяния силно намалява: от 81 случая през 2011 г. на 38 през 2012 г. и на 19 през 2013 г. Това намаляване на броя на установени случаи на изоставяне би могло да е в резултат на по-ранните интервенции на СКЦ и ЦМДЗ. Би могло да е свързано и с начина, по който жените представят намерението си да изоставят детето в родилно отделение, както и с начина, по който случаите се класифицират. Пропорцията на успешни превенции, регистри-

рани в родилно отделение, спада значително, докато насочването на малки деца към приемни грижи остава високо и през трите години, през които услугата функционира.“ (ЦМДЗ се отнася до работата на здравните посещения от центъра за майчино и детско здраве.)

Оценяващите предполагат, че е възможно приемната грижа директно да е заменила институционализацията, което означава, че влиянието на работата, насочена към превенция на разделянето на майката и детето всъщност е била маргинална.

Превенция

Ето една полезна дефиниция за изоставяне, дадена от екипа на ARK:

„При неизвестна самоличност или местонахождение на родителите; при дете, оставено само от родителите при обстоятелства, при които детето понася сериозни вреди, или ако родителят не е успял да поддържа контакт с детето или да осигурява адекватна издръжка, съответстваща на нуждите на детето в неговото развитие.“

Екипът на ARK предлага следните ключови работни методи:

Професионалистите трябва да достигат до тези, които са в риск: работата с високорискови общности е жизнено важна и означава, че екипите по превенция трябва да са гъвкави, активни и мобилни. Изчакването на тези, които имат трудности, да дойдат за помощ не носи същите резултати.

Колкото по-рано, толкова по-добре: откриването на деца в риск във високо рисковите общности във възможно най-ранния момент е от решаващо значение. Колкото повече се отлага, толкова по-голям става рискът, както и сложността на проблемите, по които трябва да се работи; когато рискът се установи в ранен етап, често са нужни по-малко интервенции, а по-добрите резултати са по-вероятни.

Никога не е прекалено късно: работата в родилните отделения дава контакт в критичен момент с групите с високо ниво на риск. Макар че може да се смята, че е късно, след като майката вече е заявила намерението си да остави детето си, опитът показва, че е възможна успешна намеса дори и на такъв етап.

Осигуряване на ефективен достъп до набор от услуги: високо рисковите общности често са твърде затворени, с много ограничен достъп до такива

услуги като семейно планиране, здравни услуги, жилищно настаняване и ограничено нарастване на социалните помощи: подкрепата за улесняване на достъпа до тези услуги, както и конкретни услуги за закрила на детето, са ключови за намаляване на рисковете.

Създаването на мрежа за превенция чрез развиване на партньорства е единственият начин да се гарантира успешна работа: нуждите на уязвимите семейства са много и разностранни и могат да бъдат задоволени единствено чрез съвместната работа на набор от специалисти с различен опит и умения, които биха могли да работят и на различни места.

(ARK prevention, 2009, pdf, 65)

Тестване на приемната грижа преди съществуването на национална програма

Разбира се в опитите си да закриват гомове за бебета „Еквистриум“/“Надежда и гомове за децата“ и УНИЦЕФ биха зависели от приемната грижа при гва вида обстоятелства:

1. Като вариант за деца, изведени от институцията, които не могат да бъдат върнати при родителите им или настанени при други роднини
2. Като (краткотраен) вариант за деца, разделени от семействата им, но без да е допусната тяхната институционализация

Таблицата по-долу описва рамката, използвана от екипа на ARK в Стара Загора.

Целта на работата на ARK по приемната грижа е да се покаже как може да се планира и управлява услугата за всеобхватна приемна грижа, включително:

- информиране на обществото за приемната грижа
- набиране на кандидати да участват в приемната грижа
- обучение, оценяване и одобрение на приемните родители
- подборане на подходящи приемни родители и деца
- осигуряване на непрекъсната подкрепа за приемните семейства

Този модел се основава на подкрепа на развитието на услугите по приемна грижа на местен общински доставчик на приемна услуга – НПО „Самаряни“, които се намират в Стара Загора.

Ключовите елементи на работата включват:

ARK осигуряват обучение по приемна грижа на спектър от специалисти в областта на грижата за детето, социални мениджъри и медиите.

Създаване и провеждане на постоянна кампания за набиране на желаещи за предоставяне на приемна грижа

Разработване на специален екип по приемна грижа със специализирано обучение и заделени средства за ресурси: вниманието на екипа беше единствено върху предоставянето на пълноценна услуга за приемна грижа, включително

набиране, обучение, оценяване и подкрепа на приемните родители

Близко сътрудничество между екипа по приемна грижа и местния Отдел за закрила на детето по намирането на подходящо настаняване на децата

Разширяване на модела от Община Стара Загора до работа на регионално ниво в целия старозагорски регион – тази работа е подкрепена от УНИЦЕФ

(ARK foster care, 2009, pdf, 64)

УНИЦЕФ партнира на ARK за разработването на приемна грижа в област Стара Загора.

ARK направи презентация за подготовката на приемната грижа в русенския Център за социална подкрепа, ръководен от „Еквистриум“, което подтикна „Еквистриум“ да предприеме друг подход към намирането и набирането на приемни родители, като се облегна на опита от Молдова, където групи деца са настанявани в семейства в тясно свързани общности в селски райони. По него време младите жители на градовете в България обикновено не притежават собствени жилища. Повечето живеят заедно с бабите и дядовците си в малки жилища. Вниманието им е насочено към получаване на квалификация и намиране на доходносна работа. Мнозина напускат страната.

„Еквистриум“ е видял в селския живот (в близост до големи градове) потенциален ресурс: големи къщи с градини, опитни родители, чиито собствени деца са пораснали и излетели от гнездото, подкрепящи общности.

Молдовският модел се описва като гом от семеен тип (ДСТ), което е нещо по средата между приемна грижа и грижа за малка група:

- Домът трябва да има гвама родители възпитатели и те трябва да са семейна гвойка

- Семейството трябва да е съгласно да се грижи най-малко за пет деца
- Настанените в ДСТ са сираци или деца, чиито родители са лишени от родителски права
- Настаняването се счита за постоянно и е много необичайно дете от ДСТ да бъде осигурено или реинтегрирано в биологичното си семейство или роднини
- ДСТ може да се създаде в съществуващ семеен дом, макар че – поне на теория – гържавата или НПО може да осигури дом

„Еквистриум“ е наясно с начина, по който клъстерите от ДСТ са съживили малките молдовски общности както икономически, така и културно. Да, знаем, че институциите за младежи с увреждания и за тези, които са лишени от родителски грижи, осигуряват работа в запустели места в България и Румъния, но огромната разлика е в начина, по който молдовският модел създава потенциал за сформирането на дълготрайни семейни връзки между децата, настанени в ДСТ и техните родители възпитатели, както и с техните деца и роднини. Децата имат възможност да участват пълноценно в живота на селската общност и да се ползват от разнообразието и богатството, които такъв живот може да предложи.

„За децата, които не могат да живеят със семействата си, една от най-важните алтернативни услуги е приемната грижа, включително спешно и краткотрайно настаняване за деца под 3-годишна възраст. В Ловеч и община Червен бряг сме направили 19 мултимедийни презентации за характера на приемната грижа. Посетени са от около 200 човека. Кабелните телевизионни мрежи в Ловеч, Тетевен и Троян излъчват специално подготвен материал по въпроса. Обучили сме 16 кандидати за професионални приемни родители. Участвали са служители от ОДЗ от целия регион, за да повишат общата си компетентност в областта на приемната грижа. След обучението едно от съществуващите приемни семейства смени профила си и се регистрира за грижа специално за малки деца. Това семейство взе тригодишно дете от институцията. В Тетевен са одобрени три семейства, а едното семейство се погрижи за 10-месечно бебе от институцията. Още две семейства се регистрираха в община Червен бряг, като едното от тях предостави спешна грижа за детенце, родено в родилното отделение в Тетевен през декември 2010 г.“

(EQ & ННС, 2011, pdf, 66)

Екипът на „Еквистриум“ работи в регион, където приемната грижа практически не съществува. Община Тетевен е рядко населена и бедна поради загиването на традиционните производства. Главният град на региона е Ловеч, с население едва малко над 50 000 души. Червен бряг е в съседния плевенски регион, но е на по-малко от 60 км от Тетевен.

Методът на „Еквистриум“ може да се опише като включващ опит да обхване географски район и да създаде взаимоотношения със системите за закрила на детето в основните градски центрове.

Доклада на УНИЦЕФ за оценка посочва алтернативен подход, включващ достъп от един градски център:

„Регионалната дирекция за социално подпомагане в Шумен поддържа регистъра на приемни семейства и докладва, че има 158 активни приемни семейства в региона към октомври 2016 г. Разработването на регионален модел на приемна грижа се подкрепя от УНИЦЕФ чрез партньорско сътрудничество с НПО „Институт по социални дейности и практики“ (ИСДП) през периода май 2010-декември 2011 г. и удължено до декември 2012 г. УНИЦЕФ България описва регионалния модел за приемна грижа като модел, при който един екип за приемна грижа, работник от един единствен център, набира, обучава, прави подбор и проследява работата на приемните семейства в региона.“

Екипът на „Еквистриум“ показва желание за предоставяне на материална подкрепа за приемните родители:

„Опитът ни показва, че приемната грижа за новородени и малки деца е възможна, ако се дава допълнителна материална помощ на приемното семейство в момента на настаняването – напр. бебешко легло, постеля, детска количка, пелени, бебешко мляко, бутилки, тоалетни принадлежности и грешки. Те се осигуряват по проекта, но могат да се предоставят и от доставчиците на услуги, например центрове за социална подкрепа. Освен това, ние платихме за издаването на документите, изисквани от кандидатите за приемни родители.“

(EQ & ННС, 2011, pdf, 66)

(Тази практика е в съответствие с модела за АКТИВНА подкрепа за семействата, разработен от „Надежда и домове за децата“, която ще разгледаме в глава 6. Екипът на „Еквистриум“ използва подобен подход в подкрепа на работата по превенция и реинтеграция.)

Докладът за оценка на УНИЦЕФ пояснява трудността, която ще срещнат първите, проправящи пътя на деинституционализацията още преди разработването на национална програма за приемна грижа.

„Развиването на приемна грижа изисква професионални екипи за приемна грижа.

Информирането на обществеността, набирането, обучаването и мониторинга на предоставящите приемни услуги изисква професионалисти в областта на приемната грижа на пълен работен ден, работещи в обособени екипи в обстановката на по-голяма, подкрепяща мултидисциплинарна среда. Успешното популяризиране на приемната грижа не може да се постигне от натоварени социални работници, които могат да отделят част от работното си време на този проблем.“

Оценяване на децата в институцията

В случая на закриването в Шумен УНИЦЕФ сключи договори с две НПО – едното „да оцени децата и да разработи индивидуални планове за сегашната и бъдещата грижа и нуждата от подкрепа“, а другото – да проследи и осъществи оценка на семействата.

„Еквилибриум“/„Надежда и домове за децата“ говорят за сътрудничеството с органите за закрила на детето и обясняват видовете трудности, които могат да се срещнат. Възпроизвеждаме целия откъс, тъй като дава много информация:

„По време на първия етап на проекта се оценяват децата, настанени в ДМСГД (32 на брой в началото на април 2010 г), както и семействата им, за да се оцени възможността за реинтеграция. Това се прави съвместно със специалисти от Отдела за закрила на детето в Ловешка област и в тези съседни общини, откъдето идват децата, настанени в ДМСДГ.

Процесът на оценяване обикновено трае 4-6 седмици, но това зависи от възможностите за контакт със семейството и продължителността на престой на гадено място (където органите за закрила на детето може с основание да очакват да ги открият), както и от желанието да бъдат оце-

нявани. Периодът на живееене на гадено място е също важен за планиране на мерките за реинтеграция и за след реинтеграцията. Оценяването беше затруднено от това, че много от семействата бяха на отдалечени от Тетевен места или просто не можеха да бъдат намерени. Някои от родителите бяха в чужбина и нямаше връзка с тях, докато други преднамерено избягваха контакта с органите за закрила на детето; беше трудно да се създадат взаимоотношения, подкрепящи процеса на оценка. Друг проблем, с който се сблъскахме, беше икономическата миграция, свързана с много крехки икономики на домакинствата и оскъдни начини за осигуряване на доход без семеен капацитет за справяне с извънредни ситуации.“

Знаем, че откриването на семействата на настанените в дома в Могилно беше точно толкова трудно, както и в ситуацията с Горна Козница:

„Повечето деца и младежи в институциите, особено в тези за лица с увреждания, отдавна са изоставени от биологичните си семейства. Преди да мислят за дом за малка група като алтернатива на институционализацията, организаторите са длъжни да се опитат да се свържат със семейството и да разучат варианта за реинтеграция в семейния дом. Откриването на биологичното семейство помага на организаторите и да организират релокацията към новите услуги по начин, при който потребителите могат да са по-близо до родните си места, при това с надеждата, че роднините могат да проявят по-голям интерес към тях в бъдеще, дори и реинтеграцията да е невъзможна.“

(Cedar, 2012, pdf, 65)

Успешно ли беше закриването на двете институции? Какви критерии да приложим, за да определим?

Екипът на УНИЦЕФ дава следната моментна картина веднага след като децата напускат институцията:

„Общо 153 деца са изведени от ДМСДГ Шумен; 25 деца са реинтегрирани със семействата им; 3 са настанени при роднини, 38 са осиновени, 64 деца са настанени в приемна грижа, 8 са настанени в центрове за настаняване от семеен тип (ЦНСТ), 6 са преместени в друг дом за деца по искане на родителите им, а 9 умират.“

Екипът на „Еквилибриум“ дава следната моментна картина:

Въз основа на първоначална оценка	Препоръка	Фактическо настаняване
Реинтеграция	11	10
Осиновяване	15	20
Дългосрочна приемна грижа	1	2
Краткосрочна приемна грижа (водеща към осиновяване)	5	0
Общо	32	32

Така всички деца (2 от които имат леки до умерени специални потребности) са настанени при семейства и има надежда, че ще останат с тях до пълнолетието си. Впоследствие 2 от децата в приемна грижа са осиновени, едното – от приемната майка.

В случая с обобщението, предоставено от УНИЦЕФ, обстоятелствата при няколко деца претърпяват промяна. Много от децата, настанени в приемна грижа например, по-късно са осиновени.

Полезно е да се види разбивката на числата, която показва съдбата на децата с увреждания:

„За децата с увреждания имаше два пъти по-малка вероятност за осиновяване, а понякога и за реинтеграция в сравнение с децата без увреждания. Имаше само три случая на деца, настанени под попечителството на близки роднини, но те всички бяха деца без увреждания. За децата с увреждания беше много по-голяма вероятността да продължават да живеят във формална грижа, отколкото децата без увреждания, както и беше значително по-вероятно да бъдат настанени в резидентни форми на грижа (друг дом за деца или център за настаняване от семеен тип).“

В тази връзка можем да погледнем към Могилно и Горна Козница – домове за деца с увреждания (възраст 3-18 г.).

Както закриването на дома в Могилно, така и действието на „Сийдър“ в Горна Козница са свързани с трудността да се разработят варианти за деца и младежи със сериозни специални нужди. „Кедър“ планира построяване на нови домове за малки групи в контекста на програма за развитие на общността, докато явната спешност на действието в Могилно създава необходимост от донякъде по-импровизиран подход.

Срещнахме съпротива спрямо домовете за малки групи в глава 3. Ето как „Сийдър“ съставиха плановете си.

Споменава се предишен опит в ръководенето на такива заведения – „структурата, програмите и философиите на услугите в ДМГ, управлявани от Фондация „Кедър“ в Кюстендил, България и как тези програми се отразяват на развитието на клиентите в по-дългосрочен план.“

Споменават се „вътрешните и външните програми, създадени и/или прилагани от Фондацията, които създават възможности в образованието, трудовата заетост, отдиха и специализираните ус-

луги в общността, които са на разположение на клиентите.“

Посочва се как домовете за малки групи „трябва да се приемат като нещо важно за цялата общност“ и начините за поддържане на качеството на услугата. Признава се „значението на разработването на широк набор от услуги в общността, които отговарят на разностранните нужди на хората с увреждания във всяка общност, гарантираното осигуряване на равни възможности на всички деца и младежи и по-добро качество на живота в България.“

(Cedar, 2012, pdf, 65)

Могилно: геинституционализацията в светлината на медийните прожектори

Що се отнася до закриването на Могилно, в отговор на петицията на Дезмънд Фицджералд Европейската комисия „се свърза с българския министър на труда и социалната закрила г-жа Емилия Масларова, за да получи повече информация за постигнатия напредък“, като това разкрива натиска, приложен към българското правителство.

Разказът по-долу е в контекста на оценяване на закриването на дома за бебета в Тетевен и е на Ноу-хау центъра за алтернативна грижа за децата в Нов български университет. (EQ & ННС, 2011, pdf, 66.2)

„Правителството поиска подкрепата на УНИЦЕФ за осъществяването на плана в следните области: спешна помощ за подобряване на качеството на грижата за децата, настанени понастоящем в дома; персонална оценка на нуждите на всяко дете, разработване на индивидуални планове за грижа и оценка на социалните услуги в русенски регион, както и подкрепа на ОДЗ в Русе в работата им по реинтеграция на децата и разработване на приемна грижа в региона.

През октомври 2007 г. се подписва споразумение между Агенцията за социално подпомагане, УНИЦЕФ – фонда за деца на ООН, Община Две могили и Алианса на НПО за сътрудничество при осъществяване на плана за закриване на дома за лица с увреждания „Св. Петка“ – Могилно. Проектът за закриването на институцията се подкрепя от УНИЦЕФ и фонд „Социално подпомагане“ (сега

Фонд „Социална закрила) в партньорство с Алианса на НПО, Агенцията за социално подпомагане и местните власти. Алиансът включва следните НПО: Фондация „За нашите деца“, Институт за социални дейности и практики (ИСДП), Българска асоциация за лица с интелектуални увреждания, Международна социална служба (МСС), КАРИТАС-България, Фондация ЕКИП (наследник на КЕЪР ИНТЕРНЕТЪНЪЛ – България).

В процеса на закриване на институцията международният натиск се трансформира в обществен натиск в България. В периода от януари до май 2008 г. по БиТуВи се излъчва благотворителното шоу „Великолепната шесторка“. Медийната продукция прави процеса особено видим и привлича цялата общественост за оказване на натиск за закриването на институцията, като същевременно акумулира значителни средства в подкрепа на процеса – „цялата страна работи за Могилино“ (интервю – специалист, НПО).

След закриването на институцията в Могилино се създават шест центъра за настаняване от семеен тип (ЦНСТ) в 5 общини. Те се изграждат с финансиране от УНИЦЕФ, с подкрепата на кампанията на БиТуВи, предоставено на общините съгласно тространни споразумения с Агенцията за социално подпомагане. В момента в Русе действат 2 ЦНСТ, по 1 във Варна, София и Две могили, както и един ЦНСТ за младежи в Тетевен. В село Могилино се изгражда защитено жилище (ЗЖ). Общо 24 деца – 10 в ЗЖ в Могилино и 14 в ЦНСТ Две Могили – остават на територията на общината в новите услуги. В момента децата са настанени както следва: 14 деца в два ЦНСТ в Русе; 3 деца в институции за деца с ментални увреждания – с възможност за реинтеграция; 9 младежи в ЗЖ в различни региони на страната, 1 момиче в социално-професионален център за обучение (СПЦО); едно момиче е реинтегрирано със семейството ѝ; 5 младежи са временно настанени в дом за възрастни с ментални увреждания и по-късно преместени в ЦНСТ-Тетевен; 4 младежи са настанени в Центъра за дневна и седмична грижа за деца и младежи с увреждания в Тетевен, а по-късно са преместени в ЦНСТ в Тетевен; 11 деца са временно настанени в дом за деца, лишени от родителска грижа в Русе и по-късно преместени в ЦНСТ във Варна и София; 14 са в ЦНСТ в Две могили, 1 в ЦНСТ в Тетевен, 2 в ЦНСТ във Варна и София. Всички общини, където са изградени ЦНСТ, са по-

гписали споразумения за работа 10 години.“

Детската институция в Могилино е окончателно закрыта на 1 октомври 2009 г. Сега има оскъдна информация в публичното пространство за начина, по който е протекъл процесът и за избраните за обитателите варианти.

Много е изписано за явлението, познато като туризъм по сиропиталища. Действително „Лумос“ и „Надежда и домове за децата“ си партнират с Асоциацията на британските туристически агенти в борбата с проблема, особено в ситуации, в които „се създават сиропиталища с ясна цел децата да се използват като примамка за генериране на приходи от чуждестранни дарения.

(<https://time.com/5710785/j-k-rowling-orphanage-tourism-no/> авторски права)

В България явлението започва след първите излъчвания по БиБиСи на материала на Кейт Блюит и продължава до началните години на националната програма за деинституционализация и кампанията на Българската национална телевизия. Чуждестранните граждани, живеещи в България и Румъния, координират действията си със сънародниците си у дома. Това води до значителни доставки на дрехи, играчки и оборудване за институциите за деца. Освен това към България тръгват камиони или кервани от коли, с които пристигат материали и групи сръчни хора, които започват преобоядисване и реновиране на институциите.

Това съвсем естествено е неприятно за тези, които започват да работят с новите услуги, тъй

като се чувстват невидими в сравнение с притегателната сила на домовете за бебета и домовете за лица с увреждания.

Изображението показва един от 8-те младежи, прехвърлени от Могилино към грижите, предоставяни от „Еквилибриум“. Снимката е направена в село Тюленово, където местните хора са свикнали да ходят на посещение при „Еквилибриум“ и децата и младежите, за които се грижат. Те им носят яйца, масло и градинска продукция. Младежите ходят на плаж там, където са и местните семейства. Почивките се финансират от дарения от русенската общественост и местните фирми.

Най-голямото момче, прехвърлено от Могилино, е само с умерено увреждане и в крайна сметка е преместено в среда, където алтернативната грижа предлага повече социална стимулация и дейности, съответстващи на неговите умения.

Четири деца с комплексни специални потребности са прехвърлени от дома за бебета в Шумен в дома за малки групи на „Еквилибриум“ в Русе.

Горна Козница – опитът на фондация „Сийдър“

Екипът на „Сийдър“ имат големия късмет да се радват на отлични работни взаимоотношения с директорката на институцията, която става управител на един от домовете за малки групи, изградени по проекта.

Бидейки наясно с разнебитеното и неподходящо състояние на заведението в селото, директорката е поускала преместване в свободна сграда в областния град Кюстендил (1999-2000). Това усилие удря на камък. От него момент насетне заведението е предмет на неколкократно официални проверки и дори има предложение за сливане (2006), при което да се закупе домът в Горна Козница, а обитателите му да се преместят в дом в друго село в региона.

Официалният отговор на инициативата на „Сийдър“ дава интересна представа за разнебитеното състояние на базата в Горна Козница, за степента на недофинансиране и на критичната липса на материални ресурси, без да се стига до хиперболизацията, свързана със закриването на Могилино.

Проблемите, породени от отдалечеността на дома в Горна Козница (описани от „Сийдър“)

може с основание да се считат за валидни и за Могилино.

Създадена за настаняване на до 70 деца с ментални увреждания на възраст 3-10 години, институцията променя работата си през 2003 година, като се съсредоточава върху по-голяма възрастова група – 10 до 18 години.

До 2009 г. едва 16 от 58-те обитатели са в тази възрастова група. Останалите 42 са всъщност възрастни над 18 години (Настаняването на деца и възрастни заедно „е причината за явните проблеми с безопасността, особено за по-малките и по-уязвими обитатели. Но то служи и за създаване на стриктно дефинирана йерархична структура в Дома, основана на тормоз между обитателите.“). До момента на закриването ситуацията е променена на 15 малолетни и 43 възрастни.

Докладът на „Сийдър“ посочва следното по отношение на ниските нива на финансиране:

„Финансирането е неадекватно и му липсва гъвкавост: Съществува унифициран държавен стандарт, който диктува бюджета и броя на допълнителния персонал. Годишният бюджет е 372 000 лв. (190 769 евро), от които 190 000 лв. (51%) (97 436 евро) отиват за заплати, а около 90 000 лв. (24%) (46 154 евро) – за отопление. Останалото е недостатъчно да покрива нормална издръжка на обитателите, осигуровки на персонала или поддръжка на сградата.

„Наемането на допълнителен персонал или заделянето на средства за обучение, наблюдение и въвеждане на добри практики е абсолютно немислимо.“ (Маргарита Пармакова, бивш директор на дома в Горна Козница и настоящ управител на дом за малка група „Сияние“)

Отдалеченото местоположение, липсата на подходящ обществен транспорт и продължителното пътуване до и от най-близките по-големи градове се посочват като фактори, влияещи върху наемането на персонал и липсата на високо квалифицирани кандидати. Действително при тежки зимни условия е почти невъзможно да се стигне до Дома.

„Поради географската изолация на Дома членовете на общността, включително и специалистите, които работят пряко с обитателите, придобиват нагласа за непряка работа по отношение на отговорността им спрямо настанените в Дома. Тъй като децата израстват в институцията, а не в семейства в общността, на обитателите се гледа като на пълни аутсайдери.“

(В следващата глава ще се върнем на въпроса за отдалечените локации в селски райони, избирани за домове за деца с увреждания. Ще покажем как намеците за характера на участието на селските общини повдигат въпроси за маскираните усилия за скриване на младежите с увреждания. Въпреки нивата на суеверие и семеен срам, споменати във встъпителната глава, има и случаи на внимание и загриженост.)

„Сийдър“ желаят да променят живота на 58 младежи със специални потребности, а това означава грижа както за малолетните, така и за възрастните. Организацията определя една от основните си отговорности по следния начин:

„Гарантиране, че всички обитатели, напускащи Дома, се местят в резидентни услуги, подходящи за желанията, възможностите и нуждите на клиентите.“

Създава се мултидисциплинарен екип (включващ служители от местните отдели за закрила на детето), който подбира бъдещите места за настаняване на обитателите на Дома.

Конфигурацията на домовете за малки групи, които ще се изграждат с държавно финансиране, е силно проблематична.

Кюстендил – 2 сгради за деца, всяка с капацитет от по 14 деца.

(В гаген момент местен орган предлага една сграда за 28 деца, с други думи – алтернативна институция.)

Капацитетът от 14 деца се приема за твърде голям за дом от семеен тип. След разговори се стига до настаняването на общо 16 деца (15 от дома и 1 от друго място) в два дома за групи.

Бобов дол (общината, към която е село Горна Козница) – 2 малки дома за възрастни, всеки с капацитет от 10 души.

Това показва възможността за несъответствие между централизираното планиране на база на оценки за настоящи и бъдещи нужди и действителните нужди, определени на общинско ниво.

Екипът на проекта се оказва с недостиг на места за настаняване за 23 от възрастните от институцията. В крайна сметка се предлагат 10 места в съществуващи защитени жилища в съседни окръзи, а Община Кюстендил предлага 2 апартамента с общ капацитет 8 души. Така остават 5, за които „Сийдър“ трябва да намери други възможности.

(„Сийдър“ са принудени да се намесят, за да могат тези хора, които ще бъдат преместени в съществуващи бази, да направят опознавателни посещения на новите си домове и за да може преходът да се направи по подобаващ начин с цел минимизиране на травмата.)

Конфликтът между „Сийдър“ – принципният борец за деинституционализация – и различните органи по отношение на капацитета и начина, по който да изглеждат домовете за малки групи, показва ясно бездната в разбиранията, съществуващи десетилетие по-рано (и все още съществуваща в някои райони).

Един от най-вдъхновяващите текстове на докладите на „Кедър“ е озаглавен „Подготвяне на общността“. Той включва търсене на медицински персонал, възможности за обучение, разговори за по-широк достъп до дневна грижа и рехабилитационни услуги и показване на местните участници на услугите, създадени по проекта на ARK в Стара Загора.

Организацията скромно „признава, че нейните усилия в подготвянето на общността на Кюстендил са може би недостатъчни“, макар че семействата и приятелите на участващите в деинституционализацията са също мобилизирани като местни посредници.

Важно е да се знае

„Ако не въздейства, иновацията е просто идея с обещание.“ (Джудит Родин)

Независима група за оценка по проект, финансиран от Световната банка

„... значението на модела е маловажно, защото моделите на алтернативите на институционалната грижа имат нужда от много повече внимание към *качеството на услугата.*“ (Курсивът е наш)

Когато е нова и лъскава, инфраструктурата на услугата изглежда впечатляваща, както и повтарянето на резултатите от проекта. Но услугите са само средство за постигане на определена цел. Според Българския център за нестопанско право:

„Една социална услуга е качествена, щом има положително влияние върху благополучието на нейните потребители, както и действително въздействие върху качеството на живота им.“

(<http://bcnl.org/en/analyses/quality-of-the-social-services-in-bulgaria-2008.html> / авторски права)

„Прави, каквото можеш, с това, което имаш, там, където си.“ (Теодор Рузвелт)

Фондация „Сийдър“

„Дори и идеята за „качествена грижа“ да е универсална, в различните страни и в различните ситуации осъществяването на качествена грижа неизбежно означава много различни неща. Това, което се приема за качество в Белгия, в Англия или в Австралия, например, по много начини е неприложимо в България поради различия в регулиращите структури, финансовата подкрепа от правителството, наличните специалисти и етапа, който всяка страна е достигнала в процеса на масовата деинституционализация. *Ето защо онова, което е необходимо, е да се разработят дефиниция и стратегия, отговарящи на сегашното положение в България, както и нива, които услугите да се стремят практически да поддържат при дадените обстоятелства.* Фондацията силно вярва, че правителството трябва да продължава да работи с опитни НПО за разработване на лесно

осъществима система, за да могат всички услуги да отговарят на конкретни критерии за предоставяне на качествена услуга. (Курсивът е наш)

Поставянето на началото изисква прагматизъм, докато стремежът към високи постижения е дългосрочен процес. Приемането на посредствеността в една среда на недостиг или нисък капацитет никога не може да бъде вариант.

„Ефективната работа започва и свършва с комуникация.“ (Майк Кржижевски)

„Еквилибриум“/„Надежда и домове за децата“

„Използвайте до максимум местния практически опит.

Капацитетът за вземане на решения трябва да бъде във възможно най-голяма степен в местния екип. Напредъкът на работата страда, ако кривата на учене на членовете на ключовия екип е дълга или подробната локализация на моделите за изпълнение въз основа на международно ноу-хау не е разгледана в началото. Напредъкът на работата страда, ако изпълнителните екипи трябва да чакат вземането на решения. Сходно предимство се появява и тогава, когато членовете на екипите имат опит в работата си заедно и са наясно с възможностите и начините на работата и комуникация на всеки един. В рамките на групата почти няма нужда да си обясняват подробно един на друг нещата, а ударението се поставя върху комуникацията между екипа, който работи по реализацията и другите участници в процеса на деинституционализация. *Ръководителят на групата и инициаторът на действията в идеалния случай трябва да е част от оперативния екип, а не да е отделно от него.*“ (Курсивът е наш)

Вземането на решения трябва да е бързо и да става в близост до мястото на действие, като от резултатите на предишни решения произтичат последващи решения. (Съществуват изградени пътеки за обратна връзка плюс елемент на корекция по метода опит-грешка). Отдалечените комисиони не вземат добри решения по изпълнението. За разлика от ръководителите, отговарящи за промяната, въз основа на онова, което научат от изпълняващия екип.

„Сложността е врагът на изпълнението!“ (Тони Робинс)

„Сложността означава отклонено усилие. Простотата означава насочено усилие.“ (Едуард де Боно)

Независима група за оценка на проект, финансиран от Световната банка

Понякога взаимодействието и взаимоотношенията между представители на различните институции в сферата на социалното благосъстояние страдат от разнородните нива на разбиране на реформите;

Сътрудничеството между комплексите и институциите, отговарящи за администриране на закрилата на детето, беше трудно и понякога недобро главно поради недобре хармонизираното законодателство, регулиращо различни области на дейност;...

... Удължаването на сроковете за закриване се наложи от неправилна начална преценка на комплексността на проекта.“

През 2010 г. България е пред старта на първия етап на национална програма, обхващаща 5 проекта. Сериозна поука от предишното начинание беше колко важно е да се видят областите на пресичане и взаимозависимост, тъй като това са потенциални възможности за провал. Те имат влияние върху определянето на последователността и скоростта на работата.

В проекта на Световната банка законовата рамка не предоставя достатъчна подкрепа за инфраструктурата на новата услуга.

„Жаргонът е отчасти церемониална одежда, отчасти е фалшива брада.“

(Мейсън Кули)

Оценяващите на проекта „За всяко дете“ в Шумен показват какво може да стане, когато се използват нашумели изрази, без да се пояснява значението им.

Интегрирани услуги

„В обхвата на тази оценка ключовите информатори описват два различни подхода към интегрирани услуги...“

... Тази възможност за двойствено тълкуване затруднява оценяването на резултата от тази цел,

отчасти защото не е ясно какво е било намерението, когато са формулирани целите.“

Превенция на разделяне на семейства

„...двусмисленото формулиране на целта на проект „Семейство за всяко дете“ се отразява на дискусията за въздействие; с други думи, дали целта (очакваното въздействие) е за:

- Превенция на разделянето на семействата; или за
- Осигуряване на грижа за децата в семейна среда.

Това разграничение е важно, тъй като при първата се приема, че децата остават в семействата си и се намалява броят на деца във формална грижа, докато при втората се осъществява размяна и децата живеят в приемна грижа или в центрове за настаняване от семеен тип, но няма съществено намаляване на броя на децата във формална грижа.

Освен това, тази формулировка изисква и обмисляне на въпроса за благоденствието на децата. Докато семейната грижа е за предпочитане, качеството на грижата в семейството или алтернативната грижа е съществен показател за измерване на въздействието.“

Съществуват многобройни изрази като тези, представени тук, които обикновено се използват в изобилие по време на конференции за ДИ („гейткрийпинг“), „ранна интервенция“ и т.н.), но там няма да дойде краят на света, ако те се тълкуват по различен начин от участниците в конференцията. Но в даден момент тези мъгляви явления трябва да се преобразуват в практически действия. Тези действия биха се компрометирали, ако разбирането е неточно или дефиницията е недостатъчна. Както посочва С. И. Хаякава: „Думата не е нещото.“

„Важното е да няма недовършена работа – направете всеки ден важен.“ (Уоли Амос)

Независимата група за оценка по повод на неуспеха на българското правителство да оцени полезността на значителните активи, с които разполагат

„...планирането не беше направено уместно, защото планираните алтернативи на институционалната грижа трябваше да се съсредоточат много повече върху качеството на грижата... Освен това, системата за М и Е* на проекта също остана прекалено ориентирана към входа и изхода (с акцент, например, върху деинституционализацията, обу-

чението и т.н.), а вниманието към резултатите за благоденствието на децата беше недостатъчно.“

(*М и Е = мониторинг и оценка)

Когато се изгради инфраструктурата, работата наистина тепърва започва. Правителствата обичат материалните неща – символи на добрите дела, но действителният размер на инвестицията в устойчиво качество на услугата трябва да се предвиди и планира възможно най-рано.

„Привикнеш ли със затворените врати, започваш да се страхуваш (за други, които са отворени)“ (Мехмет Мурат Илден – парафраза)

„Еквилибриум“ „Надежда и домове за децата“

„Осигуряване на варианти за грижа и мултидисциплинарна комуникационна мрежа в подкрепа на мораториум върху настаняване в институции, определени за закриване.

Определяне на един-единствен координатор на процеса.“ (Да има единствена точка за контрол)

При даване на приоритет на превенцията на изоставянето е нужно да се обхванат всички уязвими места и пътеки в регионалната система за грижи, като същевременно се следят и потенциалните пътеки към съседни области. Трябва да се наблюдават ВСИЧКИ врати.

Докато прави преглед на закриването на гома в Темевен от „Еквилибриум“ и „Надежда и домове за децата“, Ноу-хау центърът за алтернативна грижа за децата определя ключови теми, които разширява, за да ги направи приложими към процеса на деинституционализация изобщо. (EQ & ННС, 2011, pdf, 66.2)

Визиите за всеки проблем могат да се изразят толкова кратко и просто, че да напомнят за инструментите на Джон Котър за планиране на управлението на промяната. **Макар и комплексна при изпълнението ѝ, деинституционализацията не е сложна.**

Ръководство: Има ангажирано ръководство с ясна представа за бъдещите услуги за родители и деца и с желание да обяснява и мотивира служителите и партньорите

Уважение към семействата: Семействата се ценят и към тях се отнасят с уважение независимо от техните затруднения, етнос, здравословно или имотно състояние

Гъвкави услуги с достатъчно ресурси: Има набор от услуги в общността с достатъчно ресурси, които работят в сътрудничество с обучен и опитен персонал за оценка и отклик на нуждите на затруднени семейства

Метод с пълноценна система: Широк набор от специалисти и услуги заедно изграждат широко-обхватна мрежа от услуги за деца и семейства, които включват превенция, работа в кризисни ситуации и дългосрочна подкрепа.

Общност: Общността, кметовете и общинските власти са ангажирани с реформата и с осигуряването на подкрепа за семейства в общността

Гъвкаво използване на ресурси: Гъвкаво използване на човешки, финансови и други ресурси в разговор на нуждите на децата и семействата

Алтернативна грижа: Когато децата не могат да живеят с родителите си или при роднини, те живеят със семейство в приемна грижа, ако настаняването им не е постоянно; в противен случай се осиновяват

6 А

БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА ПРОГРАМА: ЕТАП 1

През 2010 година най-сетне българското правителство, със значителна подкрепа от страна на Европейската комисия и общността на нестопанските организации, започва амбициозна програма за деинституционализация.

Стъпвайки на „Визия за деинституционализация на децата в Република България“, междуведомствена работна група разработва Националния план за действие за деинституционализация.

„Процесът на деинституционализация на грижата за децата цели промяна на философията на грижата за децата, със специално внимание върху превенция на риска, ранна интервенция, подкрепа на семействата и осигуряване на семейна или близка до семейната среда. Националната стратегия „Визия за деинституционализация на децата в Република България“ и нейният план за действие са ключът към развитието на реформата. Целта е да се закрият всички специализирани институции за деца в срок до 15 години. Осъществяването на основните задачи, определени в Плана за действие, ще допринесе за разработването на алтернативни услуги, включително и нови социални услуги, базирани в общността. Същевременно се постига напредък в подобряването на механизмите за осигуряване на устойчивост на тези услуги и за ефективно използване на ресурсите, което ще даде възможност за постепенно закриване на съществуващите специализирани институции.

Министерство на труда и социалната политика, <https://www.mlsp.government.bg/eng/deinstitutionalisation-of-child-care> / авторски права)

Очакват се два етапа на програмата, разпределени в 2 различни периода на финансиране – 2010 – 2014/15 и 2015/16-2020. Но е изразен стремеж по отношение на „закриването на всички институции в срок до 15 години (напр. до 2025 г.). Сега целевата година за закриване на останалите 4 гомо за бебета е 2021 г. (макар че правителството има вариант за угължен проект до година по-късно).

При стартирането съществуват следните резидентни институции, в които децата са постоянно отделени от семейната среда:

Този документ изключва следните институции: възпитателни училища интернати и социално-педагогически училища интернати. За реформирането на тези институции се сформира отделна работна група със заповед от 8.12.2009, като тази група има мандат за подготвяне на план за действие до 20.02.2010 за реформиране на системата за младежко правосъдие в България.

Данните отразяват положението до м. декември 2009 г.

	ВИД ИНСТИТУЦИЯ	ОБЩ БРОЙ	НАСТАНЕНИ ДЕЦА
1	Домове за медико-социални грижи за деца на възраст 0-3 г.	32	2421 деца
2	Домове за деца, лишени от родителски грижи, на възраст от 3 до 18 г.	80	3770 деца
3	Домове за деца със забавено умствено развитие и 1 дом за деца с физически увреждания	24 + 1	1386 деца
		137*	7 587 деца

(*Трябва да се отбележи, че до момента на стартирането на първия План за действие на 24.11.2010 г. вече са закрити седем институции за деца: 1 за деца със забавено умствено развитие и 6 за деца, лишени от родителска грижа, като по този начин броят на институциите е намален до 130.)

Първият етап от процеса на изпълнение беше разделен на 5 програми с финансиране от ЕС. Усилията просто да се направи дефинитивен отчет на тези проекти въз основа на налична в публичното пространство информация, която съответства на гържавния План за действие от първия етап, който на свой ред има смисъл според Визията за ДИ (която продължава и през двата етапа) сами по себе си са забавна история. Дори и когато използваме официални сайтове, ние откриваме разлики между обобщенията на английски език и подробните оригинали на български. Установихме несъответствия в посочените статистически прогнози (понякога тези разлики са доста съществени). С други думи, натъкнахме се на миш-маш от данни, вероятно извлечени от доклади, направени в различни моменти и без опит да се установи как се движат нещата по време на периодите на интервенция или как конкретни категории деца се променят поради, например, това, че някои институции са на практика закрити (напр. седемте, споменати по-горе).

Трябва да помним, че конфигурацията на целевите групи за ДИ, дефинирани съобразно видовете институции и техните обитатели, са постоянно променяща се цел.

При тези обръквачи обстоятелства авторът внимателно изчете обобщението, направено от Джоана Роджърс в доклада и за 2104 г., възложен от УНИЦЕФ: „Деинституционализацията на децата в България – докъде и накъде?“ (Rogers, 2014, pdf, 70). Тя представя подробности на петте финансирани от ЕС проекти в етап 1, както и прогнози, извлечени най-вече от първоначалния План за действие, който е част от пълната програма

(двата етапа). Имаше усещане за сродни чувства, тъй като подгледът на доклада на Джоана предполагаше, че е минала през същите трудности.

Въпросът за статистическите анализи на дейностите по ДИ на цялата територия в България отдавна е проблематичен. Може да стане много проблематично просто да следваш съдбата на, да речем, тридесет деца от една институция. Сблъскахме се с това в нашия доклад по проекта на УНИЦЕФ в Шумен (предходната глава), когато децата бяха премествани от едно място на друго без достатъчно проследяване след излизането им от домовете за бебета. Съвсем естествено е различните професионални групи (области), които се занимават с ДИ, да работят с класификации на децата, които отговарят на техните конкретни действия. Имат си своите собствени статистически критерии. Въпреки това трайният неуспех в преодоляването на различията между различните системи – професионалните силози – направи проследяването и мониторинга в по-широкия контекст на ДИ нелепо трудно.

Имаше и друга аномалия. Домовете за бебета, чиито обитатели на възраст между 0 и 3 години бяха целевата група на проект „Посока семейство“ (Министерство на здравето), имат също и по-големи деца с увреждания (официално до 7-годишна възраст, но редовно има и по-големи деца). Те попадат в обсега на проекта „Детство за всички“ на Агенцията за социално подпомагане, насочен предимно към домовете за хора с увреждания. Тъй като броят на обитателите на домовете за малки деца значително намаля, оставащите обитатели бяха по-скоро от групата на по-големите деца с увреждания. Те фигурират като фактор, забавящ закриването на домовете за бебета, въпреки че от гледна точка на статистиката не са включени в проекта за закриване на домовете за бебета.

С огромната помощ от консултанта по въпросите на ДИ Галина Бисет авторът е сглобил следната обща картина.

Първият План за действие в изпълнение на Стратегия 2010-2015

Стратегията е последвана от първия План за действие, стартиран през ноември 2010 г., който съдържа пет ключови проекта, които ще получават финансова подкрепа чрез новаторското използване на 2 вида европейски и инвестиционни фондове. Това изисква междуведомствено сътрудничество между Генерална дирекция за трудова заетост, социални дейности и приобщаване (меки мерки) и Генерална дирекция „Регионална и селищна политика“ (твърди мерки).

- 1. Закриването на всичките 25 институции за деца с увреждания** То се ръководи от Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД), проектът е известен и като „Детство за всички“. Някои от децата са върнати при семействата им. Някои се настаняват в специални приемни грижи. Планът за действие предвижда за тези две групи „предоставяне на подкрепящи услуги от услугите, създадени да заменят институциите за малки деца.“ Приблизително 420 младежи от общия брой младежи в домовете за деца с увреждания са юноши (или по-големи). В Плана за действие се казва: „За младежите и болшинството от децата от институциите за деца с увреждания ще е невъзможно да бъдат настанени при семейства“. Поради тази причина проектът предвижда създаването на домове от семеен тип и жилища за настаняване на младежи с увреждания, както и развиването на подкрепящи услуги в общността – като дневни центрове и центрове за социална рехабилитация и интеграция. Децата с увреждания над 3-годишна възраст от домовете за бебета съгласно този проект се прехвърлят в грижа от семеен тип. Изборът на правителството да приоритизира закриването на институциите за деца и младежи с увреждания се ръководи от разбирането, че тези институции в България представляват хуманитарна криза (повечето са подобни на Моголино).
- 2. Първите 8 институции за бебета, предвидени за закриване.** Сградите са планира-

ни за реконструкция с цел предоставяне на услуги в общността – център за майчино и детско здраве. Някои от тези услуги (за деца от 0 до 3 г.) започват да функционират в опразнените сгради. По-голямата част от услугите обаче започват да се предоставят на различни места в регионите и обслужват както деца под 3 години, така и по-големи. Услугите включват центрове за семейни консултации, звена „Майка и бебе“, детски центрове за ментално здраве, дневна грижа за деца с увреждания, приемна грижа и звена, предоставящи подкрепа за осиновяване. Осемте институции са подбрани по няколко критерия: да са средно големи, в тях в момента да са настанени както деца с увреждания, така и деца без увреждания, да има вече разработени някои местни услуги за семейства. Този проект – „ПОСОКА: семейство“ – се ръководи от Министерство на здравеопазването (в чиито ресор са институциите за малки деца в България – официално наречени Домове за медико-социални грижи за деца). Изборът на правителството приоритетът да бъде закриването на институциите за деца от 0 до 3 год. се основава на разбирането за значителната вреда на институционалната грижа върху бебетата, както и че тези домове са началната точка на детство, прекарано в институции. За децата под 3 годишна възраст дори и кратко време, прекарано в институция, причинява дълготрайни забавяния в умственото и физическото развитие, за което има многобройни свидетелства. Повечето от децата на възраст 0-3 години се реинтегрират, настаняват се в приемна грижа (или при роднини) или се осиновяват. Малък брой деца с тежки и дълбоки увреждания, които имат нужда от постоянна медицинска грижа, се настаняват в специална резидентна грижа със социален и медицински персонал. Както е споменато вече, децата с увреждания над 3-годишна възраст от домовете за бебета посредством този проект се прехвърлят в грижа от семеен тип.

- 3. В цялата страна започва да се развива приемна грижа,** която осигурява алтернативи за деца, които биха били институционализирани. Това се ръководи от Агенцията за социално подпомагане.
- 4. Проект за професионално развитие** на социални работници в отделите за закрила на детето, ръководен от Агенцията за социално подпомагане.

5. Проект „Подкрепя“, ръководен от Държавната агенция за закрила на детето, за подпомагане на координацията и комуникацията на останалите национални проекти за ДИ. (Този проект заменя ефективно планираното закриване на домове за деца/младежи, лишени от родителска грижа, уж отложен за след 2015 г., макар че, както ще откриете по-нататък в тази глава, нещата не стоят точно така. Излишните ресурси от проекта за домове с увреждания – места за малки групи – са отклонени към действия, свързани с обитателите на домове за деца, лишени от родителска грижа.)

Европейските средства са от първия програмен период 2007-2013, като срокът за приключване на всички тези проекти е 2013 с възможно удължаване до 2015 г.

Преди да се впуснем в подробности, нека набързо да повторим какво е научено от по-ранните дейности по ДИ. Вижте на следващата страница.

Защо в първите години на реформата в грижата за децата се чуват тревожни сигнали

ВЪЗДЕЙСТВИЕ ВЪРХУ БЛАГОСЪСТОЯНИЕТО НА ДЕЦАТА И СЕМЕЙСТВОТА: Социалните услуги са просто средство за постигане на определена цел, а контекстът, в който те могат да бъдат предоставяни, често е твърде строго определен в балканския контекст, тъй като фокусът е върху процедурата (в дадена среда), а не върху резултата за детето и семейството. В тази глава ще открием, че въпреки че услугите в България, Румъния и Молдова се изпълняват по минимален стандарт, този стандарт обикновено се определя по отношение на спазването на процедурите. Липсата на оценка, основана на резултатите, е съществен недостатък на настоящите системи.

ПРАГМАТИЗЪМ – ОТЧИТАНЕ НА СЪЩЕСТВУВАЩАТА РЕАЛНОСТ: Глава 2 се занимава с тежкото положение на ромите, тяхната физическа и идеологическа изолация от мнозинството. Услуги в общността. Чия общност? В предходната глава цитирахме фондация „Кедър“,

която честно отчитат степенята, до която както институциите, така и общността в момента са неспособни да отговорят на очакванията на презокеанските анализатори по отношение на правата на хората със специални потребности. В глава 3 ние разкрихме деструктивния екстремизъм на някои от тези коментатори.

През март 2020 г. Светла Межри, директор на Комплекса за социални услуги за деца в Русе, получава наградата „Социален работник на годината“ в областта на подкрепата за децата. Наградата се дава от Държавната агенция за закрила на детето, а Светла е номiniрана от местните власти като признание за действията на нейния екип по време на пандемията от КОВИД 19. В този период проблемът за голямото физическо разстояние между хората в нужда и тези, които ги подкрепят, отново се проявява. Монолитните центрове за социална подкрепа и офисите на отделите за закрила на детето в централните градски райони са отдалечени от бедните квартали, селата и ромските поселища.

С една гума, и в трите страни – България, Румъния и Молдова – географската разпръснатост на услугите в подкрепа на децата и семействата създава проблеми. Социалните работници и осъществяващите медицински посещения трябва да са прагматични и находчиви.

ЕКИПНА РАБОТА И КОМУНИКАЦИЯ: Както е посочено по-горе, в глава 10 ще разгледаме най-добрия начин за подкрепа за деца и семейства – тази, предоставяна от мултидисциплинарни екипи. В тази глава ще говорим за регионалните механизми за координация, установени от „Надежда и домове за децата“ в опит да подтикнат към този стил на местно сътрудничество, който е нужен за ускоряването на закриването на домовете за бебета в България.

За съжаление в България, Румъния и Молдова все още преобладава териториалността в публичните институции, а отношението към експертността води до изолация. Тя съответства на институционалните склонности към класификация, категоризация и следване на процедурите, но от друга страна произтича от наложеното от образователната сфера отношение – експертността моментално се доказва с представянето на диплома. Със сигурност сте изпитали странна смесица от недоверие и забавление, четейки за разкритието на Валериу Николае за почти чудоейното натрупване на препоръки от публичните власти на Румъния. Ще си спомните и за коментара на Клайв Левиев-Соер за екс-

перт като глъжност в българските институции. (Да не говорим за европейската експертна група, спомената най-напред в увода на автора.)

СПРАВЯНЕ СЪС СЛОЖНОСТТА: Представихме модела за промяна на Джон Котър, за да покажем, че деинституционализацията не е сложна. Завършихме предишната глава с изключително елегантно обобщаване на ключовите теми, предоставено от Ноу-хау центъра за алтернативни грижи за деца в София.

Започваме тази глава с препратка към необходимостта да вместим 5 проектни концепции във времевата рамка, предвидена от програмните периоди на Кохезионния фонд на ЕС 2007-2013 г. (със срок на изпълнение до 2015 г.) и 2014-2020 г. (със срок на изпълнение до 2022 г.). Първият план за действие стартира през ноември 2010 г., а вторият – през ноември 2016 г.

Както и при проекта на Световната банка, разгледан в предходната глава, сложността на ДИ между 2010 и 2020 г. произтича от мащабността и амбициозността на проекта. Проектите, подпомогани със средства на ЕС, се финансират от различни фондове. Проектите имат взаимозависими области, но всеки един си има своята схема на финансиране, свои срокове и критерии за ефективност.

Сложно, нали?

В своите мониторингови доклади за реализацията на първия План за действие (2010-2015) правителството неколккратно се оплаква от натиска: „в развитието на процеса на деинституционализация определените срокове също създават затруднения. Планът за действие поставя много кратки срокове за някои от планираните действия, а промените изискват подготвяне на концептуални идеи за реформи в определена секторна политика (напр. младежко правосъдие, приобщаващо образование и т.н.), ясен и конкретен план за действие и реализация на проектите, гарантиращи реформата. Допълнително затруднение за спазване на сроковете се появява в процеса на дейностите по възлагане въз основа на процедури съгласно Закона за обществените поръчки...“ (2012-2013 / Monitoring reports, 2010-2014, pdf, 62)

Има две очевидни реакции:

1. Не ви ли поражда странното поведение на правителство, което се оплаква от забавяния, породени от неговите собствени процедури и нормативна рамка?

2. Нека повторим какво беше казано в началото на книгата за използването на изграждане на скеле в процеса на учене:

„Изисква се натрупване на критична маса от компетенции и организационен капацитет. Накрая се стига до повратна точка. Промяната е станала. Новите методи се самоуtvrждават.“

Това предполага процес на учене в управляеми пропорции преди – това е процес на придвижване напред – да се стигне до момента, в който обучаемите казват „Разбрах“ (т.е. вече имат необходимия капацитет) и могат да пристъпят към по-голям мащаб.

Една статия, публикувана в медицинското списание „Ланцет“ през август 2020 г., казва следното:

„Импулсът за преминаване от институционална грижа към грижа в семейна среда нараства в международен план...“

... Резолюция на Генералната асамблея на ООН от декември 2019 г. за насърчаването и защитата на правата на децата отчита, че едно дете трябва да расте в семейна среда, за да развива пълноценно и хармонично своята личност и своите възможности и приканва страните членки да пристъпят към действия за *постепенна* замяна на институционализацията с качествена алтернативна грижа, като ресурсите се пренасочват към услуги в семейството и в общността. (Курсивът е наш)

(<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7311356/> авторски права)

Българското правителство е изразило притеснение от тежестта на чуждестранните очаквания, които добавят допълнителна сила на импулса, споменат в статията на „Ланцет“. Деинституционализацията трябва да става с постепенни действия.

Някак си безразсъдно българското правителство изоставя изграждането на конструкция от знания, като създава мащабни проекти с кратки срокове. То се нагърбва с чуждестранните очаквания, а гражданското общество настоява да ги изпълнява.

МАХНЕТЕ МОДАТА ОТ МОДНИТЕ ДУМИ: Както във всички области с технически елемент, деинституционализацията създава много жаргонни думи. Някои от изразите се отнасят до области на дейност, в които могат да се при-

лагат различни подходи. Това е нормално. Когато обаче стигнем до етапа на съвместните, практически действия (когато екипът трябва да действа в хармония), неточността може да бъде фатална. Значението на всеки израз трябва да се определя преди всичко от гледна точка на целевите групи и желаните резултати.

Възможно е един екип за ранна интервенция да работи в подкрепа на самотна майка с болно новородено. Случаят може да включва и превенция на изоставянето, когато емоционалната и психологическата слабост на майката и слабостта на семейната подкрепа са съществени проблеми. Случаят може да премине към превенция на настаняването в институция, което означава, че се обмисля разделяне на майката и детето. Ако се стигне до раздяла, започва работа по реинтеграция. Екипите за подкрепа трябва да разбират различията и преходните моменти между различните действия.

В глава 10 ще разгледаме идеята за трансдисциплинарна работа в подкрепа на детето и семейството. В този контекст терминологията, използвана в дадения по-горе пример, до голяма степен губи своето значение. Трансдисциплинарният екип работи в тясно сътрудничество и огъва, смесва и разчупва похватите, традиционно използвани в съответните им области, просто за да направи това, което трябва да се направи в живота на детето и семейството.

ДОВЪРШВАНЕ НА ЗАПОЧНАТОТО: През 2012 г. Националната мрежа за децата изразява загриженост относно неспособността да се инвестират средствата, спестени от закриването на институции и постепенното намаляване на броя на децата в домовете, в новите услуги. Те изразяват загриженост и относно „системата за социално подпомагане и по-специално отделите за закрила на детето“, които по това време са претоварени, с недостатъчно ресурси и понасят значително текучество на персонала. (<https://nmd.bg/en/which-are-the-problem-areas-in-the-deinstitutionalization/> Авторски права)

Сякаш правителството е било смъмрено за това, че съзнателно е инвестирало в поддържането на минимални стандарти, вместо да създаде потенциал за висок стандарт на алтернативна грижа за децата и семействата.

През 1967 г. Би Би Си излъчва комедиен предаване, наречено „Never Mind the Quality, Feel the Width“ („Не обръщай внимание на качеството, почувствай ширината“). То се занимава с липсата на скрупули на малка лондонска шивашка

фирма и изразът преминава в общоприетия език като начин за обозначаване на повърхностното отношение към инвестиционния процес.

Заслужава си да се повтори:

„Една социална услуга има добро качество тогава, когато има положително въздействие върху благосъстоянието на нейните потребители и действително влияние върху качеството на живота им.“

(Български център за нестопанско право – „Качество на социалните услуги в България“, 2008)

БЛОКИРАНЕ НА ВЛИЗАНЕТО В СИСТЕМАТА ЗА ГРИЖИ: Въвеждането на мораториум за предотвратяване на влизането на деца в системата за институционална грижа изисква голяма доза вяра. Инвестира се доверие в способността на системата да предоставя алтернативни възможности за грижа. Неприлагането на мораториуми разкрива продължително избягване на риска. Институциите продължават да се възприемат като удобни и безопасни. В следващата глава ще открием, че още през 2020 г. 46 деца са прехвърлени в тези домове за бебета, които са останали за закриване. Макар да е възможно да се смята, че тези бебета се нуждаят от постоянни медицински грижи, това разкрива бавното развитие на капацитета на алтернативните услуги, включително малки социално-медицински заведения за деца, нуждаещи се от 24-часов надзор.

Българската национална програма: Етап 1

ГОЛЕМИЯТ план – Балканите и отвъд

През февруари 2013 г. Европейската комисия публикува своята препоръка „Инвестиране в децата: да се прекъсне цикълът на неравностойното положение“, която е част от нейния пакет за социални инвестиции за растеж и сближаване (обобщаващ доклад на ЕК, 2013 г., pdf, 71).

В нея се прави оценка на цялостния подход и управлението на съответните аспекти и държавите

– членки на ЕС, се категоризират като гържави с нисък, среден, висок или много висок риск.

България и Румъния са категоризирани като гържави с много висок риск. Категориите се определят по 6 показателя.

1. Приемане на интегрирани, многоизмерни стратегии

България е изготвила Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното приобщаване (2012-2020 г.), но няма цялостен план за действие или целево финансиране извън съществуващите бюджети. Няма и определен метод за мониторинг и оценка. Мнението е, че има риск стратегията да се превърне в безполезна документ. (за 2015-2016 г. е въведен план за действие)

2. Утвърждаване на правата на децата

И двете гържави са положили здрава основа в областта на правата на детето, върху която да се изгради политиката, но се вижда, че реалният резултат е ограничен.

3. Постигане на работещ баланс между универсални и целеви политики

В Румъния се забелязва тенденция към целенасочена политика, но с акцент повече върху помощите, отколкото върху услугите. И в двете гържави се забелязват проблеми при постигането на ефективен баланс.

4. Участие на съответните заинтересовани страни

Няколко експерти са особено критични към ниското ниво на консултации. В Румъния се смята, че големи НПО участват в „разработването, прилагането и приноса към разработването на съгласувана рамка за закрила на детето“, но твърде често „консултациите и обратната връзка, предоставени от НПО и други заинтересовани страни, остават без законодателни и практически последици“. (курсивът е наш)

5. Създаване на политики, основани на доказателства

И в двете гържави се наблюдават значителни слабости.

6. Защита на децата от въздействието на финансовата криза

Мерките за защита на децата са недостатъчни. В Румъния отговорът на икономическата криза е засилване на строгите фискални мерки, допълнени от спешна реакция с предефиниране на целевите помощи.

БЪЛГАРИЯ (ЕК за България, 2013 г., pdf, 72)

Много е важно да се развие качествена алтернативна грижа чрез укрепване на капацитета на социалните работници в отделите за закрила на детето. Това е основно предизвикателство за всички реформи, свързани с децата в България – деинституционализация, младежко правосъдие, приобщаване на децата от ромски произход и децата с увреждания и др. Съществува остър недостиг на добре обучени и опитни социални работници (570 души към края на декември 2012 г.), докато средното годишно натоварване на един социален работник е 284 случая.

РУМЪНИЯ (ЕС on Romania, 2013 г., pdf, 73)

Необходима интервенция – закрила на детето:

Възстановяване на връзката между специализираните служби за социално подпомагане и политиките за борба с бедността и социално приобщаване чрез насърчаване на сътрудничеството между отделните нива и сектори, като по този начин се създаде рамка за интегрирано социално подпомагане в общността.

Необходима интервенция – услуги за социално подпомагане:

Разработване на интегрирана мрежа от служби за социално подпомагане, основаваща се на общностно звено за обслужване на едно гише, създадено към екипите, които вече прилагат семейните целеви помощи, способно да улесни достъпа и индивидуализираните мерки за интервенция.

От 2004 г. насам правата на детето се включват активно в основата на услугите и стратегиите за закрила на детето на местно и регионално равнище. Въпреки това програмите за закрила на детето и семейството, с акцент върху правата на детето, все още са откъснати от политиките за социално приобщаване и борба с бедността.

През май 2013 г. Европейската социална мрежа (ЕСМ) е домакин на среща за партньорска консултация в Дъблин „Инвестиране в услуги за деца: Подобряване на резултатите“. България има 4 представители – Дейвид Бисет (от името на Национална мрежа за децата), Соня Блажева (Столична община), Павлига Игнатова (Агенция за социално подпомагане), Мартина Кръстева (Държавна агенция за закрила на детето).

Румъния не взема участие.

Според уебсайта на организацията мисията на Европейската социална мрежа (ESN) е да „насърчава обмена на знания в областта на обществените социални услуги в партньорство със здравеопазването, образованието, жилищното настаняване, заетостта и социалното приобщаване в полза на хората и общностите чрез подобряване на политиката и практиката“.

(<https://www.esn-eu.org/about/mission-values-and-vision/> / Авторски права)

Дейвид Бисет и Мартина Кръстева са се срещали и преди. Тя иска да представи колегите си, но за презентацията си „Инвестиране в качествени социални услуги“ разполага с цял куп слайдове и само с кратък интервал от време в програмата.

Презентацията ѝ попада под надслова „Инвестиране в подкрепа на семейството и качествени алтернативни форми на грижа“. Има и още 4 теми – образование и грижи в ранна детска възраст, образование, което насърчава равните възможности, решаване на здравните проблеми на децата в неравностойно положение и инвестиции в подходящи жилища и жизнена среда.

По-рано ви разказахме за оценката на Европейската комисия за качеството и стила на публичната администрация в България. Споменахме оценката на Клайв Левиев-Сойър за странната загриженост за експертизата. (Дали странно е правилното прилагателно?) Описахме една бюрократична система, но би било напълно погрешно да съдим за всеки един човек в тази йерархия въз основа на тези оценки. В хода на разгръщането на програмата за деинституционализация се появяват героични личности.

Нека погледнем на Мартина като на млад професионалист, изпратен в Дъблин с конкретна задача. Назначението на Мартина е извършено в контекста на правителствена програма, за която предварително е определено, че ще продължи максимум 15 години – от 2010 г. до 2025 г. (Сега вече знаете произхода на името на коалицията „Детство 2025“).

Румъния и Молдова несъмнено имат свои собствени варианти на Мартина, чийто професионален опит, както е описан в литературата на ЕСМ, е закрила на детето. Всички те работят в обстановка, която многократно показва способността си да създава в най-добрия случай несигурност (в най-лошия – реална опасност) за

дългосрочния процес на реформа на грижите за децата. Дяснопопулистката заплаха се проявява напълно едва през 2017 г., но в хода на програмата за деинституционализация нестабилността на правителството създава стил на развитие от две стъпки напред и една стъпка назад.

Мартина и нейните колеги са в Дъблин, където представляват правителство, преминаващо през процес на разпадане.

Обществените протести водят до оставката на българското правителство през февруари 2013 г., а на 12 май се провеждат предсрочни избори. (Събитието в Дъблин е проведено на 15-ти.) Избирателната активност е най-ниската от края на комунистическия период и изборите водят до парламент на малцинството. Бойко Борисов, който е подал оставка през февруари, не се завръща начело на правителството до парламентарните избори през октомври 2014 г. Ето как политическият коментатор Клайв Левиев-Сойър определя междинния период, през който сътрудничеството на страната с други държави секва:

„Отново се чува гласове, че България, според често цитираната фраза, използвана както от русофилите, така и от прегубените спрямо презръдките на Кремъл, отново се е превърнала в „троянския кон на Русия в Европа“.

(България: Политика и протести през 21 век, 2015, Издателство „Рива“ / авторски права)

По ирония на съдбата конференцията в Дъблин на практика съвпада с изборите през май, които поставят началото на период на политическа нестабилност и карат неправителствените организации, ангажирани с деинституционализацията, да се опасяват, че вагонът на ДИ е на път да дерайлира.

Коалицията на гражданското общество „Детство -2025“ се създава през 2013 г. в отговор на политическите сътресения и отражението им върху развитието на реформата в областта на грижите за деца. Обявената мисия на организацията е следната е „стремеж към гаранция, че ДИ ще продължава да бъде поддържана независимо от политическите промени и с непокътнати основни приоритети, а именно – развитие на индивидуална грижа в общността за всяко дете въз основа на принципи, които отчитат в пълна степен неговите/нейните лични права“

(<http://eq-bg.org/en/coalition-childhood-2025/> / авторски права).

Периодът на програмиране за използване на кохезионните фондове на ЕС се предвижда да приключи през 2013 г. и няма признаци за планиране на проектни дейности, свързани с ДИ, за следващия период – от 2014 до 2020 г.

В предишната глава споменахме за конференция, чийто домакин е България. Тя се провежда непосредствено преди събитието в Дъблин през ноември 2012 г. Ще ви припомним заглавието: „Прекратяване на настаняването на деца под три години в институции – подкрепа за всички семейства, в които се отглеждат бебета „ Ще ви припомним също, че България никога не е въвеждала задължителен официален мораториум върху настаняването на деца под 3-годишна възраст в институции.

В доклада на конференцията се посочва, че докато в Западна Европа причината, поради която огромното мнозинство от бебетата (69%) са настанени в институции, е родителското насилие или negliжиране, повече от 70% от децата, настанени в институции в Източна Европа, са настанени там по следните причини:

Структурна бедност (вж. глава 2): „липса на подходящо жилище, липса на необходимата финансова подкрепа, оставяне на детето само, без подкрепа от бащата, роднините, както и без достъп до социална инфраструктура/алтернативна грижа“.

Увреждания (вж. глава 1): съществува „общоприето постсъветско убеждение, че децата с увреждания получават по-добри грижи и достъп до рехабилитация в държавните институции“.

(Конференция в София, 2012 г., pdf, 69)

Предвижда се промяна на парадигмата:

„За да бъдат ефективни и устойчиви, стратегите за деинституционализация трябва да се насочат в по-голяма степен към деинституционализация на системата като цяло, а не просто към „деинституционализация на децата“. Това означава, че ресурсите и усилията трябва да бъдат съсредоточени върху превантивните услуги и услугите за укрепване на семействата и подкрепа, за да се избегне реалната или предполагаемата необходимост от настаняване в институции, както и върху разработването на редица семейни за осигуряване на алтернативна грижа в семейна среда, когато тя така или иначе е необходима.“

„Българското правителство е осигурило средства от ЕС за този проект, но има ограничения на начина, по който средствата могат да бъдат използвани. Средствата могат да се използват за обучение на кадри, оценка на децата и подготовката им за преминаване към новите им домове, преустройство на сградите на институциите за настаняване на алтернативни услуги и покриване на текущите разходи на услугите, докато правителството поеме тази отговорност през 2014 г. Средствата на ЕС обаче не могат да се използват за подкрепа на семействата и подобряване на условията на живот (често от съществено значение за процеса на събиране на децата със семействата им) или за предотвратяване на разпадането на семействата.“

(НДД България, 2013 г., pdf, 74)

„Съществуват повече от 20 първични и вторични законодателни акта и стратегии, които регламентират подкрепата за семействата и децата, но те не са интегрирани, за да отговорят на техните нужди по цялостен начин. Повечето планове, програми и услуги са насочени предимно към деца в риск и към интервенции за справяне с вече възникнали проблеми; липсва внимание към целевата превенция, активната работа на терен и подкрепата на семейството, в резултат на което децата често се извеждат от бедни семейства и се настаняват в различни услуги и центрове.“

(<http://nmd.bg/wp-content/uploads/2018/03/country-fiche-Bulgaria-2017.pdf> / Авторски права)

Докладът на конференцията продължава:

„Ролята на държавата е да подкрепя уязвимите семейства при полагането на грижи за детето, за да се предотврати разпадането на семействата. ... има нужда да се предефинират споделените отговорности на семействата и държавата. Макар че основната отговорност за грижите за детето се носи от неговия родител (родители), държавата трябва да гарантира, че родителите разполагат с необходимите умения и ресурси, за да изпълняват тази роля. Отделянето на дете от семейството трябва да се прилага само в краен случай и по строго контролиран начин.“

(В глава 10, при прегледа на „пътя напред“, ще се върнем към въпроса за „споделените отговорности на семействата и държавата“).

Българската национална програма

Първоначалните проекти, описани по-горе, имат различни срокове. Освен това те трябва да се вписват в програмните периоди за използване на фондовете на ЕС за периодите 2007-2013 г. и 2014-2020 г. Първият план за действие стартира през ноември 2010 г. и продължава до 2015 г. След това последва закъснение, през което средствата от ЕС не се усвояват. Вторият план за действие (глава 6 Б) започва през октомври 2016 г. и се очаква да продължи до 2022 г.

Объркващо е, нали? Нека формулираме по-просто амбицията на българското правителство – до 2022 г. трябва да бъдат деинституционализирани повече от 6500 деца и младежи. Първоначално се предполага, че действията могат да продължат до 2025 г., което обяснява защо коалицията от активисти на ДИ е наречена „Детство 2025“.

От общо 6500 деца над 30% са с увреждания (ако включваме бебетата със специални нужди в домовете за бебета и тези с леки увреждания в домовете за деца, лишени от родителска грижа).

Без мораториум бебетата ще продължат да постъпват в институциите за бебета (въпреки че се очаква превенцията на изоставянето/деинституционализацията да окаже значително въздействие), а младежите ще продължат да постъпват в домовете за деца, лишени от родителски грижи, тъй като не е имало специален проект, финансиран от ЕС, за закриване на този тип институции.

Статутът на децата в домовете за бебета ще се промени: 0-3 години е тесен възрастов диапазон, а малките деца не спират да растат само защото е в ход деинституционализация.

Алтернативните варианти на грижа, посочени в Първия план за действие, се основават на данни от ежегодното проучване на състоянието на децата, отглеждани в институции, на предварителни анализи и прогнози, основани на определени предположения. Проектът за периода 2010-2014 г., отнасящ се до 8-те пилотни домове за бебета, е изключително целенасочен, но неизбежно все още има елемент на догадки.

Процесът на оценка на децата преди тяхната деинституционализация и разработването на индивидуални планове за деца съвместно с отделите за закрила на детето и социалните служби

Както беше посочено, българското правителство през 2006 г. прави бърза оценка на институциите за деца в България.

Оценката използва показатели като материална база и качество на предоставената грижа (съотношение персонал/деца и т.н.), като включва и посещение на институцията, разговори с директора и персонала на институцията и, в най-добрия случай, преглед на досиетата на децата. Не се очаква досиетата да съдържат актуална, пълна и точна информация.

Не това е начинът, по който следва да става оценката на деца и младежи преди деинституционализация, но броят е голям, а тя дава приблизителни ориентири за планиране.

За радост нещата потръгват по-добре. Така например LUMOS работи съвместно с отделите за закрила на детето при оценяването на децата, настанени в домове за деца с увреждания. „Надежда и домове за децата“ има принос към закриването на 8 дома за бебета:

„При стартирането на проекта имаше около 410 деца, настанени в 8 институции за бебета. От тях приблизително 80 бяха деца с увреждания на над тригодишна възраст, които трябваше да се прехвърлят към грижа от семеен тип по друг проект, ръководен от правителството, наречен „Детство за всички“. НДД продължава да работи за намирането на семейства за останалите 330 деца; очакваме да се стигне до връщане в собственото семейство за около 100 случая. (ННС Bulgaria, 2013, pdf, 74)

Сецате ли се за яркия постер, създаден за деца и обясняващ конвенцията на ООН за правата на детето? Част от диаграмата става уместна и тук.

Квадратчето, маркирано с 9 (съответстващо на член 9 на Конвенцията), казва следното:

„Имам право да живея със семейство, което се грижи за мен.“

Това обяснява защо едно дете, изведено от институция, трябва да се настани при грижовно семейство – в идеалния случай биологичното му семейство – или, като алтернатива, в приемно семейство или при осиновители, или като последен и (дано) временен вариант – в обстановка от семеен тип (дом за малка група).

Има обстоятелства, при които не е безопасно детето да се настани в биологичното си семейство. Понякога семейството е неоткриваемо. (Помнете ли как „Еквилибриум“ и „Сийдър“ на-

рекоха това важно затруднение?)

Има многобройни случаи, при които професионалистите трябва да мислят за временно извеждане на детето от родното му семейство по причини, свързани с неговата безопасност.

Това ни води към квадранчето в диаграмата, маркирано с 12:

„Имам право да ме изслушват и да се отнасят на сериозно към мен.“

Твърдението, което следва, идва от Европейската експертна група:

„Като цяло участието на детето в процеса на вземане на решение трябва да се основава на неговия най-добър интерес и да съответства на нивото му на зрялост. Дори и децата да не могат да вземат самостоятелни решения за своето бъдеще, правото им да изразяват мнението си свободно и то да бъде вземано под внимание по всички въпроси, които ги засягат, трябва да се уважава, като те трябва да могат да вземат пълноценно участие...“

Дори и най-малките деца могат да харесват или да не харесват нещо и могат да вземат участие по важни за тях въпроси, при положение, че им се оказва нужната подкрепа, дава им се адекватна информация и им се позволява да се себеизразяват по подходящ за тях начин – чрез рисунки, стихове, пиеси, снимки, както и в обикновени обсъждания, разговори и групова работа.“

(ЕЕГ, 2012, pdf, 3)

Понякога се налага професионалистите да отхвърлят предпочитанията, изразени от детето, ако това е в най-добрия интерес на детето.

Важно е и участието на роднините на детето. Много лесно е да се предполага, че семейства, позволили дете да бъде настанено в институционална грижа, не желаят това дете, особено когато контактите са редки или отсъстват. Трябва, обаче, да помним явлението, обяснено в глава 2 – ромската стратегия за оцеляване. Ромските семейства, които живеят в крайна бедност, нямат финансовите средства да посещават институцията, която е далече от мястото, където живеят.

Участието на роднините дава допълнително разбиране за капацитета на родителите, механизмите за подкрепа (или липсата им) в роднинския кръг и възможността за грижа от страна на роднини.

Целта на оценката е да се даде подробна инфор-

мация за нуждите на детето и личните му предпочитания. Докато оценката очевидно е съсредоточена върху непосредствената безопасност и благоденствие на детето, необходимо е и да се помисли за дългосрочната грижа и развитието му. Насоките на ООН за алтернативна грижа за децата (параграф 57) съдържат препоръка оценката да обхваща „особеностите на личността и развитието, етнически, културен, езиков и религиозен произход, семейна и социална обстановка, здравно развитие и специални потребности“. Когато деца се извеждат от резидентни институции, е необходимо да се има пред вид бъдещият потенциал на детето, а не само моментното му функциониране, особено пред вид на това, че функционирането вероятно е било компрометирано от институционалната среда.

Оценката може да е стресираща за детето, особено ако се прави от плашеща властова фигура в обстановка, с която то не е свикнало. Тя може да се вмъкне в изгрова дейност за малките деца, като се използва находчивост, за да се преодолеят барьерите при общуването, които могат да варират от неспособност да говори до пълна интровертност или до угаждане на хората в опит детето да казва на възрастните това, което, според него, те искат да чуят.

Най-добрите интереси на детето, неговата безопасност и сигурност трябва да са основните съображения при определяне на най-подходящия тип грижа, а в случай на деинституционализация е неприемливо да се прибягва до това, което Европейската експертна група нарича универсален подход. Това означава, че „се налагат моделите за услуги, като например домовете за групи, а лицата се настаняват *съобразно установените нужди на групата*.“ (курсивът е наш) Това може да е много изкушаващо в контекст, в който увреждането е силно медикализирано, което води към склонност да се определят категории въз основа на широки диагностични критерии. (В случай на спектърно разстройство може да има много различия между страдащите от него. Твърде е възможно дете с високофункционаращ аутизъм да има много повече общо с деца без аутизъм, отколкото с деца с тежки случаи на това състояние.) Може нещата да стоят по същия начин и тогава, когато става въпрос за престъпност или противообществено поведение.

Когато правите преглед на критериите на проектите за деинституционализация (посочени в началото на главата), нещата изглеждат така, сякаш има елемент на универсален подход. Да,

нещо такова. Но това не е окончателната основа за избиране на вариантите. (Сещате ли се за отчета на Биляна Климентова за проекта „Подкрепа“ в глава 4? Тя говори за сформирването на медицински компетентни екипи за оценка.)

Известно ниво на класификация може да бъде от полза. Децата и най-вече младежите, прехвърлени в дом за малки групи, където ще живеят заедно, трябва да са съвместими. Когато увреждането е решаващ фактор, малките, напълно неподвижни деца могат да бъдат изложени на риск в затворена среда, която споделят с по-големи, шумни и много подвижни деца. При децата, лишени от родителска грижа, трябва да се вземат под внимание въпроси като темперамент, пол и съществуващи вече приятелства. Елементът на класификация може да изпълнява защитна функция. Съществуват положителни критерии за определяне на характеристиките на дадена група, които контрастират с грубостта на универсалния подход.

Много, много малко са обстоятелствата, при които е приемливо да се разделят братя и сестри, въпреки че не е необичайно да се срещат деца в институционална грижа, които са били разделени от своите братя или сестри, намиращи се в различни институции. Съответният параграф в Насоките на ООН за алтернативна грижа за деца (параграф 17) се отнася за братя и сестри със съществуващи връзки (Насоки на ООН, 2010 г., pdf, 43)

Необходимо е да се полагат изключителни грижи, за да се даде приоритет на трайността на мерките за грижи, тъй като смяната на лицата, които полагат грижи, застрашава формирането на привързаност и може да застраши здравословното развитие. В Насоките на ООН се посочва следното:

„60. Честата смяна на обстановката, в която се полагат грижите, вреди на развитието на детето и на способността му да формира привързаност и трябва да се избягва. Краткосрочните настания следва да имат за цел да се даде възможност за намиране на подходящо постоянно решение. На детето трябва да се осигурява устойчивост, без неоправдано забавяне, чрез реинтеграция в неговото родно семейство или с роднини или, ако това не е възможно, в алтернативна стабилна семейна среда или, когато се прилага параграф 21 по-горе, в стабилна и подходяща резидентна грижа.“

(21. Използването на резидентна грижа следва

да бъде ограничено до случаите, когато такава среда е конкретно подходяща, необходима и конструктивна за съответното дете и е в негов най-добър интерес.“)

Суровата истина

Работещите в сферата на закрилата на детето и социалните услуги трябва да работят тук и сега и решенията трябва да се вземат въз основа на възможностите, налични в реалния свят.

Това означава, че идеалният вариант за детето, който наистина отговаря на неговите интереси, може да се окаже недостижим.

В контекста на реформата на системите има възможност да се предвиди подобрене в набора от налични възможности в точка X в бъдеще. Точно при тези обстоятелства възможностите за временна грижа стават привлекателни, за да не се отлага деинституционализацията на детето. В случая на бебетата забавянето може да застраши развитието им. В случая на проблемните тийнейджъри то ги провокира да се питат: „Защо ме изоставят, когато другите са си тръгнали?“

Въпреки това, само защото се обмислят временни грижи, не се допуска универсален подход. Не съществува приемлива единствена възможност за оставените или за младежите, за които се смята, че автоматично са предназначени за домове в малки групи въз основа на широка категоризация. Съгласно параграф 58 от Насоките на ООН оценката следва да се извършва бързо, задълбочено и внимателно. Няма място за неясни критерии и предположения, основани на предишен контакт с такъв тип дете/тийнейджър.

Временната грижа е рационална и когато се полагат усилия за реинтеграция на детето в родното му семейство при условие, че се подобрят условията в дома или родителският капацитет.

Ами ако процесът на оценяване в България е неуспешен?

В предходната глава дадохме един цитат от първия мониторингов доклад на българското правителство относно реализирането на националната стратегия за ДИ. Става въпрос за риска, свързан с натиска за бързи действия и стремеж да се покаже напредък. Можеше да се добави и съответствие с техническите критерии на финансираните от ЕС проекти при сложни обстоя-

телства.

При сблъсък с тези явления универсалният подход (виж по-напред) става силно изкушаващ, въпреки че води до незачитане на персоналните оценки, направени преди това.

Прехвърлянето на едно дете от едни условия на живот в други изисква процес на подготовка, за да се намали травмата или да се противодейства на нереалистични очаквания. Тъй като засега това е постижимо въз основа на нивото на развитие на детето или когнитивните му способности, би могъл да протече процес на запознаване. Детето трябва да се запознае с новите хора, които ще се грижат за него, както и с новата обстановка. (Това може да важи дори и за случаи на реинтеграция в родното семейство на детето след дълъг период на раздяла.)

Нещата могат да се объркат, ако водещите специалисти променят мнението си за привлекателността и приемливостта на избрания вариант. Управляваният преход предоставя възможност за научаване на нещо ново за детето, за новите доставчици на грижи и за подкрепящите ги професионалисти.

Освен това не трябва да има необосновано забавяне между първоначалната оценка и реалното преместване на детето, тъй като това може да се отрази на валидността на оценката в действителния момент на прехода. (Профилът на едно дете със специални потребности може бързо да се променя по всякакви причини.)

Нека си направим мислен експеримент.

Ще очертаем хипотетична ситуация, а вие помислете върху последиците от нея.

Значителен брой деца и младежи със сериозни специални нужди ще се прехвърлят от големи резидентни институции в домове за малки групи, които са разпръснати на различни места. Повечето от тези младежи са били в институции цял живот. Всички имат съществени когнитивни нарушения. Мнозина имат леки физически увреждания, които не затрудняват мобилността им. Голяма част от тях са с тежък аутизъм. Няколко са способни на самонараняване или агресия към други деца и/или доставчиците на грижи, които не са непременно свързани с психотични епизоди.

В институционалната среда лекарствата и имобилизацията се използват рутинно за потискане на проблемно поведение.

Младежите са преминали през оценка, но поради забавяне на проекта има нарастващо несъответствие между броя на младежите, които трябва да се настанят в домове за малки групи, и действително наличното място в тези нови бази.

Това е техническа засечка. Действието по ДИ се финансира от организация, която стриктно прилага мерките за проектна ефективност. Това се тълкува по следния начин: домовете за малки групи, създадени по проекта, трябва да работят с *пълен капацитет*, за да се покаже ефективното използване на проектното финансиране.

Тук възникват две области на потенциални трудности.

1. Капацитетът на домовете за малки групи превишава изискванията съгласно първоначалните планове
2. Естествено поради когнитивните и поведенчески профили на младежите се препоръчва процес на поетапно прехвърляне. Прехвърлянето на големи групи деца и тийнейджъри с увреждания би могло да има сериозни последици, затова прехвърлянето им трябва да е малко по малко. Дори и така, медицинската и/или психиатрична помощ трябва да бъде винаги на разположение.

Преди прехвърлянето на младежите трябва да се наемат и обучат екипите на персонала за новите домове, а тези младежи действително трябва да се запознаят с новите хора, които ще се грижат за тях като част от компонента запознаване на управлявания преход.

Наемането и заплащането на пълни екипи от специалисти също се влияе от проектните критерии за ефективност.

Нито правителството, нито местните власти имат желание да се получи недостиг на финансиране, който би произтекъл от функционирането на домовете за малки групи с непълен капацитет по време на проектния период.

Единственото съображение, което е по-важно е, че действията трябва да отговарят на най-добрия интерес на въпросните младежи.

Как се излиза от тази ситуация?

Сценарият в горното каре всъщност не е хипотетичен. Той обяснява нещо, което стана в България през 2005 година в рамките на проекта „Детство за всички“, свързан с домове за деца с увреждания.

Има сериозни притеснения, че реализирането на проектите се концентрира върху техническата и административната част, вместо върху най-добрия интерес на децата и защитата на правата им.“ (Национална мрежа за децата, 2015)

(http://nmd.bg/wp-content/uploads/2015/04/EN_belejnik2015_web.pdf / авторски права)

Датата е важна. Спомнете си, че първият етап на националната програма за геинституционализация е удръжана от 2010 – 2015 и е обвързана с програмния период на фондовете на ЕС 2007-2013. През май 2015 г. коалицията „Детство 2025“ написа отворено писмо до медиите, в което се изразява тревога от факта, че не са получили отговор на писмо от януари месец до министъра на труда и социалната политика, в което искат среща, за да се обсъдят основните трудности в критичен момент на програмата за геинституционализация.

Подчертава се, че изпълняваните в момента проекти са във финалните си етапи и въпреки това няма признаци, че процесът на анализиране и планиране на следващите е започнал. Въпреки гадения съществен принос за създаването на визия за ДИ и осъществяването на техните допълнителни проекти с използване на собствени средства за финансиране, общността на нестопанските организации е игнорирана, когато се стига до планиране и вземане на решения.

„В този критичен момент на реформата, когато децата в цялата страна преминават към нови услуги и повечето от тях се нуждаят от подкрепа, министърът отказва да се срещне с организациите, работещи ежедневно с деца и с новите услуги.“

(извадки от писмото)

В мониторинговия си доклад за 2011-2012 г. правителството заявява следното:

„Не бива да забравяме факта, че през предстоящия програмнен период на оперативните програми 2014 – 2020 г. трябва да бъдат ясно заложени схеми за продължаване и надграждане на вече започнатите етапи на закриване на институциите и осигуряване на поддръжката на новите услуги, както и привличане на качествени човешки ресурси.“ (Това е написано през 2013 г.)

Въпреки това през първата половина на 2015 г. общността на неправителствените организа-

ции алармира медиите за факта, че няма данни за разработване на проекти за предстоящия програмнен период.

Какво се обвърква? Обществени протести започват през 2013 г., а последвалите вълнения създават ситуация, в която вземането на решения от правителството се ограничава до оцеляване и формиране на коалиции.

Правителството, оглавявано от Пламен Орешарски от Българската социалистическа партия, подава оставка през юли 2014 г. след протести във връзка с назначаването на спорна фигура за ръководител на Държавната агенция „Национална сигурност“. През август е назначено служебно правителство с двумесечен мандат. В началото на ноември коалиционно правителство, оглавявано от Бойко Борисов (който е бил министър-председател преди Орешарски), заменя служебния кабинет.

По време на периода на политически вълнения, продължил от началото на 2013 г. до есента на 2014 г., нарастват опасенията за забавянето на проектите и за това как програмата за геинституционализация ще продължи да се изпълнява. (Именно тази загриженост всъщност провокира създаването на Коалиция „Детство 2025“).

Годишният доклад на Хелзинкския комитет за правата на човека в България за 2015 г. съдържа параграф, озаглавен „Деинституционализацията в единадесетия час“. Използвайки информация от правителството, в него се проследява закриването на домовете за деца с увреждания през цялата 2015 г. От общо 24, до края на май 2015 г. са закрити само 7. На уебсайта на Агенцията за социално подпомагане се съобщава, че в края на ноември са функционирали 11 дома. До декември броят им е намалял до 6. Пет от тези домове е трябвало да бъдат закрити до 1 януари 2016 г., като последният дом е трябвало да бъде закрит по-късно през същия месец.

(https://issuu.com/bghelsinki/docs/annual_bhc_report_2015 / авторски права).

От доклада на правозащитната организация не става ясно, че много деца и младежи са били изведени от институциите на по-ранен етап от програмата, но тя правилно установява преобладаващото усещане за спешност относно приключването на действителното закриване на институциите и прехвърлянето на последните останали деца. (По подобен начин през последните месеци на 2015 г. е извършено закриването на 11 дома за бебета).

Мониторинговият доклад на правителството за програмата (2011-2012 г.) съдържа следното предупреждение за закъснения:

„Един от съществените проблеми е започването на строителството в общините, от Картата на услугите в рамките на проекта „Детство за всички“, което ще се извършва на различни етапи и с различна скорост. Провеждането на обществена поръчка за избор на подизпълнител на строителството може допълнително да промени предварително определените срокове, което *може да наложи отлагане на преместването на децата и младежите в новите услуги.*“ (курсивът е наш) (Мониторингови доклади, 2010-2014 г., pdf, 62)

Е, какво трябваше да се направи относно дилемата с домовете за малки групи? Отговорът е: със сигурност не това, което всъщност се случи.

Въпреки протестите и призивите за подкрепа от страна на неправителствената общност, тези, които тълкуват критериите за ефективност на ЕС в България, остават твърди, а призивите към ЕС водят до отговор в следния смисъл: „Ние не сме в състояние да се намесим в начина, по който се тълкуват критериите.“

Бедните правителства, придържащи се към процедурната логика, не са склонни да импровизират, така че да гадат приоритет на правата и най-добрите интереси на децата, засегнати от техните действия.

Както е посочено по-горе, съществуват много сериозни рискове, свързани с прехвърлянето на големи групи младежи със сложни увреждания, за да се гарантира, че домовете с малки групи работят с пълен капацитет от първия ден. Въпреки това въпросните младежи са прехвърлени масово (въпреки изричните предупреждения от страна на общността на НПО), като по този начин се създават кризисни ситуации в новите домове за малки групи и се застрашава животът на младежите с влошено здравословно състояние.

По същия начин плановете за прехвърляне на младежи, лишени от родителски грижи по проекта за домове за хора с увреждания, за да се запълнят новопостроените малки групови домове, са импровизирани по начин, който обезпокоява общността на НПО и поставя на истинско изпитание уменията и издръжливостта на доставчиците на услуги.

В следващата глава, когато правим прегледа на актуалното състояние на деинституционализацията

в България, ще се сблъскаме с поредната вълна от закривания в последния момент (домове медико-социални грижи за деца) през м. декември 2020 г. и с възраждането на опасенията на общността на НПО относно неспособността на правителството да действа в най-добрия интерес на децата, напускащи институциите.

Нека сега погледнем към различните проекти, предприети по време на първия програмен етап на националното действие по ДИ (2010-2015 г.).

Мариела Личева сега е заместник-председател на Държавната агенция за закрила на детето.

Преди да постъпи в Агенцията, тя играе важна роля в действията по ДИ в русенския регион.

Тук тя говори за това колко е трудно да си напредната линия, което означава да се справяш с последиците от съобразяването с проектните критерии за ефективност при създаването на 3 дома за малки групи в Русе.

За мен деинституционализацията на децата в България е процес от историческо значение. Той съдържа елементите на един последователен процес – начало, развитие и край. В този случай крайт е равнозначен на желания резултат, сиреч закриването на институционалната грижа за деца и развиването на мрежа от подкрепящи социални услуги, които гарантират израстването и възпитанието на децата в семейна среда.

Началото беше през 2010 година, а то започна със стратегията, приета от правителството – Национална стратегия „Визия за деинституционализация на децата в Република България“ и план за действие за нейната реализация. Тя очертава политическия ангажимент и волята на правителството за качествена промяна в системата на грижата за децата и благоденствието на семействата.

Благодарение на пътеката, по която ме поведе, аз работя в социалната сфера вече 21 години, а опитът ми в системата на закрила на детето е основен елемент от целия ми опит. Това означава, че съм била свидетел отблизо на процеса на деинституционализация на деца в България и съм участвала във всяка стъпка на осъществяването му в град Русе.

Признавам, че в началото бях песимист по отношение на сроковете, посочени в стратегическия документ за закриването на домовете за бебета и на другите видове институции за деца. През декември 2009 г. участвах в работна среща с минис-

търа на труда и социалната политика и всъщност му зададох въпроса дали срокът е реалистичен. Трябваше да се закрият 24 институции в рамките на 3 години, като закриването на дома за деца с увреждания (Могилино) от алианс от нестопански организации беше отнело 3 години.

Отговори ми следното: „Ако не се поставят срокове, никога няма да се закрият. Колкото по-кратки са сроковете, толкова повече работа ще бъде свършена.“

Този отговор имаше силно мотивиращо въздействие върху мен, тъй като ми стана ясно колко силно бе желанието на правителството, като този път не просто щяхме да сформираме или реструктурираме домовете за деца, а да ги закрияме, за да се гарантира най-безценното право на децата – да живеят в семейна среда.

И така, нещата бяха подготвени, а аз тогава бях ръководител на Дирекция „Здравеопазване и социални дейности“ в Русе. Приехме предизвикателството да сме двигателя на този процес.

Общинската администрация се стремеше не просто да свърши своята работа в този процес на закриване на институциите за деца, но и да създаде най-добрите условия за отглеждането и възпитанието на всички деца в общината посредством откритие на подкрепящи социални услуги.

Русе е новаторски град: първата ж.п. линия, първият асансьор, първата кинопрожекция и т.н. Не е случайно, че първата Регионална стратегия за развиване на социални услуги се създава в Русе като пилотен проект. Този документ става основа за дългосрочно регионално планиране на социални услуги, които са вече част от действащото законодателство.

Първата общинска стратегия беше за 2010-2015 и тя очерта стъпките за закриването на четири институции за деца в града. В него момент, освен дома за бебета с капацитет от 190 места имаше и 3 дома за деца, лишени от родителски грижи – един за деца на възраст от 4 до 7 години и два за по-големи деца.

Русе е първата община, която започна закриването на всички институции и между 2013 и 2015 г. успяхме да постигнем целта си. Най-голямата част от децата бяха върнати и подкрепяни в биологичните си семейства, а малък брой бяха преместени в друга форма на социална услуга.

Процесът беше труден, но възможен. Имахме не само нормативната рамка, но и пълната подкрепа на държавните институции на национално и местно ниво.

Създаде се междуведомствен екип от специалисти от системата за закрила на детето. Те бяха работили заедно години наред и си бяха взаимодействали при вземането и изпълнението на решения. Не е без значение това, че в града има мрежа от нестопански организации с голям опит в работа с деца, защото те бяха огромен ресурс в подкрепа на програмата за закриване.

Те предложиха международна помощ, адаптирана с цел осигуряване на основа за персонална оценка на нуждите на всяко дете, живеещо в институция и за планирането на процеса на извеждане.

Здравото партньорство между общинските власти и Отдела за закрила на детето беше много ценно. Бяха постигнали съществено намаляване на броя на децата в различните институции, а този фактор доведе до одобрението на общинския съвет по отношение на плана за деинституционализация.

Имаше и трудности, разбира се, но ние ги приехме като предизвикателства. Те са част от всеки процес, особено когато се поема по курс без прецедент. Мнозина се страхуваха от промените – работещите в институциите, някои съветници и дори хора от общността. Персоналът от институциите се съпротивляваше особено много, страхуваха се за работните си места и смятаха, че в институциите децата получаваха по-добри грижи.

Тези нагласи са разбираеми, но с участието на директорите и персонала в обученията и работни групи те станаха по-убедени в ползите от реформата в системата на грижи за децата. Използвахме информационни и помощни дейности, като искахме да намерим най-подходящите хора за новите услуги и домовете за малки групи.

Сигурни бяхме, че сме на прав път. Русе имаше един от първите работещи комплекси за социални услуги и се беше мобилизирал за предизвикателството на Могилино. В този контекст искам да спомена две неправителствени организации – „Еквилибриум“ и „Дете и пространство“. Те поеха отговорността да изградят и обучат екипи за предоставяне на специализирана грижа в подкрепа на първата програма за закриване, а освен това поеха по-голямата част от тежестта, когато – по-късно, в друга правителствена програма – бяха създадени 3 дома за малки групи за деца и подрастващи със сериозни увреждания. Това беше сериозно предизвикателство заради начина, по който се осъществи, но специалистите от двете организации и психиатрите от Центъра за ментално здраве за деца и юноши се погрижиха оценката

на подрастващите да бъде възможно най-изчерпателна, както и да се направи бързо преустройство на интериора на новите сгради, за да отговарят на нуждите на младежите и да намалят стреса и тревожността им.

Подкрепата за тези млади хора съвсем буквално означаваше безсънни нощи за екипите за социални услуги, които се сблъскаха с травмите, съпътстващи преместването на младежите, тъй като те можеха да реагират с агресия, самонараняване, с психотични прояви или да се затворят в себе си. Опитвахме се да ги подкрепим във възможно най-голяма степен.

Мога честно да заявя, че процесът на деинституционализация даде нови знания на всички нас. Да видиш всяко дете като уникална личност с личен потенциал е някак си възвисяващо. Превръщането на агресията в спокойствие. Депресията и затвореността в общителност. Некомуникативността в ясен говор. Въпреки физическите и интелектуалните увреждания, младежите вече имат индивидуални програми за развитие.

Всеки доставчик на услуги или служител от отдела за закрила на детето е герой. Всеки приемен родител или осиновител е скъпоценен. Но най-ценното от всичко е да запазиш семействата заедно.

Домове за хората с увреждания

„Разходите за подпомагане на хора със сериозни увреждания обикновено са високи, независимо къде живеят те. Институционалните услуги с ниски цени почти винаги предоставят нискокачествена грижа.

Няма доказателства, че за моделите за грижа в общността са присъщи по-високи разходи, отколкото в институциите, *при положение, че сравнението се прави въз основа на сравнимите нужди на резидентите и сравнимо качество на грижата.* (Курсивът е наш)

(Julie Beadle-Brown, University of Kent, UK – ‘Deinstitutionalisation and Community Living: Outcomes and costs – implications for CEE countries’ / PowerPoint)

Джули всъщност казва, че – да, неизбежно висо-

кокачествената грижа в общността струва повече от нискокачествената институционална грижа, но по-скъпа ще е и висококачествената институционална грижа. Качествената грижа в общността дава по-добрите резултати.

LUMOS прецизира статистиката, дадена в началото на главата. (LUMOS, 2016, pdf, 75).

В момента на старта на проекта през 2010 г. има:

- „24 институции, където са настанени общо 1290 деца и младежи с увреждания. Двадесет и три от тези институции са за деца с ментални увреждания; в останалите са настанени деца с физически увреждания
- 31 институции за медико-социални грижи за деца на възраст 0—3 години, но в тях има настанени 507 деца над 3-годишна възраст с увреждания

Общо целевата група на проекта „Детство за всички“ обхваща 1797 деца и младежи. По време на изпълнението на проекта 318 деца с увреждания от институциите за малки деца автоматично влизат в целевата група след достигането на тригодишна възраст. Поради това общо 2115 деца и младежи преминават от институциите към ново настаняване.“

В края на проекта (ноември 2015 г.) статусът на децата и младежите е следният:

РЕЗУЛТАТ	БРОЙ
Реинтегрирани в биологичните семейства	78
В приемна грижа	77
Осиновени	327
В домове за малки групи, създадени по проекта	1291
Настанени в съществуващи услуги (домове за малки групи или професионални училища за хора с увреждания)	87
Настанени в други институции (домове за лишени от родителска грижа и домове за възрастни хора с увреждания)	105
Починали (по неизвестни причини)	150

Организацията повдига следните въпроси:

„Има деца, които може да са терминално болни и за тях трябва да има подходящи услуги, като

например палиативни грижи.

Трябва да се отбележи и това, че децата, доколкото е възможно, никога не трябва да се местят от една институция в друга като част от реформа. Преместванията са стресиращи и има голяма вероятност децата, които се местят в други институции, да преминат през травма и влошаване на здравословното състояние, развитието и качеството на живот.“

LUMOS показва силна загриженост за преобладаващите изисквания за домовете за малки групи, свързани с неподходящия размер на средствата, инвестирани в ежедневната им работа и развитието на персонала.

Тази загриженост се проявява и от Националната мрежа за деца. Организацията посочва, че в първия си мониторингов доклад за реализацията на националната програма (2010-2011) правителството говори за подобряване на изискванията, свързани с подобряването на съотношението персонал: деца на 1:4. Организацията всъщност говори за опита на фондация „Сийдър“, която ръководи 6 дома за малки групи за младежи с увреждания. Посредством инвестиране на собствени средства в наемане на допълнителен персонал от 15 души, „Сийдър“ успява да поддържа съотношение 1:4. Ако организацията зависеше единствено от държавно финансиране, това съотношение би било 1:9 или 1:10.

Това повдига въпроси за приложимите изисквания в домовете за малки групи, ръководени от общински власти или организации, които нямат възможностите на „Сийдър“ за набиране на средства.

В интервю по Националното радио Александрина Димитрова, ръководител на „Сийдър“, казва следното:

„За нас основният проблем е липсата на инвестиране в хората, работещи в тези центрове.. неслучайно неправителствените организации, ангажирани с ръководенето на тези центрове, могат да се преброят на пръстите на едната ръка...“

В повечето случаи има 12 до 14 деца и младежи, настанени в центрове от семеен тип, обикновено с персонал от 1-2 души на смяна.“

(<https://www.cedarfoundation.org/en/insufficient-investments-in-social-sector//> авторски права)

Националната мрежа за деца прави следните препоръки през 2012 г.:

„Препоръки:

- Увеличаване на бюджета за функционирането на резидентни услуги за деца с увреждания с

цел достигане на съотношение 1: 4 между персонала и деца;

- Преразглеждане на капацитета на централите за настаняване на малки групи/настаняване от семеен тип и намаляване на не повече от 8 в съответствие с добрите европейски практики (виж по-нататък)
- Планиране и предоставяне на подходящи услуги за деца с поведенчески проблеми.“

Капацитетът на централите за настаняване от семеен тип в рамките на проект „Детство за всички“ е 14, което включва 12 постоянни места и 2 места за спешно настаняване, а методологията, одобрена от Агенцията за социално подпомагане, препоръчва капацитет до 15 деца. Центровете от такъв размер рискуват да генерират в малки институции (особено при недостиг на ресурси).

В следващата глава ще разгледаме анализа, предоставен от LUMOS, които правят оценка на промяната в качеството на живот на тези 1291 деца и младежи, преместени в домове за малки групи.

Пилотно закриване на домове за бебета

Коментирайки ранните дейности по проекта, предприети през 2011 г., Националната мрежа за децата посочи, че те са били насочени към инфраструктурата и развитието на административната функционалност. Организацията изрази изключителна загриженост относно бавното развитие на услугите, необходими за подпомагане на закриването на домовете за бебета. По-специално, големият брой деца, които продължават да постъпват в институции, разкрива ниския капацитет в областта на предотвратяването на разделянето на деца от техните родители.

Организацията също така изрази загриженост относно очевидното непризнаване на ролята на неправителствените организации в подпомагането на деинституционализацията и управлението на новите услуги:

„На този етап не е ясно дали в проектите, насочени към закриване на пилотните домове за бебета, неправителствените организации ще бъдат определени като доставчици на нови социално-здравни услуги. Посочва се само, че услугите ще се предоставят от общините. Камо

цяло, правителствените гържавни институции поставят в привилегировано положение общините пред доставчиците на услуги от неправителствени организации при изготвянето на механизмите и проектите за деинституционализация. Този факт често създава напрежение на местно ниво и води до загуба на ценни ресурси...

Сигналите, които Национална мрежа за деца получава от цялата страна, показват, че служителите на АСП неофициално насърчават общините да спрат да делегират услуги на неправителствени организации. Това създава все по-голямо напрежение на местно ниво и добрата практика е на път да остане в историята. Подобен неразумен подход води до спадане на качеството и най-вероятно ще се стигне до отлив на специалисти, в чието професионално развитие са направени много инвестиции“ (в контекста на проекта на Световната банка).“

Националната мрежа очерта накратко обхвата на учебната среда, създадена от онези НПО, които са закрили институции за медико-социални грижи за деца (както е посочено в предходната глава). Тя добави препратка към работата на фондация „За нашите деца“. В контекста на своя проект „Път към семейство“ (2015-2018 г.) организацията осигури алтернативни възможности за грижа за 21 бебета от дом за бебета („Света София“), които впоследствие щеше да ремонтира с амбицията да създаде Комплекс за ранно детско развитие:

„Иновативният Комплекс за ранно детско развитие ще събере на едно място Центъра за обществена подкрепа „Света София“ и Центъра по приемна грижа, които са част от сградата на Дома за медико-социални грижи за деца „Света София“, както и Дневен център за деца с увреждания на възраст от 0 до 7 години. Освен услугите, предлагани от първите два центъра, в Дневния център децата и семействата в риск могат да се възползват от оценка на развитието на детето чрез скринингови инструменти, почасова грижа за деца с увреждания, социализиращи дейности за децата, обучения за родителите, асистентска грижа за децата в домашна среда. В Комплекса ще се предоставят услуги от медицински специалисти, както и водна рехабилитация за бебета и деца с увреждания и забавяне в развитието.“

(<https://www.detebg.org/en/project-care-at-early-age/> / авторски права)

(По-нататък в тази глава ще видим как иновациите в областта на развитие на услугите се ком-

прометират от строгото дефиниране на видовете услуги, които могат да получават гържавно финансиране. „Св. София“ сега има център за социална подкрепа, център за приемна грижа и дом за малка група в отделна сграда наблизо.)

„... някои от услугите за превенция и подкрепа на семействата, като например семейно консултиране, здравни центрове за майки и деца и центрове за ранна интервенция, създадени като част от проекта „Посока – семейство“, който беше двигател за закриването на пилотни домове за бебета, не продължиха своето съществуване поради липса на разбирателство между Министерство на здравеопазването и Министерство на труда и социалната политика за начина, по който законово може да се уреди интегрираният подход.“

(<http://nmd.bg/wp-content/uploads/2018/03/country-fiche-Bulgaria-2017.pdf> / авторски права)

Националната мрежа прави следните препоръки:

- „Министерството на здравеопазването трябва да подобри организацията на работата по проекта и да взема пред вид добрите практики, въведени в домовете за бебета от различни нестопански организации.
- Да се разработи механизъм нестопанските организации да имат по-активно участие в проекта, за да се осигурят нужните устойчивост и качество на услугите в общността.“

Има притеснения и по отношение на невъзможността за заделяне на средства, налични поради закриването на домове и намаляване на капацитета на тези, които продължават да функционират. Тези пари трябва да се инвестират в нови услуги.

„Препоръки:

- Изготвяне на финансов анализ за средствата, спестени от намаления капацитет на институциите;
- Създаване на механизъм за прехвърляне на средства от институциите към социалните услуги в общността.“

По време на разгръщането на проекта тези настоявания ще трябва да се повтарят отново и отново. Нека да имаме пред вид, че говорим за прехвърляне на средства, спестени на територия, ръководена от Министерство на здравео-

пазването, при това управлявани до голяма степен от Министерството на труда и социалната политика.

Нека да видим какви действия предприемат „Надежда и домове за децата – България“, за да се разбере, че нестопанските организации не са напълно извън проекта. Инициативите на тази организация могат да се разглеждат като попълване на празнини или работа по слабостите на проекта на правителството. Освен това, има и свидетелство за зависимостта на министерството на здравеопазването от нестопанската организация.

Ефективно недопускане на настаняване в институции (гейткийпинг)

„...Фондовете на ЕС не могат да се използват за подкрепа на семейства и подобряване на условията на живот (често много важни за процеса на връщане в семейството) или за превенция на разпадането на семейства – жизненоважно за намаляване на влизането на деца в системата за грижи. Ето защо, без подкрепата на НДД много деца, които биха могли да се върнат у дома (или да си останат у дома) ще са ненужно настанявани в алтернативни грижи с високи финансови разходи, при това във вреда на тяхното развитие.

(ННС Bulgaria, 2013, pdf, 74)

В контекста на превенция на изоставянето на новородени и подпомагане на реинтеграцията на деца от институции в техните биологични семейства, „Надежда и домове за децата“ използват метод, наречен „АКТИВНА подкрепа за семействата“. (ННС Bulgaria, 2012, pdf, 76)

АКТИВНАТА подкрепа за семействата става елемент от координирани действия, включващи служители на отделите за закрила на детето и доставчици на социални услуги. Тези действия обикновено се описват с международно валидни фрази – ранна интервенция (за намаляване на възможността за криза в семейството) и превенция (на изоставянето на деца). Програмите за ранна интервенция обикновено се фокусират върху основните проблеми по време на раждането или малко след това, напр. нисък родителски капацитет, дисфункционално семейство и/или значителна материална бедност; самотни май-

ки; майки в пубертета; майки с проблемно ментално здраве; преждевременно раждане; бебета, родени със сериозни увреждания, проблеми в развитието или хронични медицински състояния. Споменатите проблеми често играят роля в случая на настаняване на малки деца в резидентни институции; те остават важни и когато се правят опити за реинтегриране на децата в биологичните им семейства след извеждането им от споменатите институции.

Предоставената холистична, стратегическа и гъвкава подкрепа е краткосрочна и специално пригодена към нуждите на семейството. Амбицията е да се помага на семейства да помогнат на себе си за излизането от конкретна криза или цикъл от кризи, като се посочат силните страни, подчертае се потенциалът, преразглеждат се връзките (роднини, приятели, съседи и местната общност) и се окаже помощ за финансово подпомагане (социална помощ) и услуги (социални услуги, здравеопазване, образование, жилищно настаняване).

Това ни връща към глава 2, нали? Там говорихме за отчаяната връзка между ромските семейства и бюрокрацията. Разгледахме факторите, които правят системата за социална помощ непригодна за тази цел. Чрез използването на АКТИВНА подкрепа за семействата „Надежда и домове“ реагира бързо с предоставяне на материална подкрепа, достатъчна за предотвратяване на пълна нищета. След това организацията помага при търсенето и осигуряването на връзки с официални институции за подпомагане и ресурси в общността.

Ефективно недопускане на настаняване в институции (гейткийпинг)

„Броят на бебетата, които влизат от родилното отделение в пилотните домове за бебета, спадна с почти 80%, от 91 през 2012 до 21 през 2013 г., от семейства с около 85% и с приблизително такъв процент от болници. Това ясно показва, че когато е поставена задачата да се прави пресяване за превенция на влизането в институция, може да се намери алтернатива. До този момент има само общи данни за това, какво става впоследствие с отклонените бебета – остават в биологичните си семейства, влизат в приемна грижа или се насочват към друг дом за бебета в друг регион, например. Данните от 7 пилотни регионални дирекции за социално подпомагане (всички освен София, за която все още няма данни) показват, че от всичките 317 случая на превенция на изоставянето в родилното отделение успешните са

226, или 76% от децата остават в семействата си. Не е ясно дали е работено за проследяване на случаите на тези семейства с цел оказване за подкрепа за превенция на последващо изоставяне и за мониторинг на по-дългосрочни резултати отвъд връщането въщи от родилния дом. „Надежда и домове за децата“ посочва в коментарите, направени по първия вариант на този доклад, че последващият мониторинг потвърждава, че НДД „са помогнали на семействата на 435 деца в риск от изоставяне, за да предотвратят тяхното настаняване в осемте пилотни дома за бебета между януари 2012 и декември 2013 г. Инструментите за оценка, които използваме, позволяват сравнителна оценка на семейството и грижата, която полагат за детето си в началото на нашата интервенция, в края на подкрепата и 6 месеца по-късно.“ Това е съизмеримо с 226-те успешни превенции в 7 пилотни области, посочени от екипа на „ПОСОКА: семейство“. Друга нестопанска организация, Фондация „За нашите деца“, която работи по превенцията на изоставянето на бебета в София и Пловдив, докладва за успех от 90% при задържането на новородените бебета в семействата им.

Затова изглежда вероятно, че повечето от децата, които не са влезли от родилното отделение в дом за бебета през 2012 и 2013 г., всъщност остават в семействата си, а не са в друг вид официална грижа. *Това все още не е отразено в данните за деца във формална грижа...*

(Rogers, 2014, pdf, 70)

Въз основа на онова, което Джоана е успяла да установи, превенцията на институционализацията е доста успешна, а ние нарочно написахме последното изречение с курсив. Броят на децата, които се настаняват във формална грижа, остава притеснително висок. *Превенцията на разделянето на деца и родители не е ефективна.*

Комуникация: Създаване на функционални мрежи

Във всяко едно от седемте места, където се закриват домове за бебета, „Надежда и домове за децата“ насърчават създаването на формални координационни механизми, като организацията наема един човек, чрез който може да се насочва организационна подкрепа и да се получава обратна информация от предната линия. Освен това, тъй като протичат закривания и на други места, се враждат и координационни механизми.

Сеещате ли се за въпроса, повдигнат в публикацията на „Чайлгнакт“, която споменахме в преходната глава, за тежката централизация на контрола в България?

„Макар че отделите за закрила на детето (с нисък капацитет) са базирани на ниво община, те всъщност не се ръководят от общинските власти, а от Агенцията за социално подпомагане (централна изпълнителна структура на правителството) посредством местните дирекции за социално подпомагане...

... Единствените действително централизирани услуги са новосъздадените алтернативни услуги... Тъй като отговорността за управлението им е възложена на общинските власти.“

Управлението на домовете за деца с увреждания и за тези, лишени от родителска грижа, се прехвърля на общините, но НЕ и това на домовете за бебета. Това означава, че местните здравни власти играят важна роля, особено при положение, че превенцията на изоставянето все повече се насочва към контекста на перинаталната грижа.

Необходимо е сътрудничество. Мултидисциплинарният подход дава възможност за фрагментация, произтичаща от многобройните класификации и различните професионални гледни точки и приоритети. Специалистите продължават да заемат различни сфери, откъдето започват конкретните им интервенции. Кои събира хората заедно? Кои контролира координацията?

В рамките на механизма на координация, гържавната власт по места е най-вече в ръцете на областния управител. Платформата за взаимодействие на регионално и на общинско ниво заменя използването на традиционните комуникационни канали, което води до забавяне на вземането на решения чрез предлагането на „прости и ефективни правила и регулира взаимодействието между властта, професионализма и ресурсите, като същевременно предлага среда за учене един от друг“.

(<https://knowhowcentre.nbu.bg/raboten-seminar-komunikacia-v-deinstitucionalizaciata/>)

Приложение 3 съдържа текста на споразумението за използване на координационния механизъм в област Русе. Той посочва състава на постоянните членове на областния координационен механизъм (с участието на основните институции) и асоциираните членове (различни участници). Определени са задълженията на конкретните членове. Посочени са начините за свикване на срещи, както и начините за разпространение на протоколите до всички членове.

Обучение и изграждане на капацитет

„Надежда и домове за децата“ обучава екипите по проекта, които отговарят за закриването на домовете за бебета. Освен това, те обучават и персонала на осемте институции за подпомагане на рехабилитацията им и за улесняване на преминаването им към новия набор от услуги.

„... ние имаме важна роля в изграждането на капацитета на правителството за управлението на реформата на грижата за децата. По искане на Министерство на здравето направихме двудневно обучение на координационния екип, участващ в закриването на домове за бебета. Обучението обхваща оценката на нуждите на децата и планирането на грижите и се прави за 25 участници, включително и представители на Министерство на здравеопазването, Държавната агенция за закрила на детето и Агенцията за социално подпомагане. Прави се и обучение на екипите, отговарящи за оценката на малките деца в осемте институции, които накрая решават дали едно малко дете може да се върне у дома при родителите си или не. Ролята ни в обучението на екипите за оценка и за работа по проекта гарантира, че по време на закриването на осемте институции ще се прилагат насоките за най-добри практики, разработени в процеса на закриването на дома в Тетевен. Екипът ни ще оказва постоянна подкрепа на екипа по оценка, като гарантира високо качество на процеса на оценка и осигуряване на възможно най-добрите резултати за всички малки деца.“ (ННС, 2013, pdf, 74).

НДД подкрепя разработването на инструменти за оценка в рамките на проекта и помага на екипите за оценка при издирването и оценката на семействата на децата, разпръснати из цялата страна (докато проектът, финансиран от ЕС, може да оперира само на територията на осемте пилотни области).

Закриване на домове за бебета

Министерството на здравеопазването „помоли „Надежда и домове“ да координира и осигури техническа помощ при закриването на институцията за бебета в Широка лъка (2012-2013 г.). Това е малка институция с капацитет за 35 деца, но броят на децата е намалял до под 10 бебета. Сградата е трябвало да бъде превърната в цен-

тър за социална рехабилитация и интеграция. Впоследствие местните власти в Кюстендил се обръщат към НДД, за да съдействат за намирането на алтернативни места за грижа за последните и най-трудни случаи на деца, пребиваващи в местния дом за бебета, което води до закриването на дома през 2013 г.

Участието на „Надежда и домове“ в закриването на домове за бебета се разширява в съответствие с увеличаването броя на областните координационни механизми.

Освен това от „LUMOS“ беше поискано да подкрепи закриването на домовете за бебета във Варна и Добрич.

Каква е съгбата на 8-те затворени обекта?

„Осемте дома за бебета, които се закриват като част от пилотния проект в рамките на Плана за действие, се заменят в същата сграда с набор от услуги, които се определят от Министерството на здравеопазването като „здравно-социални“ услуги (*), а от регионалните и общинските власти и ръководителите на услуги, интервюирани за настоящия преглед, като „услуги за ранна интервенция“. Макар това да показва положително пренасочване на ресурси от институционални грижи към услуги в общността, известно безпокойство буди фактът, че тези „услуги за ранна интервенция“ изглеждат не са разработени с разбирането за „услуги за ранна интервенция“ от гледна точка на най-добрите практики в България или в международен план.“

(Rogers, 2014, pdf, 70)

Преустройството на 8-те дома за бебета никак не е лесно поради противоположните гледни точки на Министерството на здравеопазването, което ръководи заведенията, на Агенцията за социално подпомагане (Министерство на труда и социалната политика), която има най-голямо право на глас по отношение на бъдещото им финансиране и използване, както и на амбициите на общинските власти, на чиято територия се намират домовете (голяма грижа е потенциалното съкращаване на персонала на институциите, който не би могъл да бъде изцяло ангажиран в новите услуги). Тези общински власти са помолени от Агенцията за социално подпомагане да определят нуждите си, като разгледат редица

предоставени възможности. Те се основават на вече одобрени в рамките на проекта на ЕС модели за новата инфраструктура, което оставя много малко възможности за промени. Ако към това се прибавят и добронамерени и нетърпеливи НПО, нещата стават още по-сложни.

Ето текста от правителствения план за действие, който се отнася до „Проекта за здравно-социални услуги“:

„Майчино и детско здравеопазване

- Детска консултация – систематично проследяване на здравословното състояние, физическото и психомоторното развитие на бебетата и малките деца. Превенция на детската заболяемост, смъртност, negliжиране в семейството и други рискове в ранна възраст – екип от педиатър, детска медицинска сестра, психолог; необходим среден капацитет – 1000-2000 случая годишно на регион.
- Създаване на *отделения за недоносени деца и деца с ниско тегло* (6 за цялата страна) от ДМСДГ (домове за бебета) в многопрофилните болници. Тези отделения осигуряват възможността майките да не се отделят от бебетата си.
- Ранна здравна интервенция за деца с увреждания – медицинска рехабилитация, информированост, консултиране и обучаване на родителите;
- Мобилни здравно-социални услуги, предоставяни от центъра за профилактика на майчино и детското здраве

- *Част от тези услуги се откриват в сградите на предишните ДМСДГ (домове за бебета).* По-голямата част от тях, обаче, се откриват на различни места в регионите и обслужват както деца под 3 години, така и по-големи. (курсивът е наш).

Детски център за психично здраве

- Предоставя психиатрична и психотерапевтична грижа на деца с проблеми на психичното здраве и психологическа подкрепа на семействата им; персоналят включва мултидисциплинарен екип, ръководен от детски психиатър, специалисти, компетентни в областта на детската психиатрия, детската психология, психотерапия и социална рехабилитация – 5 за цялата страна. Един е вече създаден.

(План за действие за ДИ, , 2010-2014, pdf, 77)

В крайна сметка в 8 общини започват да работят набор от услуги, макар че не всички услуги могат да станат устойчиви след края на първия етап на проекта (през 2015 г.), тъй като нямат одобрението на Агенцията за социално подпомагане за получаване на делегирани от правителството бюджети.

Таблицата по-долу показва най-обичайното състояние преди края на първия етап на европейския проект. Маркираните с жълто услуги все още съществуват (информацията е дадена от Национална мрежа за децата).

ФОНДАЦИЯ ВЕЛУКС

Местоположение	Видове								
	Център за семейни консултации	Дневна грижа за деца с увреждания (до 7 год. възраст)	Център за ранна интервенция	Център за майчино и детско здраве	Детски център за психично здраве за деца от 0 до 3 г.	Резидентно звено за деца, нуждаещи се от постоянна медицинска грижа (до 7 год. възраст)	Звено „Майка и бебе“	Звено „Приемна грижа и осигуряване“	Общо планирани за общината
Габрово	0	1 Плюс мобилна услуга за ранна интервенция	1 Мобилна единствено като част от дневната грижа	1 Подобен център е отворен и в местната болница	0	1	0	0	4
Монтана	1 Първоначално с финансиране от УНИЦЕФ	1	1 Финансирани по проект за социално приобщаване	1 Първоначално с финансиране от УНИЦЕФ	0	1	1	0	6
Пазарджик	1	1	1	1 Подобен център е отворен и в местната болница	0	1	1	0	6
Перник	1	1	1	1 Подобен център е отворен и в местната болница	0	1	0	0	5
Пловдив	1	1 С местно финансиране само за децата в двете резидентни звена	0	1 Подобен център е отворен и в местната болница	1	2	0	1	7
Русе	1 Финансирани по етап 2 на проект за социално приобщаване	1	0	1 Подобен център е отворен и в местната болница	1	1	1	1 Там се намира областният екип по ПГ, но работи с финансиране от националния проект за ПГ	7
София	1 Финансирани по етап 2 на проект за социално приобщаване	1	0	1 Подобен център е отворен и в местната болница	0	1	0	0	4
Търговище	1	1	1	1 Подобен център е отворен и в местната болница	1	1	0	0	6
Общо за вид	7	8	5	8	3	9	3	2	45

Нормално е да се попита защо Агенцията за социално подпомагане прави това. Това не е ли възпиране на иновациите? В своя мониторингов доклад за 2012-2013 г. правителството всъщност заявява следното:

„Финансирането на всички нови услуги със средства единствено по оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ подлага на риск устойчивостта на услугите.“ (Monitoring reports, 2010-2014, pdf, 62)

Освен това трябва да се посочи, че Министерство на здравеопазването създава центрове за майчино и детско здраве през 2016 г. Тогава вече съществува набор от услуги за ранно детско развитие и ранна интервенция като наследство от проект на Световната банка по проблемите на социалното приобщаване (2010-2015). Целта на този проект е „повишаване на подготвеността за училище на децата под 7-годишна възраст, най-вече сред бедни и маргинализирани семейства, включително и ромски семейства“. Услугите продължават с европейско финансиране и след края на проекта на Световната банка.

(<https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2010/07/23> / авторски права)

На тази база първоначалните планове за празните сгради на институциите включват както иновации, така и елемент на повторение. Работата с централите за психично здраве за малки деца зависи от съществуването на детски психиатри и клиницисти. Както едните, така и другите са в недостиг, а липсата на адекватна грижа за психичното здраве на децата си остава проблем и днес.

Може да се твърди, че разширяването на съществуващата перинатална грижа за майката и детето чрез създаване на центрове за майчино и детско здраве се осъществява по-добре вътре или в непосредствена близост до родилните отделения. Може би това са основанията на Министерство на здравеопазването да създаде 31 здравно-консултативни центрове за майчино и детско здраве във всички окръжни градове от септември 2015 г. (обозначени като „подобен център е открит в местната болница“ в горната таблица. До септември 2020 г. те са предоставили 41014 медицински консултации и 1781 домашни посещения в случаи на недоносени деца и деца с увреждания, съгласно националната програма за подобряване на майчиното и детското здраве (2021 – 2030).

Може би си спомняте (от глава 5), че УНИЦЕФ

създават свой модел на семеен консултативен център в контекста на своя проект за деинституционализация в Шумен. Действителните центрове се създават през 2011 г., а започват да функционират през 2012 г. Трите заведения – в общините Шумен, Нови пазар и Велики Преслав – се стремят „да осигуряват покритие на услугите за целия регион, със специално внимание към особено маргинализирани общности“. Новите услуги „са замислени като услуга за работа в общността, която ще предоставя услуги за подкрепа на семействата въз основа на определяне на индивидуалните, семейните и общностните нужди“. (UNICEF, 2016, pdf, 67)

Съгласно доклада за оценка на проекта, казусите се определят въз основа на „картографиране на уязвимостта“ на региона, а голяма част от работата е мобилна. Говори се и за обучение на работното място, но като че ли има затруднения с формализирането на процесите на въвеждане на персонала и разработване на ясно дефинирана програма.

Създаването на модела представлява осезаема реакция на ситуацията, в която достъпът до услуги зависи от насочването от отделите за закрила на детето. Смята се, че това възпира хората да търсят съществена помощ поради стигмата, свързана с действията, целящи да защитят детето, за разлика от предлагането на подкрепа на детето и семейството.

Някои хора в правителството смятат, че утвърдените центрове за социална подкрепа (подсказката е в името) имат капацитета да предложат услуга за семейна консултация. Игва моментът, когато приемането на нов Закон за социалните услуги (в сила от юли 2020 г.) създава възможност тези утвърдени центрове да работят по начин, който е по-скоро – хм – подкрепящ, а не предпазващ, въпреки че начинът, по който службите отчитат самонасочването на семействата, е тромав. Центровете се финансират на база глава от населението (средногодишни стойности) и прилагането на политика на напълно отворени врати би могло потенциално да увеличи броя на клиентите доста съществено. Когато се регистрират и отчитат, консултациите с лица, които са се насочили сами, имат различна тежест в сравнение с насочените от отделите за закрила на детето.

Дали тази малка стъпка в посока на универсална семейна подкрепа е сигнал за необходимост от промяна на културата на работа в централите за социално подпомагане?

През 2015 г. Дейвид Бисет пише следното по повод на изследване, направено в центрове за социално подпомагане за „Еквилибриум“:

„Географската разпръснатост не беше единственият критерий за избор на общините, в които проведохме интензивните проучвания. Очаквахме организационно разнообразие, а някои различия бяха очевидни още преди да извършим посещенията. Въпреки това не можехме да предвидим напълно въздействието с течение на времето на различните работни среди върху работните похвати. Това беше нещо, което искахме да проучим, и това ни провокира както да съставим много подробни профили на централите, така и да работим с различните екипи, за да развием това, което експертите по управление наричат „системно съзнание“.

(Equilibrium, 2015, pdf, 1)

Действието на „Еквилибриум“ има за цел да подобри способността за самооценка. Тя трябва да се основава на въздействието, като се използва рефлексивна практика и повишено взаимодействие с клиентите. Какво въздействие оказва работата ви върху хората, с които работите?

Сред доставчиците на социални услуги силно преобладаваше усещането, че „системата“ пречи на истинското опознаване на общността и на пълноценното ангажиране с нея. Съществуваше тенденция за „съсредоточаване върху структури и организации, които имат формални връзки с доставчика на услуги“. Доставчиците на услуги бяха наясно с позицията си във формалната система, но бяха затруднени в опита си да установят мястото си в общността.

УНИЦЕФ положи усилия за картографиране на общността. Това е нещо изключително трудно за постигане като еднократно усилие. Трудно е да се осъществи в качеството на самостоятелна организация, ангажирана с предоставянето на услуги.

Необходимо е да се премине от традиционния подход на установяване на нужди, разработване на планове, набиране и разпределяне на средства и след това въвеждане на действия в общността към използване на съществуващите общностни ресурси и изграждане на взаимоотношения на учене и менторство с общността. Защо да използвате собствените си очи и организационна енергия, когато имате на разположение цяла общност?

(Тук сме формулирали аспектите на модела SEED-SCALE от теорията на социалното развитие: <http://seed-scale.org/overview/> / Авторско право).

„Колкото повече усилия вложим в системни анализи, толкова по-добре разбираме милиардите начини, по които системата насърчава или затруднява предоставянето на социални услуги с голямо въздействие.“

(„Еквилибриум“, 2015, pdf, 1)

В този контекст можем да видим, че инициативата на УНИЦЕФ в Шумен е благородно усилие в общността да се въведе пълноценно предоставяне на услуги. Вижда се, че промяната, породена от новия Закон за социалните услуги, е положителна стъпка. От друга страна, имаме опасения за преминаване на работещите в системата от закрила към подкрепа, освен ако не се създадат отношения на учене и менторство със семействата, *като работещите в системата имат желание да се учат от тях.*

(Във втората част на тази глава ще разгледаме степенята, до която системите за мониторинг и оценка на социалните услуги в България, Румъния и Молдова не вземат под внимание въпроса за въздействието върху благосъстоянието на потребителите.)

Ами съдбата на всички останали резидентни институции, които ще се закриват, много от които се намират в селски райони, подложени на посткомунистическа депопулация?

Има отчетливо внимание към развиването на услуги *в общността*, а разположението на институциите (особено ако са географски изолирани) се приема като отделено от общността. Обръща се подчертано внимание към преквалифицирането на институционалния персонал и наемането му в новите услуги. Средствата, спестени от закриването на институциите, трябва да се заделят и да се насочват към новите услуги.

Какво става със стария имот? Сградите? Много, може би повечето, ще се добавят към броя на рушащи се архитектурни останки, които няма как да не видите, когато пътувате из България, Румъния и Молдова. Към безжизнената промишленост и умиращите села се добавя и безжизнената институционална грижа.

От тази гледна точка разговорът за домовете за бебета – макар и в големите градове – може да се приема като нещо положително, въпреки че трябва да се признае, че там си остава усещането за институция заради големината и обстановката.

Селата?

По-нататък в главата ще научите за ранна възрастна от реконструкции в домовете за деца, лишени от родителска подкрепа. Големите резидентни сгради бяха разделени на секции с по няколко звена „от семеен тип“. Същите големи отделни сгради, същият персонал, същата общност на село. Своеобразен напредък, ако има по-голям акцент върху възпитаването на умения за живот и грижа за себе си, но въпреки това с минимални възможности за участие на общността.

Любопитно е да кликнем върху Guide-Bulgaria.com. Описанието във варианта на английски език на (сега печално известното) Могилно ви казва, че то е „разположено на хълмисти възвишения между каньони“. Споменават се „вълнуващи гледки“. Последният параграф на кратките бележки небрежно съобщава: „В село **Могилно** има дом за социални грижи за деца с увреждания.“

(http://www.guide-bulgaria.com/NC/rousse/dve_mogili/mogilino/ / авторски права)

Сайтът на община Две могили обяснява, че „защитеното жилище“ има за цел да предоставя „подкрепяща среда за момчета и момичета с увреждания, които са напуснали специализираната институция.“

(http://www.dvemogili.bg/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=69&lang=en / авторски права)

Тези информационни бюлетени оставят горчив привкус за едно село, в което през 2009 г. населението е било 337 души, а в края на 2013 г. то е намаляло до малко над 200 души. Въпреки това в селото има дом, който предлага „подкрепяща среда за момчета и момичета с увреждания“. Предполага се, че това е така. Не бива автоматично да приемаме, че не е така, само заради това, че е скрито в селските райони.

Домът за хора с увреждания в Горна Козница, закрит от „Сийдър“, е основан през 1963 г. и е имал капацитет за работа със 70 деца и младежи. По време на закриването селото е имало 287 жители. В края на 2013 г. населението е 126 души (Guide-Bulgaria.com)

„Сградите не са строени да служат за целите, за които са били използвани. Те не са достатъчно големи, липсвала им е съответната водоснабдителна и канализационна система, не са достъпни за инвалидни колички и след години на злоупотреба и финансово занемаряване сградите буквално се разпадат.“

(Cedar, 2012, pdf, 65)

Домове за бебета в градовете и домове за хора с увреждания в малките села. Дали някакъв притеснителен процес на разпределение се е отразил на географското разпределение на резидентните институции – йерархичен порядък, при който определени групи са разположени по-далеч от основното население, отколкото други?

Ето какво казват „Надежда и домове за децата“:

„Заведенията за институционална грижа обикновено са *изолирани от основните общности и понякога се намират в отдалечени места, което води до още по-голяма сегрегация на децата от обществото*. Географската изолация е била и продължава да бъде особена характеристика на институциите за деца с увреждания или с проблемно поведение в Централна и Източна Европа.“ (курсивът е наш)

(<https://www.hopeandhomes.org/blog-article/what-is-institutional-care/> / авторски права)

Какви са действителните твърди критерии за избора на местоположение? Често срещаме израза „скрити деца“ в медийни материали за институционална грижа, а това предполага скриване от обществото. Това е в съзвучие с въпроса за обществения срам, който разгледахме в глава 1. Освен това, от чисто идеологическа гледна точка, когато вниманието е съсредоточено върху производителния работник и изпълнението на грандиозните петгодишни планове, е очаквано тези аспекти от обществената дейност, които се смятат за непродуктивни и икономически обременяващи, да са насочени към локации, където ще се виждат от по-малко членове на обществото. Както казва поговорката, „далеч от очите, далеч от сърцето“.

Селата, обаче, имат обитатели. Чували сме разкази за тяхната добрина. Чували сме за взаимоотношения, формирани се между възрастни селяни и момчета и момичета, които им помагат в градините. Знаем за едно момче, осиновено от Могилно, където децата, отишли за ваканцията при баба и при дядо, играят на площадката и езерцето, направено до институцията. Чували сме разкази, които са пълна противоположност на мрънкането срещу суеверията и страха, документирани в глава 1.

(Трябва да се каже, че организации за защита на човешките права, като Българския хелзинкски комитет, например, също са разказвали страшни истории за експлоатация и малтретиране.)

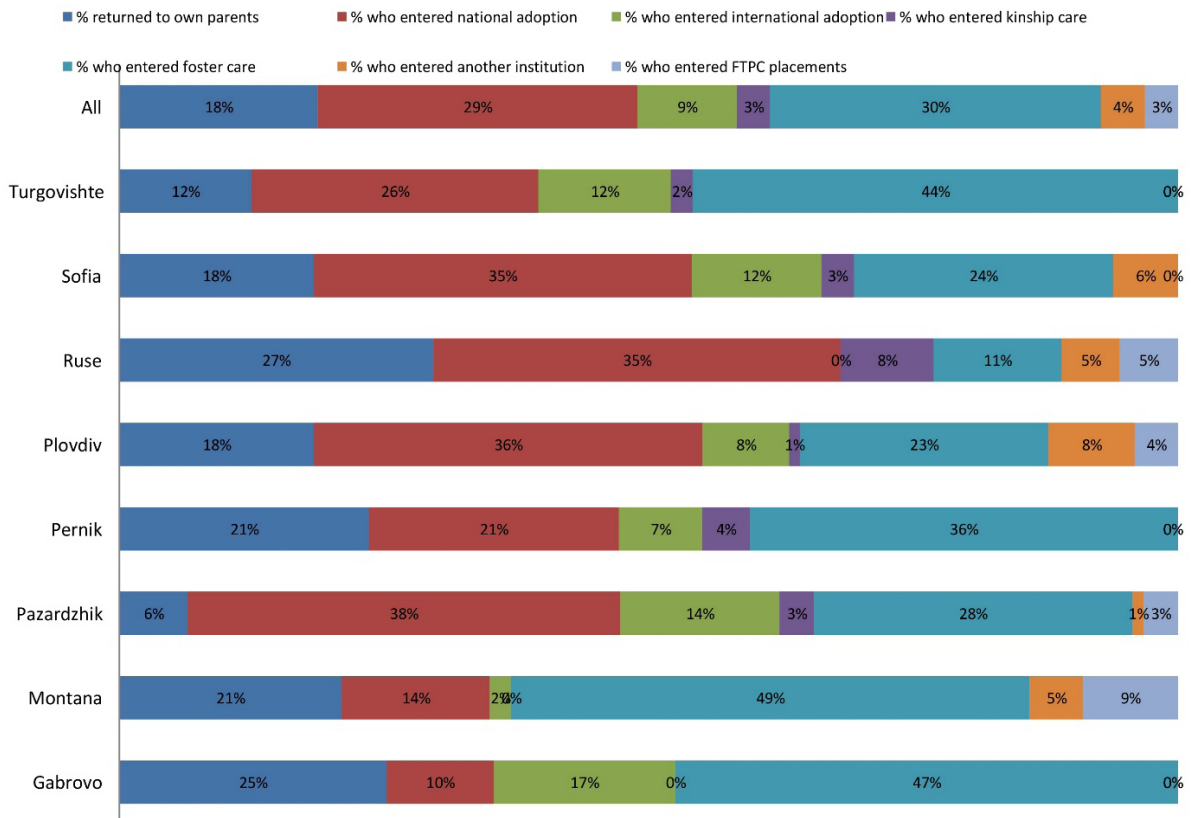
Тези лични истории разкриват мястото за взаимодействие между селяните и институцията.

Всъщност е трудно да скриеш един гетски дом в едно село. По много начини е по-лесно да скриеш един дом за бебета, или поне това, което става вътре, в покрайнините на някой индустриален център.

По време на една презентация на 6 юни 2014 г. консултанти на УНИЦЕФ използват следното шокиращо изображение, което графично разкрива превъзходството на националната грижа за осигуряване и приемната грижа като варианти за малките деца по него време.

(Bulgaria DE-I Review Draft Report: Consultation with Stakeholders)

Of all children who left 8 pilot Infant homes in 2012 & 2013:

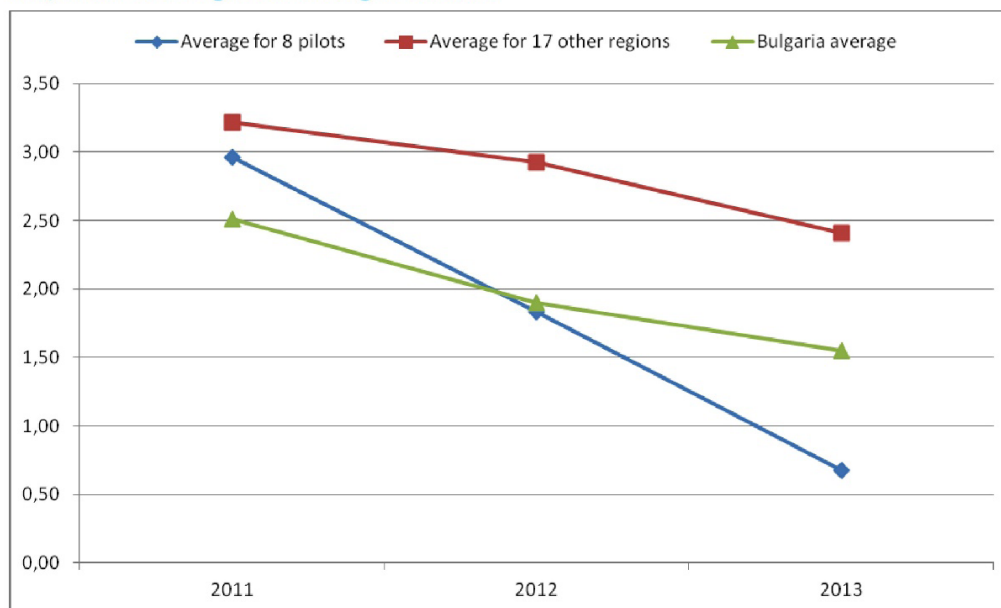

Трябва да помним, че данните на диаграмата представят едва 8 пилотни дома за бебета в процес на закриване.

Това е отрезвяващата картина на Джоана от същия период, отнасяща се до 8-те пилотни дома и другите работещи домове за бебета:

50% of entries to the system of institutional care are from maternity wards?

Number of children entering the care of the Infant homes from maternity wards per 100,000 children aged 0-3 during 2011-2013

Source: SACP, 2014; National Census, 2011; author's calculations

Във втората част на тази глава ще покажем неизбежното въздействие на закриването на домовете за бебета върху нивото на осиновяване в/от България.

Развитието на приемна грижа

Малко преди началото на проекта Националната мрежа за децата обърна внимание върху несъответствието между нивото на инвестиране в служители и резултата по отношение на приемните семейства, набрани и обучени по проекта за приемна грижа. От 2012 г. „... има 86 координатори, 86 счетоводители, 28 регионални координатори и още около 20 човека допълнително на национално ниво, които ще реализират проекта.“ Тук не са включени допълнителните социални работници, привлечени на местно ниво.

(<https://nmd.bg/en/which-are-the-problem-areas-in-the-deinstitutionalization/> авторски права)

Що се отнася до тези допълнителни социални

работници, международният консултант Джоана Роджърс (по нейн материал от 2014 г.) казва следното:

„... приемната грижа .. също тревожи някои от респондентите, особено сред специалистите в областта на грижата за децата – както на държавна работа, така и в неправителствения сектор. Съществува притеснение, че услугите за приемна грижа са създадени от новопривлечени социални работници, които нямат почти никакъв предишен опит, нито достатъчно обучение и подкрепа. Няколко респонденти споделят схващането, че приемната грижа е разработена като услуга за всеобхватна алтернативна грижа, без разбиране на нейния потенциал да функционира като „подкрепяща временна услуга за деца и семейства“ с цел превенция на разделянето.“ (Rogers, 2014, pdf, 70)

Въз основа на своята загриженост за възможността да се изключат НПО от сферата на предоставяне на услуги в подкрепа на закриването на домове за бебета, Националната мрежа за децата е предупредена, че националната програма

за развиване на приемна грижа не предвижда роля за неправителствения сектор:

„Въпреки настояването на комисията по мониторинг на оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ (ОПРЧР) да се впишат НПО като партньори по проекта, това не е направено от политическото ръководство на Министерството на труда и социалната политика. След обявяване на първоначалното намерение на Агенцията за социално подпомагане за възможността за разпределяне на отговорности и ресурси между общините и НПО, когато услугата се предоставя чрез общностен център за подкрепа или от асоциация, в крайна сметка това не е направено. По традиция, приемната грижа в страната се развива (и се развива) от неправителствени организации, а в момента те на практика са изключени от този процес. Тази услуга се въвежда в България след дълги усилия на гражданския сектор в партньорство с държавните институции, а опитът на много организации е пренебрегнат и недооценен от политическото ръководство на Министерството на труда и социалната политика.“

[през м. юли 2013 г. е публикуван наръчник с добри практики в сътрудничеството между НПО и местните власти:

„Българската национална мрежа за децата, в сътрудничество с Националното сдружение на общините в Република България (НСОРБ) и с подкрепата на Посолството на Република Франция в България представя 13 практики за успешно сътрудничество между неправителствени организации и общини в областта на политиките за деца и семейства.“

(<https://www.childpact.org/2013/11/13/> / авторски права)

Роджърс съобщава и за нееднозначност сред доставчиците на услуги, с които е разговаряла, по отношение на ролята на приемната грижа като възможност за деца с увреждания и деца, които не са бебета (например по-големи деца, които предстои да излязат от домове за деца, лишени от родителски грижи).

Тя говори за споменатите от членовете на Националната асоциация за приемна грижа проблемни сфери:

„1. договорни отношения, които не защитават трудовите права на приемните родители и техните права на отпуск по болест, отпуск, заместваща грижа и друга подкрепа. Очакванията са, че приемните родители не трябва да имат друга работа, въпреки че националното законодателство не забранява това.

2. Условия за заплащане, включително забавяне или отмяна на еднократни помощи за лични

вещи или неща, необходими за приемното дете, закъсняло изплащане на помощи за приемна грижа, предназначени за покриване на разходите за предоставяне на грижи за детето, липса на заплащане на транспортни разходи за участие в организирано обучение, посещение в отдела или по време на процеса на запознаване с приемното дете, липса на заплащане за покриване на разходите за актуализиране на документите на детето за деца, които отиват за осиновяване.

3. Договорености за настаняване, включително липса на участие или комуникация с приемния родител относно плана за грижи за детето, планираната продължителност или цел на настаняването, историята на детето или здравословното му състояние; приемните родители може да са изразили предпочитание да се грижат само за някои видове деца, но след това при тях да бъдат настанени деца с различен профил; системата за подкрепа на приемните родители се възприема от тях като насочена към това да ги проверява, а не да ги подкрепя или да увеличава капацитета им или достъпа до други услуги за детето.“

Някои специалисти в областта на ДИ могат да възразят срещу споменаването на „предпочитанието да се грижат само за някои видове деца“, което може да се разглежда като сигнал за несъответствие между очакванията на приемните родители (повечето от които получават възнаграждение) и най-вероятните профили на децата, нуждаещи се от приемна грижа. Защо семействата, от които се очаква да представляват важен ресурс в контекста на деинституционализацията, могат да имат нереалистични очаквания?

След неколккратно удължаване първият проект за приемна грижа приключва през 2015 г. Компонентът на проекта „Приеми ме“ следва да продължи под знака на нова инициатива, финансирана от ЕС – „Приеми ме – 2015“, в рамките на която правителството предвижда да финансира управлението на приемната грижа с европейски средства до 2018 г., когато се очаква тя да стане държавно финансирана. (Всъщност това не се случва. Проектът е удължен.)

Координационният експертен съвет предвижда да включва представители на централните и местните власти и на гражданското общество. Този орган ще разработва краткосрочни планове за развитие въз основа на анализи на потребностите.

Предполага се, че услугата ще бъде подобрена чрез външна супервизия и засилено обучение на екипите по приемна грижа и приемните родители. Това обучение може да бъде предоставяно от НПО съгласно новите разпоредби, които им позволяват да партнират на общинските власти, което те могат да правят и в качеството си на доставчици на услуги.

Трябва да се разработи нов инструмент за наблюдение на качеството на приемната грижа.

Предвид недостатъчното предлагане на приемна грижа за деца със специални нужди специално внимание следва да се обърне на увеличаването на броя на местата за настаняване на деца с увреждания.

Според информация от Държавната агенция за закрила на детето, предоставена по реда на Закона за достъп до информация (Изх. № 48-01-66 от 28.11.2019 г.), „повечето от децата, настанени в системата за приемна грижа, са от семейство с един родител, многодетно семейство, единият родител е починал или родителите живеят постоянно в чужда държава“. Това предполага, че услугите за подкрепа на семейството са с недостатъчен обхват или не са в състояние да се справят, докато възможностите за приемна грижа за деца с увреждания или проблемно поведение не са лесно достъпни.

Националната мрежа за децата препоръчва създаването на дългосрочен план за развитие на приемната грижа, като се има предвид големият брой деца, които продължават да постъпват в системата за приемна грижа. Процесът следва да включва всички ангажирани страни и да предполага съгласуване на капацитета на системата (по отношение на потенциалното настаняване) с възникващите нужди.

През 2019 г. Националната мрежа за децата публикува статистически данни от 2018 г.:

„Към 30 ноември 2018 г. има общо 2250 деца, настанени в приемни семейства, от които само 4 в доброволни приемни семейства. Към същата дата броят на утвърдените приемни семейства е 2 354, от които 7 на доброволни начала (без възнаграждение). През 2018 г. най-голям брой деца, настанени в приемни семейства, са във възрастовата група 6-14 години, докато тези на възраст 0-3 години са общо 628. Децата с увреждания, настанени в приемни семейства през 2018 г., са общо 175. Тези, които напускат приемната грижа, основно отиват в семейства на осиновители (586 през 2018 г.) или се реинтегрират в биологичното си семейство (241).“

(https://nmd.bg/wp-content/uploads/2013/12/Belejnik2019_En_web_low_res.pdf / авторска права)

(Актуализирани данни за 2019 г.: 2258 приемни семейства, от които 13 са доброволни. В 2117 от тях е била предоставяна приемна грижа).

През 2019 г. Агенцията за социално подпомагане докладва за тревожно явление. Броят на приемните семейства, заличени от регистъра, надвишава броя на новите регистрации.

„Приемните семейства намаляват, но това не се дължи на намалената нужда от този вид социална услуга. Голям брой деца продължават да бъдат изоставяни или да живеят извън биологичното семейство...“ (Национална мрежа за децата, 2020 г., само на български език)

Услугата за приемна грижа е трябвало да стане държавно финансирана през 2018 г., но вместо това финансирането на проекта е удължено. Това има отрицателни последици, обяснени от Националната мрежа по следния начин:

„Фактът, че от самото начало до сега социалната услуга „приемна грижа“ е под формата на проектна дейност, води до непоследователност и нестабилност, спад в мотивацията на служителите, работещи в екипите по приемна грижа, и на самите действащи приемни родители.

Въпреки това е важно да се подчертае, че чрез проектите социалната услуга „приемна грижа“ се предоставя като една дискретна социална услуга. Нейното фрагментиране (разпръскване между доставчиците на услуги) би имало отрицателен ефект. Ето защо е необходимо след края на проекта „Приемни ме, 2015“ да се осигури възможност за продължаване на този вид предоставяне чрез услуги, създадени по новия Закон за социалните услуги. Законът е приет през март 2019 г. от Народното събрание и това създава необходимите предпоставки за комплексното предоставяне на услугата. Въпреки това, тъй като законът все още не е влязъл в сила и не е налице неговата поднормативна уредба, не може да се каже дали и до каква степен тези добре установени предпоставки ще бъдат приложени на практика.“ (Законът в крайна сметка влиза в сила през юли 2020 г.)

Продължават да липсват инвестиции в кампания за повишаване на обществената осведоменост и – отново – това се отразява на морала.

Ако се върнете към глава 2, споменахме за нарастване на броя на децата, живеещи без родителска грижа, поради икономическата миграция.

Размерът и уязвимостта на тази група са обезпокоителни:

„Към 30 септември 2019 г. се отчита, че общо 4 637 деца са настанени при роднини и приятели“. Направени са предложения, че децата, настанени по този начин, могат да бъдат защитени под шапката на приемната грижа, но нищо не се реализира. Намесата на доставчиците на услуги се случва само когато има ясен сигнал, че даден младеж е в риск.

„В Румъния приемната грижа е в основата на реформите и се разглежда като основна алтернативна услуга за грижа. Поради това още от самото начало на процеса на реформи (от 1997 г.) се поставя акцент върху развитието на професионална приемна грижа. Професионалните приемни родители са наемани (и продължават да се наемат) от окръжните дирекции за закрила на детето на трудов договор с пълни трудови обезпечения, а темповете на развитие са много високи. Към края на 2002 г. в системата работят 9 170 приемни родители, които се грижат за 11 935 деца. Пикът е достигнат през 2008 г. с 20 780 деца, настанени под грижите на 15 023 професионални приемни родители.“

(Reform BG & ROM, 2014, pdf, 53)

Почти сме готови да преминем към втората фаза на националната програма.

Всъщност нещата в сферата на домовете за деца, лишени от родителска грижа, започват да се случват преди края на първата програмна фаза, но нека разгледаме тази тема в следващия раздел.

Не сме разглеждали подробно въпроса за осиновяването. Това е област, в която има незначително положително развитие през целия период на действие на националната програма в България. Нека разгледаме въпроса в следващата част на главата.

Както беше посочено по-рано, в следващия раздел ще разгледаме процеса на мониторинг и оценка на социалните услуги. Това ни позволява да започнем да правим сравнения с Румъния и Молдова, тъй като Платформата за закрила на детето е изготвила литература по този въпрос по отношение и на трите държави.

Това може да ни насочи към по-общ преглед на развитието в другите две държави.

Какво да запомним дотук

Липса на прозорливост

Наблюдаваме значителен брой случаи на даване на приоритет на техническите спецификации на проектите пред интересите на младите хора поради начина, по който се тълкуват критериите за ефективност.

Освен това започваме да виждаме признаци на несъответствие между обема на строителните работи, които трябва да се извършат, за да се развие необходимата инфраструктура, и сроковете, произтичащи от програмните периоди на ЕС. Основният проблем е продължителният процес на възлагане на обществени поръчки.

И в двете горепосочени ситуации човек би си помислил, че трудностите са предвидими.

Разпределянето на услуги на терен е едно, а финансирането на текущите им операции е нещо съвсем различно.

Европейската експертна група за преход от институционални грижи към грижи в общността признава неизбежността на период, в който разходите са високи (има скок в инвестициите), тъй като резидентните институции продължават да съществуват, докато се създават нови услуги.

Организациите на гражданското общество многократно са отправяли искания спестяванията от закриването на резидентните институции да бъдат заделени, така че да бъдат инвестирани в алтернативни услуги в общността, но не е създаден механизъм, който да гарантира, че това ще се случи. И все пак е наложително това да се случи, както за да се смекчи ефектът на скока, така и за да се осигури адекватно финансиране, след като подкрепата на ЕС за дейностите приключи. Всъщност в първия правителствен мониторингов доклад (2010-2011 г.) се споменава именно този въпрос. Той е повторен през 2012-2013 г. и 2013-2014 г.

Област на услугите, която е особено проблематична, е финансирането на домовете за малки групи:

„На Постоянната експертна работна група по деинституционализация към Държавната агенция за закрила на детето, в която участват и граждански организации, беше възложено да изготви анализ на резидентната грижа и предложения за подобрения. Докладът трябваше да разгледа и въпроса за липсата на интерес към настаняването от семеен тип от страна на частните доставчици на услуги. Едно от най-сериозните установени затруднения беше ниският

финансов норматив (9700 лв.), особено за грижа от семеен тип за деца с увреждания (11 580 лв.) и за ЦНСТ за деца и младежи с увреждания и нужда от постоянни медицински грижи (15 580 лв.). Бяха представени солидни аргументи в полза на повишаването на норматива с 40%. За съжаление, реалното увеличение беше само с 18%, от които 10% компенсират увеличението на минималната работна заплата и общото увеличение на режийните разходи.“

(https://nmd.bg/wp-content/uploads/2013/12/Belejnik2019_En_web_low_res.pdf / авторски права)

В същото време се споменава, че не се контролира броят на децата, постъпващи в системата за закрила на детето, което означава, че ефектът на скока се засилва поради недостатъци в опазването на входа (гейткйпинг) с ориентация към социалното развитие (Wilson & Larkins, 2012-2013, pdf, 36) в период, в който структурната бедност е значителна.

Съществува напрежение между процесите на местна/регионална оценка на потребностите и определянето на услуги от правителството.

Това става ясно от нашия преглед на начина, по който са адаптирани старите домове за бебета. Съществуват сериозни ограничения на степента, до която определянето на нуждите на общността въз основа на това, от което семейства с деца действително се нуждаят, може да се съгласува с определянето от страна на правителството на обекти, които то ще финансира въз основа на средния брой потребители и за които предоставя предписана методология в контекста на кратките срокове за кандидатстване по проекти на ЕС.

Урокът от първия етап не е научен и по време на втория етап, след слаб процес на консултации с местните власти, е изготвена карта на услугите, които трябва да се развият на национално ниво в рамките на новата инфраструктурна програма като основа за планиране на географското разпределение на физическите услуги. Тя е трябвало да бъде предоговорена и значително променена по време на фазата на изпълнение, тъй като местните власти се противопоставят на изграждането на всички или на някои от предложените услуги. Промените водят до допълнителни забавяния.

„Агенцията за социално подпомагане публикува каталог, изготвен въз основа на изследвания, проведени от 28-те регионални дирекции за социално подпомагане в рамките на проект, финансиран от ЕК... В него са изброени социалните услуги, функциониращи в България. Тези услуги обаче са категоризирани на базата на видовете заведения.“

Акцентът върху множеството структури подсказва нещо за съмнителния характер на параметрите, прилагани при анализа на потребностите на общността. Профилирането на различните общности е довело до прилагането на опростена рецепта, изведена от гледна точка на стандартните модели за различните заведения.“

(Equilibrium, 2015 г., pdf, 1)

Приемането на Закон за социалните услуги, позволяващ функционирането на налични обществени услуги и предоставянето на семейни консултации открива една област, в която – с течение на времето – доставчиците на услуги вероятно ще тестват границите на гъвкавостта на правителството.

Макар че превенцията на настаняването на новородени в резидентни институции изглежда достатъчно ефективна, броят на малките деца, разделяни от семейства им, остава притеснително голям.

Системата остава твърде нечувствителна по отношение на кризи в семействата – ситуация, която изисква бързо прилагане на мерки за подкрепа, включително финансова/материална помощ.

„Бедността не е липса на характер, а липса на пари.“ (Рутгер Брегман)

Както е показано в глава 2, осигуряването на социални помощи е една сфера, в която бюрократичният обструкционизъм в България може да има много сериозни последици.

6 Б

БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА ПРОГРАМА: ЕТАП 2

Вторият етап от българската програма за деинституционализация започва през октомври 2016 г. и се удължава до 2022 г. Забавянето на старта е както поради политическата нестабилност, така и заради закъснението в приключването на първия етап. Вторият етап ще приключи със закъснение до голяма степен поради същите причини като при етап 1. Изграждането на нова инфраструктура се забавя основно поради тежкия процес на обществените търгове и по-специално процеса на разглеждане на формалните обжалвания на резултатите от тържния процес или оттеглянето от вече одобрени договори.

В този раздел разглеждаме и по-късните етапи на деинституционализацията в България и Молдова, както и щекотливия въпрос за мониторинга и оценката на социалните услуги и в трите страни.

Единствената област от българската национална програма, която остава да се разгледа, са някои подробности по закриването на домове за деца, лишени от родителска грижа.

Основяването е сфера, изпълнена с противоречия в България, но също така и област, в която нещата се развиват със скоростта на охлюв (ако има изобщо някакво развитие). В настоящата глава ще обсъдим тази сфера.

„Има значение дали финансовите ресурси се използват по-ефективно, тъй като парите са средство за подобряване на услугите за деца и семейства. Най-важният резултат от реформата обаче трябва да бъдат подобренията в здравеопазването, развитието, качеството на живот и щастието на участващите деца и младежи. До момента не е правен съществен анализ в цялата страна, който да покаже колко е важно за децата да бъдат прехвърлени от институции в семейна среда, подкрепяна от услуги в общността. Има ясна нужда от това, за да се даде пълната картина на въздействието на процеса на реформи.“

(LUMOS, 2014, pdf, 78).

Българската национална програма: Етап 2

Таблицата по-долу показва състоянието на нещата в края на Етап 1 (2016 г.):

Вид институция	Общ брой	Закрита в рамките на първия план за действие	Оставена до юни 2016 г.
Домове за медико-социални грижи за деца на възраст 0-3 г.	32	15	17
Домове за деца, лишени от родителски грижи, на възраст от 3 до 18 г.	80	51	29
Домове за деца със забавено умствено развитие и 1 дом за деца с физически увреждания	24 + 1	24 + 1	0
Общо	137	91	46

Продължителните политически вълнения в България и честата смяна на правителства забавят приетата от българското правителство „Национална стратегия – визия за деинституционализация на децата в Република България 2010-2025 г.“ По-конкретно, забавено е разработването на втория План за действие, а този документ е ключов за отпускането на средства от ЕС съгласно Партньорско споразумение 2014-2020, тъй като дефинира работния план. При липсата на водещ документ процесът на ДИ за цикля, а усвояването на средства от ЕС се забавя. В някои кръгове това дава надежди, че закриването на останалите домове за бебета може да се стопира.

В крайна сметка през октомври 2016 се приема Актуализиран план за действие, като това се дължи до голяма степен на големия натиск, оказан от страна на неправителствения сектор върху правителството.

Вторият план за действие признава недостатъците на първия етап на процеса на деинституционализация. Той отчита липсата на значителен спад на броя деца, разделени от семействата си и настанени във формална грижа. Те обикновено се настаняват в приемна грижа или в домове за малки групи, създадени по програмата. Но както е посочено в предишния ни коментар за мораториуми върху забраната на институционализацията, в институциите продължават да настаняват деца (някои от малките деца, настанявани в домове за бебета, може би имат нужда от постоянна медицинска грижа).

Планът отчита липсата на специална приемна грижа за деца с комплексни нужди, както и необходимостта от подобряване на резултатите за децата и младежите в домовете за малки групи.

Ключови характеристики на актуализирания план за действие

1. Актуализираният план за действие 2016-2021/2 задължава правителството да закрие всички останали институции за деца. Финансираните от ЕС проекти за ДИ не могат да действат след 2022 г., а това е силна мотивация правителството да довърши закриването на всички институции до тази дата, в противен случай рискува да връща значителни финансови средства.
2. Внимание към развиването на специализирана приемна грижа.
3. Оценка на всички деца с увреждания в домовете за малки групи и преглед на вариантите и перспективите за грижа в семейна среда или по-независим живот. Изпълнение на проектите за тяхното активно ангажиране и социално приобщаване.
4. Развиване на услуги за деца с високорисково (трудно) поведение.
5. Разработване на програми за ранно детско развитие и подкрепа за семействата в рамките на съществуващи или новосъздадени услуги (центрове за подкрепа в общността, дневни центрове за деца със специални нужди, включително и с комплексни увреждания)
6. Разработване на програми за напускащите системата за грижи, както и преходни домове за деца на възраст 15-18 г. и на домове под наблюдение за младежи на възраст 18-21 г.

За да реализира закриването на останалите институции, правителството разработва микс от проекти, финансирани от Европейския фонд за социално развитие (ЕФСР): *продължаваща*

подкрепа за деинституционализацията на деца и младежи (оценки, изграждане на капацитет, прехвърляне на деца и предоставяне на услуги), както и от европейския фонд за регионално развитие (ЕФРР): Подкрепа на деинституционализацията на грижата за деца (разработване на необходимата инфраструктура).

До момента на стартирането на първите проектни дейности броят на домовете за бебета е намален на 12, а на домовете за деца, лишени от родителска грижа – на 10.

Деца, лишени от родителска грижа

В началото на предходния раздел показахме, че според тълкуването на Джоана Роджърс на проектите, разработени в рамките на първия план за действие, затварянето на домовете за деца, лишени от родителски грижи, е трябвало да бъде отложено за втората фаза, планирана да започне през 2015 г. (но е отложена за 2016 г.).

Въпреки това вниманието на НПО е насочено към този вид заведения още в хода на първата фаза (преди 2015 г.).

Защо?

В предишния раздел, когато се спряхме на подробностите за проектите, разработени в началото на националната програма, споменахме необходимостта от деинституционализация на 3050 младежи от 74 дома за деца, лишени от родителски грижи.

Ето откъс от коментар, предоставен от Националната мрежа за децата (2016 г.), отнасящ се до състоянието на нещата през 2015 г.:

„Броят на домовете за деца, лишени от родителска грижа (ДДЛРГ), към 30.09.2015 г. е 37. Чрез разширяване на целевата група по проект „Детство за всички“ децата и младежите от ДДЛРГ са преместени в новите центрове за настаняване от семеен тип. Въпреки това въпросите, повдигнати от неправителствените организации за това как са оценени нуждите на тези деца и как е взето решение къде да бъдат преместени, остават без отговор. Не е ясно и какво ще се случи с останалите деца и младежи, които остават в ДДЛРГ.“

(http://nmd.bg/wp-content/uploads/2016/06/EN_Belejnik-2016_web.pdf / авторски права)

Става ясно, че са се случили много неща, които не се отразяват на начина, по който са формулирани първоначалните проекти.

В предишната глава, когато говорихме за закриването на дома за деца на възраст от 3 до 7 години в рамките на проекта АРК в Стара Загора, предположихме, че възрастовото разслоение в домовете за деца, лишени от родителска грижа (от 3 до 7 години и от 7 до 18 години), ще стане значително.

Моля, разгледайте следното твърдение:

„Институциите за бебета представляват най-значимата входна точка в системата за грижи за деца. Децата ще продължат да навлизат в системата на грижите за деца в значителен брой, ако тези заведения не бъдат закрити, независимо от стила на другите съществуващи услуги.“

По проекта „Посока: семейство“ са в процес на закриване 8 дома за бебета в пилотни региони. НПО-та помагат в закриването на групи:

- „Надежда и домове за децата“ в Широка лъка (закрит 2013), Кюстендил (закрит 2013), Ветрен (закрит 2015), Разград (закрит 2015), Златица (закрит 2016), Силистра (закрит 2018), Враца (закрит 2018), Ямбол (закрит 2018)
- УНИЦЕФ в Шумен (закрит 2015)
- „За нашите деца“ в Св. София (закрит 2017)
- „LUMOS“ в Добрич и Варна

Същевременно, макар че не се прави никакъв опит официално да се забрани настаняването на новородени в домове за бебета (опитът е по-късно, през май 2018 г.), превенцията на институционализацията вече започва да оказва влияние.

Резултатът? Институционалната система за грижи губи хранващата си система и броят на влизащите посредством прехвърляне в домове за деца между 3 и 7 годишна възраст намалява. (По-късно това има непряко въздействие върху домовете за по-голямата възрастова група.)

Ключови елементи от програмата на АРК в Стара Загора са усилията за развиване на приемна грижа и „създаване на мрежа за превенция на изоставянето и институционализацията“. (АРК prevention, 2009, pdf, 65)

Приемната грижа за новородени се приема като специализирана. Приемната грижа за деца с увреждания изисква допълнително обучение. И двете групи могат да изискват почти непрекъсната грижа.

Ами децата между 3 и 7 години? (Наскоро задължителното предучилищно обучение започна от 5 годишна възраст.) Тази група може да е привлекателна за приемна грижа.

В предходния раздел споменахме за излишния капацитет в домовете за малки групи, създадени първоначално за деца и младежи от домовете за деца с увреждания. Промяната на предназначението на някои от сградите им позволява да бъдат настанени младежи от домовете за деца, лишени от родителски грижи, които са подготвени за закриване. Импровизационният характер на този ход гарантира „ефективно“ използване на новите сгради, но повдига въпроса за адекватното съобразяване с най-добрия интерес на прехвърлените деца.

Освен това, един по-ранен доклад на Националната мрежа говори за реконфигурация на институциите, които са в малки градчета. Много от това води до създаването на домове за деца, лишени от родителска грижа, като се разделят на по-малки резидентни звена. (Говорихме за това по-рано). Това става доста бързо извън финансираните от ЕС проекти, в които въпросите за възлагането на обществени поръчки всъщност възникват стропителството за нови услуги. Този процес е спрял през 2013 г. под натиска на неправителствения сектор. Издадена е наредба, определяща, че в сградите на бившите институции не е разрешено да се предоставя резидентна грижа за деца. Все пак се оставя отворена вратичка за младежите, оставащи в тези по-малки резидентни звена (с официален статут на центрове за настаняване от семеен тип, напр. домове за малки групи.)

Дали преустройството на институциите е предназначено преди всичко за запазване на заетостта на персонала в тези селски райони? При по-големите деца, дали това се прави като нарочна алтернатива спрямо по-рисковия вариант младежите, които обичайно се описват като „проблемни“ или способни на „трудно поведение“, да се настаняват в градски жилищни райони, където грижата за тях може да е трудна и където действието за търсене на алтернативно обучение може да провокира дискриминационен отговор?

Можем да продължим да си разсъждаваме.

Защо като че ли толкова много дейности минават незабелязано?

Няма недостиг на внимание към съдбата на изоставените деца.

В глава 3 видяхме как „Disability Rights International“ (международна организация на хо-

рата с увреждания) могат да заявяват присъствието си по отношение на изискванията за домовете за малки групи за деца с увреждания.

Декстър Диас е изявен адвокат по правата на човека. Ето един цитат от книгата му „10-те вида хора: кои сме ние и кои можем да бъдем“ („The 10 Types of Humans: Who We Are and Who We Can Be“; 2018, William Heineman, London).

„Възможно е въпреки всички красиви слова на поздравителните картички и мнозинството последователи на духовни и морални водачи нашата способност да показваме истинско съчувствие да е ограничена.“

Изглежда ни липсват когнитивни средства“ за формиране на силни лобиращи и подкрепящи групи за по-големите деца, разделени от родителите им.

По някакъв начин се връщаме в царството на разделянето на категории, което видяхме най-напред в глава 2 благодарение на Ана Оприсан от „ROMACT“. *Сякаш децата на възраст от 3 до 18 години нямат достатъчно дефиниращи качества, с които да задействат нашите „когнитивни средства“.*

Пробвайте нещо.

Идете в Google Images.

Напишете „Румънски сиропиталища“. Коя възрастова група преобладава в изображенията, които ви излизат? Опитайте се да съкратите на „Сиропиталища“. Опитайте и с „Домове за деца и младежи, лишени от родителска грижа“.

Вижте приложенията в pdf формат към тази книга – тези с лъскавите изображения. Коя възрастова група се набива на очи?

Бебетата и децата в предучилищна възраст.

Спомняте ли си кратките откъси от интервютата с Илиана и Катя от глава 3? Ето какво казва един психолог, който е помагал в грижата и за двете в дома за малки групи в Бяла:

Ивайло Минков

„Казвам се Ивайло Минков. Работя като психолог в центъра за настаняване от семеен тип. Повече от десет години съм работил като психолог в институциите. Винаги съм работил с деца, минаващи през трудности, защото мисля, че тази работа не е лека и много хора я избягват. Децата, които са в центъра в Бяла, преди това са били настанени в т. нар. дом за деца, лишени от родителски грижи в село Стърмен.

Някои от децата ги познавам от малки.

Ето например Румяна. Румяна беше на четири години, когато я видях за първи път. Тя не говореше български. Единствената дума, която можеше да казва, беше „папуча“, което на ромски означава „чехъл“. Тя искаше папуча, защото нямаше чехли на краката си, когато дойде.

Сега е на четиринадесет и без проблеми говори български. Помагал съм на такива деца да се изправят пред живота навън, когато напуснат институцията. Мечтаят за внимание и приятелства. Винаги съм бил за тях като родител. Винаги започвах да ми казват тате, макар че аз не го позволявах, защото знам, че имат истински родители, които не можем да изместим. Можем да ги заместваем като професионалисти, но не и като техни близки роднини.

Обществото не разбира, че те са обикновени деца като всички други. Просто са много по-емоционални и по-склонни да бранят уединението си, защото им е трудно да споделят с непознати. Причината е ясна – били са лъгани много дълго, били са прехвърляни от институция в институция.

Според мен, ако имат досег с правилните хора, те стават добри хора като всички останали. Не са по-различни. Често ги виждаме на улицата и не можем да кажем, че са деца от институция.“ (Курсивът е наш)

Илиана и Катя са излезли от системата за грижи. За тях вече не се грижи „Еквilibrium“, макар че поддържа връзка.

Това ни води до още един елемент от етап II на проектния пакет – подготовката за напускането на системата за грижи и защитени жилища за младежи. Това се отнася за онези, които да на възраст от 15 до 21 години.

През 2017-2018 г. „SOS детски селища“ започнаха проект, наречен „Подготовка за излизане от системата за грижи“. Според сайта на организацията, проектът води до следните констатации:

- Младежите желаят подготовката за преход към самостоятелен живот да започва две-три години преди действителното излизане от алтернативна грижа.
- Напускащите системата за грижи нямат мрежата за подкрепа, с която разполагат израстващите със семействата си деца.
- Напускащите грижите искат подкрепата на професионалисти, които работят с тях с уважение.

- Напускащите грижите искат гъвкавост, уважение и признаване на тяхната индивидуалност, както и конкретни отговори на индивидуалните им потребности.
- Липсата на национални рамки за напускащите системата за грижи значително допринася да лошите резултати на излизаните от системата.

(<https://www.sos-childrensvillages.org/leaving-care-project/> авторски права)

В този проект няма нито български, нито румънски или пък молдовски участници. Но SOS еквите в България и Румъния участваха във втори проект, който обхваща периода от април 2018 г. до април 2020 г. – „Излизане от системата за грижи – интегриран подход към изграждане на капацитет на специалистите и младежите“. Награждайки съобразно наученото от първия проект и инвестирайки в местна принадлежност чрез създаване на ръководни групи, проектът има следните цели:

- **Обучение на специалистите в областта на грижите** как да въвеждат метод, основан на правата на детето, в своята работа за подготвяне на младежите за процеса на излизане от системата за грижи,
- **Изграждане на мрежа за подкрепа на излизаните от системата** с цел подобряване на достъпа им до социални права посредством дигиталната платформа [YouthLinks](#), която предлага подкрепа от техни себеподобни, коучинг и менторинг от специалисти в областта на грижите и представители на бизнеса, както и инструменти и възможности за създаване на мрежи.
- **Ангажиране с участниците** на европейско и национално ниво и повишаване на осведомеността относно нуждата от подобряване на резултатите на напускащите системата за грижи.

Международната онлайн платформа YouthLinks е разширена и включва Румъния и България. (Youthlinks, 2020, pdf, 79). „Платформата предоставя място за виртуални срещи между младежи в системата, фирми и ментори. Ще има и различни групи по интереси, чиито ключови теми са свързани с подкрепа на младежите по пътя им към независим живот.“

Проектът предвижда осигуряването на 66 висококвалифицирани обучители, които да обучават

специалисти в областта на грижата, а също и формиране на препоръки към националната политика относно „как да се гарантира това, че правата на детето, с особено внимание към напускащите институциите, ще съставляват част от обучението на всички предоставящи грижи и други специалисти, работещи в алтернативните грижи.“

Текстът по-долу е част от бюлетин в рамките на проекта за м. май 2020 г.:

„РЕЗУЛТАТИ ОТ ПРОЕКТА

Конкретната цел на двугодишния проект „Напускане системата за грижи“ е да се обучат специалисти в областта на грижите в начини за използване на метод, основан на правата на детето, в своята работа с младежите, които напускат системата за грижи, както да се заздравят мрежите, оказващи подкрепа на излизащите от системата младежи.

Оценката на обучението ясно показва, че обучението е успешно и участниците го харесват:

- 92% от учителите на обучители оценяват обучението на учителите като добро или много добро (цел: 90%) (98% от обучаемите на националните обучения за специалисти в областта на грижата оценяват обучението като добро или много добро (цел: 90%))
- Всички национални обучения включват модул за младежи, разработен съвместно и представен съвместно с младежи (цел: 100%)
- 94% от обучените специалисти прилагат наученото от обученията в ежедневната си работа (цел: 90%)
- 94% от обучените специалисти в областта на грижата оценяват капацитета си да подкрепят младежите, напускащи от системата или вече излезли от нея като подобрен или много подобрен (цел: 90%)

Една от основните силни страни, посочени в оценката на проекта, е „действителното участие на младежите“ и начина, по който то е върнато във всички проектни инициативи.”

(Leaving Care_newsletter, 2020, pdf, 80)

През 2020 г. SOS стартират проект, наречен „Път към свободата“, който включва действия в 5 населени места в България - София, Перник, Велико Търново, Габрово и Трявна. Уебсайтът на

проекта съдържа следното изявление:

„Младежите, които напускат системата за грижи или вече са я напуснали в рамките на една година, могат да кандидатстват за подкрепа от проекта, като подадат заявление. Те могат да изберат да бъдат подкрепени в няколко категории: намиране на подходящо жилище; здравни грижи; образование или заетост, социални и психологически консултации.“

(<https://en.pathwaystofreedom.info/> / авторски права)

Какво знаем за усилията на правителството в посока подготовка на младежите за напускане на грижата и подкрепа на тези, които наскоро са я напуснали? В доклада на Eurochild за 2020 г. относно Европейския семестър изрично е посочен следният параграф:

„По време на настоящата пандемия тържавата не е предложила никакви услуги или подкрепа на напускащите система за грижи, въпреки тяхната уязвимост.“

В България гражданските организации запълват тази празнина. Те са в контакт с младежите, напускащи системата за грижи, като ги подкрепят при плащането на наема за жилище и им съдействат за достъп до здравни грижи и продължаващо образование. Понастоящем „SOS Детски селища“ работи по проект за подкрепа на младежи, напускащи системата за алтернативна грижи, който има за цел да подкрепи 210 младежи от цялата страна. По подобен начин SAPI разработи пилотно инструмент за проследяване на пътущата с пет лица, напускащи грижа. Младежите бяха подкрепени в процеса на планиране чрез телефонни и онлайн приложения. Въпреки първоначалните трудности напускащите системата за грижи го намериха за много полезен.“

(Eurochild, 2020, pdf, 81)

До края на 2020 г. всички институции за деца, лишени от родителска грижа, са закрити.

Да се върнем на другата тема - начина, по който се прави мониторинг и оценка на услугите за деца и семейства, средствата за осигуряване на качество

Контрол на качеството на закрила на детето и услугите за деца и семейства

Естествено, социалните работници в България, Румъния и Молдова разполагат с инструменти, които им позволяват да наблюдават напредъка на детето и семейството, докато тече даден

случай на социални услуги. Те дори могат да запазят контакт със семейството за определен период от време след приключване на случая.

По същия начин служителите по закрила на детето посещават приемните семейства в ранните етапи след настъпването на детето.

Но извън сферата на предоставянето на услуги на първа линия, каква е ползата от събраната информация, свързана с благосъстоянието на клиентите на социалните служби? Въз основа на наличните доклади, които очертават стила на мониторинг и контрол на качеството в трите държави, може да се даде един неизбежен отговор на този въпрос: много малко се използва.

Ето откъс от публикация на „Еквилибриум“, свързана с оценката на социалните услуги в България:

„Законът за социално подпомагане позволява социалните услуги да се предоставят от голямо разнообразие от организации. Ако тези организации са добре адаптирани към средата и действително отговарят на нуждите на своите бенефициенти, те ще работят по различен начин една от друга, дори ако като колектив (доставчици на услуги) съзнателно се стремят към качество. ...

... Да се справиш с организационното и оперативното разнообразие сред доставчиците на услуги е голямо предизвикателство за онези, които отговарят за управлението...

Нашето изследване разкрива, че съсредоточаването върху структурите не е попречило на развитието на голямо разнообразие сред центровете за социална подкрепа в страните, където се предоставят интегрирани услуги. (Не можем да говорим за по-специализирани центрове). Въпреки това тези, които отговарят за мониторинга на услугите - Агенцията за социално подпомагане или Държавната агенция за закрила на детето (съгласно чл. 17а, 2 и 3 от Закона за закрила на детето) – не могат да си представят пълните последици от това разнообразие въз основа на досегашната практика на мониторинг. **Следователно всяко преминаване към оценка, основана на въздействието, ще започне от много лоша изходна точка.**“

През 2017 г. „Child Protection Hub“ – платформа за закрила на детето за Югоизточна Европа – публикува поредица от доклади по държави под надслов – „Преглед на съществуващите механизми за качество в областта на закрилата на детето“. Докладите са достъпни за България, Румъния и Молдова.

(CPH-Bulgaria, 2017, pdf, 82 / CPH – Romania, pdf, 83 / CPH-Moldova, 2017, pdf, 84)

Системите се оценяват по 6 критерия (приложимост, ефективност, ефикасност, въздействие, устойчивост, участие на децата и семействата).

Докладите са обобщени в Приложение 1. Трябва да се отбележи, че има няколко недостатъци, които са общи за системите в трите страни:

1. Системите не отчитат качеството на резултатите за клиентите на социалните услуги или тяхното въздействие върху действителното благосъстояние на децата и семействата, а се съсредоточават върху спазването на предписаната процедура.
2. Не съществува значимо участие на децата и семействата в процеса, въпреки че регулаторните системи загатват за процеса
3. Системите не предоставят данни, достатъчни за създаване на обществена осведоменост относно качеството на закрилата на детето и социалните услуги за деца и семейства въз основа на ясни и категорични критерии

В доклада, отнасящ се за България, се повдига въпрос, който разкрива вероятността настоящият процес на мониторинг и оценка да доведе до деморализация сред доставчиците на услуги:

В доклада се посочва, че „съществуващите изисквания не отразяват спецификата на различните социални услуги. Те са разработени по общ начин и *не показват цялостното качество на организацията по отношение на предоставянето на услуги...*“ (курсивът е наш)

В периода юли 2013 г. - май 2015 г. „Еквилибриум“ работи с центрове за социална подкрепа в различни части на България и задава въпроса за опита на персонала в социалните услуги в оценяването на изпълнението.

Тази оценка би могла да се извършва в различен контекст:

- Посещения за наблюдение от страна на държавни органи
- Външна оценка от колеги/други експерти
- Вътрешен контрол на качеството (вкл. оценка на персонала)
- Прегледи, предприети в контекста на проекти или национални програми (напр. програмата за изпълнение на Националната стратегия

„Визия за геинституционализация на гецага в Република България“ (приета през 2010 г.)

Направени са следните важни констатации (съкращението ЦСП в текста означава Център за социална подкрепа):

„Успехът се банаализира

Държавната инспекция работи основно на ниво структури под формата на документи и записи (макар че инспекторите са запознати с процедурите) и се основава на спазване на изискванията. Инспекторите могат устно да споменаваат добри практики. Могат да поздравяват и да аплодират. От тях обаче се изисква да правят доклади в определен формат, който позволява единствено посочването на пропуски или недостатъци и даването на препоръки. Ако хората, които работят на терен, се чувстват така, сякаш техните добри практики нямат значение, значи с процеса на мониторинг има етичен проблем.

Успехът се присвоява

Някои екипи на ЦСП домакинстват посещения на групи от академичната общност или от сродни организации. Тези хора се канят от ръководството на организацията, на която е възложено да предоставя услугата ЦСП, за да направят оценка на качеството на услугата. Освен това на тях им е възложено да проучват определени аспекти на проектите за геинституционализация. И в двата случая в докладите за оценка може да се споменаваат добри практики, но само доколко, доколкото те служат на цел, от която екипите във въпросните центрове се чувстват почти напълно откъснати. Става въпрос за **принадлежност**. Когато се отнеме успехът от онези, на които той принадлежи и се използва в подкрепа на нечия друга програма, има етичен проблем.“

file:///D:/REINT/Supporting%20literature/Abbreviated-manuscript-evaluation-ENG.pdf, стр. 7-8)

Параграфът, в който се говори за банаализирането на добрата работа, вършена от работещите в социалните служби, отразява коментарите, направени през 2008 г. в доклад, изготвен от Българския център за нестопанско право – „Качество на социалните услуги в България“. Отнася се до това, че регионалните дирекции за социално подпомагане не предоставят добро методическо ръководство а упражняват контрол, който е неправилен или просто формален. Докладите от проверките са кратки, неясно формулирани, с акцент върху спазването на процедурите:

„Съгласно обща констатация от проверката, доставчиците на услуги „не са запознати с нормативната уредба за социални услуги и не водят добри отчети за своята дейност съгласно правилника“. “

(<http://bcnl.org/en/analyses/quality-of-the-social-services-in-bulgaria-2008.html>)

На персонала от четири центъра за социална подкрепа (Русе, Панагюрище, Велико Търново и Монтана) бяха зададени два въпроса:

1. Според вас кои са основните фактори, които гарантират качеството на водене на случай?
2. Въз основа на вашия опит процесът на оценка отделя ли достатъчно внимание на тези фактори? (Да, Не съм сигурен/донякъде, Не)

Първият въпрос доведе до списък от 19 фактора, които бяха ясно разграничени един от друг.

Вторият въпрос показа, че по мнение на доставчиците на услуги, процесът на оценяване поставя достатъчен акцент само върху 2 от изброените 19 точки. При 4 от факторите отговорът беше „донякъде“. Така остават 13 аспекта на управлението на случаи, по отношение на които настоящият процес на оценяване се счита за напълно неуместен.

Констатациите бяха споделени с екипи от 7 други центъра за социална подкрепа. Те казвам, че констатациите до голяма степен съответстват на собствения им опит и са съгласни, че констатациите графично разкриват ограничената значимост на оценката, която е почти изцяло съсредоточена върху материалните структури (документация).

Сдружение „Еквилибриум“ и Българският център за нестопанско право също разкриват, че се използва модел за оценка на изпълнението, базиран на недостатъците. Той се фокусира върху областите на несъответствие, грешки и пропуски. Същност документацията, използвана от проверяващите, позволява разкриването само на недостатъци, отнасящи се до конкретни параграфи (и подпараграфи) от общите разпоредби.

От докладите, изготвени от Центъра за закрила на детето, става ясно, че Социалният инспекторат в Молдова се фокусира върху откриването на нарушения, докато системата в Румъния е „критикувана за това, че е твърде бюрократична и ориентирана към хартията“ (занимава се предимно със съдържанието на картотеките).

Осиновяване

Спомнете ли си сравнението на „Childrast“ за усилията на България и Румъния в навечерието на присъединяването към ЕС? Беше направено през 2014 г. (Reform BG & ROM, 2014, pdf, 53).

Публикацията споменава интересен контраст между двете страни по отношение на статистическия анализ за 2011 г. Можем да допълним анализа и да включим и Молдова.

Общ брой осиновявания (на население от 100 000 на възраст 0-3 г.) през 2011 (годината, в която започват да се осъществяват действия по българската национална програма).

Страна	Осиновявания общо	Международни осиновявания
България	461.77	118.60
Румъния	139.26	Нула
Молдова	62.92	12.84

(Статистиката е взета от базата на данни TransMonEE на УНИЦЕФ)

Видно е, че през 2011 г. броят на осиновяванията на бебета в България е повече от два пъти по-голям от този в Румъния. (По-рано, в началото на XXI век, бройките за България са всъщност два пъти повече от 2011 г.) Мярката, спомената във втора глава, съгласно която деца, оставени в институционални грижи, могат да бъдат включени в регистъра за осиновяване без съгласието на родителите, е въведена към края на 2009 г.

Ако трябва да продължим да разглеждаме базата данни на УНИЦЕФ за 2011 г., бихме показали, че общият брой на осиновяванията в групи балкански страни е в размера, покриващ молдовската и румънската статистика. От тази гледна точка броят на осиновяванията в България изпъква на техния фон. Той е необикновено голям в сравнение с този в съседните страни.

Румъния налага мораториум на международните осиновявания през 2001 година, след твърдения за корупция сред служителите. От м. януари 2005 г. румънското законодателство забранява всички международни осиновявания освен тези, предприети от действителни роднини на децата. По-късно, съгласно изменение на закона, се допуска осиновяване от румънски граждани, живеещи в чужбина.

Дългите и сложни процедури за осиновяване в страната се възприемат като пречка в Румъния. Освен това, започналата да се развива още в края на 90-те години на XX век приемна грижа се утвърждава като вариант за грижа за изоставени деца.

„В България нямаше и няма забрана за международни осиновявания ... Домовете за малки деца продължават да бъдат основен източник на вътрешни и международни осиновявания...

... В България също има опит за законово регулиране на международните осиновявания и през 2007 и 2008 г. съществува неофициално изискване от Министерство на правосъдието броят да не надвишава 100 случая годишно. След намесата на НПО и агенции за международни осиновявания, тази практика е прекратена и се прилага Хагската конвенция, т.е. международното осиновяване се приема като последен изход.“ (Курсивът е наш)

(Reform BG & ROM, 2014, pdf, 53)

Всъщност в България става нещо интересно. Съгласно горната статистика от 2011 г. международните осиновявания представляват около 25% от общия брой. Броят на осиновяванията нараства значително през 2014 г. и започва да спада през 2015 и 2016 г. Има леко покачване през 2017, следвано от спад през 2018 г. Така или иначе, броят на международните осиновявания нараства значително като дял от общия брой.

Установили сме важна характеристика, свързана с институционализацията на малки деца в България. Просмукването на деца от родилно отделение към институционална грижа и оттам към осиновители е достатъчно, за да изпъкне статистиката за осиновявания в България.

Реакцията през 2001 г. спрямо осиновяванията в Румъния се основава на подозрения в корупция. В глава 2 споменахме мнението на няколко специалисти по ДИ, че в предходните години превенцията на изоставянето и институционализацията на малки деца в България е затруднена от съпротивата на определени групи, които вероятно са били облагодетелствани финансово от уреждането на осиновявания.

Това предположение не ни ли води към сферата на конспиративните теории? Отново ли сме на територията, обсъдена в глава 1?

„На 23 септември 2019 г. гръцки правоприлагачи органи, с подкрепата на Европол, разбиват организирана престъпна група, участваща в трафик на хора (чрез продажба на яйцеклетки), нелегални осиновявания и пране на пари.

€25 000 ДО €28 000 ЗА ЕДНО НЕЛЕГАЛНО ОСИНОВЯВАНЕ

Започнала да действа през 2016 г., престъпната мрежа набира бременни жени в неравностойно положение от България. Групата ги транспортира до Солун в Гърция, където те се поставят под медицинско наблюдение и се изпращат в частни болници, за да родят. След това новородените незаконно се осиновяват срещу сума между €25 000 и €28 000 на дете. Хонорарите включват плащане на биологичната майка, всички правни разности, хоспитализация, самото раждане и заплащане на членовете на престъпната група. Някои от майките, закарани в Гърция, се използват и като сурогатни майки.“

(<https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/66/> / авторски права)

Макар че текстът в горното каре се отнася до нещо, което по никакъв начин не е свързано с домовете за бебета в България, той показва по какъв начин раждането на дете прави някои момичета и жени изключително уязвими в българския национален контекст. Що се отнася до домовете за бебета, те са уязвими по друг начин – *медикализирането на раждането и най-ранното детство*. Това води до ситуация, в която майката и детето могат да бъдат разделени за дълго време в родилните отделения на болниците и после отново след прехвърлянето в дом „Майка и дете“ (дом за бебета). Това вреди на първичното привързване и почти със сигурност засилва склонността на една майка в неравностойно положение към изоставяне. Медицинските претексти за този вид действия могат да са относително несъществени, например преждевременно раждане или раждане на бебе с ниско тегло. При по-съществени медицински случаи се смята, че на майките е оказван натиск да изоставят децата си на грижата на държавата.

Медицинските критерии се допълват от критерии относно наблюдаваната *пригодност като родител*, като по този начин домовете за бебета поддържат капацитета си, а изоставянето е по-скоро насърчавано вместо майките да се разубеждават.

По отношение на изравняването на осиноvitелните практики в България с препоръките на НПО и нормативната практика на ЕС годишните доклади за работата на правителството, изготвени от Национална мрежа за децата (от 2012 г.), постоянно преповтарят недостатъците на системата за осиновяване.

Ако се съсредоточим върху проблема за действия в най-добрия интерес на детето, изпъква един въпрос: официалното узаконяване на тайната на осиновяването, което стига чак до отсъствието на каквото и да е споменаване на *истинските* родители в контекста на регистрирането на раждането. Това действие нарушава намеренията на член 8 от Конвенцията на ООН за правата на детето:

„Държавите – страни по Конвенцията, се задължават да зачитат правото на детето *да запази* без незаконна намеса *своята самоличност*, включително своето гражданство, име и *семеини връзки*, както са признати от закона...“ (Курсивът е наш)

В своя доклад от 2014 г. (отнасящ се за 2013) Националната мрежа за децата говори за „препоръката на Съвета по човешки права към ООН за въвеждане на законодателство, забраняващо тайната на осиновяването и гарантиране правото на детето да знае своя произход и роднини.“

Докладът през 2015 г. сигнализира за несъответствие между тайната на осиновяването и член 7 на българския Семейен кодекс, отнасящ се до бракове между роднини.

В него се споменава за една-единствена разпоредба за разкриване на произхода – член 105 на Семейния кодекс – която е много бавна и изисква съдебни процедури.

Има разбира се и друг проблем: вероятността да се наруши тайната и децата, младежите или зрелите хора да открият, че техните майки и бащи не са истинските им родители.

Практиката на тайната остава в сила до ден днешен въпреки факта, че през 2016 г. заместник-министърът на правосъдието Вергиния Минчева-Русева заявява по време на предаване на обществената телевизия, че Семейният кодекс трябва да се промени:

„Идеята е да има бърз достъп до действителния статут (*при раждането*) и здравния статус на осиновяваното дете. Откъде идва то, дали родителите са били семейство или самотни и дали има братя или сестри. Какви са наследствените заболявания в семейството? Цялата информация за миналото.“

Биологичните родители трябва да дават разрешение, за да стане това.

(<https://m.dnes.bg/obshtestvo/2016/08/10/> / авторски права)

В доклада си от 2016 г. Националната мрежа го-

вори за липсата на каквито и да е изисквания за обучението на осиновители и нищожната подкрепа за детето и новите родители в периода след осиновяването.

„Ключов фактор за успешното осиновяване е изграждане на чувствителност у осиновителите по отношение на миналото на детето, и конкретно травматичния ефект от институционализацията. Това може да се постигне единствено чрез интензивна работа със семейството.“

Посочва се, че обикновено необучени служители в областта на закрила на детето просто отмятат в квадратчетата по един силно формален начин.

Най-скорошният доклад, който се отнася до 2019 г., посочва все още липсващата подкрепа за периода след осиновяване. И по-важното е, че говори за една важна повтораемост с много отрицателни последици:

„Съществува тревожна нарастваща тенденция в броя на осиновяванията, които се прекъсват и децата от семейства на осиновителите се настаняват в резидентна грижа.

Статистиката, водена от Агенцията за социално подпомагане, е ненадеждна в това отношение, а няма и анализ на причините за неуспешните осиновявания.

Направена е препоръка:

„Да се подобри процедурата за проучване на бъдещите осиновители; тя трябва да е продължителна, с повече контакти между кандидатите и социалните работници/психолозите, за да се разбере добре мотивацията и ангажираността на кандидатите. Трябва да се прецизират критериите за включване на хора в регистъра на осиновителите. Обучението на кандидатите трябва да се подобри и да обхваща всички етапи на процеса на осиновяване – предварителна регистрация, след регистрацията преди осиновяването, и след осиновяването.

Най-общо казано, процесът на осиновяване протича с прекалено много институционални участници, ръководени от различни министерства. Естествено, това се отразява на цялостната прозрачност и на качеството и точността на записваната информация относно децата, подлежащи на осиновяване (това е в противоречие с изискванията на Семейния кодекс – трябва да има електронна база данни), възрастните, които търсят деца за осиновяване и тези, които са

осиновили деца. Не е нужно записите да бъдат напълно актуални.

Бъдещите осиновители, които са българи, но живеят в чужбина, се различават от други кандидати от чужбина, но регистърът на българите в чужбина е остарял.

Националната мрежа за децата акцентира върху общата липса на задълбочен качествен и количествен анализ. Ние също не знаем причините за спада на осиновяванията всяка година, докато броят на децата, които се отглеждат в семейна среда (напр. домове за малки групи) остава висок. Разбира се, осиновяването трябва да остане последният вариант на различните настанявания при семейство: биологичното семейство, при роднини, временна приемна грижа преди реинтеграция с биологичното семейство или осиновяване. И все пак, осиновяването като последен вариант е много важно.

В обобщение, притеснително високият брой осиновявания в България в началните години е непропорционален спрямо общата тенденция в други страни от ЮИЕ. Днес броят на осиновяванията всъщност е непропорционален на нуждите на формалната система за грижи за децата. Официално записаните данни по отношение на осиновяването са ясни като мъгла и не могат да са полезни за намиране на обяснение поради отсъствието на анализ.

Някои страни на нашата приказка за осиновяването в България може да звучат странно, но трябва да попитаме дали те наистина изглеждат като аномалия, ако се отдръпнете и погледнете безпристрастно към общата ситуация.

Закриването на домовете за бебета, съчетано с подобрената превенция на изоставянето на малки деца, възпира потока на малки сладки вързопчета радост в посока към системата за осиновяване. Поради тази причина спада нивото на осиновяванията. Децата, които креят в домовете за малки групи, са много по-непривлекателни за осиновителите по отношение на възрастта и поведенческия профил. Мнозина имат сериозни специални нужди.

Броят на провалените осиновявания е притеснителен и поради тази причина някои коментатори предлагат след осиновяването да има някаква форма на взаимодействие между осиновителите и специалистите, които им оказват подкрепа и дават съвети, и тя да е задължителна за опре-

делен период от време. Ами да. Стилът родител + професионално партньорство би бил идеален, но може да има елемент на съпротива от страна на семействата, която се корени в балканската култура. Ако сме прекалено строги в това отношение, това може да играе ролята на бариера за осиновяванията.

Светла Межри ръководи екип в в русенския Комплекс за социални услуги за деца и семейства

Тя накратко обяснява опита на нейния екип в работата с бъдещи осиновители.

1. Предлагаме социална услуга за бъдещи осиновители още от края на 2010 г. – времето, когато става задължително да има обучение за тях. До края на м. март 2021 г. в центъра в Русе са обучени 427 бъдещи осиновители.
2010 – 2 човека
2011 – 65 човека
2012 – 23 човека
2013 – 51 човека
2014 – 62 човека
2015 – 41 човека
2016 – 44 човека
2017 – 35 човека
2018 – 19 човека
2019 – 44 човека
2020 – 31 човека
2021, до 31.03. – 10 човека
2. Какво е отношението им към профила на детето, което искат?
Основно вниманието на бъдещите осиновители е върху деца под 1 година с български произход и в добро здраве.
3. Колко от тях променят или адаптират възгледите си по време на работа със социалните служби?
В резултат на работата със специалисти бъдещите осиновители често увеличават възрастта на детето, което искат. От десет семейства две променят възрастовия профил на детето. Има определена, макар и бавна, промяна на отношението на бъдещите осиновители спрямо осиновяването на деца от ромски произход и с лечими заболявания (напр. 1 на 10 семейства).
4. Има едва забележима промяна в обществените нагласи от 2009 г. насам, която влияе върху възгледите на бъдещите осиновители. Вярвам, че можем да кажем, че темата за осиновяването вече не е табуто, което беше.

Бъдещите осиновители идват с по-реалистични очаквания. Те са по-позитивни в участието си в процеса на обучение и във взаимоотношенията си с приемните родители, полагали грижи за децата. Ясно е, че кандидатстват все повече самотни родители, както и мъже / мъжки партньорства.

5. Колко осиновяват по-голямо дете с увреждане? Бъдещите осиновители, които са изгубили дете или са по-възрастни и опитни в отглеждането на деца, са по-склонни да осиновяват по-големи деца. Осиновяването на дете с поддаващо се на лечение заболяване е осъществимо. Наличието на сериозно увреждане е твърде голям товар. Има твърде много непредсказуеми фактори.
6. По отношение на регистрирането на деца за международно осиновяване – наблюдават ли някакви промени?
Броят на международните осиновявания спада и е трудно обяснимо защо, макар че пандемията от КОВИД 19 със сигурност увеличи трудностите поради нуждата за провеждане на срещи с бъдещи родители изключително само онлайн. Така прекалено много се затруднява представянето на цялата картина на родителите и аз съм сигурна, че това има отражение върху регистрите на децата, поддържани от Министерство на правосъдието. Наскоро пропаднаха опити за настаняване на няколко деца от Силистра.
В момента едно от децата, за които се грижехме, се предлага за международно осиновяване. Тя е в приемна грижа, след като напусна нашия дом за малка група деца с нужда от постоянна медицинска грижа. Отделът за закрила на детето продължава да общува онлайн с кандидатстващото семейство (два пъти месечно) с участието и на нашия психолог Ина Радкова, която свободно говори английски език.

Човешкият капацитет и добре интегрираните системи

Един израз, който често може да се чуе в контекста на ДИ, е обучение на обучители. Става въпрос за система за обучение на потенциални обучители, набрани измежду опитни, квалифицирани специалисти в който и да е сектор. С групата

зи гуми – група специалисти получава компактна програма за обучение, съсредоточена както върху конкретно обучително съдържание, така и върху начина за предаване на това обучително съдържание на групи.

Четейки проектните спецификации по-горе, вие забелязвате споменаване на действия, които са в областта на изграждане на капацитет.

Изразът се отнася до надграждане на съществуващи знания и подобряване на уменията на хора, които на свой ред обучават други, но в идеалния случай *този процес трябва да се поддържа във всякаква организационна среда*. В професионален контекст често ще чуем израза продължаващо професионално обучение. Това не означава непременно напускане на работа и връщане в колежа или университета, или пък използване на модела на дистанционно следване.

По-скоро става въпрос за процес, при който притежаващите повече знания и опит прехвърлят част от своето ноу-хау към онези, които са влезли в професията по-късно (но знаещите трябва да продължават да разширяват знанията си). Професионалните институти и асоциации се грижат за това.

Този стил на осъществяване на менторинг е почти неизвестен в балканските страни поради това, че новите източници за придобиване на знания (от инициативите на академичните среди или НПО в рамките на някоя проект) са много малко.

Обучението в рамките на правителствените проекти за ДИ е краткотрайно и, естествено, НПО задават много въпроси относно критериите за подбор на обучители. (*Кой обучи обучаващите?*)

В текста сте срещали споменаване на недостатъци в човешкия капацитет. Отделите за закрила на детето продължават да са претоварени и да не разполагат с достатъчно ресурси, а обучението и професионалното развитие са минимални. Текучеството на персонал е голямо.

Що се отнася до влиянието на социалните услуги върху благосъстоянието на децата и семействата, по-напред в тази глава установихме, че настоящият метод за мониторинг и оценка дава много слаба идея за ефекта им върху клиентите.

Разделът за осиновяване по-горе показва, че в една-единствена концептуална област може да има съществени неуспехи в интеграцията поради различие на приоритетите и гледните точки

на различните участници.

Необходимо условие за подобряване на подкрепата за деца и родители и закрилата на развитието на децата е да се интегрират различните сектори, всеки със своята процедурна логика – закрила на детето, здравеопазване и образование като начало.

Както сподели Боряна Климентова, която разкара за опита си в рамките на проекта „Подкрепа за ДИ“, българската организационна култура и най-вече културата в публичните институции е далеч от всичко, което има дори и най-малките холакрамични тенденции, включващи преминаване между ролите, свободно движение между екипите и комбиниране на ноу-хау от различни дисциплини в рамките на единен, съгласуван подход за поддържане на благосъстоянието на семействата. Подходите към комуникацията, описани подробно от Боряна, изглеждат конвенционални за много от нас, но в българския контекст те са нови и предизвикателни.

В последната глава ще представим идеята за трансдисциплинарна работа. Най-голямата пречка пред развитието в тази посока е степента, в която професионалната свобода и прилагането на практическата мъдрост са засегнати от комбинацията на бюрокрацията и липсата на гъвкавост.

„Реформата в публичната администрация показва някои подобрения по отношение на намаляването на бюрокрацията, децентрализацията и въвеждането на по-голяма откритост и прозрачност. Въпреки това, наследството и културните традиции се противопоставят на тези усилия и напредъкът е бавен.“ (Public admin BG, 2018 г., pdf, 49)

Налице е високо ниво на дистанция на властта и е трудно да противоречи на началниците или да се отклоняват от общоприетите практики чрез прилагане на лична инициатива. (Всяко правило си има изключение.)

„Виждаме признаци на култура на зависимост от една патерналистична държава, липса на инициатива, страх от конфронтация и йерархичен манталитет...“ Тези неща не насърчават различното мислене или поведение (в различните дисциплини или сектори).

Докладът на ЕК за българската публична администрация също споменава културните показатели на Хофстеде, приложими за България като страна, в която преобладава колективизмът. Колективизъм, патернализъм, патриархалност,

суеверие – гумите звучат обвинително, нали? Осъдителни. При това положение е прието да се твърди, че много от основните пречки пред деинституционализацията обикновено са нагласи или са свързани със системи от убеждения, които са се нормализирали, дори ако противоречат на добрата преценка на хората, които имат някаква способност да спрат и да помислят за малко.

Думата суеверен има интригуваща етимология. Древните римляни са създали думата *superstitio*, която буквално означава „стоя наг“. Съществува усещането, че суеверните (религиозни) практики стоят наг това, което наистина е необходимо. Те са били прекалено много. Въпреки това разширеното значение на корена *superstare* е „оцелявам“ или „оставам“. Оксфордският речник на английския език ни казва, че „Цицерон приписва *superstitio* на родители с „прекомерна религиозност, за да могат децата им да оцелеят“.

„За да могат да оцелеят децата им“: Аеле!

Когато се замислите за скоростта на прехода от селска аграрна култура към комунистическа урбанизация, индустриализация и централизирано планиране, е логично да се предположи, че организационната процедурна логика се спазва с вяра, суеверие, в името на оцеляването.

В глава 8 разглеждаме съдбата на децата и тийнейджърите, които имат проблеми със закона (група, която понастоящем е изключена от действията на ДИ). Там правим препратка към теорията за изкупителната жертва и начина, по който в рамките на семейни, организационни и социални системи, в които оставането в предписаните граници е „добродетелно“ (това са култури на вината), на някоко трябва да се отреди ролята на парий..., за да могат нашите (достойни) деца да оцелеят.

Нека сега обърнем внимание на Румъния и Молдова. Докато се осъществява националната програма за ДИ в България, какво се случва в съседните държави?

По отношение на всяка от трите държави с напредването на програмите за деинституционализация международните (и в по-малка степен националните) коментари като че ли затихват, въпреки че проблемите остават нерешени.

До известна степен ДИ се превръща в нещо по-голямо, в проблем с общоевропейско значение. Това е обяснено в параграфите по-долу, взети от брифинг на Европейския парламент от 2016 г. :

„Семействата в Европейския съюз (ЕС) са тежко засегнати от финансовата и икономическата криза от 2008 г., която, заедно с последващите си ефекти, предизвика и социална криза. Ако измеримите промени в семейните модели и разпадането на семействата може и да не са непосредствено забележими и пряко свързани с кризата, то последствията от икономическата и финансовата криза върху семействата са много по-видими.

... Неблагоприятното въздействие на икономическата криза върху семействата поставя децата в по-голям риск от бедност или социална изолация, отколкото останалата част от населението в 23 от 28-те държави членки на ЕС през 2014 г. През същата година 27,4 милиона деца в ЕС на възраст под 18 години живеят в риск от бедност или социална изолация .

Два фактора играят все по-голяма роля за нарастването на трудностите на семействата в ЕС след началото на рецесията: цикличен – икономическата криза и напрежението, което тя оказва върху политиките в подкрепа на семействата, и структурен – задълбочаването на явленията наследствена бедност. Ето защо, макар семейните политики да попадат в обхвата на отговорностите на държавите членки, състоянието на семействата се превръща в политическа грижа на европейските институции.“ (Брифинг на ЕП, 2016 г., pdf, 85)

В повечето европейски държави най-застрашената група са семействата с един родител, като това включва и България и Румъния, където многодетните семейства се смятат за по-застрашени, отколкото другаде. Що се отнася до равнището на детска бедност през 2014 г., по данни на Евростат най-високи са били равнищата в България (37%) и Румъния (43%). (През 2019 г. процентите са 34% в България и 36% в Румъния.) В парламентарния брифинг се споменава за задълбочаване на наследствената бедност в двете страни и за различията между домакинствата с високо и ниско образование.

В доклада си за 2017 г. („Poverty Watch“ дава следната оценка на ситуацията в Румъния:

„Децата в селските райони в Румъния са особено застрашени от бедност. През 2012 г. Световната банка изчисли, че повече от 74% от всички деца, живеещи в бедност в Румъния, живеят в селските райони, а процентът на детска бедност е над три пъти по-висок в селските райони, отколкото в градските. Липсата на възможности

за заетост на родителите на официалния пазар на труда изглежда е една от основните причини за бедността сред децата в селските райони. Румъния страда от висок процент на бедност сред работещите, която е концентрирана предимно в селските райони, главно в селскостопанския сектор.“ (Poverty Watch – Romania, 2017 г., pdf, 86)

Разделението между градовете и селата в Румъния остава поразително, а действията за справяне с бедността са насочени към градовете.

„Различията между градските и селските райони създават много голямо неравенство в доходите и възможностите на населението. *Рискът от бедност намалява в градовете, но остава относително постоянен в селските райони, като е почти пет пъти по-висок в сравнение с градовете.* Средният общ разполагаем доход за член на домакинство в градските райони е 1,9 пъти по-висок, отколкото в селските. Повече от половината от заетите лица в селските райони не са обхванати от пенсионно осигуряване, осигуряване за безработица или здравно осигуряване, въпреки задължителния им характер. Достъпът до здравни грижи е особено слаб, а самооценката на неудовлетворените нужди от медицински преглед е два пъти по-висока от тази в градските райони и четири пъти по-висока от средната за ЕС.

Рискът от бедност е три пъти по-висок в селските райони, отколкото в градските райони; 38% от живеещите в селски, слабо населени райони

са изложени на този риск, в сравнение със само 11% от хората, живеещи в гъсто населени или междинни градски райони; съществуват и големи регионални различия...“ (курсивът наш) (Poverty Watch – Romania, 2020, pdf, 87)

През 2018 г. Националният статистически институт на България провежда картографиране на бедността с подкрепата на Доверителния фонд на програмата „Европа 2020“.

Проучването (картографирането) оказва стойността на анализа на регионално, областно и общинско равнище. Възможно е да се открият бедни райони и в региони, които са относително проспериращи. Бедни общини могат да бъдат открити и в относително проспериращи области. Сравнително проспериращи общини могат да се намират в сравнително бедни области. Това предполага известна степен на хомогенност.

Въпреки това съществуват горещи точки на бедност и, ако си спомняте, споменахме няколко такива още в глава 2.

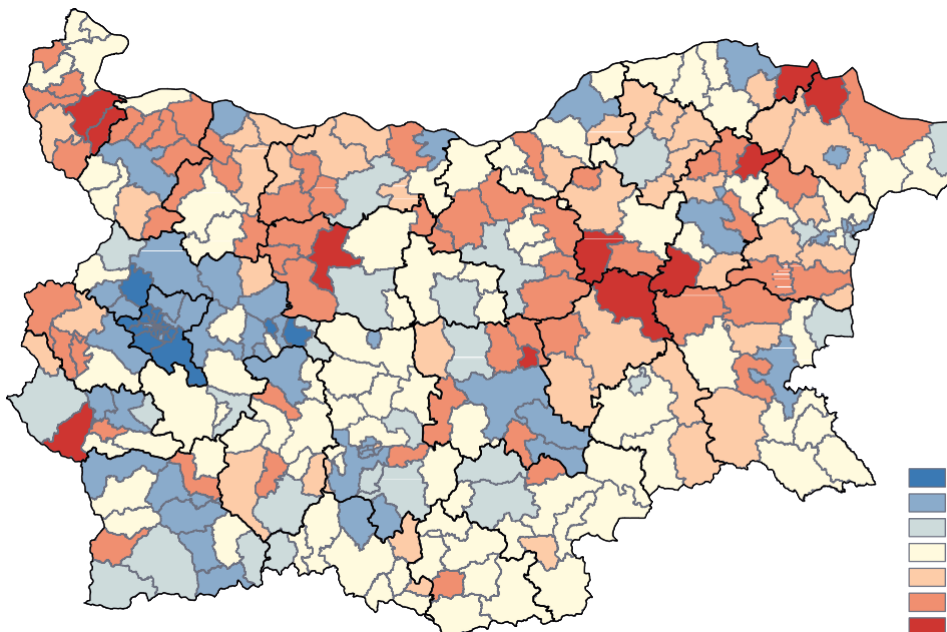
Спомняте ли си тази карта от глава 2? Тя разделя страната на 6 области и преди картографирането на бедността за бедността в България обикновено се говореше въз основа на средните стойности за тези големи области, в които може да има общини, където бедността е тежка, в сравнително голяма близост до общини, които са относително проспериращи.

Говорихме за област Монтана в северозападния регион и Сливен в югоизточния регион. По отношение на бедността може да се каже, че това са най-бедните региони в страната. Ако отидем на областно ниво, Сливен и съседната област Търговище имат ненадминати нива на бедност. По-долу на общинско ниво основните клъстери са в област Монтана в Северозапада и Сливен и Търговище, както и южната част на област Шумен, свързваща границата между Югоизточен и Североизточен региони. Районът на изток от

област Ловеч има много бедни общини, както и районът на изток от Силистра и северната част на област Шумен, която се свързва с Добрич. Има един изключително беден район в южната част на област Кюстендил.

Общо взето с това обяснихме какво показва следващата карта. Колкото по-тъмно е синьото, толкова по-висок е просперитетът. Колкото по-тъмно е розовото, толкова по-дълбока е бедността.

Ако си спомняте, в глава 2 говорихме конкретно за ромското население. Казахме и това, че е много трудно да се извлече точна статистика за броя на ромите.

Картата по-долу показва разпределението на ромското малцинство в България според националното преброяване през 2001 г. Източникът е от Уикипедия (https://en.wikipedia.org/wiki/Romani_people_in_Bulgaria#/media/File:Bulgaria_roma_2001.PNG / лиценз от creative commons)

Ще забележите, че се връщам назад чак в 2001 г., за да намеря нещо, което да наложа върху другата карта.

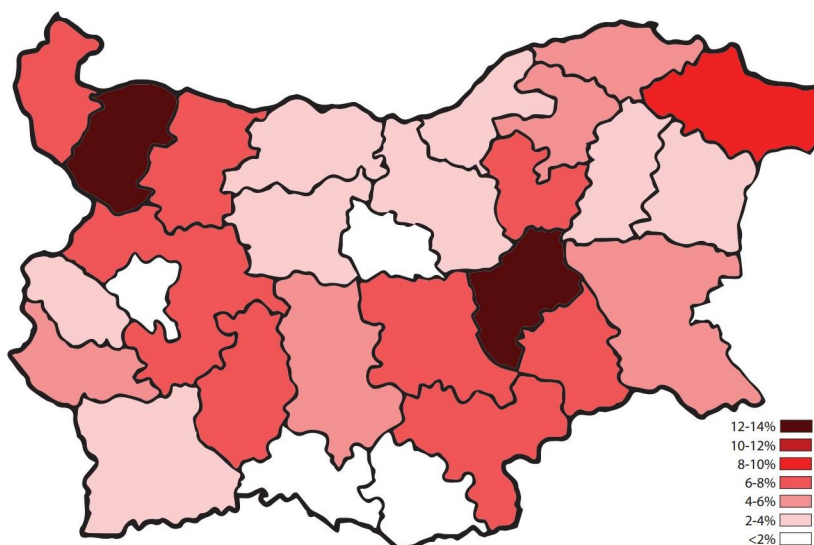
Със сигурност сте забелязали това, че в горещите точки на бедност, посочени по-горе, броят на ромското население е особено висок според преброяването, което несъмнено не отчита действителния брой на ромите в областите.

Има една публикация на Световната банка (2011) с карти на Румъния, която посочва горещите точки въз основа на планови региони и области NUTS-2.

„Картите на бедността за Румъния потвърждават това, което е вече известно за бедността в Румъния, но също така разкриват и нови факти. Например, предишни проучвания показаха, че Североизточният регион е с най-високи нива на бедност... но картата на бедността на ниво окръг показва, че всички окръзи от този регион, с изключение на Бакъу, са с повишени нива на риск от бедност. За разлика от тях Южният регион е хетерогенен и включва окръзи с високи нива на бедност, като Кълъраш и Телеорман, и окръзи с относително ниски нива на бедност, като Прахова. По подобен начин окръг Клуж е с второто най-ниско ниво на бедност в Румъния (след Букурещ), но съседните му окръзи в Северозападния регион (Бистрица-Нъсъуд, Марамуреш, Салай и Саму Маре) са с по-високо ниво на бедност от средното за Румъния. *Познаването на окръзите с по-високи нива на бедност може да помогне за по-ефективното насочване на ресурсите за развитие и намаляване на бедността.*“ (курсивът е наш)

(Country policy brief, 2016, pdf, 89)

Roma minority in Bulgaria (census 2001)

Картографирането на бедността в България и Румъния, насърчено и подкрепено от Световната банка, разкрива процес на прецизиране на данните (в ярки детайли). Въпреки това ние използвахме информацията от Уикипедия за ромите като просто средство за показване на предимствата на комбинирането или обединяването на групи от данни, актуализирането на данните и ежегодното използване на единни критерии.

Когато говорим за България, се сблъскахме с проблеми с данните в различни области. Боряна Климентова спомена за неуспешния опит да се събере информацията в рамките на проекта „Подкрепа“ по време на първата фаза на националната програма за ДИ, в някаква система за съхранение и извличане. Когато говорехме за осиновяването, споменахме факта, че данните често са остарели и – отново – беше спомената невъзможността да се създаде база данни в рамките на Агенцията за социално подпомагане въпреки задължението да се направи това.

Споменахме указанията, дадени на общините – те трябва да определят услугите за деца и семейства, от които смятат, че се нуждаят. Какви критерии са използвали те? Доколко прецизни и обосновани са били техните методи?

Спомняте ли си препратката ни към Софийската конференция за прекратяване на институционализацията на деца до 3 г., тя беше в началото на тази глава? В доклада на конференцията се посочва, че основната причина за изоставянето на деца в Югоизточна Европа е крайната бедност. Ето един ГОЛЯМ въпрос:

Според вас колко добро е разпределението на областно и общинско ниво по отношение на услугите за деца и семейства предвид горещите точки на бедност в България и Румъния?

Картографирането на бедността в България показва, че 38% от бедните в страната живеят в областите, в които се намират петте най-големи града (с население над 100 000 души) – София, Пловдив, Варна, Бургас и Русе. В абсолютно изражение броят на бедните в румънските окръзи, в които се намират големите градове, вероятно също е висок.

Тук има още един голям въпрос:

Доколко услугите за подкрепа на деца и семейства са достъпни за най-нуждаещите се лица в големите градски агломерации?

Намират ли се в достатъчна близост до горещите точки на бедност в градовете? Представяват ли част от социалната структура на

жилищните квартали (между пекарната и магазина) и в близост до ромските анклави?

Заедно се сблъскахме с вредното прилагане на критериите за ефективност по отношение на обитаването на жилища за малки групи. Със сигурност има и други критерии за ефективност, които се прилагат при избора на местонахождение на обекти, като центрове за социална подкрепа или дневни центрове. (Разбира се, тези критерии до голяма степен са свързани с обременяване на потребителите на услуги и членовете на професионалните екипи с необходимостта от мобилност за достъп до семейните жилища). Какво да кажем за отделите за закрила на детето, чиито служители се нуждаят от мобилност?

На различни места в текста споменаваме за несъответствие между инфраструктурата за социални услуги, която в крайна сметка е била предложена в рамките на българския проект за ДИ, и действителните желания на общинските власти. Това вероятно отразява несъответствието между двете гледни точки – местната власт срещу централната власт. Почти сигурно е, че то отразява проблем с процеса на консултации (стил и срокове във връзка с изтичането на времевата рамка на проекта). Просто на местните власти са били предоставени недостатъчни предложения в неподходящ момент. Казано направо, в контекста на проекта правителството на страната твърде много бърза да въведе услугите на място като осезаем, измерим показател за напредък, дори ако този напредък не е непременно в оптимална посока.

Представеното по-горе картографиране на бедността убедително подсказва потенциал за значително подобряване на процеса на планиране и разполагане на социални услуги на базата на реални потребности. Дали този потенциал някога ще бъде използван? Това ще зависи от степента, в която местните потребности ще започнат да действат като доминираща сила при планирането на инфраструктурата.

Молдова не е член на ЕС и поради това в парламентарната справка не се съдържат данни за въздействието на финансовата криза от 2008 г. върху тази страна. Можем обаче да се обърнем към прегледа на Световната банка от 2016 г.: „Намаляване на бедността и постигане на общ просперитет в Молдова: напредък и перспективи“. (Световна банка – Молдова, 2016 г., pdf, 90)

В доклада категорично се посочва, че Молдова е най-бедната страна в Европа. Въпреки това в периода 2007-2014 г. ръстът на потреблението от 10% сред най-бедните 20% от населението е по-висок, отколкото при другите групи, което показва, че е налице ефективен буфер срещу въздействието на рецесията и местния недоимък под формата на парични преводи от чужбина и увеличение на заплатите в неселскостопанските дейности.

УНИЦЕФ предоставя следната информация:

„Деца в Молдова продължават да бъдат непропорционално бедни. ... Семействата с три или повече деца са сред най-бедните, а честотата и дълбочината на бедността са два пъти по-високи сред ромските деца в сравнение с децата от неромски произход. Осем от десет бедни семейства с деца живеят в селските райони.“

(<https://www.unicef.org/moldova/en/ending-child-poverty/> / Авторски права).

И така, макар че в столицата Кишинев има значителен брой бедни деца, ако говорим в абсолютни стойности, бедността е широко разпространена и по-дълбоко застъпена в селските райони.

Отново е уместен въпросът за физическата достъпност на услугите.

На ум идва думата „хинтерланд“. С нея се обозначават отдалечените райони на дадена страна зад пристанище или търговски център.

В България, Румъния и Молдова има ясни проблеми с хинтерланда и те са от голямо значение за дългосрочната ефективност на услугите, създадени като алтернатива на институционалната грижа.

По-подробно за положението в Румъния

Затова изразихме предположение, че България има проблем с вътрешността на страната, с което искаме да кажем, че въпреки че в абсолютна стойност броят на бедните семейства в градските райони е голям, структурната бедност е до голяма степен проблем на селските райони и е особено силно застъпена в районите, в които ромите съставляват значителна част от населението.

Изразихме и становище, че проблемът може да бъде споделен и от Румъния.

Неведнъж сме коментирали и проблема на България с недопускане на настаняването в институции,

с което искаме да кажем, че макар да е постигнат успех в закриването на големите институции от резидентен тип, абсолютният брой на децата в системата за закрила на детето остава висок.

През юни 2017 г. излезе един много съдържателен доклад, наречен „Румъния: децата, за които се грижи държавата, 2014 г.“. Поръчан от Министерството на труда и социалното правосъдие съвместно със Световната банка и УНИЦЕФ, той се състои от 572 страници и показва резултатите от едно много сериозно начинание.

Какво ще покаже това начинание?

В доклада се посочва значителен напредък в реформата на грижите за децата в продължение на 25 години, но също така и печално отслабване на темпото:

„Правителството на Румъния постигна значителен напредък през последните 25 години по отношение на намаляването на броя на децата, за които се грижи държавата... Въпреки това, в абсолютни цифри, системата за закрила на детето в Румъния все още е една от най-големите в региона, като трябва да осигури адекватен отговор на нуждите на около 60 000 деца.

Въпреки големия брой деца, настанени в обществени грижи, правителството на Румъния признава факта, че резидентният тип грижи има отрицателно въздействие, особено върху развитието на малките деца, и успява да подобри значително услугите за закрила на детето, като разработва алтернативи от семейния тип грижи. Ето защо понастоящем две трети от децата в системата за закрила са настанени в услуги за грижи от семеен тип.“

(Румъния – деца под обществена грижа, 2017 г., pdf, 91)

Намаляването на броя на децата в обществена грижа, а също така и процесът на ускоряване на темповете на деинституционализация остават приоритет, както е посочено „в различни стратегически документи, включително Националната стратегия за защита и насърчаване на правата на децата за периода 2014-2020 г., Националната стратегия за социално приобщаване и намаляване на бедността за периода 2015-2020 г. и Споразумението за партньорство с Румъния за програмния период 2014-2020 г.“.

Докладът предоставя подробна информация за сложен процес на анализ на системата за закрила на детето в Румъния, който обхваща проучване

на ситуацията на над 52 000 деца, поставени под обществена закрила, за да се развие „разбиране на положението на тези деца, за които се полагат грижи извън родните им семейства и които получават алтернативна грижа, и да се установят основните причини за раздялата между децата и семействата. Проучването има за цел да укрепи социалните услуги, свързани със закрилата на детето, като: (а) реорганизиране на съществуващите специални служби за закрила на детето, за да се повиши качеството на предоставяните грижи, като същевременно се намали продължителността на престоя в обществена грижа до необходимия минимум; (б) развитие и укрепване на капацитета на базираните в общността услуги за превенция и подкрепа; и (в) преразглеждане на начините и средствата за предоставяне на семейна подкрепа с цел предотвратяване на раздялата между децата и семействата“.

Дори и днес този тип анализи за съжаление отсъстват в България, а Молдова все още не е усъвършенствала използването на данни.

Докладът „Румъния: децата, за които се грижи гържавата, 2014“, посочва данни от ноември-декември 2014 г., които представят положението с децата под специална закрила. Вижте таблицата по-долу:

Тези младежи са били настанени в системата за грижи в периода между 1989 и 2014 г.

Докладът дава подробен анализ както на профила на родителите с деца, настанени за специална грижа, така и на причините, поради които те се настаняват в системата за грижи („събития, които водят до това“ вместо обобщението „бедност“).

Какъв е профилът на децата/младежите, настанени в системата за грижи?

Възрастовият диапазон на децата и младежите в системата за грижи е между 0 и 26 години. Докладът ни казва, че младежите на възраст от 18 до 26 години, които са „редовни учащи се (или в други специални обстоятелства) имат право на закрила в приемен дом или в резидентен дом ... Тази група поддържа постоянен дял от 12 процента“ от настанените в системата за грижи.

56% от настанените в системата са на възраст от 10 до 17 г.

В национален мащаб 43% от настанените в системата са от селски райони. Този брой е непропорционален, като се има пред вид разликата в гъстотата на населението.

Настаняване при семейство = 34300 деца	Дял на децата под специална закрила
Професионална приемна грижа	3%
Настанени при роднини	10%
Други	1%
(66% от децата под специална закрила)	Междинна сума = 14%
Малки резидентни домове = 9050 деца	Дял на децата под специална закрила
Апартаменти	1%
Домове за малки групи за деца с увреждания	4%
Домове за малки групи за деца без увреждания	1,4%
(17% от децата под специална закрила)	Междинна сума = 6,4%
По-големи институции (както пригодени, така и от стария тип) = 9000 деца	Дял на децата под специална закрила
Институции, поети от Министерство на образованието	
Пригодени	1,4%
От стария вид	0,5%
Институции от стария вид	
Деца с увреждания	2%
Деца без увреждания	0,8%
Пригодени институции	
Деца с увреждания	3%
Деца без увреждания	1,2%
(17% от децата под специална закрила)	Междинна сума = 8,9%

„Разпределението по етноси се различава съществено от това на младото население като цяло. Делът на децата с необявен етнос е повече от три пъти по-голям в системата за закрила на децата, отколкото сред населението изобщо... делът на ромските деца е двойно по-голям от обичайния (10.3 процента спрямо 5.3 процента), докато този на румънчета е значително по-малък (10.3 процента спрямо 5.3 процента)“.

Децата с увреждания са почти една трета от децата, настанени в системата за грижи. Но докато едва 6% от бебетата (под 1 година) са с увреждания, над 43% от тези на възраст 18-26 г. са регистрирани с увреждания.

Какви са семейните обстоятелства на настанените в системата за грижи?

В доклада се казва, че като цяло майките на деца, за които се полагат грижи, обикновено раждат на по-млада възраст в сравнение със средното за населението като цяло. Средната възраст е още по-ниска при ромските майки и тези от селските райони.

За съжаление обстоятелствата, свързани с тези майки, са слабо документираны в досиетата на децата. Въпреки това има достатъчно налична информация, която показва, че „всеки план за събиране на тези деца с техните майки ще изисква значителни усилия и последователна подкрепа не само от страна на специалистите по закрила на детето, но и от други сектори, за да се гарантира, че семейната среда е стабилна и насърчава развитието на детето“.

Около една трета от децата, за които се полагат грижи, са от семейства със самотни майки, а друга една трета са от „типични нуклеарни семейства“. Останалите имат нетипични семейни обстоятелства и това помага да се обясни фактът, че преди да постъпят в системата за грижи, „28% от децата са зависели от лице, различно от родителите им, което се грижи за тях“.

Пътища към системата за грижи

Семейни кризи: Почти 65% от децата влизат в системата за грижи поради някакво разрушително събитие в семейството.

Посредством други институции (основно родилни отделения): Това са 31% от настанените в системата за грижи.

Останалите 4% са свързани с бездомност или изоставяне при други обстоятелства.

35% от децата са влезли в системата за грижи,

преди да навършат първия си рожден ден. 17% са на възраст между 1 и 2 години.

Това означава, че „намаляването на броя на новопостъпващите в системата ще зависи силно от намаляването на броя на децата, изоставени в медицински институции, особено непосредствено след раждането“.

В доклада се посочва, че почти 40% от „децата, които са в системата за грижи, или нямат спомени за семейството си, или имат само мъчителни спомени... Най-добрите взаимоотношения изглежда са били там, където децата са идвали от разширени семейства или където основният им настойник е бил роднина, обикновено баба и дядо“.

Причини, водещи до влизане в системата за грижи

Тъжни събития в семейството: Смъртта на някой от родителите или и на двамата родители е причината за 6% от децата да влязат в системата за грижи, а задържането на единия или двамата родители е причина за други 6 процента. Лишаването от свобода на основното лице, което изкарва прехраната си, или на лицето, което полага основните грижи, води до сериозни затруднения.

Неглижиране, малтретиране и експлоатация на деца

Като цяло в досиетата на 51% от децата в системата за грижи се говори за някаква форма на неглижиране, тормоз или експлоатация. (Цифрата нараства до 60%, ако от общия брой се изключат бебетата под 1 година).

Структурни рискови фактори

1. Рисковите фактори имат неравномерно разпределение по групите с различна култура

„Социалният контекст, в който живее семейството, влияе върху вероятността за насилие или неглижиране на деца и свързаните с това рискови фактори на личностно ниво“. В доклада се споменават пристрастяването, проблемите с психичното здраве и други явления, свързани със стреса, породен от несигурното съществуване в ежедневието.

2. Отсъствие на услуги за ранна интервенция и превенция

Докладът посочва риска, свързан с неподходящите услуги, предлагани на ниво общност.

3. Структурна бедност

Бедността обикновено се приема за даденост в системата за грижи. „Наличните данни сочат, че само 4% от децата в системата за грижи произхождат от домакинства, които не са бедни (с месечен доход на глава от населението, по-висок от 400 леу), а още 6% са в риск от бедност (относителна бедност), докато останалите 90% са бедни или изключително бедни.“

4. Проблеми, свързани с жилищните условия

„Повечето деца от системата за специална закрила са от домакинства, които живеят само в една или две стаи в много лоши и пренаселени условия. Критериите за допустимост за социално жилище са доста слаби и не се прилагат последователно в различните населени места. От всички социални жилища в градските райони само 57% се отдават под наем на семейства с ниски доходи.“

5. Горещите точки в бедните райони – ефектът на отдалечеността

В доклада се говори за общности-източници в контекста на закрилата на детето, които водят до 14% от децата в системата. 60% от тези общности са в селски райони, като в 6 окръга те са масово представени. Общностите са описани като „маргинализирани, състоящи се от импровизирани къщи или бивши общежития, често без връзка с комунални услуги, с много лоши пътища и с недостиг на основни социални услуги“.

Към ноември – декември 2014 г. 52% от децата са постъпили в системата въз основа на съдебна заповед или решение за закрила на детето, въпреки че не е имало непосредствен риск (спешност). Все пак 42% са били спешни настанявания. (Между 2010 г. и 2014 г. 54% са били спешни настанявания). Специалистите по закрила на детето посочват, че дори в кризисни ситуации мобилизирането на външна подкрепа може да отнеме повече от два месеца.

Що се отнася до последните настанявания в системата за грижи, 52% са настанени в семейство, 46% в някаква форма на резидентна грижа, а 1% получават консултантска помощ или подкрепа в дневен център.

Проучването установява, че „едно на всеки пет деца на възраст между 15 и 26 години, които са били в системата към ноември-декември 2014 г., е прекарало целия си живот в системата, а почти едно на всеки три – 90% от живота си. Сле-

дователно системата е единственото семейство, което те познават. Това показва, че има спешна нужда да се гарантира, че те ще бъдат научени на умения за самостоятелен живот и ще получат солидна подкрепа при прехода си към обществото. В доклада се използва изразът децата на системата, за да се посочи значителният дял на младежите, които са постъпили в системата за грижи преди да навършат 3 години („повече от 18 000 деца са постъпили, когато са били на по-малко от 12 месеца, а над 9 100 деца са постъпили, когато са били на възраст между 1 и 2 години. Около една трета от тях са деца с леки, средни или тежки увреждания“).

Осиновяване

Едно дете трябва да е било в системата за грижи средно пет години и половина, преди целта за осиновяване да бъде записана в индивидуалния му план за грижи.

Повечето от децата, регистрирани за осиновяване, са били изоставени в родилен дом (61%), а 12% са биологични сираци без проследимо разширено семейство. 6% са родени от майки в юношеска възраст, а 21% са с майки с регистрирани увреждания, психични проблеми и с недостатъчно образование.

Реинтеграцията е трудна

Броят на децата, които след раздялата не са успели да установят контакт с родителите си или с човека, който е полагал грижи за тях, е сериозна причина за безпокойство.

„Честотата на контактите на децата със семейството им също намалява значително, ако няма стабилна връзка с майката, майката е с ниско образование или ако домакинството се намира в маргинализирана общност. Колкото повече от тези фактори се наблюдават, толкова по-малки са шансовете на разделеното дете да се събере отново с биологичното си семейство.“

В рамките на общностите-източници за 64% от децата, за които се полагат грижи, „техните родители или грижещи се за тях лица са заявили, че изобщо не желаят да ги приемат обратно“. Това е особено вярно, ако през предходната година не е имало никакъв контакт между родителя и детето. Всъщност липсата на поддръжане на

контакт между биологичния родител и детето е доста сигурен прогнозен показател за окончателно изоставяне.

Докладът установява също така ефект на цикъла, при който съществува повишен риск от изоставяне на деца сред майки, които сами са били в системата за грижи.

България и Румъния: общи фактори

Може да се твърди, че се открояват 4 проблема:

1. Фактът, че непропорционално голям брой деца в системата за грижи идват от селски райони и има горещи точки на бедност – маргинализирани общности, лишени от лесен достъп до услуги за подкрепа и страдащи от дългосрочна, структурна бедност.
2. Бързите услуги за ранна интервенция са от съществено значение, за да се реагира на семейните кризи, както и ефективен метод за предотвратяване на изоставянето на бебето скоро след раждането.
3. След като детето попадне в системата за грижи, реинтеграцията в родното семейство може да се окаже изключително трудна, тъй като: 1) детето се отчуждава от семейството (особено ако семейството живее в маргинализирана общност, отдалечена от мястото на предоставяне на грижи) и 2) семейните обстоятелства могат да останат дисфункционални или дори да продължат да се влошават.
4. Структурната бедност има много съществен принос за броя на децата, които влизат в системата за грижи.

Какво показва сравнението на обстоятелствата в Молдова?

Фондация „CCF Молдова“ е официален представител на „Надежда и домове за деца – Великобритания“. Организацията любезно предостави анализ на програмата за деинституционализация в Молдова. Представените по-долу данни идват директно от техния доклад. (CCF – Молдова, 2021 г., pdf, 92).

Стратегия и план за действие за реформата на резидентната система за грижи

Основната цел е намаляване на броя на децата, настанени в резидентна грижа, с 50%, но тя е преузпълнена (с 62% намаление). Въпреки това заключението на оценяващите е, че две групи от най-уязвимите деца (малки деца и деца с увреждания) остават извън усилията за реформа.

Ролята на неправителствените организации в изпълнението на стратегията и плана за действие е била от съществено значение и тревожният извод е, че ако неправителствените организации не успеят да осигурят средства за продължаване на тази работа, съществува риск за устойчивостта и връщането на процеса назад.

Комисия по недопускане на настаняване в институции (гейткйпинг) – нормативна уредба и стандарти

Целта на комисията е предотвратяването на ненужното разделяне на децата от техните семейства и одобряването на предоставящите приемни грижи. Наскоро бе добавена допълнителна цел – одобряване на настаняването на деца от резидентни институции при роднини или приемни грижи, както и в домове от семеен тип. Правилници и стандарти за приемните грижи

Правилници и стандарти за домовете от семеен тип

Те трябва да работят в най-добрия интерес на обитателите си.

Правилници и стандарти за подкрепа за семействата

Основната цел е подкрепа на семействата, за да останат заедно, както и подготовка на семействата за реинтеграция на децата им посредством консултации, насочване към услуги и финансова подкрепа.

Закон № 140/2013 за специална закрила на деца в риск и деца, разделени от семействата им

Законът съдържа разпоредби за предоставяне на алтернативна грижа за децата, пояснява ролята на органите, които играят ролята на настойници и описва процедурите по затваряне на вратите към институциите.

Стратегия за закрила на детето 2014-2020

Тя дава широка законова рамка, включваща няколко конкретни цели, като постепенна забрана на институционализацията на деца под 3 годишна възраст (все още не напълно реализирана) и продължаване на реформата за ДИ.

- План за действие 2016-2020 за реализиране на стратегията

- Минимален пакет социални услуги
- Правилник за дневна грижа за деца от 4 месеца до 3 години (социални детски ясли)
- Правилник и изисквания за личен асистент
- Правилник и изисквания за мобилен екип
- Механизъм за междуведомствено сътрудничество за превенция на първичните рискове

„В момента Министерство на здравеопазването, труда и социалната закрила преминава през процеса на разработване на Програма за закрила на детето 2021-2025.“

Между 2001 и 2016 г. броят на деца, настанени в резидентна грижа, показва десеткратно намаление. Но, както и в България и Румъния, децата в системата за грижи са се увеличили значително.

Докладът посочва следните трудности и недовършени задачи: (там, където се подобни на тези в България, са добавени буквите БГ):

1. „Прилагането на законите и политиките е ... под оптималното в почти всички сфери на грижа, особено на местно ниво и ниво район, поради недостатъчното ориентиране на персонала и финансиране от гържавния бюджет. Няма достатъчен мониторинг на Плана за действие (забележете: 2016-2020), за да се гарантират навременни коригиращи мерки. (БГ: липса на мониторинг на резултатите)
2. Съществува значително несъответствие между политиката и практиката, като наличността и качеството на услугите по алтернативни грижи варират съществено в различните райони. Това се дължи най-вече на конкуриращи се приоритети и оскъдни човешки и финансови ресурси на местно ниво, допълнително усложнени от скорошната децентрализация, която прехвърля отговорността за финансирането на тези услуги към районите. Там, където има адекватни услуги, те често се предоставят от НПО, като това показва липсата на устойчиво предоставяне на услуги в страната. (БГ: липса на осъществяване поради недостатъчен капацитет)
3. „Молдова е приела насоки за управление на различните случаи, но те трябва да бъдат подсилени, за да обхванат и специалните нужди на децата с увреждания или децата в неформална грижа.“
4. „Друг ключов въпрос е качеството на услугите, тъй като не всички услуги за алтернативни грижи са акредитирани и стандартизирани,

напр. чрез правилник за минимални изисквания за качеството на услугите, спазвани от всички доставчици на услуги. В това отношение са установени разминавания в областта на формална грижа от роднини, осиновявания и в семейството след реинтеграция. Същевременно проследяващите проверки са редки, а изпълнението на препоръките от проверените доставчици на услуги е незадоволително. Липсват някои важни услуги, като самостоятелен живот в защитено жилище, настаняване след приемна грижа, специални услуги за грижещи се роднини и деца в неформална грижа, както и услуги за евентуални осиновители (ЕО) на деца с увреждания.“ (БГ: отсъствие на проследяване за гарантиране, че вариантите за децата са с достатъчно добро качество)

5. „Няма стандарт за праг на натоварването със случаи на социалните работници, участващи в осигуряването на алтернативна грижа за децата и в частност на ръководителите на случаи и социалните работници в общността. Това, в съчетание с ниските заплати и недостатъчните възможности за професионално развитие, води до преумора, намаляване на качеството на услугите и дори до текучество на персонала.“ (БГ: службите за закрила на детето са с критично малки ресурси.)
6. Събиране и качество на данните: „Събират се големи количества данни, но те не винаги са надеждни, навременни или полезни за вземане на решения.“ (БГ: не се събират данни, по които да може да се действа.)
7. Комуникация и социални норми: Комуникацията с общността е „недостатъчна, за да се стигне до устойчива трансформация на вкоренените патерналистични социални норми, наследени от комунистическото минало на страната. Няма национална подкрепа и комуникационна стратегия, чрез която да се развият позитивни нагласи по отношение на алтернативната грижа.“ (БГ: недостатъчна работа по разрушаване на пречещите нагласи)
8. „Финансирането остава критичен проблем за алтернативната грижа за деца. Насочването на необходимото финансиране се влияе от оскъдните ресурси, както и от слабия капацитет за финансови прогнози и определяне на приоритетните нужди на местно ниво.“ (БГ: инвестиции в посредственост)

Научени уроци

Става ясно, че България, Румъния и Молдова имат сходни проблеми, макар че трябваше да използваме различни пътища, за да ги определим.

Дали можем да обобщим положението с няколко изречения? Нека опитаме:

Макар че България, Румъния и Молдова са показали значителен успех в закриването на големи институции за деца, в много отношения това е пирова победа. Тези, които са на първа линия в областта на закрилата на детето и предоставянето на услуги в общността, се борят със значителен недостиг на човешки и материални ресурси. Дълбоките нива на бедност, лошите жилищни условия, ширещата се липса на образование и наличието на горещи точки на бедност предизвикват социално напрежение, което поставя на сериозно изпитание слабо интегрираните системи за подкрепа на семейството. Събирането на данни, с малки изключения, е доста неуспешно и обикновено води до натрупване на цифри, които не служат за нищо.

7

РЕЗУЛТАТИТЕ ЗА ДЕЦАТА – ЗАПОЧНАЛИ ЛИ СА ПО-ДОБЪР ЖИВОТ?

„Дейвид има дъщеря, три кръщелници и три по-малки сестри. Както можете да си представите, той се чувства напълно непринудено в компанията на жени и е абсолютно невъзмутим, когато работи с тийнейджърки. По природа той е топъл, открит и любвеобилен, но като опитен в работата с младежи съобразява поведението си с обстоятелствата, като стриктно избягва ситуации, които биха могли да бъдат изтълкувани погрешно...

... Ако мъж фасилитатор забележи, че се развива трудна ситуация, е най-добре да отнесе въпроса към колежка. Трудно е мъжът да се опита да се справи сам – той просто може да влоши нещата. Чувството за отхвърляне може да бъде сърцераздирателно за един подрастващ. Най-добрият човек, който може да поговори с момичето, е жена, която то познава и на която има доверие.“

(Извадка от „Обучение чрез преживяване“, <http://eq-bg.org/en/experiential-education/> авторски права)

Съветите, изложени в горния параграф, са предназначени за работещите с уязвими младежи – такива, които са били обект на negliжиране или малтретиране въкъди, както и такива, които са прекарвали известен период от време в институции.

Меган Гунар е директор на Института за детско международно осиновяване, където са събрани данни за 6000 деца, подлежащи на деинституционализация.

Предупреждението, дадено по-горе, е свързано с едно много често срещано явление, открито от Гунар. То е споменато и от Нелсън, Фокс и Зеана, когато говорят за известната си Букурещка програма с бебета от румънски институции.

Можем да го наречем *безразборна дръжелюбност*. Тя се отнася до липсата на сдържаност с непознати. Това е много често срещано явление. Не е свързано с нарушение на привързаността или поне не по някакъв ясен начин. В проучване с 65 бебета, осиновени от институции, Гунар уста-

новява, че в рамките на 9 месеца 90% от малчуганите са формирали силна привързаност към осиновителите си, въпреки че в някои случаи привързаността може да бъде донякъде неорганизирана, което означава, че детето може да изглежда объркано или противоречиво в присъствието на обгрижващия, към когото понякога се приближава в търсене на утеха, а друг път се съпротивлява.

„Дезорганизираният/страхливо-избягващият стил на привързаност се развива, когато грижещите се за детето – единственият източник на сигурност – се превърнат в източник на страх.“

(<https://www.attachmentproject.com/blog/disorganized-attachment/> Авторски права)

Тези, които задоволяват моите нужди, също така могат евентуално и да ме наранят.

Невъздържаната дръжелюбност може да съжителства със способност за силна привързаност и обикновено не изчезва. Твърди се обаче, че тя е най-силно изразена при деца под 5-годишна възраст. Може да се очаква, че тя ще се проявява по различен начин, когато детето стане по-социализирано и премине през важната фаза на развитие, която свързваме с възрастовия диапазон от 4 до 7 години. Продължава ли да се проявява и след настъпването на пубертета? Камо че ли да.

Най-вероятно това се дължи на прекъсване на взаимоотношенията и/или на смяната на много гоставчици на грижи. (Регистрирано е сред деца в предучилищна възраст, настанени под закрила в САЩ, и е особено силно изразено сред тези, които са сменили приемните си родители).

Подобен стил на *дезинхибиция* може да се открие и при деца, които са били институционализирани в по-късна възраст. Вероятно става дума за нещо различно и то може да произтича от дефицит в социалното обучение – лични граници, умения за водене на разговори, физическо раз-

стояние – като същевременно може да отразява и известна потребност (угаждане на хората и търсене на знаци за приемане или обич). Дали някое от тези деца и тийнейджъри със социални затруднения е проявявало не принудена дружелюбност в предучилищна възраст? Може би някои. Някои – може би не.

Освен това пренебрегването в ранна детска възраст може да доведе до дефицити в развитието на теорията на ума и саморегулацията. Въпросните деца лесно биха могли да попаднат в институционална грижа с увреждания в тези области, които е малко вероятно да бъдат облекчени от социалния им опит в училище, който твърде лесно може да доведе до изключване от страна на околните.

Теория на ума: Способността да се мисли за умствените състояния – както за собствените, така и за тези на другите. Способността да се прогнозира поведението на другите въз основа на техните мисли и чувства.

Изпълнителна функция: Трите основни области:

Работна памет: Поддържане на информация в ума с цел разсъждаване и вземане на решения

Когнитивна гъвкавост: Способност за промяна или превключване между „когнитивните групи“ или стратегии в отговор на промените в средата

Саморегулация: Умението да се следи и управлява енергийното състояние, емоциите, мислите и поведението по начин, който е приемлив и води до положителни резултати

Психиатърът Стюарт Браун въвежда израза *лишаване от игри*, за да обозначи липсата на богати и разнообразни възможности за изследване и експериментирание, така че да се развият описаните по-горе способности.

„Истинското майсторство през целия живот се дължи на вътрешния компас на играта.“

Ние споменаваме безразборната дружелюбност и разкрепостеност като бърз и прост метод да се покаже значителната уязвимост на децата, изведени от институционална грижа.

В тази глава ще изследваме способността на децата да се развиват и успяват след излизането им от големи резидентни институции. С напредването на научните области на неврологията

и невропсихологията научаваме повече за пластичността на мозъка – способността му да се променя и адаптира в резултат на опита. Това ни прави по-уверени в потенциала за рехабилитация чрез осигуряване на специфични видове опит след деинституционализацията. Вече знаем, че е напълно възможно мозъкът да компенсират пропуските и недостига на опит, натрупан през важни етапи от ранното развитие.

Все още не знаем къде се намират праговете. Оптималното развитие зависи от осигуряването на правилните видове сетивен опит през различните решаващи периоди от развитието на мозъка. Сега смятаме, че тези периоди продължават до (или дори след) тийнейджърските години. *Богатство и разнообразие* са важни думи.

Резултатите за децата: Стигна ли са до по-добър живот?

Параграфите по-долу обясняват едно действие, осъществено от Lumos (България) през 2015 г.:

„Информацията в този доклад идва от една скоршна повторна оценка на група от 1291 деца и младежи с увреждания, които се местят от големи резидентни институции в домове за малки групи в общността. (Децата са преместени основно в периода 2014-2015 г.) Този процес се извършва от Lumos в сътрудничество с гържавните органи между средата на октомври и края на декември 2015 г.

„За да се следи развитието и да се разбере по какъв начин животът извън институциите влияе върху развитието на тази група, събраната за нова оценка информация се сравнява с наличните данни от оценката, извършена в края на 2012 г. и началото на 2013 г., когато децата и младежите все още живеят в институциите. Тя измерва промените в ключовите области на личното здраве и развитието на медицинското състояние, физическото, комуникационното, социалното и емоционалното развитие, както и ходенето на училище, взаимоотношенията и контактите на децата със семействата им.“

(Lumos, 2016, pdf, 75).

Същият доклад споменава и нуждата от по-задълбочено проучване на съдбите на децата с увреждания, настанени при семейства:

„Деца, които живеят със семейство след напускане на институцията, обикновено се възстановяват по-добре от онези, които са настанени в алтернативна резидентна услуга. Така или иначе, те също имат нужда от достъп до услуги в общността и това трябва да се отчита при планирането на капацитета на услугите. За да се направят обективни заключения, трябва да се предприемат по-нататъшно проучване и оценка на всички казуси, независимо дали става въпрос за реинтеграция или за приемна грижа. Тази информация е много важна за доказването дали отглеждането на деца с увреждания в семейна среда е безопасно или не и дали води до подобро здравословно състояние, развитие и приобщаване. Важно е също така да могат да се сравняват разходите и резултатите от различните форми на грижа, тъй като тази информация е съществена при планирането на бъдещи услуги и програми за реформи.

Авторите очевидно са разтревожени от факта, че е по-лесно да се оцени въздействието на грижата в обстановката на малки домове, отколкото да се определи въздействието на подкрепата в общността за семейства, които отглеждат деца с увреждания. И в тази връзка, доколко добре можем да оценяваме влиянието на програмите за ранна интервенция, които грижат децата с увреждания или смущения в развитието извън институционалната грижа? По какъв начин вие, например, ще установите разликата между влиянието на неуспехите в един екип за ранна интервенция и фактори на обстановката, например непригодните жилищни условия на едно семейство или проблеми с мобилността и транспорта?

Трябва да имаме пред вид, че научно издържаните дълги проучвания на деца, живеещи в семейства, са инвазивни и тези семейства трябва да бъдат набрани от самото начало на проучванията и да се запазят контактите. Освен това има всякакви морални последици по отношение на селекцията на контролната група (деца, за които действията по оценката не носят никаква полза). Ние сме склонни силно да разчитаме на това, което с течение на времето сме установили по отношение на благоденствието на децата в резидентните институции, макар че – ако трябва да сме точни – това не е пряка контролна група (същите институции и доставчици на грижи, същата културна обстановка и общност, същата възрастова група и т.н.)

Надежда и домове за децата – България

Беше го известна степен възможно да се направи анализ на резултатите за децата в контекста на външната оценка на програмите на „Надежда и домове за децата“ за реинтеграция и превенция, реализирани през октомври 2014 и март 2017 с използването на *количествени* показатели.

В идеалния случай данните обхващат три точки за събиране на данни на човек: преди интервенцията, непосредствено след интервенцията и шестмесечно проследяване. За да се постигне обаче достатъчно голям обем и представителност от извадки, беше направен опит за комбиниране на данни въз основа на 3 точки с данни, базирани само на първите две точки. (И действително по-голямата част от промяната на показателите за благоденствие обикновено бяха в промеждутъка между първите две оценявания.)

Бяха направени две проучвания (2014 and 2017), включващи анализ на данни, събрани от координатори, работещи за „Надежда и домове за децата – България“.

Проучванията използваха същите 6 променливи на резултатите: качество на живот, семейни и социални взаимоотношения, поведение в семейството, физическо и психическо здраве, образование и трудова заетост, и икономическо състояние на домакинството. Взети са пред вид както факторите на закрила, така и рисковите фактори.

Всички проучвания, според специалистите от Ноу-хау центъра за алтернативна грижа за децата (Нов български университет) имат едни и същи недостатъци:

1. Отсъствие на контролна група: „Единствено подходящите контролни групи могат да гарантират, че... тенденциите отразяват действителното въздействие върху благосъстоянието на семействата поради интервенция от такъв вид.“
2. Ограничена възможност за оценка на приноса на външни фактори, влияещи върху въпросните семейства. (Това важи в по-голяма степен за първото проучване.)
3. Потенциална липса на обективност сред социалните работници (координатори на НДД), които правят периодични оценки на децата и семействата. „Ако проучвания от този вид трябва да имат каквато и да е научна стой-

ност, то е абсолютно наложително оценките на целевите зависими променливи да се правят от професионални психолози, слепи за хипотезите на проучването, както и за групата (напр. контролна или експериментална), към която принадлежат оценяваните участници.“

Всички проучвания разкриват статистически значими връзки между интервенциите на социалните работници и подобренията в благосъстоянието на децата и семействата. Тези резултати *сиано подсказват*, че стилът на подкрепа за семействата, мобилизирана от „Надежда и домове за децата“ в България, има положително влияние върху съдбата на децата, за които е предотвратена раздялата от родителите им, както и върху тези, които се връщат при родителите си след период, прекаран във формалната система за грижи. Както е посочено обаче проучването си има и недостатъци.

Трябва да се отбележи, че извадките включват както самотни майки, така и майки тийнейджърки, които в по-ранните им години биха били включени в групата с висок риск от служители на закрила на детето (които отбягват риска).

Проучванията, осъществени от екип от Ноу-хау центъра, са последвани от едно полуформално качествено изследване, включващо въпросници и

интервюта с членовете на 25 семейства, координатори на „Надежда и домове“ и служители на „Закрила на детето“. Това проучване, водено от Д-р Стела Петева, води до следните заключения:

„Наблюдаваните и анализирани казуси в настоящата оценка потвърждават и, надяваме се, обогатяват резултатите от предходните външни оценки на ефективността на работата на НДД, която извършихме в периода октомври 2014-март 2017, като дават актуална жива картина с преки резултати за живота и бита на посетените семейства.“

(Цялата информация по-горе е предоставена от „Надежда и домове за децата“)

„Надежда и домове за децата“ и „SCF Молдова“ са създали малка книжка с данни за въздействието на връщането на много малки деца в биологичните им семейства или настаняването им в приемна грижа. Книжката ползва резултатите от използването на мобилна система. Според британския сайт <https://www.portage.org.uk/parents/parents-faq>: „Мобилната система е образователна система с домашни посещения за деца в предучилищна възраст, които, както и семействата им, се нуждаят от допълнителна подкрепа.“

Ето две от заключителните страници на книжката:

Children need the care of parents, the safety of being loved and the certainty that they will never be left on their own.

This research confirmed the results of other studies that the effects of institutionalisation are harmful to young children who, having been placed in an institution from birth, reached an average level of development (49%).

The results of our research have demonstrated that the integration of a young child in a family environment leads to a fast recovery of the gaps in development, within the first 6 months of placement into this environment.

After 12 months of placement in a family environment, the children's level of development reaches 77% - 100% of standards for their chronological age.

Parents/professional foster carers play the most important role in this: singing, holding, story telling, discussions while walking, playing are the most efficient and simple ways to contribute to the development of the child, the subsequent efficiency of these activities being enormous.

CONCLUSIONS/OBSERVATIONS

- Within the first 6 months of placement in their biological or extended families, significant results of the children are noticed (see Figure 1)
- The positive development dynamics of the children in FC is faster in the first 6 months after placement. These results are subsequently maintained (see Figure 2)

FIGURE 1

FIGURE 2

9

- Children under the age of 2.5 years registered the most significant progress on all five areas of development after having been placed in a family environment, even within the first 6 months of placement (see Figure 3)

FIGURE 3

The most significant is the development of language and cognitive abilities, which have grown from 40-50% in the institution, to 81% within 12 months in the family environment

The level of socialisation, self-serving and motor skills have grown from 60% in the institution to 90% in the family environment.

CONCLUSIONS

Children's intelligence is intuitive, they sense parents' behaviour and copy it

- The family environment has a positive impact on children of all ages.
- 25 children of the total of 45 demonstrated significant, continuous progress during the year following their placement in a family environment, where their needs were appropriately met, and the longing for the presence of an adult was eased. Attachment, affection, protection and physical proximity are all provided here.
- Even though development fluctuated for the rest of the children – with increases, decreases and stagnations in scores – the final results demonstrate a much higher level of development compared to when they left the institution.
- The placement of children aged 0-3 in residential institutions causes delays in their development.
- Children's level of development at the start of the study varied between 49.36% on language skills and 69.73% on socialisation, which corresponds to the lower-medium level of development (50%-75%).
- The involvement of families in the process of their children's development was conditioned by the continuous professional support given by psychologists and social workers. Families needed information and help. Parents were taught relating, communication, care and stimulation strategies.
- The study also validated that children placed in foster care are treated with attention, care and patience. Children became more open, communicative, confident, especially in the first 6 months of stay in foster care, their progress being certified by the 87-95% scores which were subsequently maintained at high levels.

Проучването на LUMOS

Как стоят нещата с децата с увреждания, които се настаняват в българските домове за малки групи? Нека разгледаме проучването на LUMOS. Карето по-долу съдържа пълен коментар на оценката. В него се посочват някои от оперативните недостатъци на грижите, представяни в домовете за деца в малки групи.

Чудесно е, че оценката е извършена от персонал с известна степен на обективна дистанцираност, въпреки че инструментите за оценка не са били толкова сложни, колкото скалите за развитие, което оставя известна възможност за проява на субективност.

Освен това, проучването на LUMOS е предприето сравнително скоро след преместването на много от децата в новоизградени домове за малки групи. Би било много полезно, ако на по-късен етап, по време на втората фаза на програмата за ДИ, бяха предприети някакви последващи действия.

Заклучения на оценката

Независимост

- Преминването от институции в домове за малки групи води до очевидно подобряване на нивото на самостоятелност, на което се радват децата и младежите. Домовете за малки групи осигуряват безопасна среда за постепенното развитие на тези умения. В почти всички случаи на по-голяма независимост, без оглед на областта и степента на независимост, се наблюдава следното: повишено самочувствие, готовност за взаимодействие (вербално или невербално), повишена физическа и/или психологическа активност и подобро емоционално състояние.
- Въпреки това, недостатъчен брой деца и младежи имат каквато и да е форма на независимост извън ЗД, което възпрепятства включването им в общността. Необходими са подобрения и по отношение на включването на децата и младежите в ежедневните задачи.

Здравеопазване

- Повечето деца не са изпитали промяна в здравословното си състояние, а там, където е имало промени, те са били предимно положителни*.
- Необходимо е обаче да се преразгледат диа-

гнозите и предписанията за лекарства. Употребата на лекарства е значително по-висока от очакваното с оглед на диагнозите на децата и младежите, обхванати от оценката. Вероятно в някои случаи медикаментите се използват за контролиране на проблемното поведение. Освен това сред специалистите, работещи с деца и младежи с увреждания, все още съществува тенденция да се фокусират върху медицинския, а не върху социалния модел на увреждането.

Общуване

- Въпреки че се наблюдава известно подобрене в комуникативните умения на децата и младежите, много от тях са невербални и не са в състояние да общуват по обичаен начин. Липсата на алтернативни методи за общуване поставя някои деца и младежи в нестимулираща среда, в която общуването изцяло отсъства или е сведено до минимум.
- Липсата на комуникация се определя като много сериозен проблем както по отношение на развитието на човека, така и по отношение на поведението: една от най-честите причини за предизвикателно и агресивно или самонараняващо поведение в ДМГ изглежда е липсата на комуникация или лошата комуникация.

Проблемно поведение

- Броят на децата и младежите с проблемно поведение в домовете е намалял съвсем леко и има нужда от обучение и нови модели за справяне с този проблем.
- Децата и младежите с проблемно поведение продължават да живеят в несигурна ситуация, в която основните им нужди и права невинаги са гарантирани и те често представляват риск за себе си, както и за други деца и младежи и възрастни.
- Членовете на персонала в ДМГ и услугите за полунезависим живот се нуждаят от структурирана и редовна подкрепа от обучени професионалисти в работата си с тези деца и младежи.

Хранене и пиене

- В резултат на изпълнението на проекта „Детство за всички“ бяха проведени редица инициативи и обучения, които доведоха до подобряване на храненето и пиенето на младите хора с увреждания. В много от домове тези добри практики продължават и бяха наблюдавани от

оценителите.

- Въпреки това в някои случаи бяха наблюдавани и неправилни и вредни практики: хранене на деца, лежащи в креватчетата си, насилствено хранене и използване на неподходящи прибори за хранене. Това може да се дължи на недостига на персонал или да показва необходимостта от специализирана помощ за персонала. Този въпрос трябва да бъде разгледан приоритетно.

Контакти с родителите и семейството

- Въпреки някои подобрения общото ниво на контакт между детето или младежа в ДМГ и неговото семейство остава доста ниско.
- Липсват ясни процедури във връзка с установяването и поддържането на контакт със семейството на децата и младежите, живеещи в домове. Възможно е също така специалистите и експертите все още да смятат, че е твърде рисковано или дори невъзможно децата с увреждания да бъдат успешно отглеждани в семейна среда. Това е закостенял подход, който ще изисква значителни усилия, за да бъде променен.
- Редовната и целенасочена работа с родителите е в основата на ДИ и е необходимо да се преразгледа начинът, по който системата за грижи за деца може да го възприеме.

Подкрепящи услуги

- Много повече деца имат достъп до образование в домовете, отколкото в институциите, както и добър достъп, поне на теория, до медицински и зъболекарски услуги. Въпреки това, тъй като по-голямата част от децата и младежите не посещават други услуги за подкрепа в общността, достъпът до специалисти като психолози, физиотерапевти и логопеди е станал по-ограничен.
- Повторната оценка показва, че все още не е изградена ефективна мрежа от подкрепящи услуги за тези деца и младежи. Би било полезно да се анализира настоящата ситуация на общинско и регионално равнище, да се установят недостатъците и проблемите и да се планират съответните мерки, за да се гарантира, че нуждите на тези деца и младежи могат да бъдат задоволени. Това следва да стане част от следващия национален план за действие за реформа.

Оперативни недостатъци в домовете за малки групи

Услугите, предоставяни от домовете за деца в малки групи, се различават на различните места по отношение на качеството и методологическия подход. Според LUMOS има четири основни области на трудности, с които се сблъскват всички гоставчици на услуги:

1. Настоящите услуги са значително недофинансирани. В някои случаи броят на служителите е недостатъчен, а персоналот няма необходимото обучение и подкрепа. Средствата, спестени от закриването на големите резидентни институции, е трябвало да бъдат заделени, така че да бъдат на разположение за покриване на оперативните разходи за новите услуги.

„Необходимо е да се разработи ясен финансов механизъм, който да гарантира, че ресурсите на съществуващите в момента специализирани институции ще бъдат прехвърлени към новите услуги, които ще бъдат разработени в рамките на плана за действие и ще започнат да функционират като делегирани от гържавата след приключване на проектите на ЕС...”

...Механизмите за финансиране на услугите следва да бъдат разработени въз основа на установените нужди на отделните деца и да осигуряват индивидуална финансова подкрепа, а не да се използва обща категоризация на нуждата.“

2. Няма официални средства, чрез които да се проследяват резултатите за децата, прехвърлени в домовете за малки групи.

3. Развитието на приобщаващи образователни и развлекателни услуги е слабо, както и равнището на инвестициите и професионалното разбиране на стратегиите и техниките за рехабилитация.

4. По принцип децата с увреждания са подложени на свръхлечение, а това важи особено за тези, които са склонни към психотични епизоди и/или към агресия и/или самонараняване.

Вероника Федерикони

Вероника Федерикони е главен изпълнителен директор на Службата по аутизъм и е работила директно с персонал от институции и услуги в общността в Румъния.

Тук Вероника разказва за работата си в подкрепа

на хората, които преди са работили в големи институции, да се развиват в нови роли в домовете с малки групи. С голяма съпричастност Вероника разкрива до каква степен те също са били институционализирани и потиснати.

„Лицата, полагащи грижи, които преминават от институционална среда към домове за малки групи, трябва да преоценят личните си убеждения и ценности по отношение на хората, които подкрепят.

Първоначално се сблъсках със съпротивата на персонала, който смяташе, че институцията е „толкова добра, колкото е“, и приемаше, че живещите там са неспособни на растеж или промяна. Институцията затвърждава тези убеждения чрез липсата на стимулиране и невидимостта си за обществото. Самото преместване в жилище в общността обаче не е достатъчно. Персоналът трябва да осъзнае как личните му нагласи и ценности могат да ограничат очакванията на тези, които подкрепя. Осъзнаването е съществена част от възпитателния процес, която позволява да настъпи положителна промяна.

Персоналът е приел идеята, че работата им в институцията е неприятна и свързана с полагане на грижи, например миене на подове. Те не смятат, че децата, за които се грижат, трябва да бъдат видими за обществото и до известна степен изпитват страх от излагане на показ, тъй като работата в институцията е скрита от общността. Когато персоналът посочваше, че институцията осигурява три хранения на ден и едно легло, отговорът ми беше: „Искате ли да имат повече?“. Все още не казвах: „Бихте ли искали те да учат повече и да бъдат по-независими“, защото имаше скрито неудобство, че това, което се случва в институцията, не трябва да се вижда.

Преминаването към резидентна среда подобри възприемчивостта на персонала към материала, който исках да споделя. Те се гордееха с новите си домове, докато в институцията никога не биха могли да се чувстват горди. Персоналът виждаше, че на мястото на трите хранения на ден в институцията децата получаваха по три добри хранения на ден, а и повече. Очакванията на персонала започнаха да се повишават, но те все още имаха много да учат за себе си. Те се страхуваха, че не разполагат с необходимите ресурси, за да постигнат целите за децата. Отговорих им с думите: „Вие разполагате с ресурси, ресурсът е средата. Използвайте средата за развитието на децата.“

Те бяха в правилната обстановка и беше време да

им покажа как децата могат да

да се възползват от заобикалящата ги действителност. Винаги съм вярвала, че когато се справяме с предизвикателства, най-лесното нещо, което може да се промени, е средата. Създавайте среда, която е самомотивираща и стимулираща. Показах как всяка стая в дома предоставя различни възможности за съдържателни дейности, които те могат да извършват с децата. Отначало персоналът искаше да прави всичко вместо децата, но аз ги обучавах да възпитават по-голяма самостоятелност.

Когато обучението започна, персоналът започна да се чувства по-позитивно, а когато се чувства по-добре, работи по-добре с децата. Персоналът вече не миеше подове, а се учеше как да използва пространствата, за да обучава децата. Те започнаха да създават нови стратегии. Събирахме данни и ги разглеждахме внимателно през целия този процес. Служителите, отначало неохотно, започнаха да се съгласяват, че това се получава благодарение на техните наблюдения. След това данните ясно показаха, че децата са били повлияни по положителен начин. Персоналът беше силно изненадан, че децата наистина могат да се развиват и да станат по-независими.

Персоналът вече имаше самочувствие, усещане за постижение и професионализъм. Най-много ме впечатли как сега те можеха да се обърнат към мен и да ме обучават. Като че ли се обличаха по различен начин и се гордееха повече с външния си вид. На едно от последните обучения ги помолих да направят презентация за поучителни моменти и умения. Те представиха списъци с умения, а аз ги предизвиках с въпроса: „Как можете да ги детайлизирате още повече?“. Те с готовност разделиха уменията на по-малки задачи, които можеха да бъдат постигнати по-лесно, а това позволи да се използват естествено възникващи механизми за укрепване. Те бяха вдъхновени.

Неусетно ги научих да се чувстват добре по отношение на себе си и на работата, която вършат. Видях как тези служители се превръщат от ядосани, съпротивляващи се, след това любопитни, до – накрая – вдъхновени, горди с ролята си на хора, полагащи грижи. Те наистина се превърнаха в учители и силни привърженици на този процес. След като станаха свидетели на новите възможности за тези, на които оказват помощ, те се превърнаха в по-щастливи хора, които ентузиазно споделят напредъка на децата с мен, когато се връщам на посещение. Те ми казват: „Това може да се случи“.

По-големи проучвания – Румъния

В Канада са проведени продължителни проучвания, които сравняват развитието на деца, изведени от румънски институции в ранна детска възраст, с канадски контролни групи. Румънските деца са били осиновени от канадци. Тъй като не са родени с увреждания или с вродени заболявания, децата в канадското проучване не са пряко сравними с тези в проучването на LUMOS, но подобрението в състоянието им доказва, че грижите в семейна среда дават значителни ползи.

Люси Лъо Маре и Карин Одет са съавтори на „Продължително проучване на физическия растеж и здравето на осиновени деца от Румъния след извеждането им от институциите“, основано на проекта „Осиновяване в Румъния“, започнал през 1991 г.

(<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2435332/> / Авторски права).

Констатациите, представени в проучването, се основават на данни за 36 румънски деца (17 момчета, 19 момичета), всяко от които е живяло в сиропиталище в продължение на минимум девет месеца (за период от 9 до 53 месеца, средно = 24 месеца). Възрастта на тези деца при осиновяването им и общото време, прекарано в институцията, са почти напълно корелирани ($r=0,97$), което показва, че повечето от тях са били настанени в институцията от раждането си.

Има две контролни групи, с които се сравнява развитието на румънските деца:

1. 42 родени в Канада, неосиновени, неинституционализирани деца, 35 от които са индивидуално съпоставени с румънските деца по пол, възраст и социално-демографски характеристики на семейството (доход на семейството, образование на майката и бащата)
2. 25 деца, също от румънски сиропиталища, които са имали щастието да бъдат осиновени на по-ранна възраст и да не споделят богатия институционален опит.

Развитието е разгледано на три етапа:

Етап 1 – 11 месеца след осиновяването

Етап 2 – на 4,5 години

Етап 3 – на 10,5 години

Изследователите са били загрижени за 3 фактора:

- Физическо развитие

- Настъпване на пубертета
- Медицински проблеми и общо здравословно състояние

Тук са представени извадки от резултатите:

„В момента на осиновяването се наблюдава ясен физически резултат от изключителните лишения, претърпени от румънските деца (румънската целева група), като теглото на две трети от тях е на или под третия перцентил, а болшинството страдат от някакъв здравословен проблем. Въпреки състоянието им в момента на осиновяването, наваксването им в растежа и възстановяването на здравословното им състояние са забележителни.

Ако физическият растеж на румънските деца се различава значително от този на децата, родени в Канада и децата, които са осиновени на ранна възраст, нещата стоят по различен начин по отношение на развитието в пубертета. То не съответства на предходно изследване, което документира, че институционализацията, последвана от бързо наваксване в растежа, води до преждевременно или ранно начало на пубертета. Една от възможните причини за това, че не забелязахме ранен пубертет при румънските деца е тази, че те бяха оценявани на възраст 10,5 години, тоест бяха твърде малки, за да се видят различия в началото на пубертета. Освен това е докладвано, че става въпрос не само за по-голяма вероятност за ранно начало на пубертета, което отличава децата след деинституционализация от техните връстници, но и по-бързо излизане от пубертета. Едно проследяване на тези деца по-късно в юношеските им години би дало възможност за отразяване на тези въпроси.“

Букурещкият проект за ранна интервенция

През 2014 г. „Харвард Юнивърсити прес“ публикува книга, озаглавена „Изоставените деца на Румъния – лишения, развитие на мозъка и борба за възстановяване“. (Charles A. Nelson, Nathan A. Fox, and Charles H. Zeanah, 2014 / авторски права). В нея е събрана информация от няколко проучвания, повечето от които очертават напредъка на децата, изведени от румънските институции. Румъния е имала късмета по случая да работят хора като Фокс, Нелсън и Зина, които предприемат начинания, водещи до доста информация, като например Букурещкият проект за ранна интервенция – „контролирано проучване на случаен принцип на приемната грижа като интервенция

за деца, изоставени по време на или около раждането и настанени в една от шестте институции за малки деца в Букурещ, Румъния“.

(<http://www.bucharestearlyinterventionproject.org/About-Us.html> / авторски права)

Проектът стартира през 2000 година и започва с оценяването на 136 деца, живели от раждането си в институции. Възрастта им варира от 6-месечна до тригодишна, като средната възраст е 22 месеца. Екипът набира приемни семейства и ги подпомага финансово. Това дава възможност половината от извадката да бъде прехвърлена в домове, където се грижат за тях. Другите деца остават в институциите. Екипът оценява и контролна група от местни деца, които никога не са живели в институция.

Институционализираните деца са имали проблеми с когнитивните функции, двигателното развитие и езиковите умения. Имат дефицити в социо-емоционалното поведение, нерядко и психиатрични разстройства. Електрокардиограмите действително показват промените в електрическата активност на мозъка, породени от институционализацията.

Деца, прехвърлени в приемни домове, общо взето успяват да изградят спокойни взаимоотношения с новите си настойници. Има подобрения в езиковите им умения, IQ и социо-емоционалното функциониране. И все пак те показват изоставане спрямо децата, които никога не са били институционализирани, макар че се забелязва, че тези, които са изведени от институционалната грижа преди 2-годишна възраст, се справят по-добре от настанените в приемна грижа на по-късна възраст.

Забелязва се и това, че институционализацията оказва въздействие върху растежа на мозъка. Обичайно се наблюдават по-малки обеми както на сивото вещество (телата на клетките на невроните), така и на бялото вещество (основно нервните влакна, които създават нервните пътища).

Деца, прехвърлени в приемна грижа, възстановяват част от обема на липсващата бяла материя. Обемът на сивото им вещество, обаче, остава малък.

През 1999 Меган Гънър и колегите ѝ от Института за развитие на детето стартират проекта „Международно осиновяване“, по който в момента има 6000 регистрирани деца. Изследването на Гънър потвърждава констатациите на Букурещкия проект по отношение на обема на

мозъка, като освен това разкрива и промените в префронталния кортекс, които влияят върху когнитивната гъвкавост, работната памет и инхибиторния контрол. (Фокс, Нелсън и Зина отчитат нарастване на случаите на дефицит на внимание и хиперактивност.)

Деца, които излизат от институциите, често страдат от силна тревожност и имат проблем с контрола на емоциите си.

Кортизол

„Кортизолът, основният хормон на стреса, увеличава захарите (глюкозата) в кръвния поток, подобрява усвояването на глюкоза от мозъка и увеличава наличието на вещества, които възстановяват тъканите. Освен това, кортизолът ограничава функции, които са маловажни или вредни в ситуация „бий се или бягай.“

(www.mayoclinic.org авторски права)

Кортизолът обикновено е в пик след събуждането и в течение на деня нивата спадат. Нивата на кортизол обикновено са най-ниски по време на сън. Гънър открива, че този естествен цикъл е нарушен при деца, които в миналото са били negliжирани. Нарушените модели на кортизол корелират както със забавения растеж, така и с безразборната гружелюбност.

Филип Фишър, психолог от Университета на Орегон, отбелязва, че е госта вероятно приемните деца, живеещи с отзивчиви приемни родители, с течение на времето да развият нормален кортизолов цикъл. Въпреки това тези, които обмислят реинтеграция в биологичното семейство като вариант за деинституционализация, трябва да бъдат бдителни за моделите на стрес на родителите.

(<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2644049/> Авторски права)

Същото се отнася и за родителите в случаите, когато се полагат усилия да се избегне извеждането на децата от семейния дом. Родителският стрес обикновено причинява кортизолови отклонения при децата. (Вижте препратките към токсичния стрес в глава 3.)

Безразборната гружелюбност може да има нещо общо с амигдалата. Известно е, че тази част на мозъка играе ключова роля в реакцията ни „бягай или се спасявай“. Тя обаче е нещо повече от директор на заплахи:

„Една от популярните гледни точки предполага, че амигдалата участва в оценяването на нещата в околната среда, за да определи тяхната важност – дали стойността им е положителна или отрицателна – и да генерира емоционални реакции към тези стимули, които се считат за важни. Тя може да участва и в консолидирането на спомени, които имат силен емоционален компонент, независимо дали свързаните с тях емоции са приятни или неприятни.“

(<https://www.neuroscientificallychallenged.com/> / Авторски права)

Научни изследвания в Калифорнийския университет показват разлики във функционирането на амигдалата при деца от институции в сравнение с обикновените деца. Ако покажете на типични деца снимки на майка им и снимки на непознат, амигдалата ще реагира различно. Въпреки това амигдалата реагира по един и същи начин сред децата, които са били настанени в институции. Това е особено вярно за онези деца, които проявяват най-голямо привличане към непознати.

(<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/23810622/> / Авторски права)

Личностно развитие

„Личностното разстройство е вид психично разстройство, при което имате ригиден и нездравословен модел на мислене, функциониране и поведение. Човек с личностно разстройство има проблеми с възприемането и взаимоотношенията със ситуации и хора.“

(www.mayoclinic.org / Авторски права)

Възможно ли е институционализацията в детството да допринесе за развиването на личностно разстройство – нещо, за което се приема, че зависи от баланса на генетичното предразположение (може да се предава в семейството) и преживяванията в ранна детска възраст?

„Гените ви може да ви направят податлив към развиването на личностно разстройство, а някоя жизнена ситуация може да провокира фактичното развитие.“

(<https://www.mayoclinic.org/> авторски права)

Трябва да имаме предвид, че повечето терапевтични предупреждават да не се прави скрининг за личностно разстройство на някого преди пубертета.

Честният отговор е, че ние всъщност не знаем. Статия в американското списание „Journal of Orthopsychiatry“ (2007) казва, че това може да доведе до засилване на „личностни черти на зависимост, хистрионно поведение и нарцисизъм“.

(<https://doi.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2F0002-9432.77.1.67/> авторски права)

Но всяка черта – зависимост, склонност към хистрионно поведение и нарцисизъм – са в континуум. Всеки един от нас може да има прояви на зависимост, да се държи свръхдраматично (хистрионно) или самовлюбено (нарцистично). Някои от нас правят едно или повече от тези неща по-често от другите. Някои от нас могат да придобият славата на човек зависим, с хистрионно поведение или нарцисизъм без непременно това да е патология.

Зависимост: Прекалено разчитане на другите за отклик на емоционални и физически нужди и за вземане на решения. (Може да имат проблем с вземането на ежедневни решения, като например какво да облекат, ако няма кой да им даде увереност.)

Нека го кажем по друг начин. Излезлите от институции може да са несигурни в себе си.

Хистрионни: Прекалено емоционални, преиграват или са сексуално провокативни с цел привличане на вниманието. Лесно се влияят от другите.

Нека го кажем по друг начин. Излезлите от институции може да са нетактични и недискретни, за да привличат внимание към себе си.

Нарцистичен: поставяне на приоритет върху себе си. Търсене на похвала и възхищение. Склонност да лъже и преувеличава за своето минало, лични постижения или таланти.

Нека го кажем по друг начин. Освободените от институции могат да бъдат засегнати от една силно разяждаща емоция – срама. Те могат да полагат всички усилия, за да прикрият това с пресилено поведение.

Приказки за безразборно дружелюбие: България

Още в училище Анна (сега е ерготерапевт) и Преслава (която е завършила социална дейност) работят като аниматори в летните лагери, организирани от „Еквилибриум“ за млади клиенти на социални услуги, неизбежно преживели травматично детство. Някои от тях наистина са прекарвали известно време в институции.

Какво според Анна и Преслава означава терминът безразборна дружелюбност?

АННА

Ето какво каза момичето:

Не мисля, че дружелюбността на децата е напълно безразборна. Като че ли има хора, които ги привличат и към които се залепят, а има и други, за които не са твърде сигурни. Няма много мъже в България, които да работят с деца. Независимо дали става въпрос за момичета или момчета, мисля, че някои от децата се чувстват много неловко в мъжко присъствие. Трябва да сте много наясно със себе си.

Ние водехме децата по доста диви места – планини и гори. Спомням си, че татко никога не крещеше, ако правеха нещо безразсъдно или опасно. Знаеше, че ще нарани чувствата им или ще ги притесни. Слагаше си ръцете на раменете им и ги отвеждаше.“ (Анна)

„През 2012 и 2013 бях доброволец на летен лагер за деца в неравностойно положение. Едно от най-ярките ми преживявания като тийнейджър. Заедно с моя близка приятелка работехме по организирането на ежедневни забавни дейности за децата. Нещото, което ми направи огромно впечатление тогава, беше колко бързо повечето от децата ме приеха като по-голяма сестра или се отнасяха към мен като към най-добра приятелка. Спомням си, че някои от тях буквално се хвърля-

ха върху мен и приятелката ми още в първия ден, когато се запознахме и още преди дори да сме се представили. Ние бяхме напълно непознати, но децата идваха, прегръщаха ни и се залепваха за нас, сякаш ние бяхме онези, които постоянно се грижат за тях. Сякаш нямаша нужда от време, за да ни се доверят, това просто стана в мига, в който ни видяха.“ (Преслава)

ПРЕСЛАВА

Мониторинг и оценка на резултати за деца, преминали през осиновяване

Българска асоциация „Осиновени и осиновители“ (<http://baoo-bg.org/en/> / авторски права) работи в подкрепа на три конкретни групи:

1. Осиновители
2. Осиновени деца, които имат нужда от подкрепа, за да се справят с травмата от раздялата с биологичните си семейства
3. Осиновени, които искат да установят произхода си

Членовете на ръководния екип са от семейства с известен опит в осиновяването. Някои от тях самите са били осиновени. Те споделят амбицията да „формират обществени нагласи за толерантно, хуманно и цивилизовано отношение към осиновяването“. Както стана ясно по-рано, българските власти се стремят да опазят тайната

и чувството за срам, свързани с осиновяването. Често в актовете за раждане на осиновените не се посочват истинските биологични родители. „През юли 2015 г. БАОО, в партньорство с Министърството на правосъдието на Република България, Национална мрежа за децата и с подкрепата на Посолството на Франция, организира форум на тема „Правото да знаеш произхода си – лицата на осиновяването“. Целта на форума беше да насочи общественото внимание към правото на осиновените да знаят биологичния си произход.“

„По традиция осиновяването в България е забулено в тайна поради най-различни причини: страх от загуба на обичта на детето или нежелание хората да узнаят за нечие безплодие.“

(<https://bnr.bg/en/post/100476597/adoption-issues-in-bulgaria> / авторски права)

„Въпреки препоръката на Съвета на ООН по правата на човека към България в доклада за УПП от 2010 г. „да въведе законодателство, забраняващо тайната на осиновяването, и да гарантира правото на детето да знае своя произход“, тайната на осиновяването е законово регламентирана и се практикува. Произходът и семейните отношения на детето се пазят в тайна или старателно се заличават, като по този начин се нарушават правата му, залегнали в чл. 8 от Конвенцията на ООН за правата на детето.“

(http://nmd.bg/wp-content/uploads/2015/04/EN_belejnik2015/ Авторски права)

УПП = универсален периодичен преглед

Членовете на изпълнителния орган на асоциацията единодушно осъждат официалните структури, които поддържат тайната поради опасностите, които потенциалното разкриване създава за осиновения човек.

В глава 6 отбелязахме, че вече е възможно пълнолетните българи да издирват родното си семейство (със съгласието на родителя/родителите), ако приемем, че те действително узнаят за своя статус на осиновени. Това обаче е доста тромав правен компромис и не решава въпроса с тайната и възможностите за значителни травми за осиновения и членовете на две семейства – биологичното и това на осиновителите.

„Според съобщения в медии, семействата лесно могат да осиновят дете срещу подкуп от 5 до 15 хиляди евро. Екип на частна телевизия тайно е заснел адвокат, който разкрива корупционната схема пред журналист в ролята на бъдещ осиновител.“

(„Репортаж за медиите“, 2014 г., Българско национално радио)

„Станка е една от десетките българки всяка година, за които се знае, че са продавали новородени бебета на двойки в Гърция, отчаяно желаещи да имат собствено дете“, твърдят официални лица. Те подозират, че реалният брой е стотици.

Майките могат да спечелят до 5000 евро, но понякога и по-малко от 1000 евро, според съдебни документи, с които се е запознала Балканската мрежа за разследващи репортажи BIRN. Посредниците вземат най-голям дял от сумата, която осиновителите действително плащат.“

(съобщение за пресата от 2015 г., наблюдател от ЕС)

Осигурява ли се адекватна подкрепа на осиновените деца и техните нови родители? Нека обобщим съветите, дадени от Lutos: „Децата, които живеят със семейството, когато напускат институцията... , също ще трябва да имат достъп до услуги в общността и трябва да бъдат взети предвид при планирането на капацитета на услугите.“ Това придобива пълен смисъл, когато се вземе предвид вероятността децата да имат поведенчески характеристики, които могат да бъдат проблемни. Това със сигурност важи за деца с увреждания или хронични заболявания.

Националната мрежа за децата предоставя следната оценка на състоянието на нещата към 2018/2019 г.:

„Все още няма въведени задължителни услуги за подкрепа на децата и осиновителите в периода след осиновяването. *Наблюдението, извършвано от отделите за закрила на детето, е схематично и често липсва реална подкрепа или чувствителност към миналото и личните травми на децата и осиновителите.* С новите семейства не се извършва превантивна работа, а действия се предприемат едва след появата на проблеми. Натрупаната информация не се обработва и анализира, за да се определят показатели, да се идентифицират добри практики и да се въведат промени в практиката и законодателството.“ (курсивът е наш)

(<https://nmd.bg/wp-content/uploads/2013/12/Belejnik2019/> / авторски права)

Мониторинг и оценка в областта на приемната грижа

Към ноември 2018 г. в България има 2354 одобрени приемни семейства. Всички те, с изключение на 7, работят като „професионални“ приемни родители, което означава, че получават възнаграждение въз основа на граждански договор (тоест, технически са класифицирани като самонаети лица). Преди това приемните родители са били пряко наети на работа и за съжаление промяната в основата на възнаграждението означава, че приемните родители не могат да претендират за обезщетения за безработица или неработоспособност. Преди това, когато са били пряко наети, те са нямали право да работят друга работа (дори на непълно работно време).

Вероятно отношенията между приемните родители и професионалистите в областта на грижите за деца дават по-голяма подкрепа от тази, която се предоставя на осиновителите.

„След като веднъж едно дете се настани при приемно семейство, тогава започва най-важната работа в приемната грижа, а всичко, направено преди това, е само подготовка.“

(ARK foster care, 2009, pdf, 64)

В оптималния случай приемната грижа трябва да е краткосрочна и да се осъществява успоредно с усилията за оздравяване на биологичното семейство на детето. Въпреки това броят на децата, осиновени след напускане на приемната грижа през 2018 г., е повече от два пъти по-голям от броя на децата, реинтегрирани в биологичните им семейства, което предполага, че професионалните действия, насочени към реинтеграция, продължават да бъдат изпълнени с трудности. Съществува тенденция да се говори за работата по превенция на риска/изоставянето и работата по реинтеграция заедно, тъй като множество аспекти на подкрепата, предоставяна на семействата, са идентични. Съществува обаче качествена разлика. В случаите на превенция *професионалната намеса започва в по-ранен момент от разпадането на семейството*.

Важно е да се знае

Споменаването на лишаване от игра във въвеждането към тази глава може да помогне на читателите да разберат, че negliжирането и институционализацията могат да ограбят децата от част от репертоара от спонтанно усвоени умения, нужни за успешното преминаване през приумиците на живота.

Според Стюърт Браун, „играта като че ли е един от най-сложните начини, създадени от природата, за да може да се самосъздаде един комплексен мозък.“ Лишаването от игра може да произтича просто от липсата на възможност или, от друга страна, от социални фактори или фактори на обкръжението, които възпират естественото предразположение към играта.

Можем да предположим някои неща по отношение на децата, изведени от български институции, въз основа на изследване, занимаващо се с това, което се случва с малки ромски деца, и най-вече тези, които са в приемни грижи в собствена си страна.

Що се отнася до съдбата на децата с увреждания, настанени в домове за малки групи, Litos разкриват, че те при всички положения са по-добре, отколкото в големите резидентни институции, подложени на режим, лишен до крайност от чувствителност към детето като личност със способности и личен потенциал. Въсъщност, за да подобрят играта им, екипите в домовете за малки групи отчаяно се нуждаят от подкрепата на специалисти с ноу-хау, както и от допълнителни материални ресурси. Тези деца от домове за малки групи имат нужда от достъп до услуги, образователни програми и структуриран отгих. За тези, които не са мобилни, е много важно да има специализиран транспорт.

„Надежда и домове за децата“ в Румъния са имали шанса за дългосрочни връзки със службата за аутизъм Autism Services Inc. в САЩ (<https://autism-services-inc.org> / авторски права), заедно с които са разработили материали за обучение, широко използвани от „Еквилибриум“ в България. Програмата е известна като IMPACT. Това е акроним:

Иновативност

Мултидисциплинарност

Поставя в центъра личността

Активност

Непрекъснатост

Трансформация

Според наръчника на IMPACT след приключването на модула участниците ще могат:

да разбират, че всички деца и възрастни със специални потребности имат същите права като останалото население;

да разбират концепцията за специалните потребности и да дефинират присъщите трудности, свързани със специалните потребности;

да обсъждат необходимостта от и целта на стратегическа интервенция при работата с деца и възрастни със специални потребности;

да показват, че техните собствени вярвания, ценности и отношение към хората със специални потребности се отразяват на действията им.

(Курсивът е наш)

Почертаният параграф е вече остарял поради преминаването на американската организация в посока на грижа, информирана за травмите и на разбирането, че погрешното схващане за интервенция (дори и да има ефект за промяна на трудно поведение) може да задейства или засили симптомите на травмата или отново да травмира човека.

За жертвите на малтретиране и тези, които напускат институционалната грижа, заставането на неправилната страна на небалансирана власт носи тежки последици, за които онези от другата страна трябва да внимават.

Вярвания, ценности и отношения ...

В следващата глава обръщаме вниманието си към децата, които имат проблеми със закона и мнозина от тях са обречени да прекарват различно време в изправителни домове или специални интернати. С груги гуги, те са институционализирани, а ние се надяваме да покажем степенята, до която те са жертва на социални предразсъдъци. Но те не са едигствени.

В едно изследване, проведено от „Алфа ригърч“ през 2018 г. и обхващащо 10 общини в България, „79% от респондентите са съгласни, че геинституционализацията е правилна и необходима.“ Но „егва 21% от интервюираните биха поканили дете от институция на семейна вечеря или обяд, а 44% биха приели дете от институция да учи в класа на детето им.“ Само 5% от интервюираните казват, че биха обмислили възможността да станат приемни родители.

(<https://childhub.org/en/child-protection-news/bulgaria/> / авторску права)

Грижа с информираност за травмата

През 2018 г. Британското психологическо гругество (Отдел по клинична психология) публикува преглед на рамката „Власт, заплаха, значение“, за която се смята, че има „потенциал да ни отведе отвъд медицинализацията и диагностичните предположения“. Тя е създадена, за да „служи като концептуална алтернатива на психиатричната класификация по отношение на емоционалния стрес и проблемното или тревожно поведение“.

(Власт, заплаха, значение, 2018 г., pdf, 93)

Какво общо има този подход към клиничната процедура с децата, изведени от институционална грижа? Нека се замислим за това.

Действието на властта – „какво се случи с мен“ – „продължително междуличностно малтретиране, насилие, обезценяване и неглижиране при ситуации на липса на контрол, зависимост, изолация и попадане в капан. В тези ситуации човекът е бил/е безпомощен и безсилен пред лицето на емоционална и/или физическа заплаха...“

Звучи ли като институционализация?

Запахата – „как ми влияе“ – такива преживявания като „отхвърляне, обезценяване, изоставяне, загуба на привързаност, попадане в капан, емоционално претоварване/дезорганизация, без-

силе, физическа опасност и телесно посегателство, лошо физическо здраве и изтощение“.

Реакциите спрямо заплахата – „какво направих, за да оцелея“ – „стремеж към контрол, недоверие, предпазване от отхвърляне, отхвърляне на другите, изолиране/избягване на другите, заглушаване на себе си, омраза към себе си, самообвинение, примирение, подчинение“ и по-нататък „търсене на привързаност; поддържане на чувството за контрол; защита от опасност, задоволяване на емоционалните нужди/самоуспокояване; запазване на идентичността, самооценката и самочувствието; комуникация относно страданието и предизвикване на грижа чрез самонараняване и гняв“.

„Основната дилема на оцеляването е поддържането на привързаности и взаимоотношения в противовес на недоверието и страха от отхвърляне, нараняване или причиняване на вреда.“

Да се върнем на образите на Анна и Преслава

Изберете три прилагателни, за да опишете поведението им.

Кажете ги на глас.

Смятате ли, че те отразяват важни качества на тези, които са ментори на уязвими деца?

8

ДА СЕ ОТЪРВЕМ ОТ КОТКИТЕ: ДЕЦА, КОИТО ИМАТ ПРОБЛЕМ СЪС ЗАКОНА – ЗАБРАВЕНИ В КОНТЕКСТА НА ДИ

През юли 2010 г в България стартира проект за социално приобщаване, подкрепен от Световната банка, като целта му е „увеличаване на отговорността на децата под 7-годишна възраст, а целевата група е семейства с ниски доходи и маргинализирани семейства, включително и ромски семейства.“

(<https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2010/07/23/bulgaria-social-inclusion-project-officially-launched-today> / авторски права)

Читателите могат да видят как акцентът на този проект се съединява с приоритизирането на „образование и грижа в ранното детство“ и „образование, развиващо равни възможности“ на Европейската социална мрежа, изразени през 2013 г. (виж глава 6).

В тази глава се съсредоточаваме върху деца и младежи, за които „социалната изолация“ е осезаема реалност.

„Българското наказателно право не говори за най-добрия интерес на детето, следователно не следва международните изисквания. Изискването е въведено единствено в рамките на закрила на детето.“

(Български хелзинкски комитет)

Ето извадка от доклад, публикуван през юли 2014 г., озаглавен „Анализ на пропуските в българската система за правосъдие за малолетни и непълнолетни“. Анализът е извършен от Международния институт за правата на детето.

„Съществуващата рамка на правосъдието за непълнолетни е предимно патерналистична и наказателна. Възпитателните мерки са репресивни, като *към лишаване от свобода се прибегва* по-често, отколкото би изисквал принципът на крайната мярка, а за отклоняване от наказателно производство и алтернативни мерки като медиация, заповеди за общественополезен труд и други възстановителни практики се отделя малко място или изобщо не се отделя такава.

Друг важен недостатък е съществуването на категория малолетни деца на възраст между 8 и 14 години, които могат да бъдат третирани по подобен начин като децата, навършили минималната възраст за наказателна отговорност.“ (Курсивът е наш.)

Освен затвора за малолетни и непълнолетни правонарушители на възраст 14-18 години в доклада се споменават 4 вида институции:

Социално-педагогически интернати, на възраст от 8 до 18 години, (Министерство на образованието и науката)

Възпитателни училища интернати – изправителни, на възраст 8-18 години (Министерство на образованието и науката)

Домове за временно настаняване на непълнолетни (Министерство на вътрешните работи)

Домове за negliжирани/неконтролирани деца (Министерство на труда и социалната политика)

(Анализ на несъответствията, 2014 г., pdf 94)

По данни на Националната мрежа за децата към 2019 г. броят на младежите, лишени от свобода, е: „123 в поправителни училища интернати (социално-педагогически интернати и възпитателни училищни интернати); 116 в кризисни центрове за лица и деца, жертви на насилие“. (Това са най-новите публикувани статистически данни).

(NNC-UN, 2021 г., pdf, 95)

В тази глава се прави преглед на въздействието на патерналистичната и наказателна система на правосъдие за непълнолетни върху живота на децата и младежите.

Очакваме, че ще намерите разкритията за много тревожни.

Да се отървем от котките: децата с проблеми със закона са забравени в контекста на ДИ

Във Визията за деинституционализация на децата в Република България ясно е посочено, че „този документ изключва следните институции: възпитателните училища интернати и социално-педагогическите интернати. За реформирането на тези институции е създадена отделна работна група със заповед на министър-председателя от 8.12.2009 г. и тази група има мандат да изготви план за действие до 20.02.2010 г. за реформиране на системата за правосъдие за малолетни и непълнолетни в България.“

Българският хелзинкски комитет публикува годишни доклади за състоянието на нещата в България. Ето откъс от неговия доклад за правата на човека за 2014 г. (публикуван през април 2015 г.), който съвпада напълно с доклада, изготвен от Международния институт за правата на детето.

„По закон прилагането на най-тежките възпитателни мерки, а именно настаняването в „изправителни училища интернати“ (ИУИ) и „социално-педагогически интернати“ (СПИ), е оправдано, когато са изчерпани всички други възможни мерки за въздействие върху поведението на непълнолетните. Тези други мерки обаче се споменават в съдебните решения само в няколко случая.“

(Helsinki, 2014, pdf, 96)

Международният институт за правата на детето препоръчва на България „да възприеме нов подход към превенцията на правонарушенията, за да се преодолее наказателната насоченост на Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните“. През 2018 г. Министерството на правосъдието привидно се зае с финализирането на проекта на закон за отклоняване от наказателно производство и налагане на възпитателни мерки на малолетни и непълнолетни деца. Проектозаконът трябва да замени изцяло действащия Закон за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, който датира от 1958 г. Новият проектозакон предвижда закриването на всички институции от стар тип за малолетни и непълнолетни правонарушители и

замяната им с центрове за дисциплинарен надзор (вид дом за малки групи), като последна дисциплинарна мярка, предшествана от предупреждение, възстановителни мерки, забрани, задължения, специален надзор. Агенцията за социално подпомагане е възразила срещу неяснотата на по-ранния проект и срещу степенята, в която той би наложил по-голяма тежест на системата за закрила на детето, която вече е подложена на значителен стрес.

Окончателното законодателство все още не е факт.

Видовете нарушения, които могат да доведат до настаняване в специално учебно заведение, включват простъпки, за които никога възрастен не би бил наказан – „бягство от училище, бягство от дома, арогантно поведение, конфликти със съученици и учители, скитничество“. Всъщност противообществените прояви, които са станали причина за случаите, водещи до настаняване, често не се регистрират.

Текстът на следващия параграф предизвиква изключителна загриженост, тъй като разкрива системна дискриминация, насочена към ромите и живеещите в бедност:

„Понякога изобщо не е налице противообществена проява и възпитателните мерки са мотивирани с превенция. Деянито се замества от информация за ниския социален статус и незадоволителните условия на живот на децата, което се оказва достатъчно за съда да наложи най-тежките възпитателни мерки. Ромският произход на децата се посочва в редица съдебни решения като част от аргументите на съда.“

Следващият абзац разкрива морална осъдителност, която силно подсказва за препратките на правителството към традиционното християнско семейство и традициите, благоприличieto и общоприетия морал, направени в края на 2020 г.:

„Фактът, че деца, най-често момичета, за които полицията знае, че са жертви на престъпления като трафик с цел сексуална експлоатация, проституция или изнасилване, се настаняват в интернати с изправителна и възпитателна цел, е повод за голяма загриженост. В противоречие с нормите за защита на децата, жертви на престъпления, съдилищата продължават да считат поведението на жертвите за несъвместимо с изискванията на обществения морал. В действителност това води до повторна виктимизация и заклемяване на децата. Настаняването на

момчетата често е мотивирано от статусни нарушения от морален характер: проституция, сексуална активност, връзки и съжителство с възрастни мъже, контакти с осъдени престъпници. Ромският произход на лицата, с които непълнолетните момчета поддържат контакти, също е аргумент в полза на настаняването им в изправителни училища интернати.“

Разпоредбите не винаги се спазват:

„Процедурата за настаняване в кризисен център невинаги се спазва и децата могат да бъдат настанявани дори за максималния срок от 6 месеца без съдебна санкция. Децата често не знаят за правото си на правна помощ и не биват изслушвани в съда, тъй като не се спазва изискването за незабавно разглеждане на случая. В много случаи престоят на децата в кризисните центрове приключва, преди делото да бъде преразгледано. В почти всички случаи това се случва преди обявяването на съдебното решение, което обяснява защо те не се явяват в съда. Децата, които са престояли осем или девет месеца и които след неуспешна реинтеграция са настанени за втори път в същия кризисен център или са преместени в друг, отново за шест месеца, могат да бъдат открити във всички кризисни центрове в страната.“

В България има 5 Дома за временно настаняване на малолетни и непълнолетни и, както и другите видове заведения, настаняването в тези домове за краткосрочно настаняване трябва да става след съдебна заповед съгласно Закона за закрила на детето, но най-често това не се случва. Според Националната мрежа за децата, освен че отговарят за младежи, които са избягали от други заведения, тези центрове настаняват „деца с противообществени прояви, деца без постоянен адрес, безпризорни и просещи деца“. Продължителността на престоя при нормални обстоятелства не трябва да надвишава 15 дни, въпреки че може да се удължи до 2 месеца, ако ситуацията го изисква. През 2015 г. през тези центрове са преминали 1031 деца.

Националната мрежа за децата на два пъти препоръча сформиранието на „междуйнституционални и мултидисциплинарни екипи с участието на външни експерти и представители на неправителствени организации, които да изготвят индивидуални планове за закриване на изправителните училища интернати и социално-педагогическите интернати (СПИ) и да пренасочват настанените в тях деца и младежи към нови форми на подкрепа и възпитателни мерки“ (2018

и 2019 г.).

Липсата на конструктивни алтернативи на задържането прави изключително желателни други форми на предпазване, които са насочени към предотвратяване на конфликти със закона. В контекста на проект, започнал през 2016 г., Националната мрежа за децата се стреми да насърчи членуващите организации да се ангажират с училищата и детските градини по въпросите на насилието. Впоследствие, през 2017-2019 г., организацията пилотира дейността на 4 центъра за правата на детето, в които деца в конфликт или контакт със закона (или такива, за които е установено, че са в риск) получават консултации и подкрепа (както и техните семейства).

Българската система за правосъдие за малолетни и непълнолетни всъщност включва система от местни комисии или педагогически съвети, които привидно са предназначени да предоставят алтернатива на задържането. Правната рамка обаче датира от 50-те години на миналия век, което означава, че системата не отчита реалностите на съвременния свят и със сигурност не отчита поведенческите и профили и нагласи на съвременните младежи.

Проектът включва „кампания за създаване на разбиране в българското общество, че децата в конфликт със закона са *деца в риск* и техните действия най-често са зов за помощ, тъй като те често са жертви на насилие, тормоз, negliжиране или живот в изключителна бедност.“ (курсивът е наш)

(<https://nmd.bg/en/national-network-for-children-launched-a-campaign-for-more-humane-juvenile-justice/> / авторски права).

По отношение на реформата на правосъдието за малолетни и по-специално на създаването на алтернативи на задържането, Румъния води пред България.

Още през 2007 г. бе съобщено, че се провеждат реформи за „насърчаване на нов модел на налагане на присъди, основан на индивидуализиране на наказанията, и са положени усилия за разработване на институционална система, която да осигурява специфични, диференцирани подходи за работа с малолетни и непълнолетни правонарушители. Според Съвместния меморандум за приобщаване на Румъния, изготвен през 2005 г., се върви към

нова система за алтернативни санкции и наказания за малолетни и непълнолетни правонарушители, както и към специализирани съдилища за тази категория правонарушители“.

(https://www.researchgate.net/publication/237702163_JUVENILE_CRIME_AND_PUNISHMENT_IN_BUCHAREST_ROMANIA_A_Public_Opinion_Survey / авторски права)

Още през 2002 нестопанската организация Penal Reform International разработва алтернативи на задържането на малолетни и непълнолетни правонарушители в Румъния.

(<https://www.penalreform.org/resource/developing-alternatives-detention-juveniles-romania/> / само на румънски)

Съгласно членове 243-244 от румънския Наказателно-процесуален кодекс задържане на малолетно или непълнолетно лице (включително досъдебно задържане) може да бъде постановено само при изключителни обстоятелства, като последиците, които лишаването от свобода би имало върху неговата личност и развитие, не могат да бъдат непропорционални по отношение на причините за задържането.

Докладът от 2018 г. съдържа следния параграф, който показва, че страната се справя добре, когато става въпрос за предотвратяване на попадането на непълнолетни в съда:

„Що се отнася до отклоняването от наказателно преследване, Румъния се радва на прогресивно законодателство, което дава приоритет на подхода „първо децата, после нарушителите“ (Haines and Case, 2015 г.). Чрез насърчаване на социалното приобщаване и извънсъдебните способности за справяне с непълнолетните в конфликт със закона, Румъния се нарежда сред най-напредналите страни в Европа по отношение на правосъдието за малолетни и непълнолетни. Румъния все още регистрира повече отклонени малолетни и непълнолетни, отколкото изпратени в съда.“

(Durnescu & Pora, 2018, pdf, 97)

Съществува обаче проблем.

„При положение, че държавните служители и полицията са отговорни за предоставянето или контрола на програми за консултиране или общественополезен труд за непълнолетни, откъдето от наказателно преследване ще загуби своята надеждност и ефективност в очите на прокурорите.“

Авторите препоръчват следното: „Трябва да се изготвят стандарти и процедури, за да се подобри ежедневната практика на отделите за

закрила на детето. Със същата цел следва да се проведе обучение на специалистите, работещи с малолетни и непълнолетни в конфликт със закона, за да се обърне внимание на победението на правонарушителите, интервенциите в семейството, участието на младежите и овластяването им.“

Какво ще кажете за Молдова, където УНИЦЕФ и „Terres des hommes“ работят активно в областта на правосъдието за малолетни и непълнолетни?

През 2011 г. коалиция от неправителствени организации – Алианс на активните неправителствени организации в областта на социалната закрила на детето и семейството – посочи прекомерното използване на досъдебното задържане и заяви, че след като едно дете е обвинено в престъпление, „няма алтернативи на официалното съдебно производство“.

(Alliance, 2011, pdf, 98)

През м. май 2012 г. е публикуван доклад на Курстен Андерсън от Детски правен център „Coram“ (Университет на Есекс), който прави оценка на проект на УНИЦЕФ за реформа на правосъдната система за малолетни и непълнолетни на Молдова.

(Anderson, 2012, pdf, 99)

Докладът посочва следното:

„Много е вероятно дейностите по реформите в рамките на проекта да са допринесли за значителното намаляване на броя на задържаните деца. Разпоредбите за отклоняване от наказателно производство, измененията в Наказателния кодекс, позволяващи на съдите по-голяма гъвкавост при произнасянето на присъди, и приemanето на Закона за пробацията, който изисква от пробационните служители да представят доклади преди произнасянето на присъдата, вероятно са оказали голямо влияние върху намаляването на броя на децата в ареста.“

Въпреки това все още съществува загриженост относно „правните разпоредби за продължителността на задържането в досъдебното производство“.

Успокояващо е, че се отчитат положителни стъпки в развитието на стратегиите за отклоняване както в Румъния, така и в Молдова. И двете държави разглеждат програми (рехабилитация, общественополезен труд), които целят да избегнат официалното разглеждане на младия правонарушител в рамките на системата за младежко правосъдие.

В литературата, посветена на българските реформи, рядко срещаме споменаване на отклоняването, а регулаторната реформа, която се навяваме да доведе до тази посока, е на чертожната гъска на Министерството на правосъдието от повече от десетилетие.

Родителски капациет

Проблемът с отсъстващите родители, за който говорихме в глава 2, засилва необходимостта от адекватно преодоляване на недостатъците в правосъдието за малолетни и непълнолетни. През 2003 г. Дженифър Шварц, докторант в Пенсилвания, пише следното:

„Изчезването на семейно ориентирани мъже от общностите породи значителна загриженост както сред политиците, така и сред криминолозите, тъй като предишни изследвания на семейната структура на общността разкриха, че отсъствието на баща е последователен и мощен фактор за вариране на нивата на насилие в различни екологични контексти. Въпреки това не е ясно защо отсъствието на бащата е проблематично (напр. лош надзор, икономически трудности, липса на ролеви модели).

Тя изтъква, че „семейната структура на общността е показателна за нейната способност ефективно да социализира жителите, да упражнява неформален социален контрол и да набира социален капитал и ресурси, които предпазват от насилие“.

Във всяка една от страните – България, Румъния и Молдова – може да се твърди, че отсъствието на родителите и нарастващите нива на разводите са показателни за загуба на общостен и социален капитал, което има значителни последици за нивата на детска престъпност и участие в престъпления.

През юни 2019 г. „Еквilibриум“ беше домакин на дискусия за педагогически съветници и училищни психолози в град Русе, провокирана от индикации, че престъпни банди действат в близост до училищата и използват „разузнаване“, за да избират уязвими деца, като например тези с отсъстващи родители.

„Има признаци на стил на оркестрация, който вече не внушава, че непокорността на някои тийнейджъри ги води към неприятности. По-скоро

изглежда, че неприятностите се крият близо до училищните врати и че младежите, определени като уязвими, редовно биват набелязвани от престъпници, което води до въвлечане в кражби, наркотици и проституция.“

(EQ, 2019 г., pdf, 100)

Отдавна се знае, че материалната бедност е основен фактор, допринасящ за изоставянето на деца. Докладът на Българския хелзинкски комитет от 2014 г. показва, че тя играе роля и в случаите на задържане на деца и младежи за антисоциално поведение и простъпки. Има и жестока ирония в начина, по който отсъствието на родители, породено от търсене на доходоносна работа, е също все по – съществен фактор.

„Еквilibриум“ апелира към местната образователна общност за бдителност и по-добро сътрудничество между училищата и социалните услуги:

Търсене на знаци за уязвимост

Реагиране на знаци за уязвимост

Това създава *преграда към вратите на институциите*.

Казва ни, че професионалното участие в превенцията на риска и ранна интервенция трябва да се разшири отвъд вниманието към насочването на услугите за подкрепа основно към майките (понякога към бащите) и малките деца.

Ето още един откъс от доклада на „Еквilibриум“:

„За съжаление, като цяло откликът беше песимистичен, а групата установи съществени фактори, които не позволяват ефективен скрининг на уязвимостта сред тийнейджърите и положителна ранна интервенция.

- **Липса на професионален капациет** Обикновено едно училище има един-единствен психолог и/или един педагогически съветник. Ролите им не са ясно дефинирани по отношение на практическото изпълнение и качеството на подкрепа за деца и семейства. Те по-скоро оперират в тежка бюрократизирана обстановка, която обръща основно внимание на попълването на формуляри и събирането на данни.

- **Отсъствие на родителски капациет** Върху безопасността и сигурността на тийнейджърите в роднинския кръг оказват влияние съчетание от фактори. Броят на разводите

расте стремглаво, както и броят на самотните родители. В много семейства има отсъстващи родители, които работят на друго място в България или в чужбина. Понякога и двамата родители отсъстват. Има тенденция двойките да изчакват с раждането на деца. Макар това да значи, че натрупват жизнен опит и финансова стабилност, то означава и това, че имат установен начин на живот, при който е трудно да се жонглира между работата, удоволствията и родителството. Родителите често отричат, че синът или дъщерята в тийнейджърска възраст има проблем. За тях това е твърде плашещ въпрос, за да се заемат с него.“

Ето цитат от книгата на американския писател Пол Таф, който подробно е изследвал въпроса за неблагоприятните условия в детството:

„Частта от мозъка, която е най-силно засегната от ранния стрес, е префронталната кора, която е от решаващо значение за всички видове саморегулиране, както емоционално, така и когнитивно. В резултат на това децата, които растат в стресова среда, обикновено по-трудно се концентрират, по-трудно седят спокойно, по-трудно се възстановяват от разочарованията и по-трудно изпълняват указанията. А това има пряко отражение върху резултатите им в училище.“

(„How Children Succeed: Grit, Curiosity, and the Hidden Power of Character“, 2012 г., Houghton Mifflin Harcourt / Авторски права)

Една независима оценка на проекта за социално приобщаване ни дава следните съвети, над които да се замислим:

„Инвестициите в ранно детско развитие (РДР) и дейности за социално приобщаване, насочени към деца с ниски доходи и маргинализирани деца на възраст от 0 до 7 години и техните родители, са необходими, но не са достатъчни, за да се гарантира успехът и приобщаването на децата в началното училище и след това. От решаващо значение е и непрекъснатото предоставяне на интегрирани социални услуги и интервенции за социално приобщаване през годините на началното им образование (и след това), подкрепата за учителите за справяне с предизвикателствата на социалното приобщаване в класната стая и подобреното качество на образованието.“

(Social inclusion, 2018, pdf, 101)

Психологът на развитието Питър Грей е писал много по въпроса за „принудителното училищно образование“. През 2020 г. неговите есета и ста-

тии бяха обединени в един том – „Вредата от принудителното училищно образование“ (Tipping Point Press).

Ето един цитат от Грей:

„В училището, както и в затворите за възрастни, на затворниците се казва точно какво трябва да правят и се наказват за неизпълнение. Всъщност учениците в училище трябва да прекарват повече време, правейки точно това, което им се казва, отколкото възрастните в наказателните институции. Друга разлика, разбира се, е, че ние вкарваме възрастните в затвора, защото са извършили престъпление, а изпращаме децата в училище поради тяхната възраст.“

Традиционалистите в областта на образованието може да се разтревожат от тези думи. Въпреки това те се използват тук именно защото са провокиращи.

Представете си, ако обичате, режимите в българските възпитателни училища интернати и социално-педагогически заведения, които се грижат за деца на възраст едва 8 г. Продължаващото им съществуване разкрива закостенялостта и за съжаление трайността на българската патерналистична и наказателна култура на спазването на закона.

Александър (Алекс) Панайотов е психолог, който сега работи за „Еквilibrium“ в комплекса за социална подкрепа. Професионалният му опит включва работа с проблемни юноши и младежи.

Алекс е споделял мнението си с Дейвид Бисет в редица случаи от социалната работа. Ясно е, че Алекс изпитва дълбоко неудобство от потенциално злобедното въздействие на осъждането, характеризирането на (уязвим) човек като черна овца. В края на краищата калта се лепи. Децата, окачествявани като пакостливи или лоши, могат да започнат да се възприемат по този начин.

Теорията за изкупителната жертва се отнася до склонността да се обвинява някой друг за собствените проблеми – процес, който често води до усещане за предразсъдъци към лицето или групата, която се обвинява. Дейвид и Алекс са обсъждали как е възможно това да действа на общностно ниво в България. Това е в голяма степен в съответствие с високата степен на социален песимизъм в страната, с „преследването на нещастieto“, както го нарича изследователят Ивелин Сърджмов.

(<https://www.researchgate.net/publication/317995607> / авторски права).

Това е черта, която по неизвестни причини (и не бива да спекулираме) е по-слабо изразена в Румъния и Молдова.

През 2015 г. българският писател Георги Господинов е интервюиран от Гарт Грийнуел в „Ню Йоркър“ (<https://www.newyorker.com/books/pageturner/> / авторски права).

Интервюто е посветено на романа „Физика на тъгата“ и на феномена тъга (скръб):

„Внезапното осъзнаване, че животът ти се изплъзва и че някои неща никога няма да ти се случат по цял списък от причини – лични, географски, политически... идеята за неизживян живот има особено звучене в страна, в която хоризонтът на възможностите много често се предначертава и където пейзажът е осеян с руините на „неясни, абстрактни идеологии“ и техните провалени обещания – от рушащите се социалистически паметници до изоставените курорти и жилищни комплекси от бума на свободния пазар на недвижими имоти.“

Господинов нарича българския национализъм и културния шовинизъм (стил на носталгия) кич.

„И носталгията, и национализмът... са опити за бягство от или отричане на тъгата на настоящето. Съпротивата срещу тях изисква да се презърне тъгата... да се намери начин да се живее с тъгата, да се позволи тя да бъде източник на съпричастност и спасително колебание – антидот на агресивната политика... а не причина за дивашки страх.“

Може да се твърди, че кризисните центрове, изправителните интернати и социално-педагогическите заведения разкриват явна липса на емпатия и див страх.

Може да се очаква, че Господинов ще намери за кич и samozабравилата се плеяда от експерти на България (както ги определя Левиев-Сојер).

Кич: нещо нискокачествено поради претрупана украса или сантименталност (но понякога оценявано иронично или с осведоменост ... макар и не в България)

България има ли комплекс за малоценност? Алек Попов смята, че да. Той е автор на изключително забавната „Мисия Лондон“ (базирана в и около българското посолство в британската столица).

Книгата обединява опитите да се почита славната гревна история на България с днешната посредственост и некомпетентност. Донякъде показателно обаче е това, че водеща тема е прикриването на действителността.

За да реформира радикално своята система за младежко правосъдие, България трябва в известен смисъл да престане да прикрива реалността и вместо това да приеме съществуването на млади правонарушители като част от социалната среда. Те трябва да бъдат наставлявани в обичайните обществени среди. Обществото трябва открито да поеме отговорността за тези деца.

Понастоящем това е нещо, с което българските институции и значителна част от населението се борят, макар че много българи могат да се смеят на абсурдизма на Попов. (Филмът по книгата е български касов хит.)

„Приличах на човек, който иска да изостави собствената си изоставеност зад някой ъгъл. Като някой търсец отдалечено и непознато място, където да пусне котките на тъгите си, така че те никога да не намерят обратния път. Знаеш ли колко е трудно да се отървеш от котки?“

<https://dama.bg/article/10-ljubimi-tsitata-ot-fizikana-tugata-ot-georgi-gospodinov/5723> © Dama.bg

(Георги Господинов)

Важно е да се знае

Както Румъния, така и Молдова дават сигнали за политическа воля по отношение на намаляване на броя на загържаните млади правонарушители и създаване на възможност малолетните и непълнолетните да не влизат в съдилищата.

През 2018 година Велина Тодорова от Пловдив прави следния коментар относно работата на България:

„Имаше няколко опита за реформиране на системата за младежко правосъдие в България през последните 20 години. Дебатите доведоха до някои законови промени през 2004 г., но цялостната структура и идеологията на системата останаха непокътнати. България редовно получава препоръки за промяна на системата от органите и механизмите на конвенцията на ООН за правата

на човека, както и от Съвета на Европа. Но те все още не са станали политическата воля, която води до действие.“

(‘Juvenile Justice in Bulgaria: Reforms and Resistance’, 2018, Cambridge.org / авторски права)

Двата вида интернати могат великодушно да се опишат като възпитателни инструменти. Има възможност за (възпитателни) програми, които държат децата и младежите отговорни за действията им, без да се прибегва до правни санкции или до заплахата от затвор.

Съществува усещането, че усилията за социално приобщаване чрез осигуряване на възпитателни възможности са напълно безплодни, тъй като провалът на малолетните и непълнолетните за спазване на закона обикновено води до изключване от масовите училища.

Анализът, направен от Българския хелзинкски комитет, ясно показва степента, до която господстващата система не може ясно да направи разлика между млади правонарушители и жертви на престъпната дейност на възрастните. Като че ли и двете създават социален дефект, който трябва да се прикрива.

„За греховете на бащите си трябва да страдате вие, макар и невинни.“

(Хораций, „Оди“, III, 6)

9

КЪДЕ СЕ НАМИРАМЕ СЕГА?

В глава 4 се спряхме подробно на Конвенцията на ООН за правата на детето. Тя ни помогна да осмислим значението на деинституционализацията.

През 2021 г. Националната мрежа за децата в „Напредъкът на Република България в прилагането на Конвенцията за правата на детето“ очерта усилията на България между 2016 и 2021 г. за създаване на среда, благоприятна за децата. Приложенията към този документ съдържат таблица с две колони. Лявата колона съдържа списък на многобройните препоръки, отправени към българското правителство през 2016 г. от Комитета на ООН по правата на детето. Дясната колона съдържа кратко изложение на постигнатия напредък. Таблицата предоставя изключителна литания на неуспехите. В дясната колона двата най-често използвани израза са.

1. „Няма напредък“

2. „Не е изпълнено“

(NNC – UN Appendices, 2021, pdf, 102)

По този начин документът разкрива огромно многообразие от въпроси, свързани с детето и семейството, по които трябва да се работи. Това води до опасения за потенциална фрагментация на колективните усилия, тъй като всеки въпрос се бори с останалите за приоритетно място. Вероятно опростяването, свързано с усилията да се обединят всички въпроси под един покрив, е добро и в действителност в документа се споменават усилията на гражданското общество за създаване на всеобхватна семейна политика. Това допринесе за разработването на Национална стратегия за детето, която за съжаление беше отложена от правителството през 2019 г.

(В следващата глава ще разгледаме опростяването от друга гледна точка).

Националната мрежа описва изработването на мъртвородената Национална стратегия по следния начин:

„През 2016 г. Национална мрежа за децата представи предложение за Визия за семейна политика,

основано на доказателства от анализ на съществуващото законодателство, административна рамка, практики, както и проучване на мнението на родителите в партньорство с Българската академия на науките. Визията беше широко консултирана с родители и професионалисти и представена в Парламента. Националната стратегия за детето се основава на тази Визия.

Замразяването на Стратегията за детето през 2019 г., придружено от забавеното прилагане на Закона за социалните услуги, доведе до неопределено забавяне на планирането и прилагането на някои мерки за подкрепа на семейството.“ („НМД – ООН“, 2021 г., pdf, 103)

В предишните глави споменахме за популисткия натиск, който направи тази инициатива твърде гореща за правителството.

Според доклад, касаещ конкретно деинституционализацията, „устойчивостта на процеса и постигането на пълна ДИ остават неясни, тъй като броят на децата, отделени от семействата си, продължава да е относително постоянен (около 2000 деца годишно). Един от най-големите рискове е липсата на цялостна семейна подкрепа и на мерки за превенция на отделянето на децата от семействата им; друг риск е регресът на системата за закрила на детето и липсата на институционален капацитет, капацитет на човешките ресурси и капацитет за развитие.“ (НМД – ООН, 2021 г., pdf, 103)

О, Боже, о, Боже.

В опит да останем разумно оптимистично настроени в тази глава ще говорим за развитието на сродни на деинституционализацията програми, движени от НПО – по-конкретно ранна интервенция в подкрепа на семейства с деца със специални нужди и разширяване на професионалния интерес към ранното детско развитие.

През декември 2000 г. се стига до многобройни закривания, за които ще стане дума. Пандемията от COVID е отчасти виновна за бързия и неорганизиран начин, по който се извършват тези затваряния. Ангажиментът да се действа

в най-добрия интерес на всяко дете изглежда бе отхвърлен, което води до бърза мобилизация на неправителствените организации, включваща не само писмен протест, но и опит за правилно следене на преместването на децата от институциите.

ъм (април 2021 г.) остават да бъдат закрити 4 големи дома за бебета. В тези домове се намират предимно бебета със сериозни специални потребности, за които е малко вероятно да бъдат прехвърлени в семейства.

Децата и младежите, задържани в рамките на системата за младежко правосъдие, продължават да бъдат изключени от действията по деинституционализация.

Кампанията „Отваряне на врати за децата на Европа“

(2013-2019 г.) има за цел да подкрепи националните усилия за разработване на системи за закрила на детето, които укрепват семействата и осигуряват висококачествена алтернативна грижа за деца в семейството и в общността, чрез използване на финансиране и политика на ЕС и изграждане на капацитет в гражданското общество.

В доклада се посочват следните опасения:

„Гражданското общество изразява сериозна загриженост относно качеството на всички видове настанявания в алтернативни грижи и начините, по които се вземат, изпълняват и наблюдават решенията във връзка с децата. Българската система за закрила на детето разполага с крайно недостатъчни ресурси. Налице е остър недостиг на персонал, слаба материална база и голямо текучество на социални работници, за които не съществуват нормативни изисквания за компетентност, обучение и супервизия. В същото време проблемите, свързани с работата на домовете за малки групи, остават нерешени, въпреки че това са основните услуги, които осигуряват алтернативна грижа за децата, изведени от институциите. Всички тези проблеми оказват неблагоприятно въздействие върху процеса на реформи в областта на деинституционализацията и цялостното качество на алтернативната грижа в България.

Основна препоръка към правителството на страната:

Предприемане на действия за осигуряване на устойчивост на реформите, финансирани от ЕС, и за насърчаване на семейно ориентирания подход в политиките, практиките и услугите за деца и семейства на национално равнище

Ключова препоръка към ЕС:

Да се предприемат мерки в подкрепа на процеса на деинституционализация чрез отделяне на средства и реинвестирането им в качествени алтернативни грижи, социални услуги, подкрепа на семействата в общността, както и интелигентно инвестиране в запазването и развитието на човешките ресурси“

(<https://www.openingdoors.eu/where-the-campaign-operates/bulgaria/> / Авторски права)

Къде сме сега?

През пролетта на 2018 г. Национална мрежа за децата беше домакин на посещението в България на Емили Варгас Барон – директор на Института RISE в САЩ (Институт за възстановяване и международна сигурност чрез образование) и водещ експерт и изследовател в областта на интервенцията в ранна детска възраст (ИРДВ). Посещението се осъществи в контекста на проект, озаглавен „Сглобяване на пъзела – устойчивост на семейно-ориентирания подход и ранната интервенция в България“, подкрепен от Програма „Ранно детство“ на Институт „Отворено общество“.

Институтът RISE подкрепя „дейности за образование и ранно детско развитие в страни, засегнати от конфликти или крайна бедност“.

(<http://www.riseinstitute.org/about.htm> / авторски права)

Емили Барон направи „оценка на нуждите на съществуващата правна и политическа рамка в областта на интервенцията в ранна детска възраст, като очерта предложенията и препоръките за подобряване, устойчивост и качество на услугите за ранна интервенция“.

Освен това тя се срещна с редица неправителствени организации, които са водещи в предоставянето на услуги за ранна интервенция в рамките на правителствена програма „Услуги за ранно детско развитие – Комплекс за интегрирани социални услуги за деца и семейства“, подкрепена от Европейския социален фонд по Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ (втора фаза, която следва проекта на Световната банка за социално включване, споменат в глава 6). Тя се срещна и с местни служители и извърши оценка на услугите на местно и регионално ниво.

Във връзка с разработването на политики Емили се срещна с представители на правителството и влиятелни партньори. Целите на проекта са описани, както следва:

„Проектът има за цел да мобилизира усилията и ресурсите на неправителствени организации, международни организации, донори, местни и национални власти и други заинтересовани страни, работещи в областта на ранното детско развитие и да ги обедини в обща разяснителна и комуникационна стратегия, свързана с политиката и правното регулиране на ранното детско развитие в България. В резултат на това ключовите

участници трябва да имат общо разбиране за семейно-ориентирания подход и интервенцията в ранна детска възраст, както и обща визия за нормативната уредба. Ключовите стратегически документи, които следва да бъдат разработени, като Националната стратегия за детето и семейството, многосекторната стратегия за ранно детско развитие и Закона за социалните услуги, ще съдържат препратки към семейно-ориентирания подход и интервенция в ранна детска възраст.“

Посещението на Емили почти съвпадна с публикуването на доклад, озаглавен „Ранното детско развитие в България: изследване на системите, подкрепящи ранното детско развитие, взаимодействието и сътрудничеството между тях и с родителите“. (ECD Bulgaria, 2018, pdf, 104) и подготовката на нов Закон за социалните услуги, който „предвижда и позволява развитието на т.нар. публично достъпни услуги. За първи път в социалната сфера се предвижда възможност за развитие на услуги и подкрепа за децата и родителите извън режима на мерките за закрила, които се налагат само при разпознаване на значителен риск за детето.“

(<http://eq-bg.org/en/independent-evaluation-of-the-equilibrium-family-centre-in-rousse/> / авторски права)

Национална мрежа за децата в партньорство с фондация „Карин дом“ и Община Варна издаде два наръчника за ранна детска интервенция през 2020 г. (Karin Dom-HHC-Varna, 2020, pdf, 105 + Karin Dom, 2020, pdf, 106)

Сред предизвикателствата, изброени от Карин дом, е въпросът за социалната стигма, свързана с уврежданията (това ни връща към въпросите, повдигнати в глава 1). Това води до тенденция сред родителите (и специалистите) да изчакват детето да наближи възрастта за детска градина, преди да проучат проблемите на развитието. Не съществуват утвърдени средства за скрининг за проблеми в развитието или увреждания, а това води до неуспехи в бързата оценка.

Съществуват трудности, свързани с преминаването от подход, ориентиран към експертите, към подход, ориентиран към семейството. Те са отчасти структурни, но съществуват и пречки, свързани с нагласите.

Карин дом препоръчва въвеждането на ранен скрининг от специалисти, както и насърчаване на „работа на терен/откриване на деца в общността, за да се гарантира, че са установени

скритите деца в риск“. Неизбежно това се възпрепятства от стигматизирането на увреждането или забавеното развитие, както и от недостатъчната професионална компетентност (вж. по-долу).

Ресурсният център за ранно детство на „Еквилибриум“ в Русе (финансиран до голяма степен от фондациите „Велукс“) беше официално открит през септември 2017 г. В своята оценка на въздействието на новия център д-р Весела Банова споменава за сливането на инициативите за ранно детство и за потенциала на центъра на „Еквилибриум“ да демонстрира нов начин на работа със семействата. Д-р Банова има значителен принос към анализа на българските системи за подкрепа на ранното детско развитие през 2018 г.

В доклада на Националната мрежа до ООН се съдържа следният параграф, в който се споменава неотложната необходимост от подобряване на професионалната информираност:

„Липсата на общ профил на компетенциите на специалистите, работещи с деца на възраст от 0 до 7 години, и разпокъсаността на политиките по сектори ограничават възможностите за целенасочено и ефективно развитие на компетенциите в подкрепа на ранното детско развитие... макар че специалистите в образованието, социалната работа и здравеопазването имат високо ниво на образование, дори в сравнение с добрите международни практики, те посочват недостатъчни знания и умения по ключови теми като работа със семейството и общността, детско участие, работа с деца в уязвимо положение и деца със специални образователни потребности.“

Марион МакЛеод от организацията „Деца в Шотландия“ споделя ентусиазма на Дейвид Бисет по отношение на скандинавските модели за грижа за децата и подкрепа на семейството. Съответните сектори се обслужват от висококвалифициран персонал с минимален брой професионални обозначения. Като цяло се избягва създаването на многобройни експертни групи или специалисти (което не означава, че не съществуват специалисти). Въз основа на този професионализъм екипите от специалисти, работещи на гадено място, се ползват с висока степен на автономност по отношение на начина, по който тълкуват ключовите принципи.

Споменаването на липсата на общ профил на компетентност и фрагментарност на политиките

създава отзвук на посочената от ЕК процедурна логика в публичната администрация, която се прехвърля върху секторите на обществените услуги.

Това провокира тенденция към изоморфизъм в различните сектори. Концепцията за изоморфизма е разработена от Пол ДиМагжо и Уолтър Пауъл в началото на 80-те години на XX в., като тези автори се спират на стила на колективната рационалност в различните организационни сектори.

Те твърдят, че „голямото плурализъм е водеща ценност в обсъжданията на обществените политики, трябва да открием нови форми на междусекторна координация, които ще насърчават диверсификацията, вместо да ускоряват хомогенизацията“.

(<https://www.researchgate.net/publication/224892279> / авторски права)

Те описват три изоморфни процеса – принудителен, миметичен и нормативен.

В публичните услуги, които са обект на висока степен на централизиран контрол (или на широко разпространената процедурна логика, установена в България), може да се очаква да се усети влиянието на принудителния изоморфизъм, вкоренен в институционализираните правила на управление. Така бихте очаквали висока степен на изоморфизъм в образованието, закрилата на детето и здравеопазването.

Миметичният изоморфизъм се отнася до склонността на организациите, които не са сигурни в законосъобразния курс на собственото си развитие, да подражават на други организации, които смятат за успешни. Напълно естествено е да се наблюдава известна степен на миметичен изоморфизъм сред НПО, като по-малките организации се присъединяват към коловоза, поддържан от по-големите организации.

Различните сектори се оформят и от нормативен изоморфизъм, който произтича от хомогенизиращия ефект на споделения професионализъм. Общуването между професионалистите обикновено засилва конформизма, който произтича от общия им образователен и професионален опит. Ето защо конференциите в най-честия случай „действат като екологични зони за опазване на конвенционалната мъдрост и отбелязване на секторните „най-добри практики“.

(<https://medium.com/@davidbisset/> / авторски права)

Трябва да попречим на развитието на изоморфизъм и произтичащите от него застои, линейност и конвергентно мислене сред местните участници в деинституционализацията, като същевременно не застрашаваме единството на целите. Това се простира отвъд противодействието на правителствената тенденция към централизиран контрол, която е силно изразена на Балканите. По-скоро се нуждаем от по-големи възможности за взаимно обогатяване между отделните дисциплини и ангажиране на просветени неспециалисти (най-вече родители).

В следващата глава ще разгледаме значението на изявленията на Мирям Каланд, финландски психотерапевт. Те са взети от материала на Мирям за публикацията на Северния съвет на министрите от 2012 г. – „Семейният център в скандинавските страни – място за среща на децата и семействата (виж www.norden.org / авторски права)

В своя текст към книгата Вибек Бинг (която работи с „Еквилибриум“ по време на създаването на българския семеен център) споменава есето на Мирям, за да изтъкне простичкото, но дълбоко послание за „чувството за солидарност и начина, по който семейните центрове могат да подкрепят семействата по един земен начин“. Според Вибек „естествените реквизити, които повечето родители притежават, могат да бъдат затвърдени по уважителен начин чрез съвместно изследване на реалността в група“. Група – специалисти и родители. Националната мрежа за децата посочи недостатъци в подготовката на ключови специалисти за работа със семейството и общността или за насърчаване на детското участие.

Трябва да се запитаме дали тази проектно ориентирана диверсификация в сферата на ранното детство съответства на текущата работа по деинституционализация по напълно положителен начин, или трябва да сме наясно с потенциалните капани?

Тя е положителна в степената, в която се съгласува с движението за всеобща подкрепа на семейството. Все пак нека не забравяме предупреждението на Ана Оприсан за раздробяването на проблемите (глава 2) и уроците, извлечени от паралелното изпълнение на редица проекти, финансирани от ЕК. В по-широкия контекст на деинституционализацията взаимосвързаността на компонентите на проекта изискваше синхронизация, но в контекста на проекта доминираше стилът на линейност, включващ фази на проек-

та и крайни срокове за изразходване на средствата.

Реформата в областта на благосъстоянието на децата в България, Румъния и Молдова не може да си позволи да се претовари с инициативи, които имат допирни точки, освен ако тези области на сливане или свързване не бъдат разпознати и използвани стратегически. Ранното детско развитие и ранната интервенция, насочени към децата със специални потребности, предоставят нови перспективи, от които да се погледне на реформата в грижите за децата на Балканите. Наличието на тези нови перспективи трябва да е привлекателно просто поради явлението, което психолозите наричат „потискане на повторението“, което е средство, чрез което се запазва невронната енергия:

„Колкото по-добре разбираме нещо, толкова по-малко усилия полагаме, за да мислим за него. Запознатостта поражда безразличие. Започва потискане на повторението и вниманието ни намалява.“

(‘The Runaway Species’, Tony Brandt & Dave Eagleman, 2017, Canongate Books – UK / авторски права)

Въпреки това новите тоалети, които висят отпред в гардероба на реформата в грижите за деца, не трябва да отвлечат вниманието от по-старите грехи, които се нуждаят от смяна на копчетата или химическо чистене. **Може би сме се запознали прекалено добре с проблемите, които поставя българската национална програма за ДИ. Те съществуват вече повече от десетилетие. Как да освежим ангажираността си с тях?**

Как да подтикнем изморените първопроходци да започнат да правят дълги, гръзки крачки като носители на, както ние я наричаме, **РЕТРО ДИ**?

Един от първите разговори между Марион Маклауг („Children in Scotland“) и Дейвид Бисет е посветен на проблема с атрибуцията, породен от множеството инициативи в оживения, динамичен и силно диверсифициран сектор на грижите за деца в тази страна. Коя от инициативите всъщност е оказала жизненоважно въздействие в даден местен контекст?

Сътрудничеството между различни специалисти – от сферата на социалното подпомагане, здравеопазването и образованието – се е утвърдило въз основа на сравнително модерни концепции – например общностно здравеопазване и подпомагане на децата в ранна възраст. Това е добре

дошло. На теория един малък екип от специалисти в различни области би трябвало да се превърне в нещо повече от сумата на своите части по отношение на социалното въздействие.

Въпреки това, водени от съвременната ценностна пристрастеност към (микро)специализацията, усилията за холизъм в грижата за децата всъщност водят до създаването на нови дисциплини. Така например в някои шотландски университети се издават дипломи по практика в детството и обучение в общността, които обединяват компоненти от други, по-дълго съществуващи дисциплини.

В по-дългосрочен план тази практика подkopава адаптирането на традиционните професионални роли и установените работни практики, за да се улесни сътрудничеството. Вкарването на нови специалисти в рамката увеличава сложността на взаимоотношенията в тази система – обратното на опростяването. Тя намалява потенциала на хората с традиционни професионални роли да се учат и развиват чрез опит, използвайки вече съществуващия в сектора набор от компетенции. Това донякъде противоречи на скандинавския модел на ключови принципи, прилагани в една интегрирана рамка, която позволява на специалисти с обикновени наименования да работят по достъпен начин в обекти с прости имена. (В България един семеен център би бил описан с израз от 8 думи, който може да бъде съкратен в абривиатура, която никога не може да запомни).

Състоянието на ДИ сега

До края на декември 2020 г. всички останали 6 институции за деца, лишени от родителска грижа, са закрити и децата са преминали към семейства и грижи от семеен тип. Необходимата инфраструктура е изградена чрез общински проекти, финансирани от ЕС.

Във въведението към главата споменахме пакет от действия по закриване, предприети през декември 2020 г. За да се улесни бързото закриване на 6 дома за бебета, децата са настанени в приемни семейства или са отведени в центрове за настаняване от семеен тип за деца с увреждания, а малък брой деца са преместени в 4 дома за бебета, чието закриване е предвидено за края на 2021 г. Децата в другите 2 дома за бебета, закрити в същата серия, са прехвърлени от „Надежда

и домове за децата“ към семейства и алтернативна грижа и са готови за закриването им.

В отговор на това действие Национална мрежа за децата и Коалиция „Детство 2025“ изразиха сериозната загриженост на членуващите в тях организации пред съответните държавни служители – министрите на здравеопазването и на труда и социалната политика и ръководителите на Агенцията за социално подпомагане и Държавната агенция за закрила на детето.

Новият закон за социалните услуги е в сила от 1 юли 2020 г. и в него се посочва, че крайният срок за закриване на всички домове за бебета (и домове за деца, лишени от родителска грижа) е 31 декември 2020 г. По това време остава да бъдат закрити 12 дома за бебета, а окончателното закриване на домовете за бебета се очаква да бъде свързано с използването на средства от ЕС за изграждането на 20 заведения за деца, нуждаещи се от постоянни медицински грижи, предоставящи интегрирани социални и здравни услуги. В рамките на проекта „ПОСОКА: семейство“ вече са създадени 8 такива заведения. Смята се, че общо 28 такива заведения – по 1 на област – ще задоволяват нуждите на децата с увреждания или хронични заболявания, останали в домовете за бебета, но и на новите случаи, възникнали в родилните домове.

Строителните дейности не са започнали на местата, предвидени за новите резидентни услуги, и Министерството на здравеопазването отчита, че проектите в различните градове са на различни етапи, но има значително забавяне заради Закона за обществените поръчки. (Читателите следва да си припомнят споменаването на този проблем в мониторинговите доклади на правителството за програмната фаза 2010-2014 г.). Най-добрият сценарий предвижда завършване на строителството до края на 2021 г. С органите на ЕС са договорени удължавания на съответните проекти. Всеки център се предвижда да има капацитет от 8 души. Така общият капацитет на новите центрове ще е 160 души.

Въз основа на действията си в подкрепа на закриванията „Надежда и домове за децата“ са наясно, че някои заведения са готови за закриване и че броят на децата в други е значително намален.

Въпреки това действията на правителството през декември 2020 г. са неочаквани. Те не са обсъдени в контекста на експертната работна група по ДИ (която включва участници от гражданското общество).

На 24 ноември 2020 са издадени указания за свикване на срещи на местно ниво до 4 декември 2020, така че отделите за закрила на детето, общинските власти и персоналът на домовете за бебета да бъдат готови за бързи действия.

На 10 декември домовете за бебета са уведомени за необратимото решение. Тъй като новите отделения не са построени, децата с тежки увреждания ще трябва да бъдат прехвърлени в 4-те дома за бебета, които ще продължат да функционират. (По този начин са прехвърлени 41 деца.) Останалите деца следва да се настаният в семейна или близка до семейната среда до 31 декември. Персоналът е трябвало да действа „възможно най-бързо и без пречки, при спазване на всички противоепидемични мерки“.

Когато на 24 декември стават известни намеренията на Агенцията за социално подпомагане и Министерството на здравеопазването, Националната мрежа за децата и коалиция „Детство 2025“ търсят срещи с Министерството на труда и социалната политика, Агенцията за социално подпомагане и Министерството на здравеопазването.

Посочва се, че всъщност е възможно да се избегне преместването на деца с увреждания между институциите и това би забавило процеса с един месец на две места. Осемте дома за бебета са закрити на 15 февруари 2021 г.

Нормалните процедури за опознаване, при които децата се запознават с новата си среда и с оставящите ги грижи, не са проведени. Изключително уязвимите деца трябва да бъдат прехвърляни от едно място на друго по време на пандемия.

Въпреки това, със зловещото изключение на 41 деца с тежки специални потребности, системата за алтернативна грижа се справя с предизвикателството да намери семейни или близки до семейните варианти за децата, които в противен случай биха останали в домовете за бебета за срок до една година.

А защо е това бързане?

Неуспехи в управлението на проекти.

Заслужава да се отбележи, че „Инструментарият за използване на фондовете на Европейския съюз за преход от институционални грижи към грижи в общността“, изготвен от Европейската експертна група, констатира обща слабост в мониторинга и оценката, проявена през програмния период 2007-2013 г. Мониторингът обикновено се

съсредоточава върху изпълнението на техническите критерии на проектите. В доклада се препоръчва „стандартите за качество на деинституционализацията да бъдат приложени към покраната за представяне на предложения и да информират работния комитет“. (EEG, 2014 г., pdf, 4)

Неуспехът в България през декември 2020 г. проистича от даването на приоритет на изпълнението на техническите критерии пред изискванията на нормативите в ДИ и загрижеността да се действа в най-добрия интерес на всяко дете. Това напълно съответства на преобладаващата процедурна логика в гържавните служби.

Към момента на изготвяне на настоящия доклад в България все още не са закрити 4 дома за малки деца. Провалът от декември 2020 г. не трябва да се повтаря.

Не трябва да се допуска по-нататъшно настаниване на деца в домовете. Независими участници следва да подпомагат местните власти в наблюдението на децата, изведени от домовете. Децата, за които не се счита, че се нуждаят от постоянни медицински грижи, следва да бъдат подложени на цялостна и независима здравна оценка, която да доведе до оптимален избор на алтернативна грижа. Броят на децата, за които се счита, че се нуждаят от постоянни медицински грижи, не следва да се завишава изкуствено, за да се осигури настаниване в новите социално-медицински отделения, които са в процес на изграждане. Персоналът за центровете следва да бъде нает и обучен възможно най-скоро.

Що се отнася до системата за младежко правосъдие, във всеки един момент специалните образователни и изправителни заведения и кризисните центрове се грижат за около 250 деца. Както е посочено в глава 8, въпреки многократните призови от страна на неправителствената общност, няма признаци за ангажираност на правителството за въвеждане на такива начини на правораздаване по отношение на непълнолетните, които да избягват затъждането на деца и младежи (или поне да намалят значително степента на наказателно прилагане на тази практика).

В доклада на Национална мрежа за децата се посочва броят на децата, които живеят извън биологичните си семейства – „4637 са настанени при роднини (към септември 2019 г.), 2979 в резидентна грижа (Центрове за настаниване от семеен тип и групи), 2117 в приемни семейства“.

Не е възможно да се определят дяловете от различните общи числа, които се отнасят до де-

цата, прехвърлени от институции, за да може да се оцени ефективността на новите мерки, предназначени да предотвратяват разделянето на децата от техните семейства. В доклада се посочва, че броят на разделените деца е сравнително постоянен – 2000 деца годишно. Не знаем броя на успешните случаи на превенция на годишна база (въпреки че Агенцията за социално подпомагане предостави абсолютна цифра от 2552 за 2020 г. до 30 ноември), както и истинската степен, в която мерките за превенция действително отговарят на предизвикателството на нарастващите нива на (детска) бедност. Между 2018 г. и 2019 г. движението на показателите за бедност от Националния статистически институт е повод за безпокойство – „семејствата с три и повече от три деца (от 51,2% през 2018 г. до 62,3% през 2019 г.) и семејствата с един родител (от 30% през 2018 г. до 41,4% през 2019 г.)“.

Министерството на труда и социалната политика обяви приетата от правителството нова наредба от април 2021 г.

„Приемането на наредбата е уредено в Закона за социалните услуги и въвежда за първи път национално планиране на социалните услуги, финансирани от държавния бюджет, посредством разработване на Национална карта на социалните услуги. Така правителството поема ангажмента за създаване на пълна мрежа от социални услуги в цялата страна в дългосрочен план. Националното планиране е от особена важност, тъй като то става основа за създаване на пакет от социални услуги на общинско и на регионално ниво, за който се осигурява финансиране от държавния бюджет.“

Наредбата определя критериите за дефиниране на услугите в Националната карта за социални услуги, както и критериите за определяне на максималния брой потребители, за които от държавния бюджет се осигурява пълно или частично финансиране.

Предвижда се социалните услуги да се планират на общинско и областно ниво ... за задоволяване на нуждите на отделните лица в цялата страна. Урежда се редът за извършване на анализ на нуждите и редът за изготвяне и актуализиране на Националната карта за социални услуги и за изготвяне на годишни общински планове за социални услуги.“

(Извадка от сайта на правителството)

Как тълкуваме наредбата? На пръв поглед тя

като че ли създава възможност за подобряване на географското разпределение на услугите и за подобряване на съответствието между наличните услуги и местните нужди.

Липсват обаче индикации за критериите за преценка по следния континуум:

Съществуващите на дадено място услуги са: Важни ... Подходящи ... Излишни.

Дали ще има прецизност при избора на местоположението на услугите? Къде в общината? Коя част от географския регион?

(Може би има силна мотивация за използване на съществуващите общински сгради в гъсто населени градски райони и малки градове.)

Докато четете тази книга, ще се запознаете със степента на напрежение между анализа на местните нужди и твърдите критерии, прилагани централно при определяне на позволените видове услуги (сгради) и определения за тях капацитет, на който се базира финансирането.

„Какъв е основният проблем? В основата му е объркването между ефективност и ефикасност, което представлява разликата между това, да правиш правилните неща и това, да правиш нещата правилно. Наистина няма нищо по-безполезно от това да правиш с великолепа ефективност нещо, което изобщо не трябва да се прави.“

(Питър Дракър)

Потенциалното въздействие на КОВИД 19?

„Делът на тези, които са в тежки материални лишения в България, е и най-висок в Европа, като достига 20.9%, което съществено се различава от средния за ЕС 5.8%. Предвижда се нарастване на бедността през 2020 г., като се имат пред вид загубените работни места и растящата уязвимост поради пандемията. Бедните са по-податливи на здравословни сътресения поради по-малкия достъп до здравеопазване и по-ниски нива на спестявания с цел защита срещу финансова катастрофа. Освен това за тях е по-голяма вероятността да страдат от загуба на доходи в резултат на карантини и прекъсване на икономическата дейност. Очаква се нарастване на глада,

особено в ромските общности и в някои общини в България с по-висока от средната бедност и безработица (като северозападния регион).

ЕК е одобрила и отпуснала финансиране за няколко български инициативи в подкрепа на микро, малки и средни фирми. Освен това има и две финансови инжекции за „помощна схема за субсидиране на заплатите, която да позволи на българските власти да финансират 60% от разходите за заплати (вкл. вноските на работодателите за социални осигуровки) на предприятията, които – поради пандемията от корона вирус – иначе биха освободили персонал. Мярката е ограничена до предприятията в секторите, най-силно засегнати от кризата в общественото здравеопазване.“

(https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/jobs-and-economy-during-coronavirus-pandemic/state-aid-cases/bulgaria_en/ / авторски права)

Въпреки това в бюлетина на Световната банка (последно актуализиран през октомври 2020 г.) се посочва, че бедността „се очаква да се увеличи, като се имат предвид загубата на работни места и нарастващата уязвимост, свързани с кризата, както и възможното отрицателно въздействие на повишаването на минималната работна заплата върху заетостта сред неквалифицираните работници“.

(<https://www.worldbank.org/en/country/bulgaria/overview/> / авторски права)

Румъния

Страната показва елемент на прецизиране на своите мерки за социално подпомагане по COVID през 2020 г., като признава категории като лица, „които извършват неквалифицирани дейности на случаен принцип (дневни работници)“, лица, които подлежат на намаляване на работното време, лица на граждански договори и лица, които са сключили трудови договори (договори, чийто срок изтича през 2020 г.).

Работодателите са подпомогнати, ако наемат лица над 50-годишна възраст, чиято предишна заетост е била прекратена не по тяхна вина, и младежи на възраст между 16 и 29 години, които са регистрирани като безработни.

(Източник: <https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2020/04/romania-government-and-institution-measures-in-response-to-covid.html/> / авторски права)

Заедно с неправителствени организации Националната колегия на социалните работници отправя редица искания към румънското правителство относно бързата намеса и действията на социалните работници на първа линия. По-конкретно те препоръчаха създаването на координационна група за спешна социална помощ под егидата на Министерството на вътрешните работи.

(Източник: <https://cnastr.ro/2020-04-07-scrisoare-catre-domnul-ludovic-orban/> / само на румънски)

Молдова

Световната банка посочва, че забавянето на молдовската икономика се е задълбочило през 2020 г. и „икономическата активност е спаднала през първите три тримесечия на 2020 г., което се дължи главно на намаляване на потреблението и запасите на домакинствата“.

(<https://www.worldbank.org/en/country/moldova/brief/moldova-economic-update/> / авторски права)

„Отговорът на ООН в областта на социалната закрила и основните услуги подпомага правителството да адаптира, разшири и увеличи услугите в няколко области:

- Усъвършенстване и разширяване на устойчиви и ориентирани към бедните системи за социална закрила
- Поддържане на основни услуги в областта на храните и храненето
- Осигуряване на непрекъснатост и качество на водоснабдителните и канализационните услуги
- Подкрепа за непрекъснатостта на социалните услуги и достъпа до подслон

Подкрепа за предоставянето на целева социална помощ на уязвимите семейства, засегнати от намаляването на доходите от парични преводи, и на обезщетения за безработица на завръщащите се мигранти, които отговарят на условията за това

(<file:///C:/Users/User/Downloads/United%20Nations%20Moldova%20Covid/> / авторски права)

В областта на приемната грижа става ясно, че броят на отказалите се от ролята на приемни родители вече надвишава броя на новопостъпилите. Липсва обществена информационна кампания за приемната грижа, която да подпомага набирането на кандидати.

Услугите по приемна грижа в България са силно зависими от проектно финансиране от ЕК (проект „Приеми ме 2015“ по ОП РЧР 2014 – 2020 г., удължен и все още действащ). Според Националната мрежа за децата тази зависимост води до акцентирание върху изпълнението на критериите на проекта, а не върху създаването на устойчива висококачествена услуга. Опасенията за устойчивостта на услугата след края на проекта водят до „спад в мотивацията на членовете на екипите по приемна грижа и на самите активни приемни родители“.

„Новият Закон за социалните услуги създаде необходимите предпоставки за пълноценното предоставяне на услугата, но прилагането на закона все още не е започнало, тъй като не са налични неговите подзаконовни нормативни актове.“

(NNC-UN, 2021, pdf, 103)

Когато се обърнем към осиновяването, трябва да признаем продължаващата липса на цялостна и последователна държавна политика и на адекватен мониторинг. Броят на децата, вписани в регистъра за осиновяване, е намалял, а броят на осиновяванията намалява всяка година. Агенцията за социално подпомагане има задължението да създаде Национална електронна информационна система, която да подпомага напасването на деца, които по закон могат да бъдат осиновени, с бъдещи семейства на осиновители.

Напоследък се наблюдава увеличение на броя на прекратените осиновявания, което предполага, че методът за проверка и подготовка на осиновителите е неадекватен. Въпросните деца се връщат в домовете за деца, лишени от родителски грижи.

Румъния

Доклад на Световната банка от 2017 г. показва, че 2020 г. е изключително важна от гледна точка на заявления от правителството ангажимент за деинституционализация:

„...правителството е поело ангажимент да ускори процеса на деинституционализация и е при знало това за приоритет в различни стратегически документи, включително Националната стратегия за защита и насърчаване на правата на детето за периода 2014-2020 г., Националната стратегия за социално приобщаване и намаляване на бедността за периода 2015-2020 г. и Споразумението за партньорство с Румъния за

програмния период 2014-2020 г.

В съответствие с пакета за социални инвестиции на Европейската комисия и препоръката „инвестиране в децата: прекъсване на цикъла на неравностойно положение“, Националният орган за защита на правата на децата и осиновяването (ANPDCA) определи приоритетите си за периода 2014-2020 г. по отношение на необходимостта от преход от институционална грижа към услуги в общността и осигуряване на ранни и превантивни интервенции за децата, които да наложат правото им да растат в семейна среда и да им помогнат да постигнат пълния си потенциал и да упражняват правата си.“

(World Bank – Romania, 2017, pdf, 107)

През април 2019 г. в Букурещ се провежда семинар на тема „Движение към независим живот и грижи в общността – инструменти за финансиране от ЕС в подкрепа на развитието на услуги в общността за възрастни и деца с интелектуални затруднения“.

(Bucharest, 2019, pdf, 108)

Това дава кратка оценка на текущото състояние, която е достатъчно актуална. Когато говорим за децата с увреждания в системата за грижи, трябва да се отбележи, че съгласно нормативната уредба нито едно дете на възраст под 3 години не може да бъде настанено в резидентна институция, освен ако не е с тежки увреждания.

Разкрива, че като цяло съществуват проблеми с пълноценното усвояване на средствата от ЕС на общинско ниво по отношение на създаването на висококачествени и устойчиви услуги. Местните власти са определени като имащи „ключова роля за предоставянето на социални и мощни услуги“, въпреки че не получават целево държавно финансиране.

Към септември 2018 г. в институции от резидентен тип са настанени 5113 деца с увреждания.

Възможностите за грижа за деца с увреждания, разделени от родителите си, са регистрирани, както следва:

- Центрове за настаняване: традиционни центрове от резидентен тип с повече от 50 места и модерни модулирани центрове с по-малко от 50 места;
- Центрове от семеен тип (до 12 настанени);
- Апартаменти в общността (до 6 настанени);
- Център за спешна помощ (с максимум 30 места);

- семейства на осиновители, детегледачи на бебета или разширени семейства.

В ход са следните проекти, подкрепени от оперативната програма на ЕС:

- Национална програма за деинституционализация на децата – с акцент върху закриването на 50 от 87-те приоритетни институции (традиционни институции за настаняване с повече от 50 места) до 2023 г.
- TEAM UP: Развитие на националната мрежа от професионални детегледачи на бебета (приемна грижа)
- Национална програма: „Развитие на социални услуги за преход на младежи с увреждания от институции за деца към живот в общността“

Освен голямата административна тежест и неадекватното управление на проектите на областно и общинско ниво, съществуват трудности със земята и собствеността, които забавят развитието на услугите, и значителни опасения сред демотивираните местни власти относно устойчивостта на местните инициативи след приключване на финансирането на проектите.

Отбелязано бе, че една трета от децата с увреждания в образователна възраст не посещават училище и че мерките за подкрепа в рамките на образователната система са неадекватни. Липсата на достъп до здравни грижи на достъпни цени е сериозен проблем. Обучението на специалисти, работещи с деца и семейства с увреждания, зависи до голяма степен от НПО и рядко е достъпно. (НПО не могат да участват като преки получатели на финансиране от ЕС през този програмен период).

Съществува значителен недостиг на възможности за деца с психични проблеми, които понастоящем живеят в резидентна грижа.

Негативното обществено възприемане на уврежданията възпрепятства интеграцията на децата със специални потребности и тяхната видимост в общността.

„Надежда и домове за децата“, организация, която работи в Румъния от 1998 г. насам, съвсем правилно посочва, че Румъния е „постигнала огромни успехи в реформирането на своята система за закрила на детето“. Някога в страната е имало над 100 000 деца, настанени в институции.

(<https://www.hopeandhomes.org/poi/romania/> / авторски права)

Както и в случая с България, има основания за тревога относно капацитета на алтернативните услуги по отношение на професионалните способности, духа на персонала и материалните ресурси.

Молдова

Основният национален екип на Молдова създаде атрактивен плакат, в който е записана хронологията на системните постижения в реформата на грижите за деца между 1995 и 2016 г.

(Moldovan poster, 2017, pdf, 109)

Има три основни етапа:

1995 г.: 17 000 деца в резидентни институции

2007: 11 554 деца в резидентни институции и 6 562 в семейна грижа

2016: 1365 деца в резидентни институции и 11 115 деца в семейна грижа

След като през 2017 г. правителството стартира дискусии за мораториум върху постъпването на деца под 3-годишна възраст в резидентна грижа, то изброява ангажиментите си към тази година, както следва:

- изпробване на нови модели на междуведомствено сътрудничество, насочени към първична превенция, ранна интервенция и навременна намеса за осигуряване на благосъстоянието на децата (Национален модел на практика, домашни посещения). Усилия за осигуряване на по-добър обхват на висококачествени алтернативни услуги. Минимален пакет от социални услуги, гарантиран от държавата (в процес на разработване)
- Система за първоначално и продължаващо обучение на работната сила в областта на социалното подпомагане (първа фаза) за предоставяне на услуги, в по-голяма степен ориентирани към детето и семейството

Дуня Миятович, комисар по правата на човека на Съвета на Европа, посети Молдова през март 2020 г. Нейният доклад съдържа следните статистически данни:

„Към 2019 г. 961 деца се намират в институции за настаняване от резидентен тип. Това включ-

ва 195 деца с увреждания, главно поради липсата на достатъчно услуги за подкрепа в общността, включително дневни центрове.“

(Mijatovic, 2020, pdf, 110)

Докладът на Миятович обаче показва, че дискусиите през 2017 г. за мораториум върху настаняването на новородени в институции не са довели до законодателна промяна.

Изглежда, че Молдова е постигнала огромни успехи в реформирането на своята система за закрила на детето, въпреки че комисарят отправя следната препоръка:

„Освен че трябва да увеличат усилията си за борба с бедността и да гарантират правото на всички деца на достоен стандарт на живот, властите следва също така да разработят, в тясно сътрудничество със съответните национални и местни участници, цялостна национална рамка за премахване на насилието срещу деца и насърчаване на култура на зачитане на правата на детето...“

Що се отнася до уврежданията, Миятович прави следното изявление:

„Необходими са допълнителни мерки за подобряване на достъпа до обществените пространства, транспорта и услугите и за гарантиране, че универсалният план и разумното адаптиране се спазват и съблюдават във всички политики и области на дейност.“

Комисарят отбелязва, че „съществуващият жилищен фонд, макар и сравнително нов, е в лошо състояние поради липса на поддръжка и капитални ремонти“. Това прави домашните грижи за деца със специални потребности изключително трудни.

Както в България, така и в Румъния, достъпът до здравеопазване на достъпни цени е основен проблем:

„От дълго време системата на здравеопазването е засегната от емиграцията на медицинските кадри, което създава сериозен недостиг на медицински специалисти в страната, особено в селските райони, и влошава качеството на наличните медицински услуги. Друга важна пречка пред достъпа до здравни грижи са неофициалните плащания и плащанията от джоба, както и ограничения размер на средствата, отделяни за здравеопазване на глава от населението. Съществуват и значителни географски различия в достъпа до здравни грижи, като в селските райони липсват някои услуги за първична медицинска помощ.“

Важно е да се знае

Както България, така и Румъния са използвали структурните фондове на ЕС в контекста на деинституционализацията, но има основания за сериозна загриженост относно адекватността на човешките и материалните ресурси, които ще бъдат на разположение на базираните в общността услуги в бъдеще, когато финансирането от ЕС вече няма да бъде налично.

Що се отнася до Молдова, Световната банка заявява, че програмите за политически реформи се основават на по-тясно съгласуване с ЕК (<https://www.worldbank.org/en/country/moldova> /авторски права) и това е демонстрирано в стила и обхвата на реформата на грижите за деца. Въпреки това, както и в България, и в Румъния, съществуват основания за безпокойство относно адекватността на човешките и материалните ресурси в мрежата от услуги в общността.

Ако трябва да обмислим сегашното състояние на нещата от гледна точка на рамката за деинституционализация, представена от Европейската експертна група (EEG, 2012, pdf, 3), няма как да не се спрем на въпроса за разпределението на финансовите, материалните и човешките ресурси.

Европейската експертна група изтъква, че „институциите не могат да бъдат закрити, докато не бъдат създадени нови услуги в общността. Това означава, че за определен период от време, докато приключи преходът, институционалните и базираните в общността услуги ще трябва да работят едновременно, което ще доведе до двойни или паралелни текущи разходи“.

Групата изтъква, че „финансирането от ЕС – структурните фондове и Инструмента за предприемчивост – може да се използва от държавите-членки, присъединяващите се страни и страните кандидатки за покриване на някои от двойните текущи разходи в процеса на преход от институционални грижи към грижи в общността.“

Структурните фондове могат да подкрепят инвестиции в инфраструктура, (пре)квалификация на персонала за работа в новите услуги и „техническа помощ, включваща оценка на нуждите и координация или управление на целия процес на промяна“.

В тези области в България, а напоследък и в Румъния, се усвояват средства от структурните фондове, но какво ще стане в бъдеще?

Разпределяне на финансови, материални и човешки ресурси

В по-широкия контекст на ДИ има начин, по който един стил на корупция може да се прояви като вътрешна възможност или склонност към (ведомствен) личен интерес – защита на статута, бюджетите и начините на работа.

Изследвахме плановете за действие за изпълнение на Националната стратегия „Визия за деинституционализация на децата в България“. Те дават израз на оперативната логика, която стои зад един проект за деинституционализация от съществен мащаб.

Оперативната логика не е същата като процедурната логика, която се приписва на българската публична администрация. Сред отделите и агенциите, обвързани с процедурната логика, териториалността се подсилва от желанието да се запазят йерархиите, структурите и бюджетите. Хората с определен статут и определен набор от ресурси, които са свикнали да спазват процедурите, не са склонни да работят в контекста на по-големи мисии, които изискват отделяне на ресурси за кауза с множество аспекти, които са очертани или контролирани на друго място. Това води до протекционизъм. Той отразява стил на съпротива срещу императива за адаптиране, който е подобен (и свързан) с този, произтичащ от императива за подражание, посочен от Кръстев и Холмс.

В „Business Ethics Quarterly“ през 2015 г. е публикувана интересна статия, озаглавена „Организационна промяна, деинституционализация на нормативния контрол и корупция“ (Organizational Change, Normative Control Deinstitutionalization, and Corruption)

(<https://www.cambridge.org/core/journals/business-ethics-quarterly/article/abs/organizational-change-normative-control-deinstitutionalization-and-corruption/> авторски права)

Тя разглежда възможността за развитие на аномия по време на периоди на трансформация и реконфигурация. Аномията се определя като „липса на обичайните социални или етични стандарти у индивида или групата“.

(<https://languages.oup.com/google-dictionary-en/> авторски права)

Ето извадка от материала от журнала „Бизнес етика“:

„Предлагайки условия за това кога може да се развие тази последователност от събития, ние

развиваме понятието „способност за приспособяване“, което предполага, че някои организации се адаптират непрекъснато, като плавно усъвършенстват процесите, архитектурите и моделите, докато други страдат от инерция и закъснение, поради което не са в състояние да се адаптират и се налага замяната на процесите, архитектурите и моделите с нови.“

Когато говорехме за недостатъците в публичната администрация в България и Румъния, се спряхме на процедурната логика и бюрокрацията, посочени в докладите от 2018 г., възложени от Европейската комисия – „Характеристики и резултати на публичната администрация в ЕС-28“ (виж глава 4).

Това би ни накарало да предположим, че за определени части от българската и румънската публична администрация деинституционализацията по отношение на закриването на големите резидентни институции за деца неизбежно е довела до по-широка деинституционализация по отношение на „усъвършенстването на процесите, архитектурите и моделите“ в системата на публичната администрация, характеризираща се със своята скованост и липса на капацитет за приспособяване.

Спомняте ли си следния параграф от началото на книгата?

„Зад стъпки от 6 до 8 на Котър стои един вид израждане на скеле. В него се включва израждане на критична маса от компетенция и организационни възможности. Накрая се стига до критична преломна точка. Станала е промяна. Новите методи стават самоподдържащи се. Те са новият начин да се вършат нещата, а отговорните за това практики изискват съответните ресурси, професионален статус и начини за поддържане на високо ниво. Те държат правителствата отговорни.“ (В този текст сме добавили курсив).

Във всеки сектор съществуващите йерархии и хората със статут в тях се страхуват от преломната точка, тъй като тя оказва влияние върху функцията на ръководството в сектора. Нарастването на капацитета на професионалните организации изисква съответна еволюция в стила и качеството на управлението, мониторинга и оценката.

Нека се върнем към очертаването на трите области в ДИ – теория, бюрокрация/процедура и изпълнение. Нека да зададем един въпрос и да го оставим да виса, за да го обмислим всички ние?

Какво се случва, когато по силата на обстоятелствата нарастването на капацитета за изпълнение започне да поставя изисквания към скърцащите, стенещи „процеси, архитектури и модели“ в областта на бюрокрацията/процедурата (като по този начин показва степента, в която те пречат на съгласуването между теорията на ДИ и реализацията на първа линия)?

Съгласуване: Теория на ДИ и прилагане на първа линия

1. Спестяване от загелени средства поради закриването на институции

Правителствата на България, Румъния и Молдова са подложени на съмнения относно мотивите им, когато действията за ДИ се отклоняват от „правилата“ за ДИ. Това може би е особено вярно в областта на разпределението на ресурсите.

Limos посочва: „Един от ключовите принципи на успешната ДИ е принципът на заделяне на средства: защита и запазване на ресурсите, които понастоящем се намират в системата, преди те да бъдат прехвърлени в подкрепа на услугите в общността, които се развиват, за да заменят институциите“. (Limos, 2016 г., pdf, 93)

Ако това заделяне функционираше правилно в рамките на българската национална програма, беше неминуемо икономично, направени чрез закриване на домовете за бебета, управлявани от Министерството на здравеопазването, да бъдат прехвърлени в подкрепа на функционирането на нови услуги, управлявани от Министерството на труда и социалната политика.

Освен това правителството би трябвало да потисне изкушението да инвестира в други области с краткосрочна политическа привлекателност в свят, в който популизмът осигурява краткосрочна политическа изгода.

Необходимостта от заделяне на средства е призната в мониторинговите доклади за първия етап на националната програма – 2010-2015 г., но през целия период на действие на програмата за ДИ е налице значителна липса на прозрачност по този въпрос.

2. Настаняване на нови услуги в стари институционални помещения

Деинституционализацията поставя акцент върху принципа на живот в общността, което означава, че всеки опит за настаняване на нови услуги в старите институционални помещения ще бъде

разглеждан с подозрение от технократите и пуристите на ДИ. Мотивите ще бъдат поставени под съмнение.

Поставяне на мотивите под съмнение

„Въпреки че всички специализирани институции за деца (с увреждания) са били закрити до края на 2015 г., 6 от тях са се превърнали в институции за възрастни, тъй като настанените в тях деца са навършили 18 години.“ (Вмъкване от наша страна в скоби)

(Šiška и J. Beadle-Brown, 2020 г., pdf, 34)

Това е неправилно формулирано. Малките домове за групи за възрастни са създадени в старите институционални помещения. Струва си също така да се помни, че много от младежите на възраст двадесет и няколко години може би са прекарвали целия си период на формиране в институцията и в нейния селски район. Техните навици са съобразени с тихата среда, в която, когато са навън или до прозореца, имат изглед към дървета и зелени площи. Преместването в дом за малка група в градска среда може да не е в най-добрия интерес на младежа.

При това положение с основание могат да бъдат зададени въпроси относно липсата на пълно разгласяване на мотивите за създаването на домовете за малки групи преди тяхното създаване.

В глава 6, когато разгледахме начина, по който се развива националната програма на България по отношение на модернизацията на старите домове за бебета, установихме елемент на скептицизъм, изразен от консултанта на УНИЦЕФ Джоанна Роджърс по отношение на комбинацията от здравно-социални услуги и услуги за ранна интервенция, които ще бъдат развивани в тези сгради. Докладът на Джоанна беше публикуван през юни 2014 г., като по това време значението на двата израза беше неясно.

Има ли място за предположение, че желанието за продуктивно използване на старите помещения е надделяло над най-добрите интереси на детето и семейството?

Трудно е да се даде недвусмислен отговор, защото много зависи от мнението относно пригодността на големи, самостоятелни и донякъде притесняващи институционални помещения за

настаняване на по-малки услуги, които могат да бъдат описани като базирани в общността.

3. Широко използване на домове за малки групи

Не се ли разчита твърде много на домовете за малки групи? Има ли място за поставяне под въпрос на мотивите на правителството в тази област? Както видяхме, по този въпрос се вдига шум в международен план.

Към 2017 г. в България има „3059 деца в 283 домове за малки групи...“.

(<https://www.openingdoors.eu/where-the-campaign-operates/bulgaria/> / авторски права)

Годишният доклад на Българския хелзинкски комитет за 2020 г. дава следните подробности:

„Делегираните (финансираните) от държавата социални услуги за деца в общността в края на 2020 г. са 634, като преобладаващият дял от тях продължават да са резидентни услуги, а не услуги в подкрепа на децата и техните семейства. Основният дял (малко над 40%) от алтернативите на домовете за сираци са домовете за малки групи – 267 центъра за настаняване от семеен тип. През 2020 г. са открити 6 нови услуги за деца, като само една от тях е от резидентен тип, а останалите 5 са консултативни. Дефицитът на услуги за подкрепа, обаче, се запазва и през 2020 г.

Близо 3700 деца растат в резидентна услуга, а не в семейна среда.

Към 31.11.2020 г. 1416 от тях са с увреждания. За съпоставка по-малко от 180 деца с увреждания са настанени при приемни родители.

...Общият брой на децата и младежите, които са били изведени от всички резидентни услуги (домове за малки групи, преходни жилища, наблюдавани жилища и кризисни центрове) до 30.09.2020 г., е 612. От тях: 185 са навършили пълнолетие и са започнали самостоятелен живот, 269 са настанени в семейна среда (реинтегрирани /осиновени, настанени в семейства на роднини и близки и в приемни семейства), 26 деца са настанени в специализирани институции, а 132 са пренасочени към друга резидентна услуга.“

През юли 2020 г. УНИЦЕФ изготви бяла книга – „Ролята на домовете за малки групи (ДМГ)) за деца в прехода от институционална грижа към грижа в общността и в континуума на грижата в региона на Европа и Централна Азия“ (UNICEF – SGHs, 2020, pdf, 111)

В него се съдържа следната оценка на необходи-

мостта от бързина:

„Натискът за ускоряване често отклоняваше вниманието от детето към процеса и от задоволяването на индивидуалните потребности към спазването на крайните срокове. Наличието на значително финансиране (включително финансиране от ЕС) за изграждане на „бързи и осезаеми“ алтернативи беше основен фактор за това, че някои държави разчитат на ДМГ в процеса на преход.“ (курсивът е наш)

Осезаемостта се доближава до измеримостта и възможността за количествена оценка. Правителствата, склонни към процедурна логика, са склонни да харесват „поставянето на нещата на земята“.

Нека се върнем към нашите три сфери:

1. Теория
2. Бюрократия/процедура
3. Изпълнение

Във всяка от трите сфери, в които са загадени въпроси – заделяне на спестявания, рехабилитация на институционални помещения и силна зависимост от домове за деца в малки групи, се създава напрежение между средната сфера и останалите, тъй като правителството не успява да предостави ясна и недвусмислена обосновка за взетите решения.

В тази си прямота основните принципи на ДИ създават предизвикателство в сферата на прозрачността и отчетността. Действащите лица не само трябва да се стремят да се съобразяват, но и да се вижда, че се стремят да се съобразяват.

Основните постулати са:

На всяко дете да се осигури благоприятна домашна среда (или нещо близко до нея)

Да се действа в най-добрия интерес на всяко дете

4. Бързи и осезаеми алтернативи: Не обръщайте внимание на качеството, почувствайте обхвата.

Бялата книга на УНИЦЕФ за 2020 г. акцентира върху домовете за малки групи, но в нея се посочва и една по-обща характеристика на работата на правителството и готовността за предприемане на действия на ДИ в значителен мащаб, под натиска на времето и в светлината на международните прожектори. Неуспехът в проследяването на действията чрез адекватно

инвестиране в дългосрочното развитие на услуги в общността и на хората, необходими за обслужването на тези услуги, е неразделна част от изпълнението.

В горния параграф думата изпълнение е използвана умишлено, тъй като се отнася за действията на правителството. По-горе, докато говорехме за императиви, обединихме две понятия – имитация и адаптация.

Инвестирането в посредственост в услугите в общността разкрива готовност за имитация във времето, докато се харчат средства от ЕС („Ей, само пребройте домовете за малки групи и другите места“), без да има стабилна визия или ясен и недвусмислен ангажимент за последователна адаптация в областта на грижите за децата и подкрепата на семейството.

Би изглеждало много странно Националната стратегия „Визия за геинституционализация на децата в Република България“ и свързаният с нея План за действие да бъдат определени като нещо повече от един грандиозен политически жест. Нека обаче си припомним думите на Валя Симеонова, бивш заместник-министър на труда и социалната политика:

„Успешното справяне с предизвикателствата на промяната изисква да се въведе практиката на учене от опита и да се развиват умения за критично мислене и осмисляне на опита. Може да се каже, че това не е силно застъпено в българската административна култура.“

Валя сигнализира за липса на готовност и прогължава с посочване на неспособността да се извлекат поуки от действията в сферата на изпълнението (минали действия на неправителствени организации например):

„И поради тази причина губим много време – от една страна, работейки на принципа „проба-грешка“, а от друга страна, започвайки всеки път отначало нещо, което вече е сработило в миналото и е дало някакви положителни резултати.“

Мониторинговият доклад за изпълнението на Плана за действие за 2010-2011 г. съдържа следната твърдение:

„Форсирането на реформите поради силни обществени настроения, натискът за бързи действия, стремежът да се покаже напредък пред влиятелни външни фактори... представляват риск. „

Това твърдение се повтаря почти дословно в

докладите за 2011-2012 г. и 2012-2013 г.

(Monitoring reports, 2010-2014, pdf, 62)

С избора си да осъществят национални програми, подкрепени с финансиране от ЕС, и с определянето на целеви дати за завършване, българското и румънското правителство създават натиск върху себе си и висок международен надзор.

Молдова не е пощадена от руска, свързан със стремежа да се покаже напредък.

Бялата книга на УНИЦЕФ за ролята на домовете за малки групи очертава предвидимата последица от стремежа да се покаже напредък.

„Натискът да се действа с бързи темпове често отклонява вниманието от детето към процеса и от удовлетворяването на индивидуалните потребности към спазването на крайните срокове.“

Задаващият се повратен момент

Спомняте ли си този параграф от началото на книгата?

„Накрая се стига до преломен момент. Станала е промяна. Новите методи стават самоподдържащи се. Те са новият начин да се вършат нещата, а отговорните за това практики изискват съответните ресурси, професионален статус и начини за поддържане на високо ниво. Те гържат правителствата отговорни.“

Отнася се до израждането на стил на професионална самоосъзнатост в сферата на реализацията.

В заключителната глава на книгата, която следва, ние изказваме предположение как би могло да изглежда тя.

Обобщение

Основните пречки пред разумния подход към деинституционализацията са:

1. Държавните служители, пристрастени към процедурите, често допускат техническите аспекти на програмите да вземат връх над действията в най-добрия интерес на децата и семействата.
2. Мащабът на действието и множеството проекти създават сложност както на местно, така и на национално равнище. Официалният отговор на тази сложност често разкрива дефицит на управленски способности.
3. Въпреки своята доказана компетентност НПО

не са допустими като преки получатели на финансиране от ЕС. С разгръщането на програмите за деинституционализация в България и Румъния НПО стават все по-маргинални (с редица изключения). В Молдова продължаващото силно участие на организации като УНИЦЕФ, UNAID и Световната банка означава, че местните НПО могат да се възползват от тях въз основа на своя интернационализъм и проевропейски тенденции.

4. Междуведомственото сътрудничество и координация са слаби, а механизмите за контрол отгоре надолу са тромави. Често преобладава териториализмът.
5. Политическата нестабилност във всички държави означава, че деинституционализацията често е компрометирана по отношение на приемствеността и определянето на приоритетите. Слабите правителства могат твърде лесно да се поддадат на реакционни сили, които се противопоставят на отстояването на правата на детето и защитата от злоупотреби в семейството и общността.
6. В допълнение към остатъчния патернализъм, липсва и достатъчно разбиране за съставните елементи и признаците на високото качество на услугите за деца и семейства, поради което липсват основи и методи за мониторинг и оценка. В тях е заложена процедурната логика, подчертана от ЕС. (Вж. глава 6.) Правителствата трябва да извървят дълъг път в разработването на мерки за гарантиране на качеството на услугите в общността, за да се направи така, че те да отчитат въздействието им върху живота на децата и родителите, като същевременно позволяват на тези потребители да участват пълноценно в процеса на оценяване.
7. Деинституционализацията води до преразпределение на бюджетите на министерствата и до дългосрочно финансово планиране. Посткомунистическата склонност към институционален териториализъм не подкрепя тези процеси.
8. И в трите държави съществуват основателни опасения относно настоящите и бъдещите равнища на държавно финансиране за закрила на детето и услуги в общността за деца и семейства. Наред с подкрепата за родителите, ефективните услуги за превенция и ранна интервенция следва да носят икономии във времето, което означава, че инвестициите в тези компоненти на интегрираната система са от първостепенно значение.

9. Във всички държави децата и младежите, задържани поради проблеми със закона, не са целеви групи за действия по ДИ. Въпреки това Румъния и Молдова са положили усилия за създаване на алтернативи на задържането.

По-долу е класацията на трите държави според индекса на ООН за човешкото развитие за 2020 г. (индексът се основава на очакваната продължителност на живота при раждане, очакваната и средната продължителност на училищното образование и брутният национален доход на глава от населението за 189 държави)

Това помага да се види мащабът на предизвикателството на ДИ в ясна перспектива.

България – на 56 място с резултат 0,816 (най-ниско класираната държава в ЕС)

Румъния – 49 място с резултат 0,829 (втората най-ниско класирана държава в ЕО)

Молдова – класирана на 90 място с резултат 0,750, като страната е силно уязвима по отношение на съотношението между заетостта и населението и наличието на остра многоизмерна бедност

Най-високо класираната държава е Норвегия с резултат 0,957. Най-ниско класираната страна е Нигер с резултат 0,394.

(<http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2020> / авторски права)

Ясно е, че под международен натиск правителствата на България, Румъния и Молдова са предприели деинституционализация в значителен мащаб в период на сериозни икономически сътресения и задълбочаваща се структурна бедност, която в случая на България и Румъния са на практика следствие от присъединяването към ЕС.

Може би е твърде лесно да се подлагат на негативна критика темпото и мащабът на програмите, когато се коментират с помощта на ретроспекцията. Мащабът на програмите за закриване на различните видове резидентни институции е впечатляващ, но присъщата слабост на системите за алтернативни услуги е сериозен повод за безпокойство.

10

РЕТРО ДИ – ПРЕДЕФИНИРАНЕ НА ВАЖНОТО ПОСЛАНИЕ

В глава 2 разгледахме размяната на мнения между Дейвид Бисет и Ана Оприсан от Съвета на Европа. Засегнахме въпроса за признаването и преодоляването на фрагментарността в сферата на благосъстоянието на децата.

В контекста на търсенето на стратегия за ранно детско развитие участниците споменават необходимостта от междусекторно сътрудничество и разширяване на процеса на интеграция. Националната мрежа за децата отправя следните искания:

„Приемане на единна междусекторна Стратегия за ранно детско развитие и разпознаването като широка платформа за съвместни действия между всички институции и заинтересовани страни.

Осигуряване на устойчивост на интегрираните услуги за ранно детско развитие и разширяване на мрежата от услуги“.

(<https://nmd.bg/wp-content/uploads/2013/12/Belejnik2019/> авторски права)

Разсъжденията за детското развитие водят до осъзнаване на необходимостта редица специалисти да обединят своя опит и методи за интервенция в един вид „майсторска дисциплина“. Това е предпоставка за деинституционализация на услугите, които са създадени като алтернатива на институционалната грижа.

Ана обаче не просто апелира за мултидисциплинарно, интердисциплинарно или трансдисциплинарно сътрудничество. Тя отправя призив за холистичност в начина, по който подхождаме към проблемите със социално измерение – признаване на тясната взаимовръзка между проблемите. Може би не винаги сме напълно наясно с причинно-следствените връзки или с пълното взаимно влияние между компонентите на една сложна система, но най-малкото можем да противодействаме на закостенялостта и фрагментарността, породени от продължаването на манталитета на силовите и късогледството в представата за това какво всъщност означава експертност в областта на въпросите, свързани с детството и родителството.

Споделихме моменти от разговори с опитни професионалисти в областта на грижите за деца – едната от Швеция, Вibeке Бинг, а другата от Шотландия, Марион Маклауд. Изхождайки от различни гледни точки, те добавят гласовете си към изразената от Ана Оприсан загриженост относно раздробяването и разделянето на подкрепата за детското развитие и родителството или на области на професионална специализация, или на области на специален интерес.

Ако си спомняте, Ана беше обезпокоена от навлизането на ромската идентичност в сферата на участието на децата. Децата са си деца, а участието си е участие и повечето деца трябва да бъдат подкрепени и подпомогнати по един или друг начин, за да могат да изразяват мнението си или да участват пълноценно в решаването на въпроси, които ги засягат. Марион разкри трудността, която може да възникне, когато прекалено много инициативи се провеждат от прекалено много групи по интереси, както и проблема с крeденциализма в сектора. Вibeке апелира за опростеност. Едно заведение, което съчетава перинатални грижи със социална работа и подкрепа в ранна детска възраст, може да бъде наричано просто семеен център, а комбинираната експертиза, предлагана на негова територия или чрез насочване към съседни услуги, води до предоставяне на родителска подкрепа в рамките на места за срещи на деца и семейства.

Декомпартаментализация чрез интрадисциплинарна дейност

Погледнете определенията в карето по-долу. Еволюцията на работните практики в посока на интрадисциплинарен модел ще допринесе много за декомпартаментализацията.

Мултидисциплинарен: Специалистите извършват отделни оценки и преценки, поставят специфични за всяка дисциплина цели за детето/семейството и прилагат индивидуални планове за интервенция. Членовете на екипа могат да общуват помежду си по-рядко и по-официално, отколкото при други модели.

Интердисциплинарен: Специалистите работят в тясно сътрудничество, като споделят специализирани знания в различни дисциплини. Всеки специалист поема отговорността да координира своята информация и интервенция с тази на другите членове на екипа. Всяка специализация е еднакво ценена и има равенство в статута.

Интрадисциплинарен: Хората от различни дисциплини работят заедно по силно унифициран начин и фактически може да има кръстосване между дисциплините. Екипът работи заедно, като обединява знания, умения и ресурси. Услугите за децата и семействата са силно индивидуализирани, като те дори могат да избират кой да ръководи екипа. Всъщност родителите са част от екипа.

Точно както организмите с различен произход могат да станат изоморфни поради еволюционната конвергенция, така и групите, организацията, секторите и мрежите, създадени с конкретна цел или мисия, могат да загубят първоначалния плурализъм, разнообразие и капацитет за управляеми иновации, осигурени от различните участници. Те се развиват и се характеризират с определени доминиращи характеристики. Изразът „сговорна дружина планина повдига“ се отнася до факта, че хората, които добре се раз-

бират, работят добре заедно. Изоморфизмът всъщност възниква по различни начини от близостта и общата идентичност. Вие сте това, с което се обграждате.

Когато различните фракции в сектора на грижите за деца станат изоморфни, фиксирани в своя език и представяне, се поражда разделения. Въпросите се сегментират или разделят на части въз основа на гледните точки (няма да ги наричаме „специализации“) на различните фракции. Начинът, по който услугите се определят като различни една от друга и притежаващи цялостно очертан методологически подход, изразява преобладаваща решимост да се прави разлика между подходите за подкрепа на децата и семействата и тези подходи да се разполагат в заведения, определени на основа, която укрепва разграничението.

Това е антиинтегративно, както и увеличаването на броя на въпросите, свързани с потенциалните области на уязвимост сред децата и младежите, по начин, който предполага, че всеки от тях се нуждае от собствена група от специалисти.

Ретро ДИ зависи от творческото предефиниране на мисията на ДИ и пътя напред. Добрите мениджъри сред ветераните на ДИ в България, Румъния и Молдова са се обучавали предимно на

работното място. По силата на обстоятелствата те са многостранно развити и с многостранни знания в областта на грижите за деца, защото е трябвало да бъдат такива, за да компенсират първоначалната липса на квалифицирани хора.

Те имат важно послание, което трябва да предават на по-младите хора, които навлизат в тази област със съответните дипломи. Възприемайте трансдисциплинарния подход, учете се от тези, с които работите в съседство, защото той насърчава развитието на разсъдливост, предпазливост и практическа мъдрост – ключови аспекти на „професионализма“.

В глава 3 разгледахме въпроса за противоречията в сектора на грижите за деца.

В последната глава изтъкнахме опасността, която правителството на България създава за себе си чрез недостатъците в прозрачността и отчетността, които могат да доведат до подозрения относно мотивацията.

През 2020 г. в университета „Джон Хопкинс“ се появи изследователски документ, озаглавен „Дебатът за деинституционализацията и глобалният приоритет за грижата за децата“. В него се признава, че макар да съществува консенсус относно факта, че за децата е най-добре да се полагат грижи в подкрепяща семейна среда, в сектора съществуват силно различаващи се мнения:

„Разнопосочните разногласия между поддръжниците на грижата за децата относно приемливостта на определени форми на грижа, относно стратегията за реформа на грижата – по-специално стратегията, наречена деинституционализация (ДИ), както и относно самото значение на ДИ, също възпрепятстват определянето на приоритети. Някои хора, които се самоопределят като привърженици на ДИ, се застъпват за бързото закриване на всички или почти всички форми на резидентни заведения. Други привърженици на ДИ се застъпват за подход на постепенна реализация, като крайната цел е децата да бъдат настанени в семейства или в семейна грижа, но междувременно да се запазят някои форми на резидентна грижа. Други, които са критични към ДИ, смятат, че в стратегията липсват нюанси и виждат необходимост от постоянни мерки за грижи под различни форми.“

Авторите стигат до следната теза:

„Утвърждаването на глобалния приоритет за грижа за децата изисква от поддръжниците да се

справят с безизходицата, която съществува в тяхната общност. Поддръжниците са обединени от дълбока загриженост за благосъстоянието на децата, за които липсват адекватни грижи. Но те са дълбоко разделени от разногласия относно това как най-добре да се справят с този проблем, в резултат на което са породени редица изострени отношения между членовете на политическата общност. Ситуацията вътре в общността има характеристиките на болезнена безизходица, като затвърждаването на политическите позиции е един от основните проблеми, пред които е изправен секторът на грижите за деца. Необходими са такива места за събиране на участниците, които да им дадат възможност да се абстрахират от определени убеждения и да обмислят политическите позиции на тези, с които не са съгласни: за поддръжниците на ДИ да обмислят границите на настоящата стратегия, а за критиците на ДИ – нейните предимства.“

(Shawar & Shiffman, 2020, pdf, 112)

Ретро ДИ предполага връщане към основите и особено към централното послание:

Децата се нуждаят от пълноценна домашна среда (или нещо близко до нея)

Ретро ДИ – Предефиниране на основното послание

Защо Ретро ДИ, а не Нова ДИ?

Просто нямаме нужда от Нова ДИ. Трябва да преоткрием духа, който сме загубили. Експериментиране на управляемо ниво. В момента имаме ГОЛЯМА ДИ. По-году ще разгледаме смело усилие в Румъния да се изпробва интегриран подход към предоставянето на услуги – модел на минимален пакет от услуги. Независимата оценка разкрива, че макар проектът да е предоставил ценен опит за обучение в целевите общности, приемането на подхода в по-голям мащаб понастоящем е неприложимо. Въпреки това няколко професионалисти в една група от общности са научили нещо и остават ентусиазирани и мотивирани.

По времето на проекта на Световната банка и създаването на комплексите за социална подкрепа в България не можеше да се намерят обучени

и опитни социални работници нито заради любов, нито заради пари. Лошо платени в сектора на образованието и страдащи от намаляване на общественото уважение, много учители преминаха към социалните услуги. Това беше време на импровизация. ДИ беше истинска среда за учене.

Изоморфизмът обяснява как секторите се омаляваха чрез формулиране на начини на говорене и мислене. Това е нещо повече от силната хватка на общоприетата мъдрост и самосаботаж на груповото мислене. Това е свързан със средата, ограничаващ процес, който принуждава една група или екип в дадена група да прилича на другите. Съвкупност от сили, които насърчават хомогенността.

Най-лесно е да си представим ефекта му в коридорите на правителството и публичната администрация, където преобладава силата на бюрокрацията. Опитайте се обаче да си припомните какво казва Стивън Сампсън за компрадорския ефект от съгласуването с многонационални организации или мрежи или представляването им. Той оказва влияние върху оформянето на местните програми и регулира обхвата на търсенето на решения.

Знаете ли какво е скуоморф? Той се определя като „орнамент или дизайн върху предмет, копиран от формата на предмета, когато е направен от друг материал или чрез други техники“.

(<https://www.dictionary.com/browse/skeuomorph/> авторски права)

Когато Джонатан Айв проектира часовника на Apple, той възражда „цифрова коронка“, която много прилича на копчето, използвано за преместване на стрелките и навиване на пружините на старомодни часовници, зависещи от механични компоненти. Копчето (цифровата коронка) е провокативно разположено извън центъра.

Скуоморфът създава успокоителен елемент на приемственост между старото и новото.

„Надежда и домове за децата“ използват контролния механизъм на ДИ, за да стимулират мултидисциплинарен подход на местно и регионално ниво. Това е скуоморф. В сферата на грижите за деца са съществували местни комитети, но организацията е била загрижена за насърчаване на съвместното вземане на решения в сферата на деинституционализацията.

Нека представим друг скуоморф – интрадисциплинарната работа в грижите за децата на Балканите.

Нека го направим, защото интрадисциплинарно-

то сътрудничество създава плодородна почва за иновации: за огъване, смесване и разчупване.

Ретро ДИ избира своя моден стил – смесването на дисциплини – и казва: „Нека смесим ролите, както правехме в старото време, преди да има специалисти“.

Инструментариумът, създаден за подпомагане на въвеждането на трансдисциплинарен подход към ранната интервенция в Ню Мексико, САЩ, дава следното определение на работния метод:

„Трансдисциплинарният екипен подход е ориентиран към семейството процес за подкрепа на семействата на малки деца с увреждания или със забавено развитие. При този подход един от членовете на определен мултидисциплинарен екип е избран за водещ интервент и при необходимост получава напътствия от другите членове на екипа. Водещият на свой ред използва коучинга като основна интервенционна стратегия за развиване на капацитета на родителите и другите доставчици на грижи за използване на ежедневните възможности за учене, за да насърчи развиването на уменията на техните деца.

(Transdisciplinary approach, 2021, pdf, 113)

В инструментариума са изброени основните характеристики на трансдисциплинарния подход:

- Екипът включва лица от различни дисциплини
- Екипите се срещат редовно
- Екипът има ясна и обща цел
- Членовете на екипа пресичат границите на дисциплините
- Един от членовете на екипа изпълнява функцията на водещ за семейството
- Родителите са неразделна част от екипа
- Екипът работи заедно, като обединява знания, умения и ресурси
- Насърчават се съвместните посещения (специалистите работят в партньорство)
- Услугите са съобразени с индивидуалните нужди на семействата
- Всички членове споделят отговорността за изпълнението на плана за развитие на детето

Въз основа на литературен преглед авторите на инструментариума твърдят, че трансдисциплинарният подход дава следните предимства:

- насочва интервенцията към функционална, интегрирана подкрепа и услуги
- помага да се избегне дублирането и фрагмен-

тацията. Съчетава множество гледни точки и опит

- Намалява вероятността от противоречиви и объркващи доклади и контакти със семействата
- Подобрява координацията на услугите
- Вмешателството за семействата е по-малко смущаващо. По-малко обърква родителите
- Подобрява уменията на специалистите в екипа

В контекста на това, че един човек действа като основно лице за контакт с детето и семейството, „терапевтите и другите доставчици на услуги могат да обучават други лица на дейности или стратегии за интервенция, които не изискват професионалния опит на терапевта“. В документа се прави следното твърдение:

„Изследванията показват, че повечето семейства предпочитат да имат едно постоянно лице, което да работи с тях във времето. Услугите се предоставят по най-малко натрапващ се начин, което включва съобразяване с броя на специалистите, предоставящи услуги на семейството по едно и също време. Използването на подхода на трансдисциплинарния екип няма за цел да ограничи достъпа на семейството до подкрепа и услуги, а напротив – да разшири подкрепата за семействата чрез използване на екипи от лица, представляващи различни дисциплини, които са ангажирани със семейството и са отговорни пред него и един пред друг.“

Отчетността между членовете на екипа се разглежда като ключова характеристика на трансдисциплинарния подход.

Като част от проекта „Социално приобщаване чрез предоставяне на интегрирани социални услуги на общностно ниво“ (2014-2018 г.), в Румъния пилотно беше приложен подходът на минималния пакет от услуги (МПУ). Моделът „има за цел да покаже, че предоставянето „на универсален пакет от услуги на общностно равнище (здравеопазване, образование, социална закрила) по интегриран/координиран начин на децата и техните семейства ще намали различията в равнопоставеността и лишенията на децата в целевия район“.

Според един от докладите за оценка, „интервенцията е била моделирана/тествана и адаптирана в 45 общности (от 38 населени места) в окръг Бакъу

(един от най-бедните сред 41-те румънски окръга). На всички съответни специалисти, работещи на общностно ниво, е предоставен достъп до цифрово приложение, наречено Аурога – „ценен инструмент за оценка на уязвимостта на децата, за тяхното наблюдение, за управление на случаите и услугите и за интегриране на работата“.

Казват ни, че моделът е подобрил „достъпа до социални услуги, здравни грижи в общността и образователни услуги в целевата група. МПУ е увеличил достъпа на децата и техните семейства до първични здравни грижи (особено до ваксинация), спомогнал е за намаляване на малтретирането и насилието над деца, увеличил е броя на записаните в училище деца в сравнение с контролната група. Също така е предотвратил случаите на negliжиране на деца и рисково поведение по отношение на употребата на наркотични вещества сред юношите в сравнение с контролната група.

На общностно равнище МПУ е спомогнал за подобряване на осведомеността и мобилизиране на общностите за справяне с уязвимостта на децата и е повишил капацитета на общностните работници за справяне с тези проблеми на общностно равнище.“

Моделът може да бъде разширен, а правните/регулаторните пречки пред прилагането му в национален мащаб са отстранени. Въпреки това се споменава необходимостта от реформи в системите за социално подпомагане и обществено здравеопазване, за да се отстранят „предизвикателствата и пречките“. В доклада за оценка се посочва, че моделът е бил приложен за предоставяне на минимален пакет от основни услуги, които вече съществуват, но общите цели не могат да бъдат постигнати без допълнителните специализирани услуги. „В този контекст ефективността на насочващите услуги е била ограничена поради липсата или лошият достъп до специализирани услуги.“

Налице са значителни пречки пред напредъка в сферата на човешките ресурси – обща наличност, компетентност и подготвеност.

(MPS-Romania, 2018, pdf,)

Повишеното внимание към интервенцията в ранна детска възраст и развитието в ранна възраст в България задължително включва здравни специалисти (предимно, но не само, тези, които участват в неонаталния период) и специалисти в областта на грижите и образованието в ранна възраст. Подкрепата на семействата с малки

геца със сериозни специални потребности може да доведе до мобилизиране на мултидисциплинарни екипи, които обикновено се състоят от социален работник, психолог (или семеен консултант), физиотерапевт и/или ерготерапевт и медицинска сестра. Възможни са и други комбинации. Няма ли да е чудесно, ако техният работен режим може да се развие в посока на трансдисциплинарен подход?

Съществува потенциал за движение в посока на трансдисциплинарна работа, включваща закриване на детето, социални служби и педагози. Детските градини и училищата вече се грижат за приемни деца, осиновени деца и такива, които са реинтегрирани в семействата си след период на институционална грижа. Налице е стремеж към приобщаване на децата със специални нужди към общообразователните институции. По този въпрос Националната мрежа за децата отчита положителен напредък:

„Реформата на приобщаващото образование позволява на училищата да се превърнат в центрове за подкрепа на децата. Назначени са по-голям брой ресурсни учители, психолози и логопеди, основно в училищата, като по този начин се осигуряват възможности за навременна и ефективна подкрепа на децата и учениците. От 2019 г., в съответствие с новата Национална програма за превенция и защита от домашно насилие, всяко училище с до 350 деца трябва да наеме психолог.“

(<https://nmd.bg/wp-content/uploads/2013/12/Belejn2019> / авторски права)

Трудностите, обаче, продължават:

Липсата на подробен анализ на практиките на приобщаване в страната остава пречка. Няма достатъчно събрани данни за броя на децата и младежите с увреждания извън образователната система, както и за мерките за приобщаване, нито пък има отделен механизъм за мониторинг и оценка на качеството на осъществяването на приобщаващо образование.“

Ресурсни учители. Психолози. Логопеди. Настипна ли си сътрудничат? Работят ли пълноценно с родителите?

В книгата си „Изкуството на творческото мислене“ (‘The Art of Creative Thinking’) Рог Джъдкинс от лондонския колеж „Св. Мартин“ разказва една случка. Поканен е в Дубай за провеждането на творческа работилница, но когато пристига там, научава, че домакините му от една местна телевизионна станция всъщност искат помощта му за създаването на нова сапунена опера,

чието действие се развива в Дубай.

„Екипът от сценаристи, оператори, продуцентият екип, монооператори, дизайнери на декори и т.н. имат нагласи, които задушават творческото мислене: „Вече от години правя това. Експерт съм. (звучи като в България.) „Обучен съм да правя това както трябва и знам точно какво правя...“

Размених им ролите. Помолех операторите да напишат няколко идеи за сценария, дизайнерите на костюми да пороботят върху героите, монооператорите да помислят за локации и т.н. Бяха бесни.“

(Sceptre, Hodder & Stoughton Ltd., 2015 / авторски права)

Джъдкинс създава среда за учене, премачква различните натрупани камари умения и, според неговия разказ, нещата потръгват вълшебно. През 2006 г. изследователите Никол Бунзек и Емрах Дюзел предприемат експеримент в опит да разберат какво конкретно активира черното вещество / вентралната тегментална област (SN/VT) на мозъка. Дали е неочакваността на стимула, емоционалната възбуда, която причинява, или нуждата от поведенчески отговор. Работата им разкрива, че има основание тази част на мозъка да се нарича „център на новостите“. Той реагира на новостите като такива, а това мотивира изследването в търсене на приятна награда.

Тази област (SN/VT) на мозъка има важно влияние върху ученето, тъй като тя е функционално свързана както с хипокампуса, който е „центъра за учене“ на мозъка, така и с амигдалата – центъра за обработване на емоционална информация. Изследването, извършено от Бунзек и Дюзел всъщност показва, че при тези, които участват в експеримента им, новостите улесняват ученето.

(<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2706325/> / авторски права)

Поставяйки хората на нови места, Джъдкинс провокира творческо участие и учене.

Трябва да си спомним за споменатата от ЕК процедурна логика, която царува в българската публична администрация. Виждаме елементи от същото нещо в Румъния и Молдова. В глава 8 се срещаме с училищен психолог и педагогически съветници, които дефинират степенята, до която техните роли са определени от бюрократични процеси.

Ако професионалните роли се приемат просто като набори от процедури, които трябва да се следват, то има една закостенялост, която

по принцип се противопоставя на процесите на огъване, смесване и разчупване, които се изискват от трансдисциплинарното сътрудничество. Представката „транс-“ произтича от латинското значение „през, над или отвъд“. Реформата в системата за грижата за децата в България, Румъния и Молдова има нужда от специалисти, способни да работят през, над и отвъд установените демаркационни линии.

Хората от по-младото поколение на Балканите учат ли се как да стават хора, които имат творчески подход при разрешаване на проблеми в обстановка на сътрудничество?

Според анализ на УНИЦЕФ от 2017 г. на положението на жените и децата, българското гърживно образование се характеризира с „липса на практическо обучение и практически задачи и методи (вкл. лабораторни опити, стажове, наблюдения), които следва да включват екипна работа, събиране на данни, *вземане на решения и критично мислене*; отсъствие на вътрешни правила за оценка, недостигът на методи за учене, основани на проекти с цел интегриране на умения и знания от повече предмети, оскъдно използване на технологии, *факта, че програмата не позволява използване на разнопосочни умения и меки умения*. Анализите на технически училища ясно показват, че обучението на учениците е силно ориентирано към придобиването на информация и теоретически знания, вместо да се прилагат тези знания и умения в практиката, анализите и оценяването на явленията в ситуации от реалния живот.“ (Курсивът е наш)

(BGR situational analysis, 2018, pdf, 115)

Преработеният Закон за предучилищното и училищното образование (2015 г.) създава нова категория училища в България. Иновативното училище се определя от свободата в следните области:

- Разработване и въвеждане на иновативни елементи по отношение на организацията и/или съдържанието на обучението;
- Организиране на управлението, обучението и учебната среда по нов или подобрен начин;
- Използване на нови методи на преподаване;
- Разработване на учебното съдържание, учебните програми и плановете на уроците по нов начин.

(<https://zaednovchas.bg/15-teach-for-bulgaria-partner-schools-are-nominated-for-innovative-schools/> / авторски права)

„Целта на иновативните училища е да послужат

като модел за изграждане на училище на 21 век, в което учениците подобряват резултатите си и развиват ключови компетентности...

...Иновативните училища ще имат по-голяма свобода при организирането на учебния процес и учебната програма. Това ще им позволи да адаптират в по-голяма степен преподаването и ученето към потребностите на учениците, както и да изпробват и разработват съвременни и вдъхновяващи методи на обучение.“

Ричард Гервър е „награждаван лектор, автор на бестселъри и световноизвестен мислител“

(<https://www.richardgerver.com/about/> авторски права)

Започва кариерата си като учител и става директор на неуспешното начално училище „Грейндръж“ в Лонг Итън, близо до Дъръм, Англия. То е смятано за място с труден персонал и невъзприемчиви ученици. Само за две години той го превръща в едно от най-реномираните учебни заведения в Обединеното кралство и то придобива международна известност.

Като че ли България се опитва да създаде среда, в която да се появи балканският вариант на Ричард Гервър. Но дали образователната система би приветствала някой, подобен на Гервър? Има една дзен поговорка, която гласи: „Както правиш едно нещо, така правиш и всичко“. Институционалната склонност на България към детайлно предписване (определяне на начина, по който трябва да се правят нещата) е силно проявена. Това е начинът, по който се прави всичко. Ако едно училище, определено като иновативно, не успее да въведе значителни иновации, ще доведе ли инспектирането на училището до негативни последици? Дали това е иновация по поръчка?

През 2018 г. Държавната агенция за закрила на детето провежда конкурс. Общинските власти са приканени да номинират организации, които работят с деца, въз основа на изключителното качество на тяхната работа. Категориите за награждаване са следните:

- Иновация
- Успешна промяна
- и
- Устойчиво развитие

Цинизмът е лесно нещо. Правителствата обожават такива изрази.

Нека ги вземем назаем. Нека ги превърнем в лозунг.

Ретро ДИ = преоткриване

Какво означава родителството в постмодерното общество? Въпросът идва от Мирям Каланг. Сещате се, че я споменахме в последната глава. Това е въпрос, на който трябва да си отговорим, ако искаме да разработим смислена семейна подкрепа.

Публикувайки в скандинавски контекст, Мирям пише следното.

„В сравнение с постмодерното общество хората в индустриалното и аграрното общество са били обвързани с работното си място или дома си по начин, различен от днешния. Дните и седмиците са преминавали около рутинни дейности.“

В предишните глави разкрихме бруталността на тези рутинни действия за селяните и членовете на комунистическата работна сила в балканските страни и дезориентацията, психологическите и материалните трудности, причинени от бързия преход към отворена пазарна икономика.

Мирям обаче посочва един феномен, който е приложим както за балканските родители, така и за тези в Скандинавия. Детето „уисква приемственост, стабилност и повтарящи се рутинни действия“ в един социално атомузиран свят, който просто не иска да стои на едно място и в който младите хора са постоянно насърчавани да преследват успеха, като се състезават във всички области на живота си, а това включва и родителството. Социологът Франк Фуреди използва израза „параноично родителство“ („Paranoid Parenting: why ignoring the experts may be best for your child“, 2002 г., Chicago Review Press). Това е феномен, който се дължи на индустриалния обем на съвети за родители.

Професор Питър Грей предлага противоположна – вяра в достатъчно доброто родителство – и предлага списък на определящите го характеристики:

Достатъчно добрите родители не се стремят да бъдат съвършени родители и не очакват съвършенство от децата си.

Достатъчно добрите родители уважават децата си и се опитват да ги разберат такива, каквито са.

Достатъчно добрите родители са по-загрижени за това как детето ще изживее детството си, отколкото за бъдещето му като възрастен.

Достатъчно добрите родители осигуряват помощта, от която децата им се нуждаят и ис-

кат, но не повече, отколкото те се нуждаят или искат.

Основните инструменти на достатъчно доброто родителство са съзнателното осмисляне, зрелостта и емпатията.

Достатъчно добрите родители са уверени, че тяхното достатъчно добро родителство е достатъчно добро.

(www.psychologytoday.com/intl/blog/freedom-learn/201512/the-good-enough-parent-is-the-best-parent/ / авторски права)

Мирям Каланг предлага рецепта за професионална подкрепа на достатъчно доброто родителство, като твърди, че „можем да подкрепяме здравето на отделните деца и семейства с много обикновени неща, с магията на обикновеното“.

Съпоставен с изследването на сложността на геинституционализацията, този призив за обикновеност може да изглежда леко повърхностен.

Не е така. Това е качество, което придава на горното описание на трансдисциплинарната работа нейната яркост и привлекателност. Екипът е способен да включи членовете на семейството в процеса на интервенция и да индивидуализира този процес, така че той да стане прост, ненапращващ се и неплашещ. Той става възможно най-обикновен.

В новаторска статия от 2003 г. Фъргюсън и Хорвуд твърдят следното:

„Въпреки че популярните и политическите проблеми често се фокусират върху ролята на специфични фактори, като малтретиране на деца, бедност, самотно родителство, насилие в семейството, развод на родителите и други подобни, тежестта на доказателствата сочи, че изолираното въздействие на специфични рискови фактори върху по-късните резултати често е скромно...“

Това, което отличава високорисковото дете от другите деца, е не толкова въздействието на конкретен рисков фактор, а по-скоро историята на живота, която се характеризира с множество неблагоприятни семейни условия, обхващащи социални и икономически неблагоприятности; влошено родителство; negliжиране и злоупотреба в домашна среда; брачни конфликти, семейна нестабилност; насилие в семейството и висока степен на въздействие на неблагоприятни събития в семейния живот.“

(Fergusson & Horwood, 2003, pdf, 116)

Именно това има предвид Келанг, когато казва, че това, което „тежи на родителите повече от всичко друго, са... *съвсем всекидневни грижи*“ (курсивът е наш)

Ако несподобите са се превърнали във всекидневно състояние на нещата, тогава и подходящата подкрепа има всекидневен, земен характер.

Както разкрива скандинавският модел на семейни центрове, ако достъпът до специалисти е всеобщ, неформален и – да – обикновен, не съществува стигма, свързана с молбата за помощ. Всъщност родителите дори не трябва да питат – професионалистите, *които ги познават*, са ги забелязали.

Ето откъс от статия на университетите в Йейл и Небраска, посветена на скрининга за проблеми в развитието на децата:

„Скринингът на развитието е измамно прост метод за разпознаване на малки деца, които може да са изложени на риск от проблеми със здравето, развитието или други области на съществуването им. Той е прост, защото скринингът на развитието е кратък, евтин, не отнема много време да се научиш как да го прилагаш и може да бъде прилаган отново след сравнително кратък интервал...

...Скринингът на развитието в основата си е превантивен процес, който установява проблеми при малките деца, преди те да станат сериозни или остри...Скрининговите програми...могат да допринесат за увеличаване на възможностите на децата да водят пълноценен и стойностен живот.“

(https://www.researchgate.net/publication/242150599_Screening_and_Surveillance_in_Early_Intervention_Systems / авторски права)

Този вид интервенция зависи от близостта между семейството и специалиста, която превръща скрининга в обичайна част от живота на детето и семейството, без да е свързан със стигма.

За да бъде подкрепата за семейството значима, тази близост трябва да обхваща целия спектър от взаимоотношения между семействата и специалистите, които по един или друг начин работят с техните деца. Това предполага деинституционализация в пълния ѝ смисъл.

Не става въпрос само за повишаване на достъпността на услугите чрез създаване на ситуация, при която няма грешна врата в системата.

„Децата и семействата, които търсят подкрепа, се сблъскват с много предизвикателства в една сложна система – те могат да почукат на грешната врата, да чакат на грешната опашка или да търсят несъществуващи услуги. Социалните услуги трябва да бъдат изградени около семействата и да бъдат достъпни на най-ранен етап.“

(<https://childhub.org/en/child-protection-online-library/> / авторски права)

Не става въпрос само за подобряване на участието на родителите в управлението и/или разработването на политики чрез включването им в комитети или улесняване на предоставянето на обратна връзка при срещи с гоставчици на услуги.

Става дума за нещо по-общо. Освен че е изключително практичен, бърз и гъвкав, е важно, че моделът на АКТИВНА семейна подкрепа, използван от „Надежда“ и „Домове за децата“, поставя акцент върху две концепции:

1. Самостоятелност в рамките на семейството
2. Подкрепа от страна на общността/социално сближаване

„Моделът... може да бъде разбран като...да ти помогнат, за да помогнеш на себе си...“

...Крайната цел на АКТИВНАТА семейна подкрепа е възстановяването и укрепването на социалната мрежа, привързаността на семейството към общността...“

(ННС Bulgaria, 2012, pdf, 76)

Специалистите, които работят с деца и семейства, имат обосновани цели – да защитат силните страни на семейството и капацитета му за самостоятелност и да действат по начин, който насърчава социалното сближаване.

АКТИВНАТА подкрепа на семейството е в съответствие с подкрепата на социалната ориентация към грижите за децата, препоръчвана от Анди Билсън и Кат Ларкинс, както е споменато в глава 2. Всъщност подходът е споменат в тяхната статия, в която се казва следното:

„Тази статия предлага ориентация към социално развитие в затварянето на вратите към институциите (гейткйпинг) и показва, че много от елементите на тази ориентация се прилагат в проекти, изпълнявани от НПО. Много правителства в ЦИЕ/ОНД се опитват да прилагат политики за недопускане на настаняване в институции, но борбата с вкоренените реакции към социално изолираните и бедните семейства се оказва трудна. Затварянето на вратите към институциите изисква ориентация, която да помогне на участващите да се съсредоточат върху насърчаването на подкрепата за семейството и решаването на основните проблеми на социалната изолация и бедността... Промяната на моделите на институционализация в дадена страна изисква не само конкретни действия за разработване на законодателство и услуги, но и промяна в начина, по който държавата и другите реагират на проблемите, с които се сблъскват семействата...

.....Промяната на моделите на институционализация в дадена страна изисква не само конкретни действия за разработване на законодателство и услуги, но и промяна в начина, по който държавата и другите реагират на проблемите, с които се сблъскват семействата.“

(Bilson & Larkins, 2012-2013, pdf, 36)

Устойчивост в стремежа към социално развитие

В глава 1 направихме преглед на корените на тенденцията към социално изкупително жертвоприношение, а при разглеждането на тежкото положение на младите закононарушители и жертвите на престъпления (глава 8) показвахме как това явление продължава да съществува въпреки популистките препратки към „християнското семейство“ и „традициите, благоприятните и общоприетия морал в държавата“.

В глава 2 се спряхме на изолацията на ромското малцинство и на последиците от структурната бедност и лошите жилищни условия. Доразвихме темата, когато разгледахме картите на бедността и начина, по който те разкриват ясно изразен „проблем на хинтерланда“, което беше начинът, по който наричавме формирането на райони с изключителни, дългосрочни лишения (глава 6). Предизвикателствата, пред които са изправени отделите за закрила на детето и дос-

тавчиците на социални услуги, са значителни, особено като се има предвид, че съществуват сериозни опасения относно адекватността на ресурсите, предоставяни за социална закрила и здравеопазване, и тяхното географско разпределение по отношение на районите с най-големи нужди.

И все пак самият факт, че при писането на тази книга морална и практическа подкрепа ни оказваха местни първопроходци в разработването и предоставянето на услуги за деца и семейства, показва, че може би сме преминали критичната точка в стремежа да осигурим на всяко дете грижовна домашна среда (или нещо близко до нея).

Като колектив можем да кажем, че след като сме усъвършенствали уменията си през периода, обхванат от тази книга, сме развили критично чувство за принадлежност към процеса на ДИ.

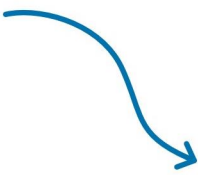
Това чувство за принадлежност, което все повече прониква в сферата на реализацията, означава достигане на критична точка. В България то се разпознава – ярко и недвусмислено – в съществуването на Коалиция „Детство 2025“, която се появи, когато националната програма се разклати поради период на политически сътресения. Това разкри ясно изразена способност за защита или запазване на собствени позиции сред тези, които са най-тясно ангажирани с осъществяването на ДИ.

В контекста на „утвърждаването на политическите позиции“, разкрито от Шауар и Шифман (международно явление), то разкрива появата на професионално самосъзнание и прозорливост сред тези, които са на първа линия в грижата за „благосъстоянието на децата, лишени от адекватна грижа“ в много трудни политически, социални и икономически условия на Балканите.

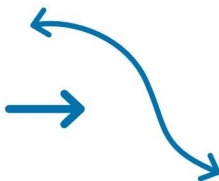
Не бива да подценяваме значението на това развитие, защото демонстрирането на местни практически способности за справяне с местни проблеми, свързани с правата на детето и семейните несгоди (въпреки недостига на материални ресурси), оказва въздействие върху потока на влияние по веригата и на трите сфери.

Една важна последица от прехода в потока на въздействие е акцентиранието върху нелегитимността на всякакъв политически опит да се дава приоритет на „общоприети морални норми в държавата“ пред правата на детето при изграждане на политиката и законодателството за детето и семейството. Трите държави – България, Румъния и Молдова – са ваксинирани срещу

В началото (Подготовка за присъединяване към ЕС / започват да се развиват националните програми)

Поток на въздействие върху политиката и практиката в областта на грижата за детето	Сфери
 <p>Императив за имитация</p> <p>(външна движеща сила, напр. изравняване с ЕС)</p>	<p>Теория (обикновено възникваща извън региона)</p> <p>Бюрокрация/Процедури</p> <p>Реализация (местна)</p>

Днес (подгържане на обвързаността към националните програми)

Поток на въздействие върху политиката и практиката в сферата на грижата за детето	Сфери
 <p>Критична точка</p> <p>Императив за адаптиране</p> <p>(местна движеща сила, напр. професионално самоопределяне)</p>	<p>Теория (по-голям местен принос)</p> <p>Бюрокрация/Процедури</p> <p>Реализация (местна)</p>

това с въвеждането на професионални кодекси за работа в своето обществено кръвообращение.

Това може да се каже и по друг начин. В началото на реформата в областта на грижата за детето, свързана с влизането в ЕС, НПО бяха подкрепяни от многонационални участници като пример за компетентност, донякъде отделна от местните власти, отделите за закрила на детето и институционалната рамка. Световната банка, ААМР и други имаха силно желание да използват ноу-хаута на НПО за изграждане на капацитет и за разрушаването на бариерите на нагласите спрямо реформата в грижата за децата.

НПО са ясно видими в рамките на членството в „Детство 2025“, но коалицията не просто се представя като източник на ноу-хау в сектора на НПО. Ето как заявява своята позиция коалицията:

„Целта, която ни обединява, е търсенето на гаранция, че ДИ ще продължава да се поддържа ...“
(<http://eq-bg.org/en/coalition-childhood-2025/> авторски права)

Фактът, че коалицията е възникнала в резултат на процеса на ДИ и е представителна за ангажираността с ДИ, е сигнал за силата и динамиката в рамките на едно начинание, което тези НПО споделят с общинските власти, отделите за

закрила на детето и госта̀вчиците на социални услуги.

Шауар и Шифмън са прави. В международния контекст съществуват „редица остри отношения между членовете на политическата общност“. Но макар че в международната сфера на теорията преобладава „болезнена безизходица“, споделяният опит от осъществяването на ДИ в България, Румъния и Молдова (колективно постижение) е осигурил нещо изключително положително – професионална гордост и колективна тежест.

В уебсайта на Национална мрежа за децата са поместени годишни мониторинг доклади „Бележник“, датиращи от 2012 г. (<https://nmd.bg/en/campaigns/notebook/> / авторски права). (По шестобалната система (в съответствие с оценяването в българските училища), тези документи показват „дали правителството и администрацията са изпълнили ангажиментите си към децата през последната година“.

Как са съставени?

„Бележникът обединява усилията на много хора – не само от Националната мрежа за децата, но и извън нея. Това са практики, които ежедневно работят с деца и семейства, както и специалисти и учители, прилагащи научни методи в практиката – хора, чиято мисия е да подобряват живота на децата.

Целта на мониторинг доклада е да даде точна оценка на настоящата ситуация, в която живеят българските деца. Индивидуалните оценки са важни, но много по-важен е признатият напредък в изпълнението на ангажиментите в сравнение с предходната година. Регистрираме успех в някои сфери и застои – в други. Отслабена активност и дори негативни тенденции се разпознават в трети сфери“. (курсивът е наш)

Мониторинг докладите „Бележник“ са свидетелство за професионалната самоопределеност и колективната тежест на тези, които работят с деца и семейства, тези, чиято мисия е да подобряват живота на децата.

Посленик от автора

Е, ето я пред вас. Историята за деинституционализацията в България, с добавена информация за Румъния и Молдова.

Изключително много съм задължен на Галина Бисет за техническите насоки, за помощта с местна литература по въпроса и за комуникацията с ключови участници.

Лора Саркисян много внимателно изчете текста и даде ценни предложения.

Хората, чиито думи съм цитирал, са високо ценени колеги, с които с течение на годините се сприятелихме. За мен е чест да споделя тяхната мъдрост.

Приложение 1: Коментар по мониторинга и оценката на закрилата на детето и услугите за деца и семейства

България (СРН-Bulgaria, 2017, pdf, 82)

Накратко за системата

Законът за социално подпомагане и свързаните с него подзаконовни актове за неговото прилагане определят социалните услуги като услуги в общността (включително такива от резидентен характер) и услуги в специализирани институции.

„Законът за закрила на детето“ урежда правата, принципите и мерките за закрила на детето; органите и общините, които осъществяват дейностите по закрила на детето; както и участието на юридически или частни лица в тези дейности...

...Наредбата за критериите и стандартите за предоставяне на социални услуги за деца определя стандартите за социални услуги за деца и поставя изисквания за качеството на услугите.“ Частните и юридическите лица, предоставящи услуги за деца, трябва да имат съответния лиценз.

Мониторингът и оценката се извършват както от Агенцията за социално подпомагане (чрез нейните местни дирекции), така и от Държавната агенция за закрила на детето (с насоченост към правата на детето). И двете агенции са под егидата на Министерството на труда и социалната политика, което поражда въпроси относно истинската независимост и обективност.

„Агенцията за социално подпомагане редовно събира данни за местонахождението на социалната услуга, броя и вида на потребителите на социални услуги, източниците на финансиране, сградата, персонала и неговата квалификация, като част от изпълнението на контролните си функции. Тази информация ежегодно се обобщава и анализира и се включва в доклади.

„Част от функциите на Държавната агенция за закрила на детето е да въведе специализирана информационна карта за събиране на данни за извършените дейности по предоставяне на услуги за деца, включително обхват на услугите, капацитет и реален брой потребители, здравен и образователен статус на децата, комуникация с родителите и т.н. Данните се обобщават в доклади на годишна база. Събират се и данни за

продължителността на ползване на услугите и причините за прекратяване на ползването им.“

„Председателят на Държавната агенция за закрила на детето, както и упълномощени от него лица, контролират доколко доставчиците на услуги спазват стандартите за качество. Този контрол се осъществява чрез периодични проверки по план, който се утвърждава от председателя на Държавната агенция за закрила на детето, или чрез проверки, когато има сигнали за нарушаване на стандартите за качество на социалните услуги за деца.

Агенцията за социално подпомагане е основният орган, който има правомощия да контролира спазването на установените стандарти и критерии за предоставяне на социални услуги. Освен това, тя регистрира доставчиците на социални услуги.“

В доклада се посочва, че „съществуващите стандарти не отразяват спецификата на различните социални услуги. Те са разработени по общ начин и не показват цялостното качество на организацията по отношение на предоставянето на услугите, качеството на процеса на предоставяне на услугите и най-вече ползите/промените/резултатите за децата и семействата от предоставянето на услугите.“

Смята се, че въпреки че законодателството очертава правомощията на контролните органи – Агенцията за социално подпомагане и Държавната агенция за закрила на детето – има място за безпокойство относно начина, по който те си взаимодействат, и определянето на случаите, в които това взаимодействие е необходимо. „В резултат на това контролът може да бъде неkoordinиран, нееднозначен и противоречив.“

Значение

„Новият дневен ред за реформа на социалната система в България включва разработването на закон за социалните услуги... създаването на нов модел за финансиране на социалните услуги, а именно „парите следват клиента“ и изработването на минимален пакет от социални услуги на местно ниво. Това налага разработването на нова система от стандарти за качество, заедно с механизъм за наблюдение и оценка.“

Стремежът към качество е оставен на доставчика на услуги, който трябва да спазва само минималните стандарти.

„В резултат на това съществуващата национална система от критерии и стандарти за социални услуги не е съобразена с целта за развита на качеството. Основните регулаторни инструменти в системата за социална закрила

са свързани предимно с предоставянето на административно-процесуални предписания и не засягат методологическата същност на социалната работа, т.е. не са формулирани по отношение на показателите за качеството на социалните услуги. Съществуващите стандарти не посочват и не отразяват целите, водещите принципи, методите и ползите за клиентите и не повишават осведомеността за ценностите, знанията и уменията, необходими за практиката на социалните работници...

...системата не е ориентирана към резултатите, към последиците и въздействието върху децата. Не се извършва систематичен мониторинг на показателите, основани на качеството на живот на клиентите и нивото на социално включване на децата в риск.“

Ефикасност

Данните се събират както от Агенцията за социално подпомагане, така и от Държавната агенция за закрила на детето, но липсва съгласуваност и това „е проблем в процеса на анализ на нуждите, планиране и развитие на качествени социални услуги“.

Общините (които могат да управляват услугите) обикновено са изключени от системата за събиране на информация.

Ефективност

Основният механизъм за финансиране на услугите „е държавна субсидия въз основа на нормативи на глава от населението, която зависи от капацитета на услугата и броя на клиентите и не отчита качеството на услугата“.

Фактът, че има две агенции, ангажирани с мониторинга и оценката, „удвоява инвестираните ресурси, необходими за разработване на софтуер за информационна система и човешки ресурси за събиране и анализ на данни“.

„Въпреки впечатляващия обем на вложените човешки и финансови ресурси, в механизма за събиране на данни има значителни пропуски: информационната система на Държавната агенция за закрила на детето все още е в процес на изграждане, информационната система на Агенцията за социално подпомагане все още е в пилотна фаза и на практика данните, предоставяни от двете агенции, не винаги съвпадат.“

Въздействие

„Основната цел на съществуващия механизъм е самото събиране на данни. Количествените данни отразяват главно броя и вида на услугите, броя на клиентите, техния социално-икономически статус и т.н., а не качеството на услугите.“

Устойчивост

„Съществуващият механизъм в България е умерено стабилен по отношение на капацитета, професионална компетентност и ресурси. Въпреки това той не може да се счита за устойчив по отношение на измерването на качеството поради липсата на стандарти, показатели и процедури за измерване.“

Участие на клиентите

„Наредбата за критериите и стандартите за предоставяне на социални услуги за деца регламентира задължението на доставчика на услугата да създаде условия за свободно изразяване на мнение и вземане на решения от детето, както и за включването му в обсъждането на въпроси, свързани с вътрешните дела на специализираната институция или услугата от резидентен тип.“

Румъния (CPH-Romania, 2017, pdf, 83)

Накратко за системата

Нормативната уредба за контрол на качеството на услугите за деца е всеобхватна и подробна, макар че се основава най-вече на процедури и изисквания и много по-малко на начините за гарантиране на резултати по отношение на благосъстоянието на децата.

Контролът на качеството се отнася най-вече до системата за социална подкрепа и обикновено се приема като изпълнена с формалности. И въпреки че има заявено намерение от съответните институции да се реформират стандартите ... и акцентът им да пада върху резултатите, това намерение като че ли очаква действителната си реализация вече няколко години.

Националният орган за защита на правата на детето и за осиновявания е основният орган, специализиран в областта на правата на детето ... Осигуряването на качествени социални услуги се регулира от конкретен закон, който дава рамката за оценката, сертификацията, мониторинга и контрола на социалните услуги с цел осигуряване на качество. Законът се отнася както до публични, така и до частни доставчици на услуги и за всички услуги...

Критериите и стандартите за социални услуги се одобряват от заповед на министъра на труда и социалното право или от централни органи с мандат в конкретната област .24. Специално по въпросите за закрила на детето централният орган е Националният орган за закрила на детето и за осиновяване...

...Институцията, която отговаря за оценката, мониторинга и контрола на качеството на социалните услуги, е Националната агенция за плаща-

ния и Социална инспекция ... посредством социални инспектори ...“

Съществува „план за промяна на философията на стандартите в сферата на закрила на детето, за да може техният акцент да се обърне към резултатите за детето, а не към конкретни процедури... броят на изискванията ще бъде редуциран и така те ще станат по-ясни и лесни за изпълнение.“

Докладът посочва, че „има разминаване между ефективното спазване на правата на детето на местно ниво. Единствената институция, която може да санкционира въз основа на това, което установява, е социалната инспекция, но нейната основна роля е да следи дали са въведени стандартите и процедурите по правилния начин ... процедурите за проверка трябва да имат ясен акцент върху правата на човека, а заетите с това специалисти трябва да са добре обучени в сферата на правата на човека и правата на детето“. (курсивът е наш)

Значение

Като цяло в рамките на системата не се акцентира на въздействието на услугите върху потребителите на социални услуги.

„Системата не се счита за ориентирана към резултатите. Макар че на равнището на съответните органи има намерения да се променят стандартите за качество в този смисъл, процесът на промяна на стандартите отнема много време...“

Ефикасност

„Настоящата система, основана на стандарти, може до голяма степен да измерва качеството на услугите, тъй като стандартите са много подробни. Те обаче са критикувани за това, че са твърде бюрократични и ориентирани към документацията и в по-малка степен са насочени към резултатите от гледна точка на благосъстоянието на детето или адаптирани към реалностите на доставчиците на услуги. Освен това, приетата през 2012 г. нова нормативна уредба за социалните услуги допълнително стандартизира и въвежда правила за услугите като такива. Въпреки че социалната инспекция извършва проверките за акредитация и лицензиране, няма национален доклад за качеството на услугите за деца в Румъния.“

Ефективност

В доклада се прави заключение, че е трудно да се оцени ефективността на система, в която има критичен недостиг на кадри.

Въздействие

„Услугите очевидно имат стандарти, като по

този начин се филтрират доставчиците. Но постоянното недофинансиране, недостигът на кадри и недостатъчното заплащане на специалистите правят осигуряването на качеството някак трудно постижимо.“

Устойчивост

„Системата може да бъде устойчива при положение, че броят на персонала както в системата на социалното подпомагане, така и на социалната инспекция се увеличи значително и ако контролът се преориентира към даване на насоки и съвети, поне в процеса на акредитация/лицензиране.“

Участие на клиентите

„Механизмите за предоставяне на обратна връзка на потребителите на услуги са регламентирани, но не е ясно как се прилагат в рамките на публичната система. Въпреки че консултирането с децата е предвидено в нормативната уредба като принцип, като цяло то не се прилага.“

Молдова (СРН-Moldova, 2017, pdf, 84)

Накратко за системата

Услугите в сферата на закрила на детето, предоставяни на ниво общност, основно се изпълняват от отделите „Социално подпомагане“ и „Закрила на семейството“, но докладът отчита съществуването на малко на брой „услуги, предоставяни от неправителствени или религиозни организации“, най-вече „финансирани от донори или съфинансирани от местни публични власти.“ Социалните услуги трябва да имат акредитация от Националния съвет по акредитация на доставчиците на социални услуги. Освен това, съветът има право да прекратява акредитацията и, като отговор на информацията за потенциални недостатъци, тя може да осъществява необявена оценка.

Даденото по-долу описание на дейностите на Социалния инспекторат предполага, че силно доминира използването на *модела на недостатъците*:

„Социалният инспекторат има следните задължения: да инспектира прилагането на регулаторните документи по отношение на предоставянето на социална помощ, помощи за отопление и социалните услуги, предоставяни от доставчици на социални услуги, независимо от вида на принадлежността и правната форма на организацията; да посочва нарушенията на законодателството в инспектираната сфера и да информира съответните органи; да съставя писмени доклади, представящи констатациите от инспекциите, препоръките за подобряване на дейността, предложенията за прилагане на правни мерки, както и

срока за коригиране на посочените отклонения.“ През 2011 г. Министерството на здравеопазването, труда и социалната закрила създаде каталог на социалните услуги, в който се съдържа списък с класифициране на услугите за деца в риск и за деца, разделени от родителите си, както и друг списък на услугите, предвидени в помощ или за закрила на деца с увреждания.

Съществуват и структури, ръководени от Министерството на образованието, културата и научните изследвания.

- училища интернати за деца, разделени от родителите си;
- специални училища (за деца в училищна възраст със сензорни увреждания или тежки обучителни трудности)

Всички услуги са подчинени на задължителни минимални изисквания за тяхната организация и функциониране.

Въпреки наличието на механизми за мониторинг и оценка, в доклада се посочва, че „Все още не съществува функциониращ национален механизъм за мониторинг на качеството на услугите“. Съществуват съответните органи и системата за мониторинг е започнала да се оформя, но „нормативната уредба трябва да бъде подобрена и коригирана, така че да предоставя пълни данни за резултатите от мониторинга на качеството на услугите за грижи за деца, което би позволило да се анализира ситуацията както в частност, така и като цяло“.

Значение

Моделът „отговаря на общите цели за осигуряване на мониторинг на качеството на услугите за грижи“, но понастоящем не функционира поради сериозната липса на човешки и финансови ресурси, предвидени за този процес. Освен това, действителната независимост и обективност на Националния съвет за акредитация на доставчиците на социални услуги и на Социалния инспекторат са под въпрос, когато „тези структури се управляват от Министерството на здравеопазването, труда и социалната защита“.

Докладът дава „отговор на въпросите: Подходящ ли е механизъмът за оценка на това доколко услугите са съобразени с нуждите на децата?“ и „Ориентирана ли е системата към резултатите – с акцент върху въздействието върху децата? Отговорът: „Не, не е“.

Ефикасност

Съществуват значителни проблеми по отношение на събирането и използването на данни на национално равнище и увеличаването на капацитета на работната сила в областта на закрилата на детето и социалните услуги.

Ефективност

Недостатъците, отбелязани в раздела „Ефикасност“, имат отрицателно въздействие върху ефективността.

Въздействие

Не е предприет анализ на въздействието на системата за мониторинг и оценка. Към 2017 г. от 14-те вида услуги, предлагани за деца в риск или за деца, разделени от родителите си, само 6 са били действително акредитирани. „До момента не съществува ефективен механизъм за повишаване на отговорността на доставчиците на услуги, които не са акредитирани или не отговарят на установените изисквания.“

Устойчивост

Въпреки че това се изисква по силата на нормативната уредба, останалите големи институции „нямат минимални стандарти за качество, разработени и одобрени по същия начин, както минималните стандарти за качество на алтернативните услуги за оказване на помощ и защита“.

Минималните критерии за алтернативните услуги са ясно очертани, но „размерът на средствата, отпускани за услугите, не позволява пълното прилагане на стандартите“.

Участие на клиентите

Докладът отбелязва, че „правото да се правят оплаквания е единственият механизъм, включващ семействата и децата в процеса на мониторинг на качеството“.

Приложение 2: Коалиция „Детство 2025“ за домовете за малки групи в България

Докладът на Международната организация за правата на хората с увреждания, представен на 21 ноември 2019 г., повдига важния въпрос за качеството на грижата в Центровете за настаняване от семеен тип (ЦНСТ), както и за това как се осъществява реформата за осигуряване на благосъстоянието на децата и семействата в България. Ние, като организации, които ежедневно се сблъскват с предизвикателствата на незавършената реформа за деинституционализация, от години настояваме, че тя не може да се ограничава само до строителството на сгради и да липсва цялостна и системна промяна, каквато е предвидена в Националната стратегия „Визия за деинституционализация на децата в Република България „. Водени от убеждението, че децата и младежите, настанени в ЦНСТ, трябва да получават качествена грижа и подкрепа и че техните права трябва да бъдат защитени, ние винаги сме търсили и излагали причините за съществуващите проблеми в тези услуги и неведнъж сме предлагали решения на отговорните за това държавни органи за това, как да се справят с тях.

Коалиция „Детство 2025“ отново припомня посочените от нас причини за проблемите в ЦНСТ, базирани на данни от практиката и отразени в анализа на Постоянната експертна работна група (ПРГ) относно ролята на резидентната грижа в системата за закрила на детето. От 2018 г.:

Неадекватен финансов стандарт, който не отговаря на специфичните нужди на децата и младежите; недостигащ персонал – нискоквалифициран и нископлатен, който не получава обучение и професионална подкрепа, за да се справя с многобройните трудности при грижите за деца;

Липса на специализация на центровете за настаняване от семеен тип за посрещане на специфичните нужди на различните настанени в тях целеви групи деца и младежи с или без увреждания;

Недостатъчно и неефективно взаимодействие между резидентните услуги, здравеопазването, образователната система, полицията и други институции, което оставя у персонала усещането, че цялата отговорност за тази обществена грижа за децата се носи от тях;

Липсата на постоянен мониторинг на качество-

то, включително постоянен независим мониторинг, който да регистрира своевременно проблемите и да помага за тяхното решаване, да предоставя обективни доказателства за качеството на грижите за деца и да дава предложения как да се повиши професионалният капацитет.

Преди всичко за нас винаги е било изключително важно да инвестираме не само в сгради, но и в човешки ресурси и в подобряване на грижите в съществуващите ЦНСТ. Отново обръщаме внимание на препоръките, изложени в анализа на ПРГ за ролята на резидентната грижа в системата от мерки за закрила на детето от 2018 г.:

Краткосрочни цели:

- Увеличаване на броя на служителите и повишаване на финансовия стандарт на всички ЦНСТ с поне 40%;
- Актуализиране на Методиката за ЦНСТ и на Методиката за определяне на дължностите на персонала в специализираните институции и услугите в общността, за да се увеличи коефициентът за броя на персонала в ЦНСТ, тъй като става въпрос за персонал, който работи пряко с деца;
- Подкрепа на персонала чрез задължително организиране и провеждане на обучения – въвеждащи и надграждащи, съобразно спецификата на съответната служба, чрез определяне на отделно перо в бюджета на съответната служба, без възможност за целево използване на средствата за други нужди. Уточняваме, че обученията трябва да са постоянни и да се водят от обучители със сериозен практически опит, а службите, които са доказали добрата си практика, да станат потенциални центрове за обучение;
- Проучване на добрите практики в международен аспект и изготвяне на анализ на начините за финансиране на услугата;
- актуализиране на методологията за управление на случаите.

Средносрочни:

- Насърчаване на развитието на доброволчеството с цел включване на доброволци в услугата за подкрепа в ежедневните грижи, придружаване на дете с детегледачка, участие в социализиращи дейности;
- Създаване на съвет на областно ниво за координиране на взаимодействието/решаването на проблеми в работата между отделните ин-

ституции в подкрепа на децата и младежите, настанени в ЦНСТ – по отношение на осигуряването на придружител за децата в лечебните заведения; работа с потребителите и т.н.;

- Информационна кампания за промяна на негативните обществени нагласи спрямо резидентната услуга ЦНСТ.

Дългосрочни:

- необходимост от разработване на модел на финансиране, основан на индивидуалните нужди на всяко дете/младеж, настанено в ЦНСТ;
- Специализация на ЦНСТ

Истинската геинституционализация, според заложеното в Националната стратегия „Визия за геинституционализация на децата в Република България“, изисква не само закриване на специализираните институции за деца, но и цялостна промяна на системата за подкрепа, която включва развитие на качествени семейно-консултативни центрове в подкрепа на над 2000 деца и семейства от общността, развитие на услуги за деца с психични проблеми, предоставяне на разнообразни и достатъчни по обем допълнителни услуги, реформа на институциите Агенция за социално подпомагане и Държавна агенция за закрила на детето, добра подготовка и обучение на персонала в системата, включително осигуряване на достойно възнаграждение и др.

Недопустимо е да се поставя под съмнение процесът на геинституционализация или да се отрича постигнатото досега, но е факт, че системната промяна все още не е настъпила. За пореден път призоваваме българското правителство да изпълни препоръките от анализа на ПРГ относно ролята на резидентната грижа в системата от мерки за закрила на детето, така че да се гарантира качеството на живот на децата и младежите, настанени в ЦНСТ, както и да осъществи всички реформи, включени в Плана за действие към Стратегията за геинституционализация.

Приложение 3: Областни координационни механизми за деинституционализация (ОКМД)

I. Увод

Настоящият Координационен механизъм за деинституционализация (ОКМД) е разработен в рамките на изпълнението на проекта „Стратегическа деинституционализация и реформа на грижите за деца от 0 до 3 години“ на британската неправителствена организация „Надежда и домове за децата“ (НДД), който подкрепя проекта „Посока – семейство“ на Министерството на здравеопазването (МЗ) и е в контекста на Националната стратегия за детето 2008-2018 г., чиито принципи са интегрирани в годишната Национална програма за закрила на детето.

КМД се създава с цел да се осигури ефективна координация и взаимодействие на участниците в изпълнението на политиките за деинституционализация.

Принципите за прилагане на ОКМД се основават на:

- гарантиране на най-добрия интерес на детето;
- обмен на информация и взаимопомощ между партньорите;
- мултидисциплинарен подход на областно ниво;
- гъвкавост при вземането на решения;
- етично поведение при осъществяването на всеки отделен случай.

КМД съответства на Координационния механизъм за взаимодействие при работа в случаи на деца, жертви на насилие или в риск от насилие, и за взаимодействие при кризисна интервенция, създаден в изпълнение на чл. 6а, ал. 3 от Закона за закрила на детето и Координационния механизъм за пренасочване и грижа при случаи на непридружени деца и деца, жертви на трафик.

II. Система за междуинституционално насочване на конкретни случаи

Системата за междуинституционално насочване на конкретни случаи улеснява приключването и ускоряването на всеки от тях и включва сис-

тема от механизми на областно равнище, които осъществяват съответните дейности, целящи да подпомогнат постигането на тяхното ефективно и трайно разрешаване.

Системата от органи на областно ниво включва:

- *Пълноправни членове*: Областна администрация, община (по местонахождение на институцията), Регионална дирекция за социално подпомагане (РДСП)/, Регионална здравна инспекция (РЗИ), Областна дирекция на МВР – Русе (ОДМВР – Русе), Дирекция „Социално подпомагане“ (ДСП), Отдел „Закрила на детето“ (ОЗД) и Дирекция „Контрол по правата на детето“ към Държавната агенция за закрила на детето.
- *Асоциирани членове*: представители на групи организации и институции, чиято компетентност и експертиза могат да допринесат за успешното и устойчиво разрешаване на случая: доставчици на социални услуги, неправителствени организации, представители на образователната сфера – Министерство на образованието, младежта и науката, здравни ведомства – Русе, Бяла, културни институции, Русенски районен съд, Районен съд – Белевце, Русенска районна прокуратура и др.

III. Етапи на ОКМД: Етапите на проучване и грижи за конкретни случаи са следните:

1. Изготвяне на доклад за проблемите при изпълнението на дейностите по изготвените планове за деинституционализация на деца: доклади до участниците в ОКМД се изготвят от местните координатори на проекта „Стратегическа деинституционализация и реформа в грижите за деца от 0 до 3 години“ и проект – Приложение № 1 към Заповед № 6-95-00-779 / 03.09.2012 г.
2. „Посока-семејство“, когато са изчерпани всички възможности за решаването му или в случай на нежелание за изпълнение на задълженията от страна на лицето, организацията или институцията, ангажирана със случая. Докладът трябва да съдържа ясно описание на проблема.

2. Съвещания на ОКМД: Съвещанията се провеждат при необходимост в рамките на 14 дни от представянето на докладите от координаторите на проекти и се свикват от областния

управител. Дневният ред и логистиката за свикване на среща се подготвят и осъществяват от координаторите на НДД и на МЗ след съгласуване с представител на областната администрация. За всяко заседание се изготвя протокол, който се изпраща на всички участници.

3. Обсъждане на доклада и поемане на ангажименти: Участниците в ОКМД определят областите и предмета на своята интервенция и поемат ясни ангажименти за определен период. Взетите решения се записват в протокола, заедно с отговорните лица и конкретните срокове за изпълнение на ангажиментите.

4. Проследяване на случая за период от една година, за да се предотврати ново настаняване на детето в институция: координаторите на проекта, заедно с ОЗД, наблюдават и докладват на участниците в ОКМД за разволя на разглежданите случаи.

IV. Основни ангажименти на участниците в ОКМД за деинституционализация на насочването и грижите

Областна администрация:

- Свиква заседание на ОКМД въз основа на докладите, получени от координаторите на НДД и Министерството на здравеопазването;
- Координира и контролира изпълнението на ангажиментите, поети от участниците в ОКМД.
- Община:
- Предоставя информация и предприема мерки във връзка с адресната регистрация на семейството;
- Предприема действия за допълнителна подкрепа на семейството чрез общински програми и проекти за заетост, социални услуги, социално подпомагане и жилищно настаняване.
- Регионална дирекция за социално подпомагане
- Координира взаимодействието между дирекция „Социално подпомагане“ и институциите, предоставящи социални услуги;
- Оказва методическа помощ при насочване на детето към ползване на социална услуга.

Дирекция „Социални услуги“:

- Ръководителят на отдела за закрила на детето назначава социален работник, който е ръ-

ководител на мултидисциплинарния екип, проучва семейната и социалната среда на детето, изготвя план за деинституционализация и план за действие;

- предприема подходяща мярка за закрила, съобразно нуждите и интересите на детето, в съответствие с разпоредбите на Закона за закрила на детето и Правилника за неговото прилагане;
- Предприема подходяща мярка за подкрепа на детето и семейството.

Регионална здравна инспекция:

- Подкрепя и осигурява достъп до здравни услуги за децата и техните семейства;
- Подкрепя семействата при установяване на здравния статус на техните членове.

Областна дирекция на Министерството на вътрешните работи:

- Оказва методическа помощ и дава указания за съблюдаване на правата на детето;
- оказва методическа помощ за практическото решаване на по-трудни случаи.

Приложение № 1 към Заповед № 6-95-00-779 / 03.09.2012 г

Районно управление на Министерството на вътрешните работи:

- Установява или потвърждава самоличността и местоживеенето на детето, семейството, роднините и приятелите;
- Събира и предоставя наличната информация за предходни случаи на регистрация на детето в картотеката на МВР, както и за криминални деяния на родителите съгласно Закона за защита на класифицираната информация с цел предприемане на мерки за закрила;
- Установява местонахождението на родителите или настойниците, когато няма регистрирано място за пребиваване;
- Извършва дейности по закрила на детето в съответствие със Закона за закрила на детето

V. Правила за управление на ОКМД: Координацията и контролът върху изпълнението на координационния механизъм се осъществяват от

областния управител или от упълномощено от него лице. Представителство: институциите, участващи в ОКМД, се представляват от своите ръководители или от упълномощени от тях лица. Заседания на КМД: заседанията на участниците в ОКМД се свикват въз основа на покана от областния управител при предварително подготвен дневен ред.

VI. Заключение разпоребди: Координационният механизъм се актуализира периодично, в съответствие с нормативните промени, регламентиращи правомощията на институциите, ангажирани с насочването и обгрижването на случаите на деинституционализация, по инициатива на всеки от участващите партньори.